

89-5

97

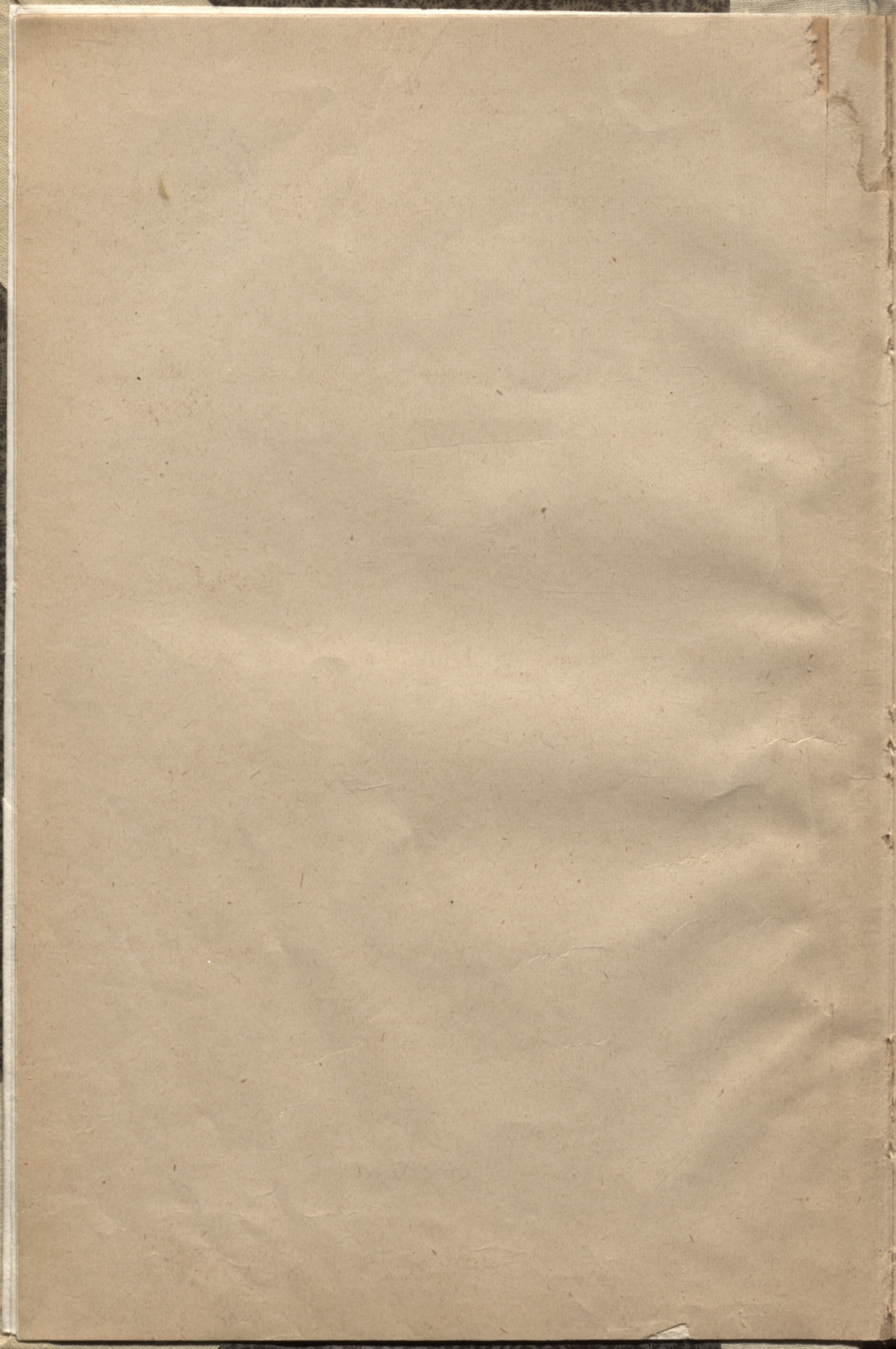
m/f

E. BRASTIŅŠ
LATVIJA,
VIŅAS DZĪVE UN
KULTŪRA

IZDEVNIECĪBA "GRAMATU DRAUGS"
RĪGA, GRĒCINIEKU IELA NR 25
1 9 3 1

89-5
97

m/f

7

E. BRASTIŅŠ

—
*LATVIJA,
VIŅAS DZĪVE UN
KULTŪRA*

IZDEVNIECĪBA «GRĀMATU DRAUGS»
RĪGĀ ♦ GRĒCINIEKU IELĀ № 25
1 9 3 1.

Латвийской ССР г. В. Лациса
226815, Рига, ГСП
ул. Библиотекас № 5

~~sf - 58.369k~~

Latv.
VALSTS BIBLIOTĒKA
~~90-7.257~~
0304031140

Šī grāmata, kā arī daudzkrāsainās un
vienkrāsainās reprodukcijas iespēstas
izdevniecības „Grāmatu Draugs” spie-
stuvē. Rīgā. Pēterbaziens lauk. 25-27

Priekšvārds

Šā apcerējuma galvenais nolūks — sniegt īsu pārskatu par latviešu tautas izcelšanos, kultūru un dzīvi. Šis pārskats uzmests lielos vispārējos vilcienos, lai dabūtu viengabalīgāku ainavu par latvju tautu un viņas zemi no aizvēstures līdz nākotnei. Lai šo ainavu nesadrumstalotu, ar grūtu sirdi nācās atmest nost daudz jauku sīkdaļu un vērtīgu vēstures mirkļu. Toties atstātie vēstures fakti nav ņemti tikai kā notikumu un parādību vientiesīgs uzskaitījums, bet tie mēģināti savērt uz vēstures un nacionālfilosofijas pavedieniem. Latviešu tauta te nolikta blakām zināmiem aplūkošanas viedokļiem un prātnieciskiem uzskatiem.

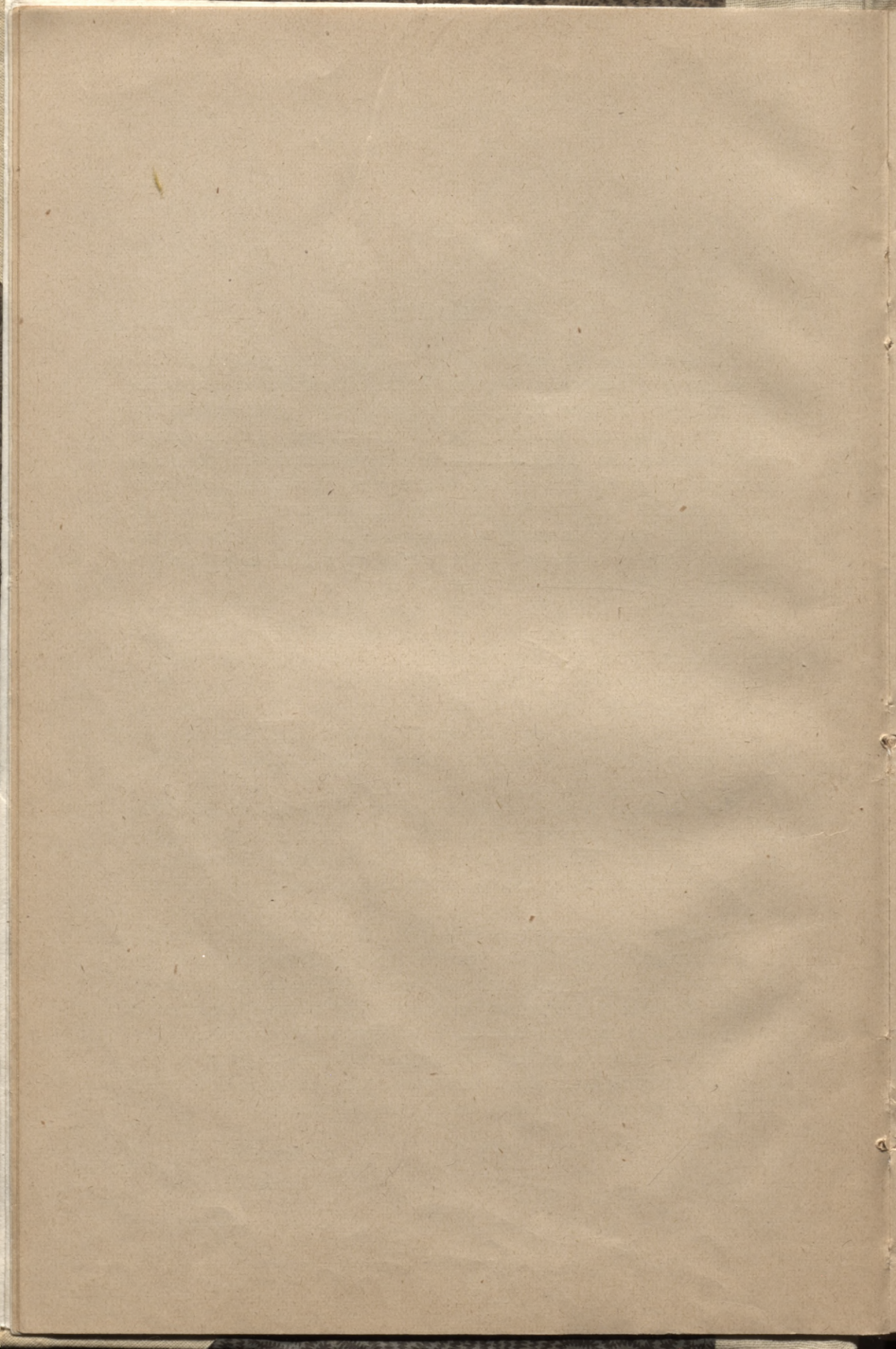
Visos laikos domājošie ļaudis ir mēģinājuši izprast cilvēces gaitu un tautu likteņus. Šāda prātnieciska pieeja vēsturei un dzīvei, ir tikpat veca, cik pati vēsture. Izprast savas tautas vēsturi, viņas kultūras darba raksturu, virzienu un vērtību ir visai svarīga lieta. Ar to tiek noskaidrots arī paša vērotāja dzīves uzdevums un attiecības pret tuvāko un tālāko garīgo apkārtni. Mēs visi taču esām savas pagātnes mantinieki, viņas tālāk virzītāji un pārveidotāji.

Šim darbam būtu jāpalīdz nospraust mūsu tautai nākotnes ceļus un jāmodina mūsos apziņu, kas atrautu mūs nost no vergošanas acumirklim. Nekad nav bijusi lielāka vajadzība, kā tagad, savest pagātni sakaros ar nākotni augstāko uzdevumu piepildīšanas labad.

Mūsu tauta stāv vēstures ceļa jūtīs un šis laikmets ir daudzkārt liktenīgs. Ir jāizšķirās, vai mēs iesim garīgas panīkšanas un pieticības ceļu, jeb tapsim lielu un jaunu vērtību meklētāji un atradēji. No lielā piedzīvojumu daudzuma, kas krājies mūsu tautas garējā mūžā, ir kaut kas jānācās cildenākas nākotnes dēļ.

Klusībā ceru, ka šis īsais apcerējums sniegs latviešiem vismaz auglīgus ierosinājumus nopietnām pārdomām un pamudinās citīgi tālāk pētīt savas tautas dzīvi, kultūru un uzdevumus.

E. Brastiņš.

Pirmā daļa

Latviešu tautas izcelšanās

Vecākais
akmens
laikmets
(Palaiolīts)

Vidējais
akmens
laikmets
(Mezolīts)

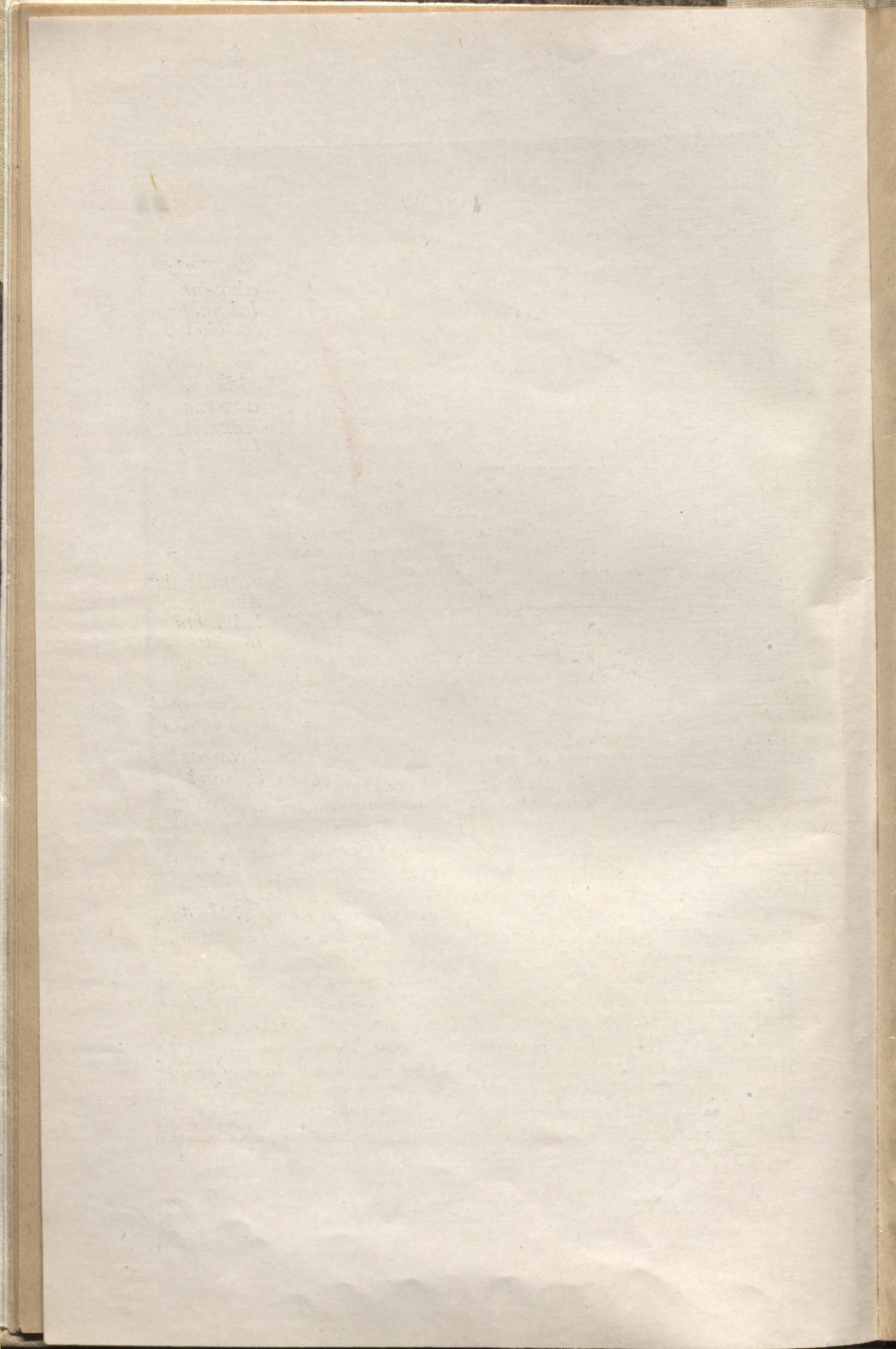
Jaunākais
akmens
laikmets
(Neolīts)

Bronzas
laikmets

Dzelzs
laikmets

Mašīnu
laikmets

Cilvēka dzīve un kultūra no pirmslaikiem līdz mūsu dienām

I. Eiropas pirmlaiki

Zemes pirmsvēsture. Zeme ir cilvēces neērtais mājoklis. Viņas ziemeļu puslodē, pie pašas Baltijas jūras ieņēmusi savu vietu cilvēces saimē latviešu tauta. Maza ir šī tautiņa, salīdzinot ar visu cilvēci un niecīga viņas aizņemtā zemīte — Latvija, samērā ar plašo zemes lodes virsmu.

Šo zemes stūrīti, sauktu par Latviju, ar un ecē latvietis, pārtiek no tā un dzīvo viņā savu dzīvīti. Bet zeme, savukārt, noteic sava arāja dzīvošanu, veido viņa miesu un dvēseli, kamēr beidzot apsedz to ar savu zaļo velēnu uz visiem laikiem. Zem velēnas pagulušā arāja vietā nāk viņa dēls un dzen tēva iesākto vagu tālāk... Bet dažas vagas galā, uz brīdi apturot zirgu un atpūtinot rokas, jaunajā prātā var iesauties jautājumi: kur radusies šī zeme, ko mēs arām? Kur cēlies cilvēks, kas to ar? Kur nācis latvietis, kas šo zemi tura par savējo?

Un var notikt, ka jauneklis turēs šo jautājumu atrisināšanu svarīgāku par aršanu un ecēšanu. Viņš pametīs arklu un vagu, kā dažs labs to jau ir darījis, un neatgriezīsies pie tiem, pirms nebūs visu uzzinājis. Tas varēs notikt ar latviešu jaunekli un neviens nevarēs tam to pārnest, jo zināt ir cilvēcīgi, bet pēc zināšanām dzīties — latviski.

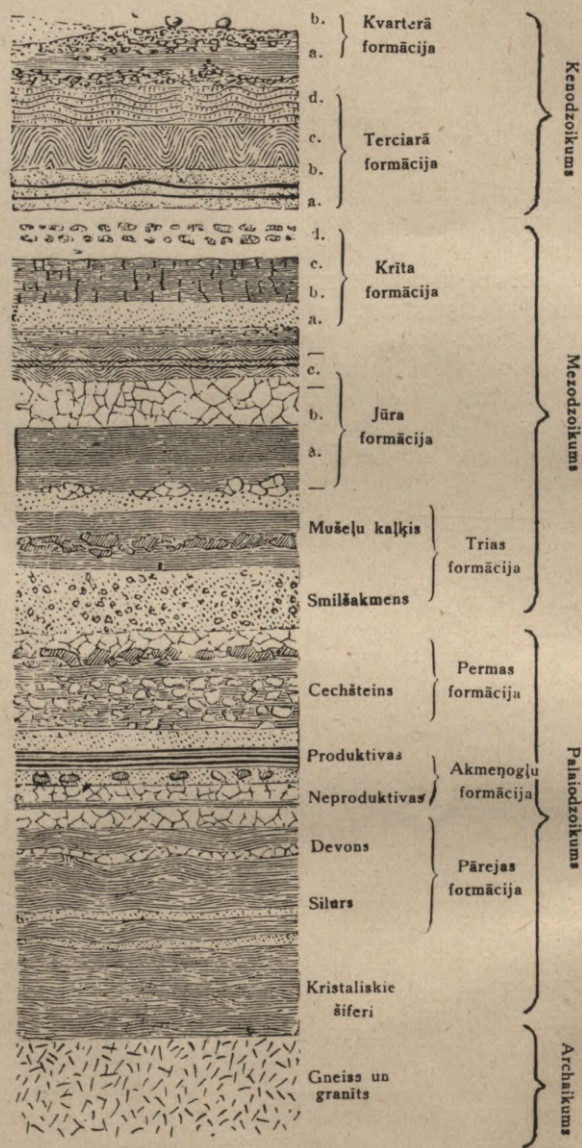
Tā nu, līdzī mūsu zinārkārīgajām jauneklīm, lai lieku reizi paklausāmie atbildēs, kuŗas dod par šiem jautājumiem nenogurstoši pētošās zinātnes.

Pats par sevi ir skaidrs, tas viens atskārtums: no pašas mūžības nevarēja būt ne zemes, ne cilvēka uz tās. Pašai zemei bija jāizceļas saules sistēmā, vai nu paša Dieva radītai, vai citādā kārtā. Vēl joprojām turās Kanta-Laplasa hipoteze, par viņas izcelšanos neizprotamā kārtā no miglājiem, kas sabiezējot un atdziestot radījuši planētas un arī mūsu zemi.

Bet visa dzīvība ir saistīta pie noteiktas temperatūras, kas drīkst svārstīties tikai niecīgu simts gradu robežās. Aiz ūdens sasalšanas un viršanas grādiem, dzīvības vairs nav. Šie simts grādi ir tikai niecīga daļiņa tajos tūkstošos gradu, kuŗus pazīst fizika uz saulēm un zvaigznēm. Zemei vajaga būt laimīgai planētai, ka taisni viņas virspusē gadījusies šī dzīvībai nepieciešamā temperatūra. Diez' vai kaut kur citur visā debesu izplatījumā būs vēl kāda cita tik laimīga vieta. Šķietās, zeme ir vienīgā vieta kosmosā, kam uzticēta lielā laime — auklēt dzīvas būtnes un uzturēt cilvēku — dzīvības vainagu.

Bet vajadzēja aiztecēt neiedomājami ilgiem laikiem, kamēr mū-

su planētas ugunīgā āriene sacietēja un atdzisa. Zemes virspusei vajadzēja simtkārt pārvērsties un pārveidoties, kopš uz tās varēja rasties dzīvība un beidzot, cilvēks. Manū likuma grāmatā, ko indusi tura par savu vecāko reliģisko grāmatu, jau pirms vairākiem gadu tūkstošiem izteikts tas, ko dzīvības tapšanas gaitā mums nesen vēl atklājis Darvins. Tur lasāms:

Zemes kārtu formācijas

„Kad Saule apspīdēja un sasildīja Zemi, Vējš un Lietus to ap-
pūta un aprasināja, tad uz viņas nezināmā ceļā, no mūžības un bez-
galības, neredzamā veidā, ieradās dzīvība. Izejot caur neskaitā-
miem uzlabojumiem, dzīvība izveidoja arvien saliktākas formas,
augstākos dzīvniekus un, beidzot, tevi, cilvēk.“

Turpat tālāk lasām: „Kad tu, cilvēk, staigā pa zemi, tad vērīgi raugies zem kājām, lai nesamītu sīkos kukaiņšus, kas rāpo pa zemi un ar to nepārkāptu Zeosa likumu, kas katrai dzīvnieka dvēselei nolīcis savu laiku, mājot zemes virsū. Atmini, cilvēk, ka kustoni ir tā pati dvēsele, kas tevi.“

Šam indusu, visas dzīvības un dvēseles vienības uzskatam, it labi atbalso mūsu dainas:

Ir sunitis Dieva laists,
Ir uguns pagalīte.

Vai arī:

Zaļā zāle gauži raud,
Kājiņām nomināma.

Mēs vēlāk mācīsimies saprast, kur īsti radusies šī lielā saskaņa, divu tik tālu tautu pasaules uzskatos.

Geologi mums māca, ka zemes mūžā bijuši četri lieli laikmeti, pirms iesācies cilvēka laikmets. Tos sauc par arhaisko, paleodzoisko, mezodzoisko un kenodzoisko. Paleo-

Šūdoņa izplatīšanās Eiropā

dzoiskais laikmets ir zemes kārtojumu senlaiks, mezodzoiskais — viņas vidus laiki, bet kenodzoiskais, tā sauktie jaunie laiki.

Arhaikums ir ilgākais zemes vēstures laikmets. Zemes kārtas — granīts un gneiss — tur kirstalizējušās, nav atronamas nekādas dzīvnieku atliekas. Ja dzīvnieki tad būtu dzīvojuši, tie būtu bijuši tikai mikstmieši, kuņiem nav pārkmeņojamu kaulu.

Paleodzoikumā sākās pirmās dzīvnieku atliekas. Tās sākumā nāk no pirmātnējiem čaulainiem dzīvniekiem. Mugurkaula dzīvnieki parādās tikai viņa vēlākos posmos. Pašās beigās parādās milzīgi rāpuļi un akmeņogļu meži.

Mezodzoikumā dzīvnieku un stādu valsts paliek aizvien bagātāka sugām. Šā laikmeta vidū parādās putni un pa gaisu

lidojoši rāpuļi. Viņa beigās atrodami jau skuju koki un augi ar ziediem.

Kenodzoikums sākās ar tā saukto terciāro laiku. Te attīstās zīditāji-dzīvnieki un izveidojas tagadējās sauszemes un jūras. Kenodzoikumā otro pusi sauc par kvartēro laiku. Tikai šai laikā ierodas cilvēks un dzīvo visai grūtos apstākļos, cīnīdamies ar aukstumu un ledu.

Ģeoloģisko laikmetu pēdējais, kvartērais posms tiek saukts arī par diluviju. Šis nosaukums izcēlies zinātnes bērnu dienās zem bībeles teiksmu iespaida, kad izskaidroja mūsu laukakmeņu atrašanos tālumā no viņu izcelšanās vietas ar ūdens plūdiem (diluvium). Tagad jau noteikti zināms, ka nevis bangojošā jūra, bet gan salnums un ledus bija tas, kas tos atnesa šurp uz savas muguras. Par šo diluviju ar viņa ledus laikmetiem, mēs zinām daudz vairāk, nekā par pārējiem zemes pirmvēstures posmiem. Ir izdevies noteikt, ka zemes garajā mūžā, vismaz četras reizes, ir tapis ļoti auksts laiks un abi zemes poli sākuši apsalt ar biezu-biezu ledus kārtu. Ledus biezums bijis tūkstošiem metru un kā neatvairāms šļūdonis, lēnitiņām slidējis no poliem uz ekvatora pusi, saberzdam un sa-

Ledus laikmeta šļūdoņa morēnas Kurzemē pie Saldus

graudams it visu savā priekšā. Tas noticis nevien Eiropā, bet arī citās pasaules daļās — Ziemeļ- un Dienvid-Amerikā. Tā ir bijusi visas pasaules nelaime.

Šai ledāju laikmetā, plašie līdzenumi no Ziemeļu ledus jūras līdz Vidus-Vācijai un Londonai, pārklājās ar šļūdoni. Dzīvnieki un stādi atkāpās uz dienvidiem, šim šļūdonim uzmācoties.

Un, lūk, pagāja laiks un ziemeļu briesmonis — šļūdonis sāka atkal atkāpties atpakaļ uz ziemeļiem, viņš sāka kust. Milzīgi ūdeņi, kā pavasara palos, plūda uz jūrām, izraudami sev plašas gultnes.

Viņš atkāpās nevienādi, te laikiem atiedams, te atkal dodamies uz priekšu un sabraucidams grēdās un kauprēs smiltis un zvīrgzodus. Šos šļūdoņa darinājumus dēvē par gala morēnām.

Kad šļūdonis bija atkāpies, viņš bija izgrauzis mīkstākajā zemes slānī vietu mūsu Baltijas jūrai un Rīgas līcim.

Tas, ko radijis diluviālā laikmeta ūdens, ledus, sniegs un vējš, tas stāv tagad zem mūsu kājām un mūsu acu priekšā, atsaucoties visdažādākā veidā uz mūsu kultūru un dzīvi. Mūsu tēvzeme Latvija ir viscauri šā milzīgā ledus arkla uzarta. Diluviālais šļūdonis it kā sagatavoja mājokli mūsu tautai, irdinādams aļamo kārtu, rakdams jūru un ezerus, ieraudams upēm viņu gultnes. Mūsu dailestīgie, saimnieciskie un zinātniskie pētījumi atmetās galu galā pret šo visjaunāko zemes dzīves notikumu. Visa mērenās zemes joslas kultūra ir saistīta ar to un atrod viņā savu izskaidrojumu. Mūsu Latvija un viņas kaimiņu zemes it visas ir bijušas zem šī ledus un dzīvība te varēja parādīties tikai pēc pēdējā šļūdoņa aiziešanas. Cik ilgi vilkās pēdējais ledus laikmets? Kad atbrīvojušies no ledus snātnes mūsu apvidi?

Tā kā ledus laikmeti bijuši abās zemes puslodēs vienā reizē, tad ir iespējama viņu ilguma noteikšana pēc ģeoloģiskām pēdām

Liels šļūdoņa atnests akmenis Latgalē

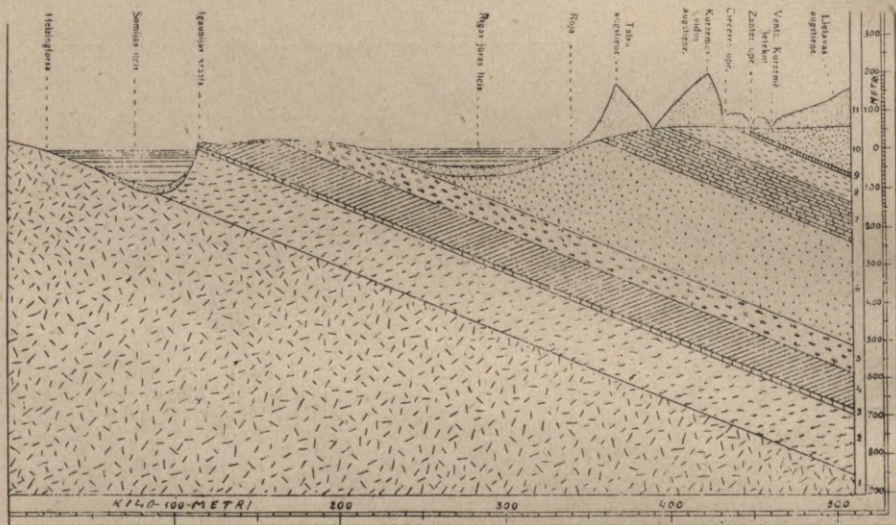
šajās vietās. To vecākos posmus, protams, nevar noteikt uz gadu simteņiem, bet uz gadu tūkstošiem gandrīz. Visjaunāko posma pēdas ledus laikmetā iespējams noteikt pat līdz gadu desmitiem. To aprēķināja tā:

Kad pēdējais šļūdonis bija atkāpies un Baltijas apgabals atbrīvojās, tad radās tagadējā Baltijas jūra. Ledum kūstot, jūrā un daudzajos Zviedrijas ezeros nogulās smalkās dūņas, kas tika izskalotas no morēnām. Šīs dūņas tā saucāmais kārtainais Skandināvijas māls, uzrāda visai vienmērīgas kārtas, kurā rupjāks māls mijās ar smalkāku. Ir izdevies noskaidrot, ka katra kārtā atbilst vienam šļūdoņa kušanas gadam, tāpat kā kokam viņa gadskārtēju riņķi. Tādā veidā dūņu kārtu skaits rāda, cik ilgi šļūdonis ir kuisis, vasarās dodams rupjāko, bet ziemās smalkāko dūņu kārtiņu. Saskaitot dūņu

kārtu daudzumu, Skandināvijas dienvidos un ziemeļos, varēja noteikt, cik gados ledus ir atkāpies no dienvidiem līdz ziemeļiem. Nemot šo atkāpšanās ilgumu par pamatu, varēja aprēķināt visu ledus kušanas laikmetu.

Ja nu šis skaitīšanas mēģinājums nav gluži nekļūdīgs, tad taču viņš deva līdzekli, kā aprēķināt pēdējā ledus laika garumu. Ir aprēķināts, ka šļūdoņa atkāpšanās uz tagadējām pozīcijām, Zviedrijas kalnos ir ilgusi 12,000 gadu. Kad aprēķināja arī viņa sākšanos un pastāvēšanu un svārstīšanos, tad uz pēdējo Eiropas apledošanu var attiecināt 40,000 gadus. Tam visam ir sava nozīme, lai iedomātos cilvēka dzimuma vecumu Eiropā.

Ledājam atkāpjoties, tas atstāja zem sevis, tā sauktās pamatmorēnas — iežu sadrupinājumus, smiltis, zvirgzdus, mālus un akme-

Latvijas pamatieži un morēnu kārta. (Pēc Kupfera)

Zemes grieziens no Helzingforsas pa Somijas līci, Igauniju, Rīgas jūras līci, Kurzemi un Lietuvu

1. Arhaiskā formācija: granīts, gneiss.
2. Apakšējais kambrijs: zilais māls, smilšakmens.
3. Augšējais kambrijs: šifers, smilšakmens.
4. Apakšējais silurs: kaļķakmens, merģelis.
5. Augšējais silurs: kaļķakmens.
6. Vidējais devons: sarkanais smilšakmens.
7. Vidējais devons: dolomīts, māls, merģelis, gipsis.
8. Augšējais devons: smilšakmens, kaļķa smilšakmens, māls.
9. Permas formācija: kaļķakmens.
10. Jūras formācija: māls, merģelis.
11. Diluvijs: morēnas un šļūdoņu noguldījumi: aluvijs, smiltis, kāpas, dūņas, kūdra u. t. t.

ņus, kas atnesti šurpu no Zviedrijas. Tipiski morēnu apgabali ir Latgales, Vidzemes un Kurzemes augstienes ar saviem māla un zvirgzdu pauguriem.

Šie šļūdoņa uznesumi mūsu zemē nogūlušies uz terciārām formācijām diezgan ievērojamā biezumā. Dažas vietas nākās dziļi urbt, lai sasniegtu devona kaļķakmeni vai smilšakmeni, tā laika veidojumus.

Pēc šļūdoņa atkāpšanās, iesākās tā sauktais aluvija laikmets. Šai laikmetā Latvijas zeme vairākas reizes gan pacēlusies, gan grimusi. Viszemāk tās virsa stāvējusi tūdaļ pēc atbrīvošanās no ledus šļūdoņa, tā sauktā Joldijas posmā. Tad mūsu jūra bija cauri Somijai savienota ar Ziemeļu Ledus jūru. Viss mūsu

Zemgales lidzenums un Lejas-Kurzemes piekraste tad bija jūras dibens. Savu nosaukumu šis aluvija posms guvis no kāda gliemēža *Yoldia arctica*, kas šajā jūrā dzīvojis.

Vēlāk zeme atkal cēlās, jūras šaurumi pazuda, un Baltijas jūra, atdalīdamās no dižjūrām, uz laiku pārvērtās par lielu saldūdeņa ezeru. Šai ezerā ieviešās kāds saldūdeņu gliemēzis *Ancylus fluviatilis* un no tam šo jūras stāvokli dēvē par Ancilus jūru. Zemgale šai laikā paliek par sauszemi un Kurzeme aizņem arī daļu no tagadējā jūras dibēna.

Beidzot zeme ap Baltijas jūru atkal atslīgst un Ancilus jūra,

Baltijas jūra Joldijas laikā (ap 13.000 — 10.000. g. pr. Kr.)

atgūdamā atkal saites, savienojās ar Atlantijas dižjūru. Šai laikā mūsu zemes jūrmalas piekraste līdzinājās gandrīz tagadējai krasta līnijai. Šo Baltijas jūras līmeņa stāvokli dēvē par Litorina posmu. Vārds atkal ņemts no raksturīgā gliemēža *Litorina litorea*, kas šai laikā dzīvo jūrā.

Aluvijā, kurā notika galīga mūsu zemes izskata izveidošanās, laiku pa laikam mainījās nevien jūra, bet arī klimats un līdz ar to augu un dzīvnieku sugas. Zviedru pētnieki iedalījuši šo pēcledus

laikmetu piecos klimatiskos posmos, kas gluži sakrīt kopā arī ar mūsu pētnieku iegūtām ziņām par Latvijas toreizējo dabu. Pirmo posmu dēvē par preboreālo (priekšmežu) laiku un tas ildzis no 7900.—6900. g. pr. Kr. Ledum aizejot, laiks palika aizvien siltāks un purvāju vietā ieviešās no austrumu puses priedes un bērzi. Baltijas jūra pārdzīvo tai laikā Joldijas posma beigas un Ancilus sākumu. Otrā laiku, kas iesākās pēc preboreālā, dēvē par boreālo (mežaino) laiku un viņa ilgums 6900.—5500. g. pr. Kr. Šai laikā valda sauss un silts klimats. Priežu sili aizņem plašus apgalus; pamazām ieviešās arī lazda, liepa, vīksna un ozols. Baltijas

Baltijas jūra Ancilus laikā ap 10.000 — 7.000 g. pr. Kr.

jūrā Ancilus posma otrā puse. Trešo posmu zinātnieki nosaukuši par atlantisko viņa mitrā un siltā klimata dēļ. Viņa ilgums — 5500.—3000. g. pr. Kr. Lapu koki pieņemās pārsvarā par priedi. Pamazām izplatās arī egļe. Mitruma dēļ aug un pieņemās purvi. Baltijas jūrai iesācies Litorīnas posms. Ceturtais posms ir subboreālais no 3000.—850. g. pr. Kr., ar siltu un sausu klimatu. Aug ozolu meži tagadējo priežu mežu vietā. Litorīnas posma otrā puse. Beidzot iestājas subatlantiskais klimata

posms, kas no 850. g. pr. sniedzas līdz pat mūsu dienām. Laiks pakļiek vēsāks un mitrāks, kūdras purvi aug augumā un krāšņie ozolu meži sāk panīkt.

Visos šajos laikos, kas bagāti klimatiskām pārmaiņām, Baltijas jūras austrumu piekrastē dzīvo mūsu senči, kas to ieņēmuši, lai sāktu te savu kultūrēlo un saimniecisko dzīvi. Gandrīz 12.000 gadu atpakaļ viņi te atstājuši zīmes par savu uzturēšanos un likuši pirmos pamatus mūsu garīgai un materiālai kultūrai.

Visi šie ģeografiskie un ģeoloģiskie apstākļi nav bez nozīmes mūsu tautas dzīves un vēstures veidošanā. Viņi izveidoja no paša

Lat. senču
pirmsākums.

Baltijas jūra Litorīnas laikā (ap 7000 — 4000. g. pr. Kr.)

Dieva mūsu senčos iedēstītās īpatnās garīgās spējas līdz tai pakāpei, kurā tie varēja justies un apzināties jau par īpašu tautu. Nacionālo spēju un dabas apstākļu sadarbībā dažādās zemes joslās cilvēces attīstība noris visai dažādos veidos. Vēsturi un kultūru tamdēļ var uzlūkot kā Dieva un Dabas apslēptā plāna piepildīšanos. Pat visspēcīgāko individu personīgā ierosme būs vienmēr saistīta ar dabas un kultūras apstākļiem, kušos tas dzīvo. Tikai lēnītēm cilvēks savā dzīvē veidojas, domājams — augšup.

Rasu pirmvēsture. Kas ir rase? Visai Eiropai šis vārds ir svešinieks un neviena šejienes tauta nevar lāgā pierādīt, ka tas būtu izcēlies viņas valodā. Gan vācieši šo vārdu liek iebļakam augšvācu *reizza* — svitra, kas ceļoties no sengermāņu *rās* — tecējums. Taču šis pēdējais apgalvojums ir maz pārliecinošs. Tad jau viņam vairāk rada ir latviskais *raštis*! Pareizāk gan būs, ja domāsim, ka vārds rase cēlies no arābu *rās* — galva, sākotne, kas mūsu laikos pāriet spāņu-portugaļu valodā, no turienes pārceļas 14. g. s. uz Itāliju un uz Franciju 16. g. s., tad no turienes izplatās tālāk pa visām Eiropas tautu valodām. Tagad ar šo vārdu apzīmē to pašu, ko cilvēku cilts, ģints, pasuga.

Visvairāk darīšanas ar šo vārdu antropologiem jeb cilvēka auguma pētniekiem, kuŗiem nākās arī atbildēt uz jautājumu par cilvēka sugas izcelšanos.

Cilvēka izcelšanās noslēpums, pateicoties antropologu pūliņiem tagad rādas daudz citādākā gaismā, nekā senāk. Sen jau nomiris ir ticējums, ka Dievs radījis cilvēku jau gluži pilnīgu un pasaulei pielaiķotu. Tagad mēs zinām, ka nevien pašas zemes virsma ir tapusi cilvēka dzīvošanai piemērota tikai pēc ilgiem, ilgiem gadiem, bet ka arī cilvēks tikai lēnām sāk izdalīties laukā no citiem dzīvniekiem savu īpašo garīgo spēju dēļ.

Nebija nekādas pilnības cilvēkā viņa „cilvēcības“ sākumā, tas bija rupjs kā garīgi, tā miesīgi. Un tomēr tas jau bija īpaša suga starp pārējām sugām; tā bija suga, kas bija nepieciešama mūsu plānētai zemei un kuŗa sen jau pēc viņa ilgojās, lai tāptu caur to gudra un spēcīga. Zeme gaidīja savu tālāk veidotāju. Šis sagaidītais pirmais cilvēks bija cilvēkveidīgo dzīvnieku ģeniālais bērns. Un, tiešām, eksperimentālā fizioloģija uzrāda mūsu asinsradniecību ar cilvēkveidīgiem pērtiķiem.

Jo vairāk izplatījās jaunā ģeniālā suga, jo sparīgāk no tās lauzās laukā viņa apslēptais plānētārais spēks, ko pati zeme, šķietas, bija viņa iedēstījusi. Un jo vairāk tas notika, jo vairāk atšķīrās jaunā suga ar savām īpatnībām no pārējām. Nenoīmīgā, vārgā, neievērojamā būtne — pirmdzimušais cilvēks, drīzi vien sāk savu uzvāras gājienu pa zemi un paliek par izredzēto starp pārējām dzīvām radībām. Mums jāapbrīno tas skats, kā cilvēks ar savu zvaigzni kāp augšup pa kultūras kāpnēm. Šodien paceļas tūkstošiem pilsētu, ar miljoniem skursteņu, kalni tiek iegāzti ielejās, dambji dod ūdeņiem jaunus ceļus. Cilvēks palicis vienīgais, kas to spēj veikt, pārveidojot zemes virsmu līdz nepazīšanai.

Kad zināšanas par mūsu izcelšanos vēl bija vājas, bet ticība radīšanas teikām spēcīga, tad netrūka tādu, kas mūs brīdināja no tam, ka pētnieku iegūtās atziņas padarīs cilvēces dvēseli nabadzīgu un tukšu. Šis brīdinājums mūs vairs nebiedē, jo nekad mūsu fantāzijai nav atvēries tāds teiksmains lidojiens, kā tagad. Zeme gan savu iedomību atmeta un tapa zvaigzne starp neskaitāmām citām, bet kādas tāles radās šo zvaigžņu starpā! Tas nekas, ka arī pirmais cilvēks nepalika mūsu acīs vairs nekāda ideāla būtne, kas staigā pa Dievadārzu. Taču viņa tapšana paliek joprojām lielākais brīnums, kas no nozēlojama pusdzīvnieka licis izveidoties lepniem, pašapzinīgiem un brīviem ļaudīm. To neparedzēja neviens teiksmu sacerētājs!

Bet ja nu mēs mēģinām pacelt to segu, kas aizsedz to tapšanas

laikmetu, par kuŗu klusē visvecākie vēstures senraksti, tad mums paverās bezgalīgi tāļš skatiens uz cilvēka tapšanas laikiem. Par šiem laikiem vēsta tikai paša cilvēka mirstīgās atliekas un viņa rokudarbs kaulā, akmenī, mālā. Pēc šīm atliekām mēs varam minēt, kā cēlies un kā dzīvojis cilvēks. Tas laika spridis, ko mēdz dēvēt par cilvēces vēsturisko laiku, ir tikai pilieniņš, salīdzinot ar

Priekšcilvēks no Javas
(Pēc Dubois)

aizvēstures ezeru, kas savu kārt ir sīka peļķe tās laika dižjūras priekšā, kuŗā tapusi un izveidojusies Svētā Zeme, mūsu kāju pamēslis. Noteikta laika skaitīšana, pie kuŗas esam pieraduši savā dzīvē, te vairs neder. Gadu simti saplūst kopā par īsiem mirkliem, un laika noteiktība grīļojās tūkstošu un pat simstūkstošu gadu robežās. Cilvēka pēdas te izdziest zemes vēstures vienmuļā garlaicībā.

Aplūkojot zemes tapšanas vēsturi, redzējām, ka aiz kvarterā leduslaikmeta stāv ģeoloģijas terciārā pakāpe. Šajos zemes gados pirmvēstures pētnieki meklē cilvēka izcelšanos. Kaut gan visai skaidras pēdas no viņa šai terciārā laikmetā nav, taču visi dabas apstākļi viņa tapšanai tur bijuši gatavi. Pazīstamais antropologs Klācs (Klaatsch) saka: „cilvēka eksistēšana vēlākajā terciārā posmā nav vairs apšaubāma.“ Di-boa (Dubois) Jāvas salā atrastais priekšcilvēks (*Proanthropus erectus*) neapšaubāmi ceļas no terciāriem zemes slāņiem, kas ir daudz vecāki par vecāko diluviju.

Taču tai varbūtībai, ka ne tikai priekšcilvēks, bet īsts cilvēks dzīvojis jau terciārajā laikmetā, nāk palīgā nesen atrastā asins seroloģiskā pētīšanas metode. Cik neticāmi tas arī neizklausās, bet ar viņas palīdzību var

iegūt zināšanas par cilvēka un viņa rasu izcelšanās vispirmākajiem laikiem. Šī metode īsumā šāda:

Kad kāda cilvēka pagatavotu asinssērumu sajauc ar otra cilvēka asinīm, tad dažos gadījumos tūdaļ var iestāties asins ķerme-

nīšu sarecēšana, bet citos gadījumos tas var arī nenotikt. Vidējas, jeb nēnotektas izturēšanās šeit nav.

Lielāku ļaužu skaitu asinis pārbaudot, atrodas cilvēki, kuŗu sēruma neizsāuc sarecējumu ne svešām, ne savām asinīm. Tālāk, ir arī tādi, kuŗu sēruma iedarbojas recējoši pie visu citu cilvēku asinīm, izņemot tikai savas paša. Pirmās grupas ļaudis apzīmē par IV. asinsgrupu, bet otrās par I. asinsgrupu. Bez šīm parādās vēl divas asins grupas, kuŗas atkal citādi izturās savā starpā. Šīs abas grupas apzīmētas kā II. (A) un III. (B) asins grupas. II. asins grupa vairumā sastopama Eiropā, bet III. grupas centrs ir Āzijā. Lai labāk pārredzētu šo asins grupu savstarpīgās attiecības, aplūkosim sekošu šēmu:

S ē r u m s

		I	II	III	IV	
A s i n i s	I	—	—	—	—	O
	II	+	—	+	—	A
	III	+	+	—	—	B
	IV	+	+	+	—	AB

I. (O) grupas sēruma sarecina II., III. un IV. grupas asinis, bet pašas šīs grupas asinis nevar neviens sēruma sarecināt.

II. (A) grupas sēruma sarecina III. un IV. grupas asinis, bet pašu grupas asinis var sarecināt I. un III. grupa.

III. (B) grupas sēruma sarecina II. un IV. grupas asinis, bet pašu grupas asinis sarecina I. un II. grupa.

IV. (AB) grupas sēruma nesarecina nevienu citu grupu, bet pašu asinis sarecina I., II. un III. grupa.

To, ka šajās asins grupās ir kaut kas gluži pirmatnējs, kas nāk no pašiem cilvēka tapšanas laikiem, rada tas fakts, ka tās var atrast arī pie primātiem — cilvēkmērķaķiem (atropoidiem) un zemākām mērķaķu sugām. Tas nāk vēl no tiem laikiem, kur cilvēku un mērķaķu ciltskoks vēl piedūrās viens otram, nebija vēl atskaldījušies.

Salīdzinošo seroloģisko pētījumu panākumi pie pasaules tautām rāda, ka I. asins grupas centrs ir ziemeļ-Amerikas indiāņos, bet II. grupas vidus punkts ir Ziem.-Riet.-Eiropa no Skandināvijas līdz Vidus-Vācijai. Jo tālāk virzāties uz austrumiem, jo vairāk samazinājas II. asinsgrupas procents un pieņemas III. asinsgrupa, kuŗas pōls ir Indijā. Par ceturto asinsgrupu vēl pētnieki nav ieguvuši tamlīdzīgu skaidrību.

Mūsu vēribu var saistīt tāda parādība: apprecoties diviem II. asinsgrupas cilvēkiem, pie viņu bērniem dažreiz var parādīties I. asinsgrupa. Tas liecina to, ka otrā asinsgrupa savā laikā attīstījusies no I. un dažos gadījumos var atkal sadalīties. Bet gluži

tīra I. asinsgrupa parādās, kā jau minēts pie Amerikas indiāņiem! Tas rāda, ka kādreiz Z.-Amerika un Z.-Eiropa ir bijusi kopīga dzimtene šai asinsgrupai. Tas varēja notikt tikai ļoti senos ģeoloģijas laikos — terciārā laikmetā.

Seroloģija kā zinātne vēl ir ļoti jauna, bet ar lielu nākotni cilvēka rāsu pētīšanā. Ar viņas palīdzību droši vien izdosies atrast vēl neiedomājamas ziņas par cilvēka izcelšanos un izveidošanos tautās.

Līdz šim visdrošākie un pārliecinošākie pierādījumi par cilvēka dzīvošanu aizvēsturiskā laikā ir bijuši viņu kaulu atradumi. Par nožēlošanu, tie ir gan ļoti reti atrasti, jo pirmlaikos cilvēku nebija tik daudz, kā tagad. Taču dažu laimīgu atradumu dēļ, pēdējos gados ir izdevies noskaidrot, ka cilvēku cilts atliekas sniedzas atpakaļ pagātnē līdz leduslaikmeta sākumam, kas apaļos skaitļos ir vismaz 500.000 gadu atpakaļ. Kā tikko manāma dzisliņa tad cilvēks velkās par mūsu planētas zoogeogrāfisko seju.

Izmirušā jeb fcsilā cilvēka vecākās atliekas ir 1907. g. Heidelbergas tuvumā atrastais cilvēka apakšžoklis, kas nāca no kvartēra apakšējiem slāņiem. Leduslaikmeta cilvēka kaulu atradumi ieda-

Vecākais cilvēka kaulu atradums
Apakšžoklis no Heidelbergas

lās divos puduros, kas laika un izskata ziņā stipri atšķiras viens no otra. Senākam pudurim pieder atradumi Neandertāles ielejā, pie Diseldorfas, 1856. g. Zinātnieks Kings, kas to izpētīja, lika priekšā nosaukt šo izmirušo cilvēka rasu, kurai piederējusi atrastie kauli, par *Homo Neandertalensis*. Vēlāk, 1889. g., tika atrasti vēl divi iepriekšējam līdzīgi ģindeņi Beļģijā pie Spy, pēc tam arī Kroatijā, netālu no Krapinas ciema. Pēdējos gados nākuši vēl klāt atradumi Gibraltārā u. c. Visus šos atradumus, sākot ar Heidelbergas apakšžokli, sāka dēvēt kopējā vārdā par *Homo primigenius*, jeb pirmdzimušais cilvēks.

Šim pirmcilvēkam esot bijis pazems, salicis augums, spēcīgi kauli un muskuļi. Galvas kauss garšs, zems, slīpu pieri, lieliem uzaču kauliem. Deguns, laikam, ļoti plats, kā tagadējiem austrāliešiem, bet zods atpakaļ slīps.

Otrs atrasto pirmcilvēka kaulu puduris pieskaitams leduslaikmeta pēdējam cēlienam. Šie kauli stipri atšķirās no *Homo primigenius*'a kauliem un var droši runāt par kādu citu rasu, kas ienā-

kusi Eiropā. Šī grupa nav tik viengabalaina kā iepriekšējā un nav arī tik senātnīga. Šās grupas kauli sastopami visbiežāk Kromagnonas vai arī Orinjākas rases veidā un atšķirās no vecākās grupas rases ar lielāku augumu, stāvāku pieri, mazākiem uzacu kauliem, šaurāku degunu, attīstītu zodu. Pirmātnības pazīmes parādījušās vājāk, bet pavisam zudušas tās nav. Kromaņonas rases atradumus sastop Vidus-Eiropā ne mazāk bieži, kā Neandertāles rases. Tagadējam cilvēkam stāv tuvāk šī jaunākā rase, un, šķietams, tā pārdzīvodama ledus laikmetu, kļuva par vienu no Eiropas un Ziemeļ-Afrikas vēsturisko iedzīvotāju rases pamatiem. Šīs pirmrases svarīgākās atraduma vietas ir Cro-Magnon, Laugerie-basse uz Vezeras upes, Dienvid-Francijā, Aurignac (Franc.), Galley Hill

„Pirmdzimušā“ cilvēka galvas kauss
(Atrasts pie Le Moustier, Francijā)

Par to, kādās savstarpējās attiecībās bijušas abas aplūkotās rases, par to antropologi nav vienos prātos. Klācs grib saredzēt Neandertālieši radniecību ar Afrikas Gorillu, bet oriņjākieši radniecību ar Āzijas Orang Utanu. Taču citi pret to iebilst, teikdami, ka vairāk nekā šīm dažādām mērķaķu sugām, abas rases ir radniecīgas savā starpā. Tās esot tomēr uzlūkojamas par vienu un tā paša zara dažādiem atzarojumiem.

Diluvijām beidzoties, aluvijā jeb pēcdeduslaikā Eiropas rases sazaro vairākās apakšrasēs. No austrumiem ieviešas dažas jaunas rases, krustojas ar Eiropā dzīvojošām un rada jaunas apašras. Bet arī kāds cits apstākļi iespaidoja veco rasu pārveidošanos un jauno izcelšanos. Mācības grāmatās šo radošo spēku mēdz dēvēt par migrāciju un separāciju. To savā laikā uzsvēra Mo-

rics Vagnērs savos strīdus rakstos pret Darvina teorijas sugas izlasi. Ceļošana pārvietošanās izglīto, bet atšķiršanās savrup izkopj jaunas īpatnības.

Mums atkal jāiedomājas leduslaikmeta ainava. No poliem un no kalnu galiem lien lejup baltā nāve, kas aiztrenc projām visus augstākos dzīvniekus. Cilvēks un kustoņi pūlišos vien dodas projām no ziemeļiem uz dienvidiem, jo vesela trešdaļa no līdzšinējās zemes platības tiem tiek atņemta. Kad reiz atkal ierodās pasaules pavasars un atbrīvo zemi no ledus, tad sākās atkal gājiens atpakaļ uz ziemeļiem. Tā četras vai piecas reizes nāca un gāja ledājs, lai pēc gadu tūkstošiem reiz galīgi atkāptos. Katru reizi tam nākot un aizejot, līdzīgai staigāja arī cilvēku un kustoņu bari. Šī pastāvīgā staigāšana no ziemeļiem uz dienvidiem un atkal atpakaļ, bija laikam arī tā, kas pārveidoja daudzējādas cilvēka rases un no-

„Homo primigenius“ izskats

rūdija viņas piederīgos. Eiropas cilvēks un viņa rases ir leduslaikmeta izauklētas.

Nespēdami uzskaitīt visas Eiropas rases un viņu paveidus, jāatzīmē, ka sešas no tām tiek turētas par galvenām, un viņu asinis un izskatu valkā tagadējie eiropieši.

Sevišķa vērība tiek dāvāta tā saucamai ziemeļu rasei, kuru mēdz dēvēt arī par eiropiešu, bet vācieši dažkārt to sauc arī par ģermāņu un āriešu rasu. Šīs rases piederīgie ir gara auguma, gaišmataini, gargalvaini un mājā ap Baltijas jūru, Skandināvijā, Ziemeļ-Eiropā. Krustojoties ar citu rasu piederīgiem, viņu gaišmatainība iznīkst. Šī rase attīstījusies pēcdedus laikā un viņas senā dzimtene esot Baltijas jūras austrumos.

Dienvidos šai ziemeļu rasei pieskarās alpinā rase, kura tiek apzīmēta arī kā liguriešu jeb cevenes rase. Tā ir gluži pret-

stats ziemeļu rasei. Viņas piederīgie ir maza auguma, apaļu galvu, tumšmataini un melnacaini. Viņu dzīves vieta ir Alpi un to apkārtnē — Francija, Šveice, Vidus-Itālija, Morāvija, Galīcija, Septiņkalne, Podolija. Šī rase ir vecāka par ziemeļu rasu, jo viņas galvas kausus atrod jau diluvija beigu posmos.

Alpīnai rasei dienvidrietumos piemājo Vidusjūras jeb īberiskā rase, kas arī maza auguma, tumšmataina, melnacaina, bet atšķirās no liguriešiem ar savu šauro, gaŗo galvas kausu. Tie ir vēl gargaļvaināki kā ziemeļnieki. Šī rase novietojusies Pirenēju pussalā, Dienvid-Francijā, Korsikā, Sardinijā, Sicīlijā un Dienvid-Itālijā. Aizvēsturiskā laikā tā sniedzās vismaz līdz Anglijai, Bohēmijai un pat līdz Igaunijai, kā to rāda Voisekas atradumi.

Orinjakas cilvēka galvas kauss
(Homo Aurignacensis)

Šī rase ir svarīgākā jaunāko Eiropas rasu sastāvdaļa. Viņai pieder arī Dordonas Orinjakas cilvēks. Igaunijā, pie Voisekas, atrastais cilvēks ar lielām tiesībām esot jāuzlūkojot kā pārejas forma no īberiskās uz ziemeļniecisko rasu.

Ap Atlantijas dižjūru un Vidusjūras krastiem mājo tā sauktā atlantiskā rase. Tā uzkrītoši līdzīga ziemeļu rasei un viņā ierauga tās atzarojumu, kas cēlies sajaucoties ziemeļniekiem ar dienvidu rasu elementiem.

Balkānu pussalas vecākā rase ir dināriskā, adriātiskā jeb iliriskā, kas alpiskai ļoti līdzinās ar savu īso galvu un tumšo krāsu, bet tā liela augumā un šai ziņā līdzīga ziemeļniekiem un atlantiķiem.

Sestā Eiropas pamatrāse esot tā sauktā austrumnieciskā, — mazi, blondi cilvēki ar apaļu galvu. No Latvijas, Lietavas un Austrum-Prūsijas tie esot izplatījušies pa Ziemeļ- un Vidus-Krievijas kļajumiem. Tai raksturīgs esot bieži strups deguns un pelēkas vai brūnas acis.

Kad vēl reizi pametam acis uz Eiropas galvenām rasēm, tad redzam, ka ziemeļnieciskā, iberiskā, alpīnā un dinariskā, tiek uzlūkotas par senrasēm, kas pieslēdzas izmirušām Neandertāles, Oriņjakas u. c. rasēm. Jaunākās esot atlantiskā un arī austrumnieciskā. Pēdējā esot radusies ziemeļu rasei sajaucoties ar Āzijas elementiem.

Kā blakus rases šīm sešām Eiropas senrasēm vēl tiek minētas Vīslas rase — Polijā, Rietum-Prūsijā, Silēzijā; subziemeļu — Norvegijā, Somijā, Ziemeļ-Vācijā; Subadriātiskā jeb beļģiskā — Beļģijā, Īrijā, Valesā; Subadenātiskā — Bretonā un Silēzijā. Šīs blakus rases ir grūti norobežojamas un tās jāuzlūko kā vecāko rasu krustošanās produkts.

Visas tagadējās tautas ir izcēlušās no dažādu rasu elementa sajaukumiem. Tīru rasu nav vairs nevienai Eiropas tautai. Ja arī daudzas tautas ir zināma valodnieciska vienība, tad rasiski tās var būt ļoti sajauktas, jo valoda var būt arī pieņemta vai uzspiesta.

Ja šodien no zinātnes augstumiem aplūkojam senos laikus, tad redzam rases un tautas plūstam pa zemi kā ūdens straumes. Tautu plūdi gāzās pa zemju zemēm savā elementārā spēkā, un jo senāk, jo neatvairamāk. Senie bangojošie ūdeņi reiz iedeva mūsu zemei jaunu izskatu, bet senie rasu plūdi darināja tagadējos cilvēkus.

Pētnieku grūtākais uzdevums tad nu paliek noteikt, vai nav kādreiz laikā un telpā kāda zināma kultūra saistījusies ar kādu rases tipu? Cik tālu šādas kultūras, kas cēlušās uz rasiska pamata, ir izsekojamas atpakaļ senatnē un kur viņas pirmāk parādās? — Kas ir bijis tas būtiskais šajās kultūrās un kādi pasaules uzskati tās apstarojuši? Beidzot, kā šīs garīgas un kulturēlas vērtības parādās vēlākā rases vai tautas gara vēsturē?

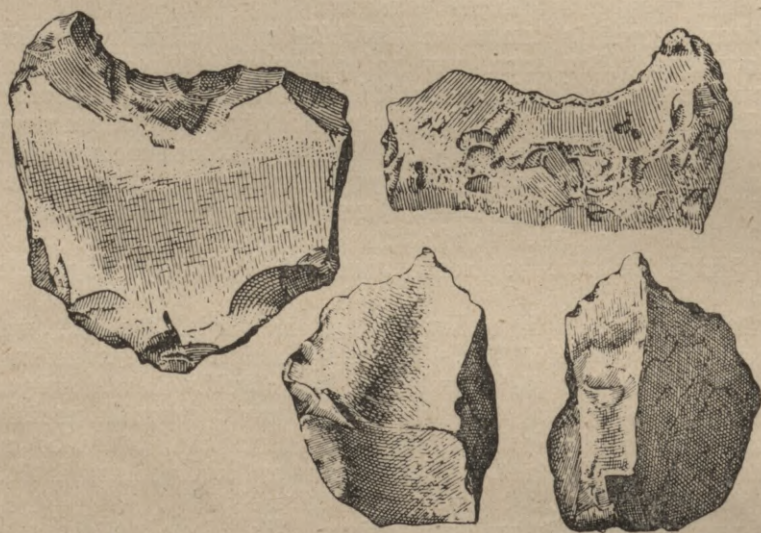
Pirmcivēku kultūra un dzīve. Kultūras vēsture, starp citu, ir stāsts par cilvēka atbrīvošanos no dabas virsvaldības. Šillers teicis: „Caur kultūru cilvēks kļuva no pilnēstīga dabas audzēkņa, par nepilnīgu tikumisku būtņi, no laimīga instrumenta, par nelaimīgu mākslinieku.“ Nav noliedzams, ka šajos vārdos izteikta dziļa patiesība par kultūras būtību un tagadējā kultūras cilvēka dziļo dvēseles traģēdiju.

Kultūras jēdziens stāv vienmēr it kā pretstatā dabas jēdzienam, ja par dabu varam apzīmēt to seklikumīgo, dabīgo notikumu norisi, kas notiek bez kāda apzināta mērķa, bez cilvēka līdzdarbības. Turpretī cilvēka mērķtiecīgos un plānveidīgos darbus, visu viņa rokas apdarināto, iegūto un izveidoto mēs jau kopš laba laika saucam par kultūru. Jēdziens „kultūra“ viscaurim pieder tikai jauniem laikiem, kaut gan vārds aizgūts no seniem romiešiem. Zem kultūra romieši saprata zemes apstrādāšanu, jo Varrons un Kvintilians runāja tikai par agrī kultūras - lauku kopšanu. Gan Horacs un Cicerons savā daiļrunībā pārnestā nozīmē lietoja izteicienu cultura animi, dvēseles izglītības nozīmē, taču bez tagadējā dziļā satura. Tagad visu, kas brīvi ra-

dies bez cilvēka darba spēka, mēs nosaucam par dabas ražojumu, bet kas radies dabīgo vielu pārveidojot ar cilvēka spēju palīdzību — to sauc par kultūras produktu. Cilvēka darbs te tiek vadīts uz apzinātu mērķi ar iekārtotu sistēmu, kurā mērķim pielāgojas līdzekļi un rīki. Dabīgā stāvoklī — cilvēku pārvalda daba, kultūras stāvoklī — cilvēks kungo pār dabu.

Kultūras stāvoklī cilvēks ir vadītājs akliem dabas spēkiem. Gars te uzveic matēriju. Šo pāreju no dabas stāvokļa uz kultūrstāvokli var izskaidrot vienīgi psihogēnētiski, t. i. ar garīgo motīvu ierašanos, kas šo pāreju izsaukusi. Spēja domāt, dažādus iespaidus pakārtot kādiem augstākiem apvienojošiem punktiem, tā ir pārvēršanās par kultūru nesošu cilvēku. Šai loģiskā iespaidu kārtošānā ieraugama vispirmā robeža, kas atdala cilvēku no ģustoniem.

Visas leduslaikmeta cilvēka paliekas pieder kultūras ziņā tā sauktam palaiolitiskam kultūras laikmetam. Vārdu pa-

Krama eoliti no terciariem slāņiem
(Atrasti pie Bronuseles Beļģijā, gandrīz dabīgā lielumā)

laiolīts, vecākā akmens laikmeta apzīmēšanai, un neolīts jaunākā akmens laikmeta nosaukšanai devis savā laikā angļu pētnieks J. Lubboks. Abi vārdi aizņemti no grieķu palaios - vecs, neos - jauns, lithos - akmens. Palaiolīts un neolīts ienē mūsdienu cilvēces kultūras vēsturē garus gadu tūkstošus un tiek vēl iedalīti daudzās sīkākās pakāpēs. Senāk domāja, ka starp veco akmens laikmetu un jauno nav nekāda tilta, nekādas pārejas; taču vēlāk noskaidrojās, ka starp tiem pastāvējis vēl vidējais akmens laikmets, ko nosauca par mezolītu (mezos - vidus).

Palaiolīts jeb vecais akmens laikmets pieder pirmās cilvēkiem, kādi bija piedaudzētie neandertālietis, oriņjācietis. Šo pirmcivīļu kultūra, pateicoties zinātnieku centībai, pēdējos gadu desmitos ir diezgan sīki izpētīta. Pētījumi rāda brīnišķīgu kultūras attīstības ainavu, kas gan turas zināmos rāmjos tehniskā un saimnieciskā ziņā, taču nepārprotami liecina par cilvēka gara varenu

progresu. No gandrīz kustoniskiem apstākļiem tas pacēlies tai laikā līdz tādiem kultūras augstumiem, kādus pārsniegt varēja tikai ievēdot gluži jaunus saimniecības veidus un paņēmienus, kas notika jaunakmeņu laikā.

Mēs redzējam cilvēka dzimumu izeļamies terciārā laikmetā. Tad to pārsteidza diluvijs aukstums un ledus, kas četras reizes nāca un gāja. Šie četri zinātniski noteiktie leduslaikmeta posmi ir

Palaiolita „dizierocis“ savā tipoloģiskā attīstībā

arī pirmās lielās nodaļas mūsu pirmsenā kultūrvēsturē un dzīvē. Pamēģināsim īsumā aplūkot un izprast šo nodaļu saturu.

Par nožēlošanu mums trūkst no pirmā starpledus laika jebkādu cilvēka kaulu palieku. Viņu vietu ieņem apstrīdamie eolīti (eos - ausma), kas tika atrasti tādos slāņos, kas droši piederēja ledus laikmeta sākumam. Taču apdomīgi un atturīgi ļaudis tos skaita par dabas apstākļu veidotiem un mums nav nekādu pierādījumu, lai šo apdomību apgāstu.

Šim pirmājam starpledus laikam izejot, parādas Francijas atradumu vietās iegarena, vienā pusē asi apdauzīta krama šķēpele, kas tūdaļ nākošā starpledus laikā izkopjas par īpašu ieroci. Tas ir plaukstā iederīgs akmens ar asu galu, ko franču aizvēsturnieki (kas šai laukā visvairāk strādājuši) nosauca par *coups de poing*. To vārda tiešā nozīmē var saukt par ieroci, jo tam nav kāta, un ciršanai vai sīšanai to nem „iekš rokas”. Viņš noderejis reizē visādiem darbiem; to var dēvēt tamdēļ par dižieroci, no kuŗa ar laiku attīstījās dažādi griežamie, cērtamie, duramie un sitamie krama riki.

Tad nāk otrais ledus laikmets. Tas esot bijis briesmīgāks par pirmo, un lielāks ir arī viņa iespaids uz cilvēka dzimumu. Vācijā tai laikā sasniegto kultūras pakāpi mēdz saistīt ar Taubachas vārdu. Nosaukums attiecas uz kādu atraduma vietu, kas cēlusies otrā starpledus laikā. Ilmes upes ielejā, dienvidos Veimari pie Taubachas, atrada kaļķa tufa slāni aizvēsturisku mītni. Ģeoloģiskais vērtējums, ka šeit darīšana ar otro starpledus laiku, bija neapšaubāms. To apliecināja arī krama ieroci un daiki. No cilvēka atliekām atrada tikai vienu zobu. Bet tas vissvarīgākais, ko droši apliecināja Taubachas senmītne, bija tas, ka cilvēki šai laikā jau lietojuši vēl daudz ko svarīgāku nekā ierocus, proti — uguni. Tur bija redzami apsvīluši primitīva ugunskuŗa akmeņi, ogles, pusapgruzduši dzīvnieku kaūli.

Uguni cilvēks droši vien atrada šķeldams kramu savus ierocus darinot, jo kramam lēc dzirkstis. Uguns ar vienu rāvienu pacēla toreizējo cilvēku augstu pāri dzīvniekiem. Uguns iedeva mūsu attīstības vēsturei pavisam citādu žiglumu. Ja mēs pametam skatu uz visiem tiem rikiem un līdzekļiem, ko mums palaimējies atrast pa gadu tūkstošiem, tad jāsaka, ka visspēcīgākais starp tiem ir uguns. Kas viss nav jādara citiem siltasiņu dzīvniekiem, lai gūtu glābiņu laikam mainoties. Cik grūta ir vilnas mešana pavasari un ziemei tuvojoties. Un gadskārtējie putnu ceļojumi!... Ar uguns palīdzību cilvēkam vairs nebija jādzīvo aukstās alās.

Vēl kāds cits cilvēku raksturojošs izgudrojums ir cēlies šajā otrajā starpledus laikā, tas ir valoda. To pierādījuši anatomi, pētīdami šī laikmetā atrastos galvas kausus un žokļus.

Nebūtu vairs jābrīnas, ja cilvēce, kuŗai bija jau uguns un valoda, nu strauji jo strauji dotos uz priekšu savā teknikā. Taču tas nenotiek. Visi tā laika atradumi tomēr sniedz ļoti vienmuļu ainavu: — krams un atkal krams, tas pats tikai apdauzīts, kaut gan ar lielu prasmi un izveicību. Bet tāds gausums progresā nav nekas neparasts šais kultūras pakāpēs, jo tagadējie mežoņi vēl mūsu laikos nav daudz tālāk nonākuši. Bet mēs ļoti maldītos, ja uzlūkotu šī ledus laiku cilvēka dzīvi gluži tukšu un nevarīgu, spriežot tikai pēc tiem akmens nieciņiem, ko nejauši atrodam. Taču mēs zinām, cik bagāta ir mežoņu dzīve dažādiem piedzīvojumiem, darbiem un izpriecām. Daži pirmziloņa un degunradža kauli, ko atrada pie Taubachas ugunskuŗa, liecina, ka toreizējais cilvēks bijis spēcīgs diezgan, lai tos uzveiktu.

Šai laikā galvenais ierocis joprojām paliek krama „dižierocis”, ko turēja cietā neandertālieša plauksta.

Vēl tālāk nekā otrajā apledojumā atlīda ledājs, kad šļūdonis

mācās virsū trešo reizi. Šajā trešajā starpleodus laikā mūsu tālās pagātnes glezna ir jau skaidrāk saredzama.

Atradumi, kas gluži nepamanāmi un nevērtīgi nezinātājam, bet visai dārgi pētnieku prātiem, no šā laikmeta cilvēku mītnēm ir samērā daudz. Cilvēce jau likusi savā kultūrā dažu labu soli uz priekšu. Starp dzīvnieku kauliem, rīkiem un ugunsķura akmeņiem nu atrodam izmētātas atsevišķas krāsainas zemes pikas — rūsu, grafitu, okeru. Arī šifera plates krāsu saberzēšanai mētā-

Zīmējumi uz alu sienām. Kuilis un mežavērsis
(Altamiras ala pie Sautanzeres)

jās turpat tuvumā. Šai laikā tā tad izceļas vēl tagad mežonģtautās redzamā paraša ieziest augumu ar krāsainu zemi, kas iejauta taukos.

Ši ieraša mums pirmo reizi dod iespēju iedomāties tā laika cilvēka izskatu. Par sevi saprotams, ka ar krāsu neviens neieziedīs augumu, ja tas nebūs plīks. Pirmcilvēks droši vien bija apaudzis viscauri spalvām. Ļoti ticami, ka tāds bija arī neandertālie-

tis. Bet šis cilvēks, iziedams cauri grūto trešā leduslaikmeta skolu, bija jau atbrīvojies no kustoņiem līdzīgās spalvas. Šai parādībai tikai pēdējā laikā atrada ticamu izskaidrojumu, proti a p g ē r b u.

Pagājušā apledojuuma skaudrā aukstumā tiem cilvēkiem, kas kaut kādu iemeslu dēļ nevarēja aizmukt uz dienvidiem, palika viņa spalvā vēsi. Dzīvniekiem šajos apstākļos ar laiku radās biezāka vilna. Bet cilvēkam tas nebija jāgaida, jo ar saviem krama rīkiem tas nodirāja nogalinātiem dzīvniekiem ādas, apdarināja tās un ietinās viņās. Viņa paša dabīgā spalva nu palika nevajadzīga un cilvēka ķermenis ar laiku tapa plīks.

Auguma izskata pārveidojumam gāja līdzī arī garīgais. Šai laikā mēs jau nomanām pie pirmcilvēka kaut ko radniecīgu p a s a u l e s u z s k a t a m. Mēs to izlasām veselā alu zīmējumu rindā, kuŗos attēloti medijamie dzīvnieki. Kuŗš gan tagad nezina šos

Pēdējā starpledus laika krama ieroči,

1. Krama smailenis no Solutrē. 2. Nazis no Saint-Martin d' Exseidenil)

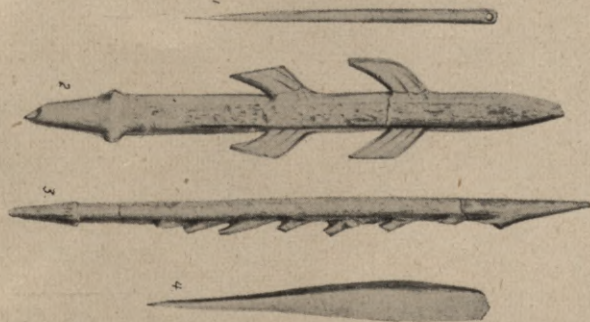
drošos, natūrālos apveida zīmējumus, kas liecināja par vērīgu mednieka aci un drošu roku. Ilgi šos zīmējumus turēja tikai par mākslas darbiem, bet tagad šis uzskats vairs neder.

Vispirms uzkrīta tas apstāklis, ka šie jaukie zīmējumi atrodas uz alu sienām, kas nekad nav redzējušas gaismu. Tā tad viņi nemaz nebija darināti aplūkošanai, bet kaut kam citam. Izrādījās, ka šo māku veikli zīmēt vēl tagad izlietojot dažas mežontautas, lai pieburtu sev klāt attēlotos dzīvniekus. „Tēlu burvība“, tā sauc psiholoģijā šos ticējumus, kas izpaužas tamlīdzīgos zīmējumos. Galvenais priekšstats, kas saistīts ar šo buršanas veidu, ir tas, ka katra būtne nonāk tā varā, kuŗai pieder viņas ārējais attēlojums. „Līdzīgais pievelk līdzīgo“, tā īsumā skan analogijas burvības formulējums.

Arī daži tehnikas jaunumi ieraugami šajā trešajā starpledus laikā. Vispirms — akmens dižierocis jau vairs netiek turēts plikā rokā, bet ietaisīts koka kātā, un otrkārt, parādas divi jauni ieroču veidi: lauru lapai līdzīgs smailenis un nazis, kuŗam viens gals ieliekams kātā.

Trešais tehnikas papildinājums ir kaula ieroču ievēšana lietošanā. Kaulā darinātas lietas šajā laikā aizvien biežāk parādās at-radumos. Kaula šķembeles tiek pārstrādātas par ilēniem un urb-jiem. Zvēru ilkņi tā noasināti, ka ar tiem var durt un griest. At-rastas tiek kaula adatas. Protams, tās ir vēl pārāk rupjas adatas, bet pilnīgi piemērotas šūšanai ar stīgām un zarnām.

Cik augsti toreiz bija jau pakāpusies cilvēzācija, to mums rāda

Pēdējā starpledus laika kaula ieroči: 1. Adata; 2. un 3. Žeberkļi; 4. Ilens.

telšu zīmējumi, kas nāk no šā paša laikmeta. Šām teltīm jau ir vesela balstu sistēma un aizverams loga caurums, gluži kā pie tagadējiem Ziemeļ-Amerikas indiāņiem.

Priekšstati, kuŗus mēs tagad gūtam par šo mamutu un zie-melbriežu mednieku dzīvi, ir daudz kuplāki nekā par iepriekšējiem alu iedzīvotājiem. Cik gaiši un patikami bijis viņu ādu teltis, kad iedomāja to lampu, kuŗu palaimējies atrast la Mouthe alā

Diluviāla lampa

Dordoņas ielejā. Tā ir ista lampa no smilšakmens darināta, un pa daļai līdzīga senromiešu eļļas lampām. Mamuta jeb ziemelbriežu taukiem piesātināta degļa kvēlošana un kūpēšana gan būtu grūti mums panesama, bet tomēr tā bija jau mierīga gaisma, salīdzinot ar ugunskura plīvojošām liesmām.

Pēdējo reizi nu slūdonis bija biedējis ļaudis. Tad viņš uz vi-siem laikiem atkāpās uz Skandināvijas kalnu virsotnēm, lai vairs neatgriestos. Dzīvai radībai atkal tika atdotas atņemtās zemes.

Ko cilvēki bija mācījušies šajā pēdējā ledus skolā? Kāds iz-skatījās eiropietis agrājā pēdēdus laikmetā, ko tas darija un do-

māja? — Vēl joprojām rietumi paliek Eiropas kultūras serde, un it īpaši Francija sniedz vispilnīgākos tā laika cilvēka roku darbus. Mēs ieraugam lielu vairumu dzīvnieku attēlojumus, kas visai teicami izpildīti. Bet tiem nav vairs plašā vēriena, kas bija kādreizējam alu sienu gleznotājam. Modē ir nācis mazs daiļietu formāts. Daudzos priekšmetos ar asu krama nazi iegravēti dzīvnieku un medību skati. Kaula dunča kāti pārvērsti par maziem dzīvnieku tēliņiem. Tās visas ir lietas, ko cilvēks pastāvīgi nēsā sev klāt. Arī šiem smalkdarbiem vēl piemīt burvīgs spēks, kaut gan tā nav vairs iepriekšējo laiku „tēlu burvība“. Šie ticējumi nu jau ieguvuši citādu, garīgāku veidu. Zinātnieki šo parādību nosaukuši par

Pēcdeduslaika dzīvnieku tēlojumi kaulā

fetišismu, un tas vēl tagad sastopams nevien daudzās mežončautās, bet dažos gadījumos arī pie kultūrcilvēkiem, kad tie nēsā a m u l e t u s.

Atrastās zilonkaula un akmeņa sievietes figūras, liecina par kādas dievietes godināšanu.

Nav šaubu, ka tā bijusi Zemes Māte, kas zem visdažādākiem vārdiem parādas vēlāk senājās reliģijās. Hermans Virts, Holandes folklorists un vēsturnieks pētīdams šā laikmeta tēlojumus un līdz šim

nesaprotamās simboliskās zīmes, nācis pie atklājumiem, ka šī pirm-laiku pirmrelīģija nav vairs bijusi nekāds animisms, mēness pielūgšana vai saules relīģija austrumnieku nozīmē. Vecākā akmens laikmetā jau pastāvējusi viendievīga relīģija ar debesu dievu priekšā. Kā viņa dēls ticis uzlūkots gads, kas katru gadu piedzimstot Zemes Mātes klēpī un atkal viņā laiku pa laikam atgriežoties. Šai pašā laikā, pirms vairāk kā 10.000 gadiem pastāvējušas arī dažādas simboliskas zīmes, kas apzīmējušas galvenā kārtā Dievu, Zemes Māti un Dieva dēlu Gadu. Valoda esot bijusi vienbalsienīgiem vārdiem, un šiem balsieniem atbildušas dažas rakstu zīmes. Tā Zemes

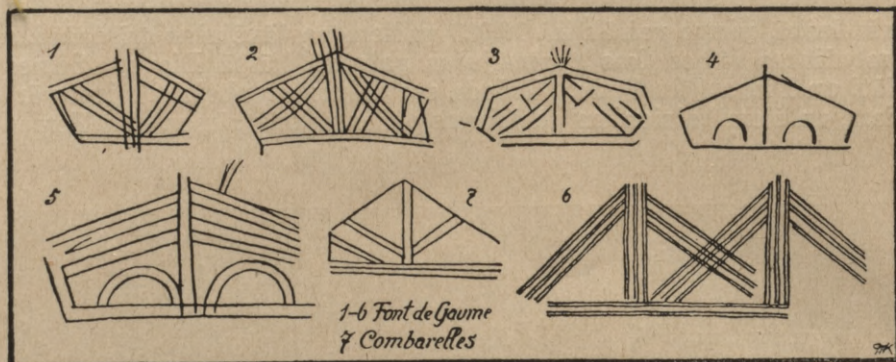

Kādas dievietes tēls no vēlā palaiolita

Māte esot saukta par Ma-Ra un viņas simbols bijis starp citu bur-tam M līdzīgs liklocis. (H. Wirth, Der Aufgang der Menschheit 1928).

Kas attiecas uz palaiolita saimniecisko dzīvi, tad tie „pļāvuši to, ko nav sējuši“. Citiem vārdiem, tie pārtika no salasītām sak-nēm, sazvejotām zivīm un samedītiem meža zvēriem. Šai laikmetā nav pratuši ne zemi kopt, ne audzēt mājkustoņus uzturam. Pati daba toreiz klājusi galdu saviem trūcīgiem cilvēku bērniem un tie izlietojuši visu gatavo. Šai stadijā cilvēki nerūpējās par nebaltām dienām un neuzkrāj nekādus pārtikas līdzekļus. Tamdēļ tos bieži vajā bads, izceļas sērgas un kultūras attīstība iet uz priekšu gausi.

Visu to kultūras augstumu, ko varēja sasniegt ar šādiem saimnieciskiem pamatiem, to palaiolita zvejnieks un mednieks bija sasniegjis. Lai nāktu kas vairāk, vajadzēja sākties jaunai saimnieciskai iekārtai, un tā arī nāk, bet tikai jaunajā akmens laikmetā.

Telšu zīmējumi uz diluviālo alu sienām

II. Āriešu jeb indoeiropiešu pirmtauta

Mēs nule aplūkojām, kā Eiropā radās un dzīvoja cilvēks, kā viņa dzimums saskaldījās rasēs un apakšrasēs, kā tas iesāka savas kultūras rīta cēlienu. Taču, lai nokļūtu savā apskatē līdz latviešu tautai, mums atliek vēl labs gabaliņš ko iet un skatīt. Jāaplūko vispirms ārieši, tad aistieši un visupēc tikai latvji. Mums ir sevišķi iemesli iet šādu ceļu, jo vēlāk redzēsim, ka esam visu šo kultūras stadiju tiešie mantinieki.

1816. g. vācu zinātnu vīrs Francis Bopps izdarīja vēl nedzirdētu atklājumu. Būdams ievērojams valodu pratējs, tas atrada, ka daudzu Eiropas tautu valodu vārdi skan līdzīgi viens otram. No tam viņš ar pilnu tiesību secināja, ka šās valodas atrodas savstarpīgā radniecībā. Apcerējumā, kurā viņš šo atradumu izklāstīja, bija salīdzinātas gan tikai sanskritu, grieķu, latīņu, persiešu un vācu valodas. Bet savā vēlākā apcerējumā 1833. g. viņš bija ņēmis vērā arī leišu valodu, un kopš tā laika latviešu - leišu valoda stāvējusi vienā no redzamākām vietām Eiropas tautu valodu salīdzinošā zinātnē.

Daži piemēri vārdu salīdzināšanā var katram nepārprotami parādīt šo dažādo valodu radniecību:

Latviski:	esot	māte	pēda	desmit
Slāviski:	jesti	mati	pjeta	deseti
Vāciski:	ist	muter	pfote	zehn (tehun)
Latīniski:	estin	mater	ped	decem
Grieķiski:	est	méter	pod	déka
Senindiski:	asti	mata	pad	daka

Kur radās šāda radniecība? Taču laikam no tam, ka šās valodas cēlušās no kādas pirmvalodas, ko kādreiz runājusi kāda pirmtauta. Šai valodnieku atrastai tautai deva nosaukumu „Indoģermāņi“, jo tai laikā, kad šo atklājumu izdarīja, vēl pastāvēja ieskaits, ka indieši dzīvojot vistālāk austrumos, bet ģermāņi visvairāk rietumos no visām indoģermāņu tautām. Vēlāk izrādījās, ka tas nav tiesa, un agrākā nosaukuma vietā lika vārdu indoeiropieši. Pa starpām tika lietots arī nosaukums ārieši, kaut gan šis pēdējais vārds šaurākā nozīmē tiek arī attiecināts tikai uz indiešu un irāņu valodām.

No šās indoeiropiešu jeb āriešu tautas vēstures mums nav nekas droši zināms, jo tā nav vēsturiski apliecināta tauta, bet tikai valodnieciski un kultūrēli uzminēta. Tai laikā, kad ļaudis sāka rak-

stus lietot, šī pirmtauta jau bija sadalījusies savās apakštautās. Katrā no tām bija izveidojušās īpašas izloksnes, daudzi vārdi radušies no jauna klāt, bet citi aizgūti no svešām tautām. Atsevišķās grupas vairs nevarēja sarunāties un saprasties, un tā no vienas pirmvalodas bija radušās vairākas jaunas valodas. Āriešu tapšanas un izveidošanās laiki tā tad paliek dziļā tumsā.

Un taču, mums šī pirmtauta nav vairs tik gluži nezināma, kā to varētu domāt. Zinātnieku darbs ir ienesis šai tumsā gaismu, un tagad mēs varam gūt dažu samērā drošu ieskatu par šo tautu, pie kuŗas piederējuši arī latviešu senči. Kā tas bijis iespējams? — Tam noderēja tas pats paņēmiens, ar kuŗu atrada pašu āriešu tautu, proti: valodu salīdzināšana. Piemēram: kad izlasām no āriešu valodām laukā radniecīgos vārdus, tad iegūstam it kā kādu pirmvalodas vārdnīcu.

Ja visās, vai tikai dažās, šais valodās sastopam līdzīgi skanošu vārdu lopam, pienam, zirgam, ratiem, šūšanai, vērpšanai, tad mums jāpieņem, ka arī šai pirmtautai visas nosauktās lietas bijušas pazīstamas. Tā kopusi lopus, pratusi taisīt un labot drēbes, nodarbojusies ar amatniecību, vedusi kuŗus.

Bet bez valodu salīdzināšanas mums ir vēl cits līdzeklis, kā gūt ziņas par āriešu pirmtautu. Tā ir lapsta, kas kalpodama archailoģijai, jau parādīja mums Eiropas pirmlaiku ainavas. Ja nu izraktie trauki vai citi kādi iedzīves piederumi uzrāda dažādos Eiropas un Āzijas apgabalos vienas un tās pašas formas, vai arī vienādu vai līdzīgu rotājumu, tad ar lielu pārliecību varam domāt, ka šās parādības aizgūtas no pašas pirmtautas.

Beidzot palīgā nāk arī etnografija jeb tautzinātne. Tā nodarbojas ar tagadējo tautu ierašām un paradumiem. Ja nu atrod pie dažādu āriešu tautu pēcnācējiem, īpaši zemniekiem, vienādas izdarības kāzu, bērnu u. c. ierašas, tad ir tiesības teikt, ka te vēl dzīvo senais āriešu paradums.

Tā mēs redzam vismaz 3 zinātnes uzcītīgi strādājam vienu otrai blakām, lai zīmētu mums ainavu par senpagājušiem laikiem. Un ja nu arī visās vietās nevar galvot par gluži drošiem panākumiem un šur tur nākas izpalīdzēties ar vienas otras pārdrošākas varbūtības izteikšanu, tad tomēr visā visumā zinātnieku radīta ainava paliek nebojāta.

Bet vai mums būtu kāda sevišķa vajadzība nodarboties ar āriešu pagātņi, pirms tiek aplūkotas latviešu kultūras parādības? Jāatbild ar noteiktu jā! Āriešos mēs taču saskatām latviešu tautas vecākus. Bet lai spriestu par bērnu, ir vienmēr labi zināt viņa tēvu un māti, jo ābols no ābeles tālu nekrītot.

Kādas tad nu ir tās valodas, kas sastāda āriešu valodu saimi?

Šai saimei pieskaitītas daudzas, gan dzīvās, gan izmirušās valodas, kā: indiešu, irāņu, tocharu, hetītu, armeņu, albāņu, grieķu, romāņu, ķeltu, ģermanu, slāvu un baltu. Šai uzskaitījumā tuvas radniecības dēļ daudzas valodas apvienotas zem kopīga nosaukuma. Piem., romāņu valodai pieskaitītas itaļu, portugāļu, spāņu u. c., slāviem — krievi, poļi, čechi u. c.

Kādreiz senatnē, kad valodu ciltskoks vēl nebija izaudzis, pirmtauta divējādi izrunājusi vārdu simts. Vienā vietā runājusi tā, kā mēs, ar s - skaņu, bet otrā to pašu vārdu izrunājusi ar k-. Katru

franču valoda radusies no latīņu, neuzņemot necik daudz italiešus savā vidū. Arī žīdi nerunā vairs savu veco valodu, bet kādu vācu valodas žargonu, tomēr palikdami joprojām žīdi.

Tādā kārtā valoda var izplatīties arī galvenai tautai paliekot uz vietas. Tas parasti notiek reizē ar varas vai augstāki stāvošas kultūras izplatīšanos uz vājākām vai kultūrēli zemāki stāvošām tautām. Tāpēc arī notika tā, kā pieņēmumu par kādas āriešu pirmtautas eksistenci, kuŗu atbalstīja galvenām kārtām valodniecība, daži pārāk kritiski noskaņoti pētnieki mēģinājuši apšaubīt. Tie apgalvo, ka šāda pirmtauta neesot pierādama ne pēc savas izcelšanās, ne arī felpiskajā pastāvēšanā. Pēdējā laikā to īpaši uzsvēris Krievijas zinātnieks Marrs, kuŗš āriskās valodas formas uzlūko tikai par zināmu pakāpi vispārējā valodu attīstībā. Taču uz Rietum-Eiropas valodniekiem viņa apgalvojumi nav atstājuši nekādu manāmu iespaidu. Tur vēl joprojām cieši turas pie pārliecības, ka āriešu pirmtauta patiešām reiz pastāvējusi.

Kur mitusi āriešu pirmtauta, kas tieši vai netieši radījusi plašo valodu saimi? Šis ir bijis necilvēcīgi grūti atrisināms jautājums visā āriešu problēmā. Šķietas, neviens cits āriešu jautājums nav gribējis tik daudz pūliņu un atjautības, kā šis. Pie mācītiem vīriem varam atrast visdažādākās domas par āriešu pirmdzimtenes vietu. Āriešu pirmdzimtene bijusi it kā lidojoša malduguns pētnieku priekšā, kas pazibējusi te šur, te tur.

Dzimtene vispirms ir tautības pazīme. Tauta nevar pastāvīgi blandīties pa pasauli apkārt. Ja viņa to dara, tad tai jāiznīkst, kā iznīkušas jau daudzas klejojošas tautas. Agri vai vēlū šāds liktenis sagaida arī mums pazīstamos žīdus un čigānus, ja tie kautkur neapmetīsies un nepaliks uz vietas. Āriešu pirmtautai vajadzēja vietīņu uz zemes lodes, kur izcelties un izveidoties. Bet kur ir bijusi šī vieta?

Taču, cik grūta arī nebūtu bijusi šī āriešu pirmdzimtenes problēma, mēs esam jau gluži tuvu piekļuvuši viņas galīgam atrisinājumam. Kopā saņemot visu, kas padarīts šai lietā, skaidrība jau ir iegūta pašās svarīgākās vietās.

Āriešu pirmtautas dzimtene jau bija palikusi gandrīz par pasaciņu. Kur tikai viņa netika meklēta! Vispirmā vieta, uz kuŗu metās pētnieki, bija tālā Indija. Tad skati versās uz ziemeļrietumiem, uz nemilīgo Pamiru. Pēc tam pagriezās uz rietumiem, uz Rietum-Turkestanu un pēcāk uz Dienvid-Krieviju. Ilgu laiku Vidus-Krievija stāvēja goda vietā pie pirmdzimtenes meklētājiem. Tad viņas vietā stājās Rokītnas purvi. Ar laiku meklējumi vērsās uz ziemeļrietumiem un Vācija tika iedomāta par āriešu paradīzi.

Meklēšana turpinājās. Jau tikai Baltijas un Vācu jūru krasti bija cienīgi būt par āriešu šūpuli. Tad meklētāji pārcēlās pāri jūrai un nonāca Skandināvijā. Visdrošākie taisīja vēl dažus soļus un nolika ziemeļpolu par savu mērķi. Tālāk vairs nebija kur iet un meklējumi sākās no gala. Jau atkal tiek minēta Āzija, Sibīrija, Krievija...

Nav iespējams sīkāk uzskatīt visu to, kas padarīts āriešu dzimtenes atrašanās labā. Viens labums tomēr bija cēlies no visiem šiem dažādiem strīdiem un apgalvojumiem: tika uzvandīts milzīgs daudzums svarīgu vēsturisku, valodniecisku un etnografisku faktu, kas pašu lietu padarīja jo dienas skaidrāku.

Kādi tad nu ir tie slēdzieni, ko varam taisīt no visa plašā valodnieku airchailogu un etnografu darba?

Tie ir tādi, ka āriešu pirmdzimtene tiešām atrodas tur, kur viņu bija nojautis Bisenieks, kad tas 1912. g. 1. augustā dibināja Latviešu Etnografisko Biedrību ar galveno mērķi: „krāt un izdot materiālus, kuri nestu gaismas starus latviešu tautas senvēsturē un pierādītu neapgāžamā zinību gaismā, ka latvieši kopā ar leišiem un senprūšiem (tā saucāmais baltu tautu celms) ir āriešu tautām kopīgā pirmtauta, no kuras visas citas Eiropas galvenās tautas, gadu tūkstošiem garā laikmetā cēlušās un attīstījušās.“

Pie šās biedrības nolūkiem 1917. g. tas pats dedzīgais latvietis vēl piebildis:

„Kā šāda pirmtauta pēc Eiropas pēdējā leduslaika apdzīvojusi vai visu Eiropu, pieņem gandrīz visi pētnieki vienprātīgi, tie šķeļas savos uzskatos vienīgi par to, kura no tagadējām „lielajām“ tautām esot šīs pirmtautas vistuvākā radniecība un pēcnācēja.

Ārzemju pētniekiem latvieši, leiši un pārtautotie senprūši maz pazīstami un tādēļ saprotams, kādēļ tie nav ne domāt domājuši, šīm baltu tautām piešķirt pirmtautas godu. Redzīgām latviešu acīm turpretim mūsu valoda, mūsu tautas gara mantas, vietu nosaukumi, archeoloģija un senvēsture vai ik katrā vietā sniedz aizrādījumus un pat diezgan skaidrus pierādījumus mūsu augšminētai hipotezei.

Lieliska pasaules problēma atrisināšanai vajadzīgs daudz darba: materiālu vākšana, kārtošana, sludināšana, pētīšana, pierādījumu atrašana u. t. t., kas vienam cilvēkam nava pa spēkam, tādēļ sastādījusies Latviešu Etnografiskā Biedrība ar jau minēto galveno mērķi. Mērķis izliekās pie pirmā acu uzmetiena par daudz tālu stādīts, — pārdrošs, šesasniedzams, bet ar vielu tuvāk iepazīstoties — lieta top vienkāršāka un skaidrāka — prasa tikai jau minēto darbu.

Ideja ir dota; vērts pie tās strādāt, jo panākumi priekš latviešu un leišu tautas jo lieli, tādēļ visi, kam interese šai lielajā darbā, aicināti līdzstrādāt, pat tad, ja to uzskati būtu pirmā brīdī tieši pretēji, tas ir, ka latvieši it visu mantojuši vai aizņēmušies, teiksim, no ķīniešiem vai vāciešiem. Arī šādi darbi nava galvenām mērķim par ļaunu, jo tie uzrāda jau sākumā, ko visu varētu iebilst pretim un, varbūt, beigās galveno ideju tomēr apstiprina par pareizu. Galvenā lieta latviešu un leišu pētniekiem, ka tie pieliktu savas spējas šai lielajā problēmā un negaidītu, lai cittautieši nāktu strādāt mūsu labā, tie aizstāvēs vienīgi savu tautu intereses — ne mūsu.“

Taču Bisenieks nav palicis vienīgais, kas domājis, ka āriešu dzimtene ir mūsu apvidos. 1914. gadā iznāca J. Leca grāmatīņa „Ārieši — latvieši“. Ierosināts no Lietgalieša-Krieviņa, kurš kādreiz „Latviešu Avīzēs“ aizrādījis, ka āriešu pirmtautai vajadzētu būt latviešiem — leišiem, Lecis ar savu rakstu bija mēģinājis atbalstīt Lietgalieša hipotezi. Izmantodams galvenā kārtā G. Rodes rakstus, kuros tas aizstāvējis Āzijas hipotezi, Lecis mēģināja pēc vietu vārdiem un daiņu datiem nospraust ceļu, pa kuru izceļotāji no mūsu Vidzemes varējuši nonākt Āzijā. Viņš vēribo griež uz kā-

du ziemeļu ceļu, kas esot gājis cauri tagadējai Krievijai, pāri Urālu kalniem, uz Vidus-Āziju, noliegdams pie tam arī citus ceļus.

Protams, Leca grāmatiņā ir daudz apstrīdāmu vietu, bet viņa nolūks „modināt pie latviešu zinātnes vīriem, pie pašas mūsu tautas to interesi priekš vecās indiešu rakstniecības, kādu tā pilnā mērā pelna. Mēs, latvieši, indiešu vedu rakstiem stāvām daudz tuvāku, kā visas citas tautas un tomēr līdz šim, šī miesa no mūsu miesas, šis kauls no mūsu kaula, mums ir vēl pavisam svešs un nepazīstams.“ Šā nolūka dēļ viņas autoram ir daudz kas jāpiedod.

Kādus desmit gadus vēlāk parādījās arī Dr. J. Sandera raksts „Baltiešu tautu pirdzimtene“, kurā sacerētājs, rikodamies ar valodniecības, ģeografijas u. c. līdzekļiem, nāk pie slēdziena, ka „senāriešu un baltiešu tautu pirdzimtene bijusi Baltijā un tās kaimiņu zemju apgabalos.“

Gandrīz pie tāda paša slēdziena nokļūst arī svešautietis prof. Brauns. Savā nelielā grāmatiņā „Первобытное население Европы“, kas 1923. g. Berlīnē iznākusi, reizē krievu un vācu valodās, viņš aplūkojis āriešu problēmu, sakarā ar visjaunākajiem valodnieciskiem atradumiem, izsakās tā par āriešu pirdzimteni:

„Ar mūsu jaunajiem valodniecības ieguvumiem, mēs varam noteikti sacīt, ka Vidus- un Rietum-Eiropā šo pirdzimteni meklēt nevar. Nevar arī Āzijā. Ja var izteikt minējumu, pagaidām gan vēl maz pamatotu, tad pirdzimtene meklējama Vidus-Krievijā, blakām vai arī tieši turpat, kur tagad mājolo leiši un slāvi.“ Uz to norādot leišu valodas dziļais vecums, kas liecinot, ka šai valodā, mazāk kā jebkuŗā citā āriešu valodā, esot iedarbojušies neorganiskie, ārējie spēki. Citiem vārdiem, šī valoda, mazāk nekā citas, esot sadūrusies ar neāriskām valodām „un tā tad palikusi vituvāk pie indoeiropiešu pirdzimtenes.“

Kādi tad nu būtu iebildumi pret šo āriešu-latviešu hipotezi? — Gluži nekādi. Visi apstākļi runā vienīgi par labu šai lietai. Protams, maz lappusēs nav izklāstāmi visi mūs interesējošie apstākļi.

Kad un kā izcēlusies Baltijas jūras austrumos šī āriešu pirdzimta? Te tūdaļ jāpiebilst, ārieši ir samērā vēlā parādība cilvēces vēsturē. Tā izceļas tikai mezolitā jeb vidējā akmens laikmetā un jaunakmeņu laikmetā, lai parādītu savu rosību pēdējam izbeidzoties. Ārieši, kā parādība, nav vecāka par 10,000—12,000 gadiem, kas ir visai īss laika sprīdis, salīdzinot ar palaiolitu. Ārieši parādās citu tautu vidū ne agrāk par trešo gadu tūkstoti priekš Kr., lai ieņemtu viņu vietas, lai krustojoties ar tiem ieņemtu jaunus rūguma dīļus un radītu jaunu posmu visai Eiropas kultūrai.

Par āriešu pirdzimta izcelšanos, jau pieminētais prof. Brauns sprieš šādi: „Indoeiropieši, varbūt, bijuši savā sākumā visai neliela ļaužu saime. Pārtraukdama savus sakarus ar jafetidiem un semitahamītiem, ar kuŗiem to saistīja kopējā valodas uzbūve, tā nošķīrās savrūp un pavadīja ilgu gadu simteņus šajā savrūpībā. Pa šo ilgo prombūtni viņa attīstījās tās īpatnības, kuŗas kopzīmē noteic indoeiropējisko raksturu. Šās vietas noteikšana būtu neatsverāma jau tāpēc vien, ka palīdzētu arhaioloģijai noskaidrot vecāko, isto indoeiropējisma kultūru. Kāmēr tas nav izdarīts, tikām tā ir tikpat bezspēcīga, kā valodniecība.“

Kā dzirdējām, savrūpība un atšķelšanās, pēc Brauna domām, radījusi āriešu pirmtautu. Protams, ka šai savrūpai vietai vajadzēja būt kaut kur pamalē, lai neviens ilgāku laiku neiztraucētu topošo tautu. Un šāda zeme varēja būt tikai jaunā, no šļūdoņa atbrīvotā zeme ap Baltijas jūru. Viņas Joldijas un Ancilus posmi te sniedz visizdevīgākos apstākļus jaunu īpatnību un jaunu kultūras principu attīstībai.

Kādas rases varēja būt šie ārieši? Feists uz šo jautājumu atbild: „Āriešu pirmtauta parādās laika ziņā vēlu un tāpēc tā nevar būt par kādu no cilvēces sākumiem tuvu stāvošās rases sakni. Nav ko pūlēties to meklēt Dienvid-Francijas palaiolītiskās rasēs.“

Tā tad par tīru rasu nevarēs ne runa būt, jo jaunakmeņu laikmetā, kad pa daļai vēl veidojās āriešu pirmtauta, pēc antropologu domām vairs neesot Eiropā bijušas gluži nesajauktas rases. Tie ārieši, kas runājuši savu pirmvalodu savā jaunajā dzimtenē, varbūt rasiski ir bijuši nemazāk sajaukti, kā tagadējie amerikāņi, kas neraugoties uz šo apstākli, ir bijuši spējīgi uz tīri „amerikānisku“ kultūru.

Taču pa ilgāku laiku vissajauktāko laužu grupa var savā starpā izlidzināties un tā radīt kaut ko rasiski gluži jaunu. Lai šī jaunā rase nostiprinātos savā īpatnībā un raksturā, tai, protams, vajadzīgs ļoti ilgs laiks. Kā zinām, šis laiks āriešiem nav trūcis un tas varējis būt vismaz 5000 gadu ilgs, līdz pat trešajam gadu tūkstošim pr. Kr. Pa to laiku tiešām Baltijas jūras austrumos varēja izkopties īpaša rase. Par tādu rasu, kas esot attīstījusies pie Baltijas jūras, pēcledus laikā, tiek turēta jau pieminētā ziemeļu rase (Homo Eiropaeus). Viņai, kā jau minējām, atbilst asinsseroloģiskos pētījumos II. grupa.

Taču, ja nu arī pašos sākumos varētu runa būt par nesajauktu rasu āriešu pirmtautā, tad vēlākās āriskās tautās tas mazāk iespējams. Ieņemot jaunus apvidus, viņu piederīgie bija spiesti sajaukties ar agrākiem šo apvidu iedzīvotājiem un pamazām zaudēja savas rasiskās pazīmes.

Vēstures ziņas par atsevišķo āriešu tautu augumu un izskatu nav pārāk senas. Vecākās liecības ir gan laikam asīriešu ķēniņa Tiglatpilesera III. ieraksti (8. g. s. pr. Kr.), kur medieši, kāds āriešu zars, tiek nosaukti par tumšiem. Persieši tiek tēloti melnām bārdām uz Pompējas mozaikas, kur attēlota Aleksandra kauja. Blondi un arī zilacaini bijušas ziemeļos dzīvojošās āriešu tautas — trāķi, ķelti, ģermāņi. Dzelteni mati bijuši alāņiem, kādai irāņu ciltij. Ir iespējams, ka lielākā daļa āriešu patiešām bijusi gaišiem matiem un acīm. Taču par kādu viengabalīgi blondu, zilacainu, garģalvainu āriešu tipu patiešām būs grūti runāt.

Kā un kad notikusi āriešu un viņu valodas izplatīšanās? Var droši teikt, ka tas varējis notikt daudzējādi:

- 1) Sadaloties pašai pirmtautai vairākās izloksnēs, kas vēlāk palikušas par atsevišķām valodām;
- 2) Izceļojot kādai locekļu daļai uz citu vietu;
- 3) Iekarojot un ar varu uzspiežot savas īpatnības;
- 4) Iespaidojot miera ceļā, kultūras ziņā zemāk stāvošās kultūras tautas, neiejaucoties tajās rasiski;
- 5) Pārārotām tautām izplatot saņemto kultūru tālāk, augstāk minētos veidos.

Nav iemeslu noliegt, ka visi šie pieci izstrāvošanas veidi nebūtu ņēmuši dalību āriešu valodas, rases un kultūras izplatīšanā. Tikai grūti mūsu laikos nāksies izšķirt, kā tas noticis katrā atsevišķā gadījumā.

Valodnieks prof. K. Johanssons sastādījis karti par āriešu izplatīšanos jaunakmeņu laikmetā. Šai kartē ar bultiņām parādīti galvenie izceļošanas virzieni. Ar vārdu „Arier“ apzīmēti irāņi un indusi. (N. Aberg, Das nordische Kulturgebiet II).

Par sadalīšanos procesu pašā pirmtautā liecina satem- un kentum-tautu pastāvēšana. Izceļošanu apliecina pat agrās vēstures liecības. Tādi izceļotāji ir indusi, irāņi, grieķu ciltis u. d. c. Tāpat dažs labs apgabals būs arī ieročiem iekārots. Taču miermīlīgas iespaidošanas ceļā būs izcēlušies mūsu kaimiņu sentautas — ģermaņi un slāvi.

Āriešu izplatīšanās

(Pēc K. F. Johanssona)

Feists ir tajās domās, ka ģermaņi antropoloģiski nemaz neesot pieskaitāmi āriešiem. Viņi varbūt, tiešām esot to apvidu iedzīvotāji, kur tie tagad sastopami. Tie patiešām varbūt esot gargalvaini, blondi un dzīvojot šajā zemē no paša neolītiskā laikmeta, bet šie ļaudis nekādā ziņā tāpēc neesot uzlūkojami par āriešiem. No kādas pārorotas alpinās rases tautas ģermaņu pirmsenci esot aizguvuši stipri sagrozītu āriešu valodu, no kuņas izveidojusi savu senģermaņu valodu.

Tiešām, ģermaņu valodas vārdos ir vairāk kā trešā daļa neārisku sakņu, kas liecina, ka šī valoda nav tieši izcēlusies no āriešiem.

Par ģermaņu sendzimteni uzlūko apvidu starp Oderu un Elbu, Brandenburgas apgabalu, kurš pēc gadu tūkstošiem atkal tapis par Vācijas sirdi ar savu virspilsētu Berlīni. Būdami āriešu tuvākie kaimiņi, kas izcēlušies no Dānijas mezolitiskās zvejnieku-mednieku kultūras, tie pārņēma ar laiku kultūrēli augstāk stāvošo āriešu kultūru un valodu. Protams, ģermaņu valodā un kultūrā vēl palika puse no agrākās neāriskās kultūras.

No savas sendzimtenes ģermaņi drīz strauji izplatās uz ziemeļiem un dienvidiem, ieņemdami Skandināviju, Baltijas jūras salas, Austrum- un Dienvid-Eiropu. Šie ģermaņi izrādījās par ļoti nemierīgu, drošsirdīgu un kareivisku tautu, kas pēcāk savā ekspansijā daudzkārt pārspēja miermīlīgo āriešu pamattautu.

Gluži tas pats notika ar otru ļoti izplatīgu tautu—slāviem. Ar tiem mums, baltiešiem, ir vairāk organisku saišu, nekā ar ģermāņiem. Tamdēļ daži pat pieņem, ka pastāvējis īpaši slāvu-baltu kopdzīves laiks pie Baltijas jūras. Šo uzskatu sirdīgi aizstāv pazīstamais krievu zinātnis, akademiķis Š a c h m a t o v s. Viņš slāvu tautu kopdzīves laikmetā izšķir divus posmus, kas esot norisinājušies divās dažādās sendzimtenēs. Pirmais posms esot kopējais slāvu-baltu laikmets, kad slāvi ar baltiešiem (vēlākiem latviešiem, leišiem un prūšiem) esot sastādījuši kopēju tautu un runājuši kopēju slāvu-baltu pirmvalodu. Šinī laikmetā kopējā slāvu-baltu sendzimtene esot atradusies tagadējā Latvijā un Lietuvā. Dažādu apstākļu dēļ baltu ciltis sākušas savā kopējā dzimtenē norobežoties no slāviem un izspieduši tos III.—IV. g. s. pēc Kr. no saviem apgabaliem uz dienvidiem un dienvidrietumiem. Tad slāvi apmetušies Pievislas apgabalos savā otrajā dzimtenē. Šeit esot sācies sadalīšanās process slāvu valodā, kas vēlāk radījis trīs galveno valodu grupu izveidošanos.

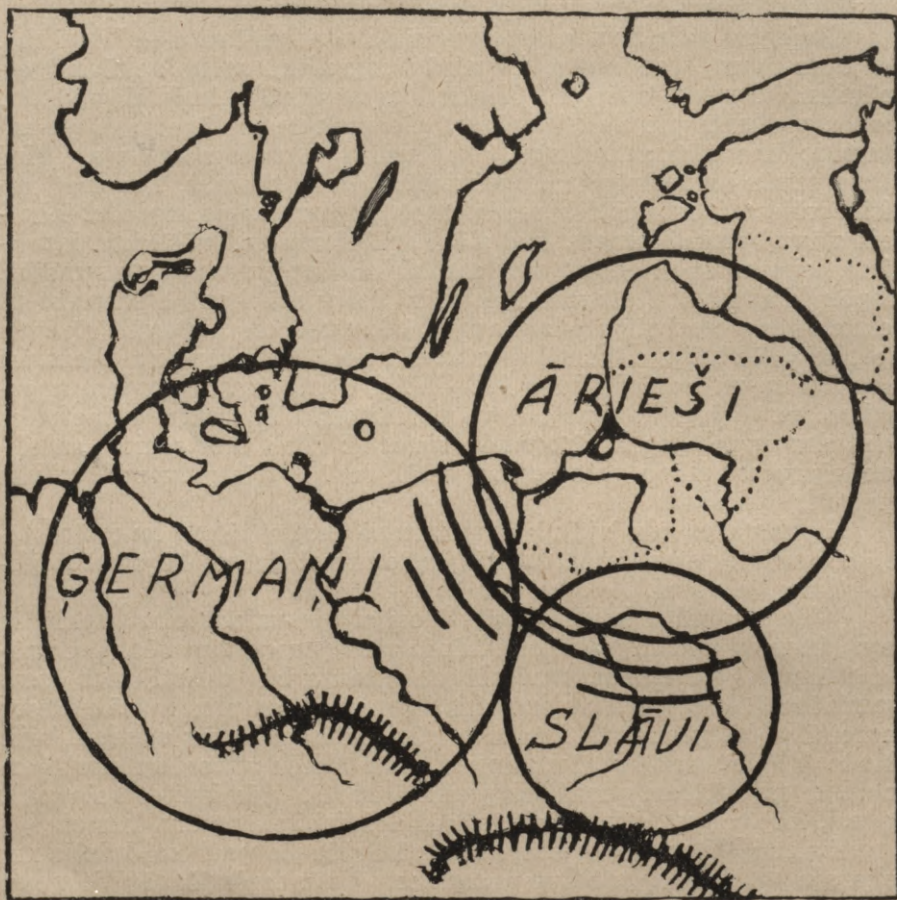
Uz slāvu valodu viņu pirmdzimtenē esot vēlākos laikos atstājušas diezgan stipru iespaidu arī ģermaņu valoda, no kuras esot aizņemti daudzi vārdi.

Šai slāvu-baltu koplaiikmeta teorijai ir valodnieku aprindās savi aizstāvji un arī pretinieki. Pareizāki gan laikam būs, ja domāsim kā par ģermāņiem. Arī slāvu sentauta būs attīstījusies zem pastāvīga āriešu kultūras iespaيدا, kas atmeties pret mazāk sīkstu materiālu, kā ģermaņi. Tāpēc arī āriešu iespaids uz slāviem bijis daudz dziļāks, nekā uz ģermaņiem. Šās āriešu attiecības pret ģermaņiem un slāviem parādītas pieliktā kartē. Šās kartes galvenais saturs, kā redzam, stipri līdzīgs iepriekšējai Johanssena kartei.

Zināms, ģermaņi un slāvi pēc pārrāšanās paši kolonizēja un iekaroja daudzus apgabalus un zemes. Viņu izplatīšanās tieksmes vēlāk vērsās pret pašu āriešu pirmdzimteni, atņemot tai vienu apgabalu pēc otra. Mūsu dienās savās vietās noturējušies tikai latvieši un leiši, bet senprūši, jatviņi u. c. tautas ir gājušas bojā zem ģermaņu un slāvu spiediena.

Āriešu izplatīšanās esot notikusi jaunakmens laikā beigās un vara laikmetam sākoties. Šis vara laikmets bijis ļoti īss un tūdaļ devis vietu bronzas laikmetam. Dažādās āriešu ciltis izceļo no savas pirmdzimtenes ap otro gadu tūkstoti pr. Kr. Protams, tas nav noticis vienā laikā, bet vairākos gadu simteņos. Kā izceļošanās iemesls uzlūkojama ļaužu savairošanās, dzīvojot izdevīgos kultūras apstākļos.

Ko mēs zinām par āriešu pirmtautas kultūru un dzīvi? Samērā diezgan daudz. Jau ieminējamies, ka valodas liecības vien jau diezgan skaidri var uzzīmēt āriešu kultūras dzīvi. Ja nu viņām klāt vēl piebiedrojas akchailoģija, tad mēs varam zināt jau pavisam daudz par šo pirmtautu. Archailoģiskā ziņā vislielākā nozīme mūsu acīs būtu tām zemēm, kuras palikušas vēlākām baltu tautām — prūšiem — leišiem, latviešiem par dzīves vietu. Uz āriešu laikmetu šais zemēs nāktos attiecināt laikmetu no 13.000—2000. gadam pr. Kr., kad iesākās metālu laikmets un strauji turpinās āriešu pirmtautas sadalīšanās un cilšu izceļošana.

Āriešu iespaids uz ģermaņiem un slāviem

Archailoģija spējīga sniegt ziņas galvenā kārtā par āriešu lietišķo jeb materiālo kultūru, kuru šeit īsumā aplūkosim aiz zināmiem iemesliem, pieturēdamies pie Austrum-Prūsijas materiāliem. Tie ir arī vislabāk izpētīti.

Tas laiks, kurā esot attīstījusies Eiropā āriešu pirmtauta, pēc jaunāko antropologu un aizvēstures pētnieku domām, esot mezolīts jeb vidējais akmens laikmets. Kurā Eiropas apvidū tas noticis, rietumos, vidienē vai ap Baltijas jūru, par to viņi vēl nav va-

rējuši vienoties. Katrā ziņā Austrum- un Rietum-Prūsijas mezolita senlietu apskatē, mums varētu kaut arī apmēram attēloties viņas tapšanas apstākļi un gaita.

Visu Prūsijas akmens laikmetu, kā austrumos, tā rietumos, viņas zinātnieki iedalījuši četros lielos posmos:

1. Joldijas palaiolitā, kas sācies tūdaļ pēc šļūdoņa aiziešanas un ildzis apm. no 13.000—10.000 g. pr. Kr.

2. Ancilus mezolitā, jeb vidējā akmens laikmeta pirmā pusē — no 10.000—7000. g. pr. Kr.

3. Litorīnas mezolitā, jeb vidējā akmens laikmeta otrā pusē — no 7000—4000. g. pr. Kr.

4. Neolitā — jaunajā akmens laikmetā, — no 4000—2000. g. pr. Kr.

Par palaiolita kultūru Prūsijā, kaut arī viņas visvēlākos posmos, nav daudz ko teikt, jo atradumu ir pārāk maz. Ledus laikmetam izejot šīs kultūras ziedu druva, kā redzējām, bija Eiropas vidiene un rietumi. Šeit uz mūsu nemilīgiem ziemeļiem ne labprāt

Palaiolitisks mammuta zīmējums no Austrum-Prūsijas

nāk turienes cilvēks. Taču par viņa ierašanos liecina daži pusapstrādāti mammuta un ziemeļbrūņēžu kaula gabali, kas atrasti pie Bārzdenes un Popelķiem. Par šiem abiem atradumiem daudz vērtīgāks ir kāds trešais. Tas ir Kumilskas grantskalnā uzietais kaļķakmens gabals ar iegrebinātu mammuta attēlu. Šis zīmējums tādā kārtā izgatavots tai laikā, kad Austrum-Prūsijā vēl dzīvojis mammut, t. i. pirms kādiem 12.000 gadiem. Žēl, ka no šī laikmeta nav Prūsijā vairāk nekādu atradumu, ne rīku, nedz ieroču. Dažas nepilnīgas ziņas gan nākušas par dažiem senakmens laikmeta atradumiem Lietuvā.

Materiālo kultūru vidējā akmens laikmetā, Ancilus posmā, varētu dēvēt par „kaulu un žēberkļu kultūru“, jo kaula rīki, it īpaši zivju duramie daiki, parādās sevišķi daudz. Šai laikā no ledus nastas atbrīvotā zeme pacēlusies un gar jūrmalu radusies

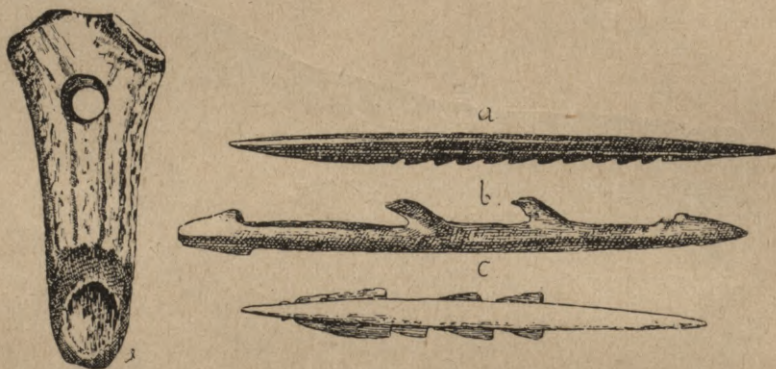
jauna zemes strēmele. Klimats palicis maigāks; priede, bērzs un apse apklājusi citkārt klajos purvus un stepes. Nozudis mammut ar ziemeļbriedi, bet ieviesies meža vērsis, lācis un meža zirgs. Iedzīvotāju skaits pieņemas un tie neklejo pārāk tālu no savām apmetnēm.

Kaula kapļi zemes kaplēšanai raksturīgi mezolītam un rāda, kā cilvēks rušinājis zemi, saknes meklēdams.

Kā tas redzams no Ancilus laika lietām, cilvēks vēl joprojām bijis mednieks, zvejnieks un ogotājs, tāpat kā vēlajā ledus laikā.

Vidējā akmens laikmeta Litorīnas posmā zemes virsma atkal grimst. Klimats top mitrs un silts, kas veicina zemes aizaugšanu mežiem. Šo laikmetu raksturo Dānijas purvos atrodamās „ķēķu atliekas“. Domājams, ka mūžameži nebūs šai laikā gluži visus iedzīvotājus aizdzinuši uz jūrmalu. Ap upēm un ezeriem vēl būs atlikušas daudzas dzīvošanai izdevīgas vietas. — Tamdēļ nav nekāda nejausība, ka Litorīnas laika briežu kaula kapļi un cirvji tiek tieši upēs atrasti.

Šajā mezolīta jaunākā posmā notiek vēl viens jaunieve-

Kaula kaplis un žebērķļi no Austrum-Prūsijas mezolīta

dums cilvēces kultūrā. Ādas, mizu un koka trauku vidū ierodas māla pods. Vecākais akmens laikmets podniecību vēl nezināja un iztika bez apdedzinātā māla traukiem. Šiem pirmajiem podiem vēl nebija plakanu dibenu un tie apgāzās, ja tos neierušina smiltis. Bet viņi bieži vien jau bija izrotāti pirkstu vai irbuļu iespiestām bedrītēm.

No dzīvniekiem vidējā akmenslaikmetā bijis piejaucēts tikai suns, kuņa kauli atrasti Cedmāres purva apmetnēs.

Tā lēnītēm gadu tūkstošiem paejot, pieņemas kuplumā kultūra Austrum-Prūsijā. Vienmēr jaunas lietas un formas te atrada cilvēka meklējošais prāts. Pastāvīgā cīņā ar dabu un zvēriem, šis prāts tapa jo dienas gaišāks un atjautīgāks. Drīz prātīgais cilvēks sāka apmesties pastāvīgāk dzīves vietās, nemainīdams tās kā gans vai mednieks.

Mezolītā notikušā apmešanās pastāvīgās dzīves vietās, būs izsaukusi arī dažus sabiedriskus iestādījumus. Šai laikā būs izveidojušās jau kādi ļaužu pārvaldības veidi. Ilgāka kopdzīve vienā vietā radīja arī pirmos pienākumus un tiesības. Strīdīņu izšķirša-

nai vajadzēja tiesneša, kas varēja būt kāds ģimenes, saimes vai cilts vecākais. Vajadzēja rasties nevien pirmaj pašpalīdzībai, bet arī pašai dziedzībai.

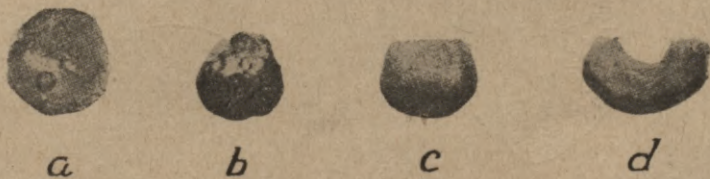
Cik labprāt mēs vēlētos kaut ko zināt, par tā laika Prūsijas cilvēka izskatu un lielumu, bet neviena viņa kapene vēl nav atdarījusies, lai parādītu mums viņa kaulus.

Jaunakmeņu laikmeta kultūra, kas aizņem divus gadu tūkstošus, iepretim agrākiem akmens laikmetiem raksturojas ar saviem gludinātiem akmens ieročiem. Līdz tam laikam akmens ieroči bija tikai daudz maz aptēsti un apskaldīti.

Austrum-Prūsijas jaunakmeņu laikmeta kapļi un cirvji

Šai akmens laikmeta beidzamā cēlienā parādas vēl citi ārkārtīgi svarīgi kultūras elementi Eiropas cilvēces dzīvē. Pats zīmīgākais notikums ir — pilnīgs apvērsums līdzšinējā saimniecības veidā. Zemes kopšana un lopu audzēšana nu top visas dzīves pamats. Šķietas, ka cilvēki pastāvīgi sēdamies pie dabas klātā galda, neko neražodami, bet tikai patērēdami, būs nonākuši pārtikas grūtībās, jo viņu skaits ikdienas pieņemas. Bija beidzot jāatrod kāda izeja no šādas saimnieciskas krīzes. Vajadzēja pierocīt savvaļas kustoņus un izaudzēt no smilgām labības.

Akmens laikmeta dzintara rotas no Rīgas jūrmalas

Aizmetoties jaunakmeņu laikmetiem, zemes izskats ap Baltijas jūru ieguva citādu veidu. Tam par pamatu bija klimata maiņa, jo siltums pieņemas, vasaras tapa karstākas, bet ziemas aukstākas. Saruka lielie meži un āres sāka mainīties ar birzīm, dodamas vietu ļaužu druvām un ganībām.

Šai laikā materiālā kultūra ir pārbagāta atradumiem. Baltu tautu zemes te sacenšas ar apkārtējām zemēm daļu ieroču, rīku,

Akmens laikmeta dzintars no Kuršu kāpām

trauku un rotu darināšanā. Ārkārtīgi bagāti savās formās ir Austrum-Prūsijas akmens cirvji, kapļi un kalti, daļi rotāti ir māla podi un krūzes. Kuršu kāpas te no vienas vietas pilnas ar seno apmetņu vietām. Ne mums šeit vairs izmeklēt visus stila novirzumus un kultūras formu strāvumus, kas tai laikā nāk un iet pa novadu novadiem, kamēr atmetās līdz pašam Somu licim.

Cik jaukas ir dzintāra rotas lietas, kas darinātas kuršu kāpās jaunakmeņu laikmetā. Tur blakus dažādām pogām, zilēm un karuļiņiem, redzami arī cilvēka un dzīvnieku tēli. Mēnestiņas, saulītes un citādas simboliskas lietiņas te pa pilnam. Dažas kuršu kāpu rotām gluži līdzīgas dzintāra lietiņas atrastas arī Rīgas jūrmalā, pie Dubultiem.

Baltu-latviešu formu iecirknis jaunākā akmens laikmetā. (Pēc Dr. G. Vilke)

Visu to pašu, ko mums šajā jaunākā akmens laikmetā liecina Austrum-Prūsijas senlietas, apstiprina arī valodas liecības par āriešu pirmtautas kultūru. Uz salīdzinošo valodniecību, etnografiju un reliģiju balstīdāmie, zinātnieki jau uzzīmējuši visai skaidru ainavu par āriešu kultūru un dzīvi. Uz šo gleznu mums nāksies, laiku pa laikam atskatīties, iztīrējot turpmāk baltiešu un latviešu senkultūru. Franču prof. M. Meije (Meillet), viens no ievērojamākiem mūsdienu valodniekiem, savā priekšlasījumā, kurā tas noturēja Rīgā, konstatēja, ka indoeiropiešu tautas izcēlušās no kādas sirmā senatnē uz augstas kultūras pakāpes esošas tautas. Šai

tautai, pie kuŗas arī mums esot gods piederēt, bijusi augsti attīstīta aristokrātija, kuŗa tāpat kā senās Romas augstākie slāņi, radīja smalki izkopto latīņu valodu, izveidojusi arī to pirmvalodu, kuŗas saknes sastopamas visās indoeiropiešu valodās. Šiem mūsu slavenājiem senčiem bijusi arī smalki izveidota ģimenes dzīve. Ģimenes galva „pater”, pats esot ieņēmis ne tikai ļoti cienījamu stāvokli, bet tam bijušas arī lielas jūriskas tiesības. Tas tomēr nenozīmē, ka sievietē, sieva, atradusies apspiestā stāvoklī. Par labi izkoptām ģimenes locekļu attiecībām liecību dodot tas apstāklis, ka radniecību apzīmēšanai pastāvējuši pilnīgi noteikti jēdzieni. Šī aristokrātija, kā domājams, esot aizgājusi bojā caur kādu sociālu katastrofu, kuŗas cēloņus grūti iedomāties, bet kas vēsturē atkārtojis jau dažu labu reizi.

Mākslas dzīvei, vismaz par cik tā atspoguļojusies kerāmikas darinājumu rotājumos, bijis savs īpašs stils, kuŗam jau jaunakmeņu laikā bijušas tagadējo baltu un latviešu mākslas raksturs. Un kā tas redzams Dr. Georga Vilkes sastādītā kartē, šis latvisko formu iecirknis aizņēmis tos pašus apgabalus, kuŗos mums nācās novietot āriešu pirmdzimteni.

III. Aistiešu jeb baltiešu sentauta

Latvju, leišu, senprūšu u. c. radniecīgās valodas valodnieki nosaukuši par baltu valodām, un tautas, kas šās valodas runājušas — par baltu jeb baltiešu tautām. Nosaukums balti pirmo reizi atrodams pie Plinija, kā Baltia, Balcia un, šķietams, apzīmējis Skandināviju. Atsaucoties uz vidus-augšvācu vārdu Beltemer — Baltijas jūra, var pieņemt, ka nosaukums ietvēris arī citas Baltijas piejūras zemes. Šis vārds jo dienas, jo vairāk iekundzējies rakstos un pie tā palikuši arī mūsu valodnieki.

Taču leišu valodnieki un citi viņu zinātnieki baltu vietā turās vēl pie aistu nosaukuma, kā pie kopīga baltu tautu apzīmējuma. Viņiem ir sava taisnība, jo ar šo vārdu baltieši iesāk savu vēsturi 4. g. s. pr. Kr. un valkā viņu pēc tam gandrīz pusotra tūkstoša gadu.

Pirmo reizi šo tautas vārdu minējis Pitejs (Pytheas), kāds Masilijas (Marseļas) tirgonis, ap 320. g. pr. Kr. Viņš runā par ostiešiem jeb ostioņiem, gūtoņiem, ģermāņiem un teitoņiem, kas vēl daudzus gadsimtenus vēlāk sastopami Baltijas jūras austrumu piekrastē. Piteja vārdu, ar kuru tas apzīmējis aistiešus, senie rakstnieki dažādi pārrakstījuši, p. p., Strabons to raksta kā ostiaioi.

Pitejs bija pirmais mācītais grieķis, kas devies uz tālajiem ziemeļiem. Pēc mūslaiku uzskatiem tas turāms par pirmo polārbraucēju, kurš savām acīm gribējis izpētīt ziemeļos esošās zemes. No Masilijas savu braucienu sākams, tas kuģi apbraucis vispirms Iberijas pussalu, nonācis līdz Gallijas krastiem, pie tagadējās Bretaņas, tad uzmeklējis iepretim esošo Alvaszemi — lielo Albionas salu un turpinājis uzsākt ceļu uz ziemeļiem, sasniegdams beidzot Tulas salu, kas bijusi sešu dienu brauciena tālumā no Britānijas. Zēģelēdams tālāk gar „sarukušu“ jūrmalu, tas cerēja nokļūt Tanaisā, tagadējā Donas upē un nonākt atpakaļ. Tā viņš bija nodomājis apbraukt „pasauli“, jo pēc grieķu ieskatiem, Donas upē bija jau Āzijas robeža. Protams, Pitejam tas nevarēja izdoties un par Tanaju tas būs noturējis kādu citu Baltijas jūras upi.

Daži pētnieki šaubas, vai drošsirdīgais masilietis maz būs ticis līdz Baltijas jūrai. Domā, ka viņš nebūs daudz tālāk nokļuvis par Kategāti. Taču ar to nav teikts, ka viņš par Baltijas jūru, tur esošo „dzintārsalu“ un iedzīvotājiem nebūs ievācis ziņas no Vācu jūras iemītniekiem.

Jānozēlo, ka Piteja ceļojuma apraksts ir nozudis un nav vairs visā pilnībā pieejams. Viņa saturs zināms tikai pēc vēlāku autoru

atstāstījumiem. Tāpēc arī Piteja ziņas par dzintārsalu un viņas iedzīvotājiem tikušas vēlākos laikos visdažādāk iztulkotas. Viņa lietotais vietuvārds Abalus, no vēlākiem rakstniekiem tiek uzrakstīts kā Balcia, Abalcia, Baltia, Baltheo un atgādina Baltijas jūras nosaukumu. Arī Pretoriuss vēlāk raksta kā Sānzemes un Samogitijas piekrastes apdzīvotāji saucot sevi par Baltikkei, t. i. balto tauta. Arī jūras pievārds mūsu daiņās visbiežāk ir baltā jūra.

Ka Piteja laikos latvju-leišu-prūšu ciltis ir apdzīvojušas šīs Baltijas jūras krastus, tas pēc jaunākiem pētījumiem vairs netiek apšaubīts un nekas neliedz arī pieņemt, ka ģermāniskie goti (gutoņibus) bijuši viņu dienvid-rietumu kaimiņi.

Piteja aprakstā par Baltijas piekrasti un ostioņiem bijis teikts, ka šai aukstajā zemes joslā nepazīstot dārza augļus, ka iedzīvotājiem neesot daudz māļlopu sugu, ka tie vairāk pārtiekot no lēcām, stādiem, saknēm un augļiem. Kam esot medus un labība, tie dariņot no viņiem dzērienu. Labību tie kuļot lielās ēkās, kur to saveidot, lai tā lietū neizmirktu. No kādas Mentonomas piekrastes vienas dienas braucienā esot Abalus sala. Šī sala esot galvenā dzintāra atrašanās vieta, jo jūra to izskalojot tik daudz, ka iedzīvotāji to lietojot dedzināšanai un arī pārdodot saviem kaimiņiem teitoņiem. Bez Abala salas Pitejs piemin vēl citas, starp tām kā lielāko Bazilijas salu, kā to atstāsta Plinijs. Domājams, ka Abalus sala varētu būt tagadējā Sānzeme, Austrum-Prūsijā, jo vēl 11. g. s. jūras braucēji turēja Sānzemi par salu.

Ķeizara Nerona laikā, ap 60. g. pēc Kr., no Romas dodas pa zemesceļu uz dzintārzemi kāds romiešu bruņinieks, lai savāktu dārgo Baltijas dzintāru, kā to apraksta jau minētais Plinijs savā dabas vēsturē (XXXVII., 42). Lielākais atvestā dzintāra gabals esot svēris 13 mārciņas. Kā zināms, dzintārs, par kuŗu interesējās arī Pitejs, bija jau neolītā pazīstams kā maiņu prece un šai laikā ir pazīstams tikai Baltijas jūras dzintārs.

Drīzi pēc tam Ziemeļ-Vāciju apmeklē arī pats Plinijs, bet tas nepasniedz mums nekādas jaunas ziņas par aistiešiem. Viņš atstāsta tika Piteja ziņas un runā vēl par vandaļiem, kuŗiem piešķaita arī kādu kariņu (Carini) cilti. Daži šos kariņus tura par vēlākiem kuršiem, arī vandaļi neesot vis slāvi, bet nosaukums nozīmējot „ūdens ļaudis“, vispār piekrastes apdzīvotājus.

Pirmās plašākās ziņas par aistiešiem mums sniedz Tacits savā „Germania“, kas uzrakstīta ap 98. g. p. Kr. Šīs grāmatas 45. nodaļā tā rakstīts par aistiešiem:

„Ar savu labo krastu Suebu jūra apskalo aistiešu ciltis (Aestorium gentes). Viņu dzīves veids un ārējais izskats atgādina Suebus, turpreti viņu valoda stāv tuvāk britāniskai. Viņi pielūdz kādu Dieva Māti. Kā savas ticības zīmi, tie nēsā līdzīgu figūras. Ieroču un tamlīdzīgu aizsargu vietā šāds amulets dod dievības kalpotājiem drošumu arī ienaidnieku vidū. Dzelžus tie lieto reti, biežāk turpreti nūju. Labības un citādu laukaugu kopšanā tie uzrāda vairāk pacietības, nekā to var sagaidīt no laiskajiem ģermāņiem. Bet arī jūru tie pārmeklē un vienīgie starp visiem ievāc dzintāru, ko tie paši sauc par glīsi (glaesum), gan seklumā, gan pašā krastmalā. Viņa dabu un izcelšanos, tie kā jau īsti barbari, nav ne izpētījuši, ne atklājuši. Tas palika ilgi guļot zem jūras gru-

žiem, iekams mūsu greznības kāre tam iedeva vārdu. Iedzimtie paši to nemaz neizlieto. Rupjā veidā tas tiek savākts un neapstrādāts tālāk pārdots un tie brīnās par cenu, kuŗu viņiem par to maksā. Ka tie ir koka sveķi, var viegli pazīt; ļoti bieži tiem iekšā redzami rāpojoši un lidojoši dzīvnieciņi. Tie iestrieg šķidrā vielā un, kad viņa sacietē, tie paliek tur iekšā. Kā tālajos austrumu apgabalos ir koki, kas izsvīst virāku un balzāmu, tā laikam arī rietumu zemēs un salās vēl ir auglīgi meži un birzes. Zem tuvās saules staru tveices, sūkdamās un pilēdama plūst to sula tuvējā jūrā un tiek no vēja varas atdzīta uz mūsu pusē esošo krastu. Kad šai vielai, lai izpētītu viņas dabu, pielaiž uguni, tad tā deg kā sveķumalka ar kūpošu un stipri smaržojošu liesmu; tad top tā cieta un stingra kā kāds pikis vai sveķis.

Turpat tālāk 46. nodaļā Tacits apraksta arī aistiešu kaimiņus feņņu jeb somu ciltis: „Feņņi dzīvo neredzētā mežonībā un atbaidošā nabadzībā. Tiem nav ne ieroču, ne zirgu, ne pastāvīgu māju; par uzturu tiem noder zāles, par apģērbu ādas, par guļavietu zeme. Viņu vienīgā paļaušanās ir uz bultām, kuŗas tie dzelzs trūkuma dēļ, apgādā ar kaula uzgaļiem. Tās pašas medības uztur vienlīdz vīrus kā sievas: it visur, proti, viņas pavada savus vīrus un prasa no tiem savu daļu no medijuma. Arī maziem bērniem nav nekāda glābiņa no meža zvēriem un negaisa, kā tikai teltsveidīgs zaru pīnums, kur piemetās pieaugušie; tas ir arī vecu ļaužu patvērums. Taču šādu dzīvi tie tura par laimīgāku, nekā elstot apstrādāt laukus, nopūloties mājas ceļot un bailojoties par savējo un svešo mantu. Nelikdamies zinīs, ne gar ļaudīm, nedz gar dieviem, viņi ir sasnieguši visgrūtāko mērķi: būt bez kādām vēlēšanām.“

Šai Tacita aprakstā redzams, ka salīdzinot ar lepnās un bagātās Romas dzīvi, aistieši tam izlikušiešies vienkārši un barbariski. Bet kad šos pašus aistiešus nu redzam salīdzinātus ar tikko aprakstītiem feņņiem-somiem, tad aistieši ir uzlūkojami par augsti kultūrēlu tautu, kuŗai ir savi labi nostādīti saimnieciskie un garīgie pamati.

Pēc Tacita, II. g. s. ģeogrāfs Ptolomajs piemin pie Venedu jūras pirmo reizi arī divas aistiešu ciltis — sudēņus un galindus. Šie vārdi uzglabājušies vēl līdz pašiem vidus laikiem Austrum-Prūsijas novadu nosaukumos: Sudāvija un Galindija. Ar Ptolomaju izbeidzās kaut cik drošas grieķu un romiešu ziņas par aistiešiem, jo trešā gadsimtenī tos smagi satriec barbaru uzbrukumi, kas mēģināja atbrīvoties no romiešu virskundzības. Šai cīņā kādreiz cietušas arī aistu tautas, kas redzams no piemiņas naudām, kuŗas Cēzars Gallus licis izkalt par godu savam dēlam Volusianam, kas esot sakāvis vandaļus, feņņus, venedus un galindus.

Nākošās vēstures ziņas par aistiešiem sniedz savā gotu tautas vēsturē mūks Jorņands jeb Jordāns. Viņš pastāsta, ka gotu kunings Ermānāriķis esot apkuŗojis un uzvarējis visas apkārtnējās tautas Ģermānijā un Skitijā, un arī valdījis par visām iekuŗotām tautām. Arī aistiešus, kas dzīvojuot visgaŗām gar ģermāņu jūru — aestorum nationem, qui longissimam ripam oceani Germanici insident —, esot valdījis šis gotu ķēniņš.

Goti, ģermāņu ciltsradi, ir tā pati tauta, kuŗu pieminējis Pitejs reizē ar ostiešiem. Pirmajos gadu simteņos pēc Kr. šī tauta ieguva

ievērojamu kultūru un spēku. Pēc tam tā nodibināja Dņestras un Melnās jūras tuvumā gotu valsti, kuŗas daļas ap 350. g. pēc Kr. apvienoja vienā lielvalstī šis viņu slavenais valdnieks Ermanariķis. Bet ievērojot gotu valsts milzīgo plašumu un īso pastāvēšanas laiku (—375. g.), mums šis laikmets aistiešu sentautas vēsturē ir vēl patumšs. Gotu ietekmei no šī laika sprīza pieraksta dažus aizņemtus vārdus, kā baltu, tā arī somu valodās. Pēc prof. Vigeta, Setelas un Tomsena domām, šie vārdi ienākot 50—300. g. p. Kr., un tiem esot gotu raksturs. Taču baltu valodās šī gotu ietekme esot daudz niecīgāka nekā somu valodās. Prof. Wigets šo parādību izskaidro ar to, ka balti — aistieši esot kultūrēli stāvējuši tikpat augstu, kā ģermāņi. Tie tā tad bijuši tik kultūrēli, kā maz ko vajadzējis aizgūt no saviem virskungiem. Bez tam, ja atcerāties, ka ģermāņu sentauta un viņas gotu cilts, kas dzīvojuši vistuvāk mums, savā laikā izceļās āriešu-baltiešu pavēni, izskaidrojama arī ārkārtīgā gotu valodas sakņu un locījumu līdzība leišu valodai.

Par gotu kundzības laiku Jornands savā vēsturē mums nesniedz neko sevišķi ievērojamu un ticamu, ja neskaita vārdu aistieši jeb aistrieši, ar kuŗu apzīmēti dzintārzemes iedzīvotāji. Tikai par laiku ap 500. g., Jornands atkal pastāsta, kā aistiešu sūtņi nonākuši Italijā pie gotu kunga Teodorika Lielā, kas tai laikā bija pratis nodibināt jaunu gotu valsti. Tie atnesuši viņam par balvu savas zemes dārgumu — dzintāru. Teodorikis, priecādamies par dāvanu, laipni uzņēmis aistiešu sūtniecību, un mājās atlaizdams, devis tai līdzī rakstu, kas adresēts visai aistiešu tautai. Šo raksta norakstu uzglabājis kunga sekretārs, Kasidors, zem virsraksta „Haestis rex Theodoricus” un tulkojumā viņš skanētu tā:

„Jūsu sūtņi atnākšanā mēs esam nopratuši jūsu lielo vēlēšanos ar mums iepazīties. Ka jūs, dzīvodami jūras piekrastē, tomēr jūtās vēlētos ar mums iepazīties, ir mums ļoti patīkama un dārga parādība: tāpat arī mūs priecē, ka mūsu vārds nokļuvis pie jums, kuriem mēs tomēr nevarām dot nekādas pavēles. Mīliet tad nu mūs arī kā pazīstami, kas mūs kā nepazīstamus ar ilgām iesiet uzmeklējuši, jo ceļā gājums cauri tik daudzām tautām, pierāda dziļu vēlēšanos. Un tā jums preti dodami mūsu laipno sveicienu, darām jums zināmu, ka mēs šo dzintāra dāvinājumu, kuŗš ar jūsu rakstienā atnesēju pie mums nonācis, ar pateicīgu prātu esam saņēmuši. Uz jūsu krastu plūstošais jūras vilnis, uz ko jūsu vēstījums arī aizrāda, nes šo vieglo vielu uz jūsu zemi, bet no kurienes viņa nākot, tas, kā jūs paskaidrojāt, neesot zināms, jebšu jūs savā dzimtenē šo dāvanu pirms citiem ļaudīm salasāt. Pēc kāda Kornēlija raksta, viņš uz salām, jūras vidū, tekot kā sula iz koka (ex arboris succo), kādēļ viņu saucot par succinum, un pamazām sacietējot saules karstumā. Aba viņa gaišā, mikstā īpatnējā viela pārīet izsviedrotā metalā, te laistīdamās dzeltenī-sarkanā ziedā, te spīdēdama ugunīgā gaismā; tad, aizslīdēdama uz jūrmalu, mainīgo jūras viļņu šķīstīta, viņa tiek, kā teic, izskalota jūsu piekrastē. Mums šķīta, ka uz to tādēļ jāaizrāda, lai jūs nedomātu, ka mums nebūtu zināms tas, ko jūs turat par neizdibināmu noslēpumu. Apmeklējiet mūs turpmāk vēl biežāki pa ceļiem, kuŗus jūsu mīlestība atklājusi, jo ir vienmēr labi glabāt bagātu valdnieku labpatiku, kuŗa, kaut gan ar niecīgu dāvanu iegūta, vienmēr cenšas uz lielāku

atalgošanu. Pārējo mutes vārdiem izstāstīs jūsu sūtņi, ar kuriem mēs, kā to jums darām zināmu, sūtām to, kas jums būs patikams.“

Domājams, ka aistiešu sūtņi būs meklējusi šajā laikā, kad notika tautu staigāšana, pie Teodoriķa kādu palīdzību grūtā brīdī. Bet tie, kā redzams, nav varējuši panākt neko citu, kā labu pamācību un laipnus vārdus.

Romiešu valstsvīrs un zinātnieks K a s i d o r s (Cassidor), Teodoriķa Lielā laikā, dēvē aistiešus par vismiermīlīgāko ļa u ž u ģ i n t i — pacatum hominum genus omnino, — kuŗa apdzīvojot garu gabalu visgarām jūrmalai (Jordanes C. 5).

Ap 800 gadu franku karaļa Kārļa Lielā dzīves aprakstītājs, Einhard s mūsu aistiešus atkal piemin ar vārdu a e s t i blakam s k l ā v i e m u. c. tautībām.

Taču pēdējās un plašākās rakstu ziņas par aistiešiem mums nāk no tirgotāja Vulfstana ceļojuma apraksta, kuŗu pasniedzis mums angļu karalis Alfrēds Lielais (871.—901.). Angļu tirgotājs un jūras braucējs Vulfstans, sava karaļa uzdevumā 890. gadā izbrauc no kādas tagadējās Šlēzvigas ostas, lai nonāktu Truzā, kas atrodas tagadējā Prūsijā. Atgriezies no sava uzdevuma izpildīšanas, tas iesniedzis savam karaļam ziņojumu, kuŗu šeit pasniedzām Krieviņa-Lietgalieša tulkotu:

§ 20.

„Vulfstans teica, ka viņš no „Haethum“ (vēlāk „Hydabij“ Šlezvigā) izbraucis un pēc 7 dienām un naktīm, visu ceļu braucot zem burām, ieradies „Truzo“. „Weonadland“ (Venduzeme) bijusi viņam pa labi un, pa kreisi Langelande, Lalande, Falstere un Šonene, kuŗas zemes pieder pie Dānijas. Pēc tam mums pa kreisi bija „Burgendaland“ (Bornholma), kuŗiem pašiem savs ķēniņš. Pēc tam mums pa kreisi bija Blekinga, More, Elande un Gotlande, kuŗas pieder pie Zviedrijas. Un visu ceļu līdz Vislas ietekai mums pa labi bija Venduzeme.

Visla ļoti liela upe, kuŗas vienā pusē „Witland“ (Viduzeme) un otrā pusē Venduzeme, un Viduzeme pieder „Estum“. Visla iztek no Venduzemes un ietek „Estmere“ (Estju jomā, tagad Frische Haff), kuŗa mazākais 15 angļu jūdzes (ap 24 kilometru) plata. „Ilbvinga“ (Elbiņa) ietek no austrumiem Estu jomā, pie kuŗas atrodas „Truzo“. Abas upes ietek Estu jomā, Elbiņa no Estuzemes austrumiem tecēdama un Visla no dienvidiem no Venduzemes, un tad Visla noņem Elbiņai vārdu un abas no Estu jomas ietek jūrā zem Vislas grīvas nosaukuma.

Estuzeme ļoti liela un tur daudz dažādu „burh“ (Burg — apcietinātu pilsētu) un katrā pilsētā savs „Cyninge“ (ķēniņš un „ricoston“ — bagātie-muižnieki) dzer ķēvpienu, bet mazturīgie un kalpi med-ālu. Viņiem daudz vīna. „Ealo“ (alus) esti netecina, jo viņiem diezgan med-alus.

§ 21.

Estiem paraša paturēt mironi nesadedzinātu pie radiem un draugiem vienu un dažreiz arī divus mēnešus. Ķēniņus un citus augstus vīrus patur ilgāki, jo bagātāki viņi, un dažreiz pat veselu

pusgadu viņi paliek nesadedzināti savās mājās. Un visu laiku, kamēr mironis mājā, tur tiek dzerts un diets līdz tai dienai, kad to sadedzina.

§ 22.

Tai dienā, kad mironi uz sārta grib sadedzināt, sadala viņu mantu, cik pēc tās dzeršanas un diešanas vēl atlicies, piecās vai sešās un dažreiz arī vairāk daļās. Pēc tam mantu lielāko daļu noliek vismaz vienas jūdzes (1,6 kilometra) attālumā no mājas. Tad noliek otro un trešo daļu, līdz visas mantas uz vienas jūdzes gabala izdalītas, pie kam mazāko daļu noliek vistuvāk pie mājas, kurā atrodas mironis. Tad sapulcina visus vīrus, kuriem zemē visknašākie zirgi, kādu 5 vai 6 jūdžu attālumā no mantām un visi tad aulēkšo uz mantām. Vīrs, kuram visātrākais zirgs, piejāj pirmais pie vispirms noliktās un lielākās daļas mantu un tad viens pēc otra, kamēr visas mantu daļas paņemtas. Bet tas dabūn to mazāko daļu, kurš piejāj pie mantas, kurā vistuvāk pie mājas. Tad viņi visi, katrs ar savu mantu, kurū var paturēt, jāj savu ceļu. Ātri zirgi tādēļ tur ļoti dārgi.

Kad nu tā visa manta izdalīta, tad nes mironi ārā un sadedzina viņu līdz ar viņu ieročiem un drēbēm. Pa lielākai daļai visu mantu nodzīvo, dzerot bēres, kamēr mironis guļ nesadedzināts, un izdalot uz ceļa, kur pēc tās jāj svešnieki un to paņem.

§ 23.

Estiem arī paraša, ka visu mirušo vīru miesas jāsadedzina, un ja atrod nesadedzinātu, tad par to liels sods.

Esti pazīst arī mākslu radīt aukstumu un tādēļ stāv tik ilgi viņu mironi nesadedzināti un nesapūst, ka ap viņiem rada tādu aukstumu. Un ja nostāda divus traukus ar alu vai ūdeni, tad viņi izdara to, ka trauki pārsalst ar ledu, lai būtu ziemā vai vasarā.

Šeit piebilstams, ka vieta „Viduzeme pieder „Estum““ var tikt tulkota arī „Viduzeme pieskaŗās Estiem“, jo oriģinālā stāv rakstīts: „Thaet Witland belimped to Estum“.

Pēc šā Vilfstana ziņojuma, aisti vairs vēstures senrakstos netiek minēti. Viņu vietā tiek piedraudzētas jau atsevišķās ciltis un tautas savos īpašos vārdos. Vienīgi igauņus vēl joprojām vācieši un normāņi turpina saukāt agrākā kopvārdā, par *Ehsten*, kas pareizi bija tad, kad aistieši patiesi apdzīvoja Igauniju, un somu ciltis tur vēl nebija ieviesušās. Paši sevi igauņi senākos laikos nekad nav saukuši par estiem, bet gan par *maarahvas*, t. i. zemniekiem.

Vērojams, ka senās aistu zemes pašā serdē dzīvojošie ļaudis, zaudē savu seno nosaukumu paši pēdējie. Prūši, uz kuriem galvenā kārtā zīmējās Vilfstana ziņas, tiek pirmo reizi šajā vārdā piesaukti tikai 9999. gadā, kamēr malienes ciltis jau pieminētas savos vārdos daudz agrāk. Tā galindus, sudāvus II. g. simtenī jau zinājis Ptolomajs un kuršus Rimberts 852. gadā. Var teikt, ka visu laiku, no Piteja līdz Vilfstanam, notikusi pamazitēja aistiešu sentautas sadalīšanās ciltis, izloksnēs un tautās. Par gluži viengabalīgu

aistu sentautu tamdēļ varētu labāk skaitīt laikā līdz Kr. dzimšanai un pirmo gadu tūkstoši pēc Kr. par aistiešu kopkultūras un kopdzīves sadalīšanās laikmetu. Protams, atsevišķās ciltis savās izloksnēs vēl ilgi nebija tik tālu atsvešinājušās viena no otras, ka nespētu vairs sarunāties savā starpā. Aistiešu kopējā kultūras manta vēl ilgi vienoja jaunās brāļu tautas un vieno vēl tagad leišus ar latviešiem. Vēl daiņu laikos jāja mūsu tautu dēls precībās gan uz prūšiem, gan leišiem, un sarunājās ar tiem bez sevišķām grūtībām. Tamdēļ uzmesdami acis aistiešu materiālai kultūrai, aplūkosim tikai tās senlietas, kas cēlušās aistiešu zemē līdz Kristus laikam. Šo laikmetu, sākot no akmens laikmeta beigām, dēvē par bronzas laikmetu, jo akmens ieroču vietā tad stājušies ieroči no vara un alvas kausējuma.

Pie atziņas, ka pēc akmens laikmeta sācies bronzas lietošanas laiks un pēc tam dzelzs, tagad turās visi zinātnieki. Pirmais to bija nojautis francūzis Abbe Barthélemy, kas jau 1751. g. rakstīja, ka grieķu dzelzs ieroči sekojuši bronzas ieročiem. Kādam citam franču zinātni vīram A. Goguet'am 1758. g. jau bija pilnīgi skaidrs priekšstats par visiem trijiem laikmetiem. Taču šī atziņa vēl ilgi netika vispār pieņemta no toreizējiem mācītiem ļaudīm. Tikai 19. g. simtenim pirmam nācās noplūkt to augli, kas jau nobriedis gaidīja savu kārtu. To izdarīja dāņu vēsturnieks V. Simonsens, kas 1813. g. sniegdams pārskatu par savas tautas aizvēsturi, bija to iedalījis akmens, bronzas un dzelzs laikmetos. Vēlāk tikai tam pieslējās vesela rinda vēsturnieku, kas no jaunās trīslaikmetu sistēmas vairs neatstājās. Par viņas tēvu, taisnības dēļ, tomēr, ja sauc Goguet's.

Taču, 19. g. s., kad nācās jauno laikmetu chronoloģiju plašāk izbūvēt, pacēlās runa arī par tīra vara laikmetu, vidū starp akmens un bronzas laikmetiem, taču šis laikmets bija nenozīmīgs un īss, jo mikstais varš nevarēja sacensties ar cietiem kramā un akmens rikiem. Attiecībā uz aistiešu-baltiešu apgabaliem, jāsaka, ka te atrasti tikai daži vara kalti, kas savā izskatā vēl ļoti līdzinās akmens laikmeta paraugiem.

Bronzas laikmets Latvijā ir lietišķā kultūrā vēl visai trūcīgs. Līdz šim te atrasti tikai kādi 20 priekšmeti un nedaudzas kapu vietas. Atradumi liecina par visciešākiem sakariem ar Austrum-Prūsijas bronzas laikmeta kultūru, kas tur daudz bagātāka atradumiem. Par šīs kultūras turētājiem daudzi zinātnieki (Becenbergers, Kostrzevskis u. c.) skaita baltu tautas.

Bronzas laikmeta iedalījumam un chronoloģijai, Ziemeļ-Eiropā lika pamatu zviedru vēsturnieks O. Montelius. Viņa iedalījums, sešus periodus, attiecībā uz aistu zemēm, Becenbergers pārkārtoja divos laikmetos, meklēdams Austrum-Prūsijai savu īpašu iedalījumu. Sekodami šim latviešu draugam, arī mēs pieturēsimies savā isajā pārskatā tikai pie diviem bronzas laikmeta iedalīšanas posmiem — *v e c ā k ā* un *j a u n ā*, kas sadodās rokās ar priekš Kristus dzelzs-laikmetu. Par dzelzs laikmetu, kuŗa pirmie sākumi ir pirmos, pr. Kr. gadsimtos un, kas turpinās vēl pēc vācu iebrukšanas Baltijā, mūsu prof. Fr. Balodis raksta: „Šai laikā mēs jau noteikti varam novērot baltu cilšu kultūru un viņas robežas, redzam izveidojamies latviešu ciltis, viņu īpatnējo „latviešu kultūru“. (Latvieši, 79. lp.). Tamdēļ, attiecībā uz mūsu kultūras tapšanas gaitu, varam vien-

kārši un īsi sacīt: akmens ārieši, bronzas aistieši un dzelzs latvieši.

Bet tas pats notiek arī tad, ja kādai tautai jādzīvo trūkumā un verdzībā. Kā redzams, aistiešu tautām apstākļu temperatūra ir bijusi tāda, kas veicinājusi kārtīgu un normālu kultūras augšanas gaitu.

Par aistisko kultūru varētum runāt no tā laika, kad āriešu pirmtauta bija beigusi sadalīties savās galvenās sentautās — slāvos, ģermānos u. c. No tā laika vēsturnieki arī mēdz apskatīt mūsu kaimiņu ģermāņu un slāvu kultūrvēsturiskās parādības.

Par aistu-baltu kopdzīvi un kopkultūru mums trūkst vēl kaut cik plašāku apcerējumu. Tiem nākotnē vēl jārodās no leišu vai latviešu tintes un spalvas, jo nav nevienas citas tautas, kuŗas zinātniekus varētu nopietni valdzināt šī lieta.

Cik arī izsvaidīti un trūcīgi nebūtu vēstures materiāli par seno aistu-baltu kultūru un dzīvi, mēģināsim tomēr visā īsumā tai pie-skārties kā pārējas pakāpei, no āriskā uz latvisko kultūras stāvokli. Galvenā zeme, kas vēl joprojām ieņēmusi valdošo un vadošo lomu aistu kultūras dzīvē, vēl arvien ir Prūsija. Viņa saņem ārējos ierosinājumus, no vienas puses, dzīvi atsaucās uz tiem, bet no otras cieši pieturās pie agrākā. Nomales, kas pavērstas pret slāviem un somiem, tai pašā laikā vēl dzīvo pa vecam savu ārisko dzīvi. Ar to izskaidrojams arī tas apstāklis, kamdēļ taisni latviešos, visnomaļākā āriešu tautā, uzglabājušās visvecākās sastāvdaļas reliģijā, ierāsās u. c.

Par šo Prūsijas iedzīvotāju divkosīgo izturēšanos iepreti kultūras jaunājiem rosekļiem un vecājām tradīcijām, taisnību runā Dr. W. Gaerte. Savā Austrum-Prūsijas senvēsturē viņš, ievadot bronzas laikmetu, saka: „Tā ir vērā liekama parādība Austrum-Prūsijas aizvēsturiskā kultūras attīstībā, ka šā apgabala atsevišķie kultūras laikmeti uzrāda vienmēr ilgāku izbeigšanās laiku, nekā jebkur citur Vācijā un Eiropas rietumos vai dienvidos. Zināmu laikmetu lietu formas, kas citās zemēs jau sen izmirušas un no citām uzbeigtas, dzīvo Austrum-Prūsijā bieži vēl ilgi tālāk blakām zvai-gām jaunveidīgām mantām.“

Vecākā bronzas laikmeta ilgumu Austrum-Prūsijā skaita apmēram no 2000.—1000. g. pr. Kr. un to raksturo miroņu apglabāšana. Turpretī jaunākā bronzas laikmetā nāk modē miroņu sadedzināšana un šo laikmetu var skaitīt no apm. 1000.—500. g. pr. Kr., kad parādās dzelzs. Taču pilnīgi dzelzs ieviešās tikai īsi pirms Kristus dzimšanas.

Bronzas laikmeta bronza, kā zināms, sastāv no vara un alvas sakausējuma, kuŗu klasiskās attiecības ir deviņās daļās vara un viena daļa alvas. Dzelzs laikmetā alvas vietā stājās cinks un visas tā laika rotas lietas kaldinātas no cinka bronzas jeb misiņa. Šī ir viena no raksturīgām pazīmēm bronzas lietu piederības noteikšanā.

Bronzas gatavošanai vajadzīgo varu tai laikā ievada no Ungārijas, Austrijas, Anglijas un citām zemēm, galvenā kārtā, apmaiņai pret dzintaru. Vajadzīgo alvu varēja iegūt Anglijā. Domājams, ka Anglijas dienvidrietumos arī izcēlusies pirmā vara sakausēšana ar alvu, jo tur tuvu kopā atrodas alvas un vara atrašanās vietas.

Bronzas priekšmetu vietējā gatavošana Austrum-Prūsijā iesākusies jau vecākā bronzas alikmeta posmā. To apliecina vairāki nepabeigtu priekšmetu un noglabājumu atradumi no tiem laikiem. Paraugam esot ņemti no rietumiem un dienvidiem ievestie bronzas priekšmeti. Gr. W. Gaerte, vērodams šā laika vietējo bronzas priekšmetu formu attīstību, saka, ka acīs duroties zīmīga parādība, kas arī vēlāk pastāvīgi esot novērojama kādam aizvēstures posmam beidzoties, proti — lietu ārējā veida nesamērīga pārspilēšana. Zināma tieksme uz kuplošanu jau esot katrai radītai lietai, bet taisni Austrum-Prūsijā viņas iekšējās iespējamības tiekot novestas līdz savai galējai iespējamībai. Viņš to izskaidro ar to apstākli, ka Austrum-Prūsijā viss vecais uzskavējoties daudz ilgāk, kā citur un lietu veidiem esot bijis vairāk laika attīstīties.

Vecākā bronzas laikmeta atradumi Austrum-Prūsijā sastāv, galvenā kārtā, no ieročiem un rotām. Pēdējā laikā atrasti arī māla trauki, kas ilgu laiku nebija zināmi. Atradumi pa lielāki da-

Austrum-Prūsijas vecākā bronzas laikmeta senlietas.
(Cirvji, šķēps, aproces un saspraužamā adata)

lai ir savrūpi. Taču atrasti arī kapi, kuŗos ieroči doti apbedītam līdzī. Tāpat, kā akmens laikmetā, te, pateicoties patstāvīgai industrijai, attīstās dažas īpatnējas formas. Tāda ir, piem., platais iemalu cirvis ar pusapaļo asmeni, kas divos eksemplāros atrasts arī Latvijā. Tas apstāklis, ka šai laikmetā turpinājās akmens laikmeta apbedīšanas veids un māla podu formas, izslēdz katru domu par iedzīvotāju maiņu, tautību ziņā, Austrum-Prūsijā. Tā kā apbedīšanas parašu maiņa, starp akmens un bronzas laikmetiem, nav manāma, tad jādomā, ka šai laikā nebūs grozījušies arī agrākie garīgās kultūras pamati, kuŗus tai laikā vēl noteica reliģiskie uz-

skati. Lielākais vairums bronzas priekšmetu atradumu nāk no Sāmszemes un tur, domājams, bijusi bronzas laikmeta kultūras sirds.

Jaunākais Austrum-Prūsijas un arī mūsu zemes bronzas laikmeta posms, kā jau minējām, aizņēmis pirmā priekskristīgā gadtūkstoša pirmo pusi. Šai laikmeta centrs joprojām paliek Sāmszeme. Šai laikā mirušo aprakšanas vietā stājās viņu sadedzināšana pēc rietumzemju parauga. Pelni tikuši savākti un iebērti māla traukos, kas pēc tam aprakti īpašos uzkalnos. Tā pie Vorkeimes 1927. g. vienā pašā uzkalnā kārtu kārtām atrasti aprakti kādi 600 pelnu trauki. Te, redzams, atradies vesels aistiešu mauzolejs.

Ļoti daudz dažādu bronzas priekšmetu šai laikā rodās no apslēpumiem, ko nolikuši bailīgi tirgotāji, bet vēlāk nav varējuši savas mantas vairs izrakt. Starp atrastiem ieročiem redzami

Austrum-Prūsijas jaunākā bronzas laikmeta senlietas
(Cirvji, šķēpu un bulšu uzgaļi, sirpji un pelnu trauki)

galvenā kārtā cirvji, šķēpi, zobeni. Tiem tāpat, kā vecākā bronzas laikmeta posmā ir bijis liels gods. Atrasts arī lielāks vairums sirpju, kas liecina par augstu zemkopības stāvokli.

Kādā apslēpumā pie Litusdorfas atrada 63 sirpjus, 23 aproces, vairums šķēpu uzgaļus un gabalu neapstrādātas bronzas. Atrastie priekšmeti bija pa daļai negatavi, pa daļai lūžņi. Sirpji bija neuzasināti, kā no formas nākuši. Šis atradums nepārprotami liecināja par bronzas laikmetā pastāvējušo patstāvīgo amatniecību, tirdzniecību un zemkopību.

Neuzskaitāms ir šā jaunākā bronzas laikmeta rotas lietu skaits un veidi. Viņā mēs redzam gandrīz visus nākošā dzelzs laikmeta rotas lietu pirmparaugus. Arī dzintara rotas lietas, kas pirmajā bronzas laikmeta posmā bija it kā izgājušas no modes, ieviešoties jaunajam spožajam metalam, tagad atkal no jauna parādās. Arī viņu veidos mēs saskatām akmens laikmeta tradīciju turpinājumus, tāpat kā daudzos citos lietīšķās kultūras veidos.

Prof. M. Tallgrens, aplūkodams Igaunijas bronzas laikmetu, norāda, ka vairums priekšmetu nonākuši Igaunijā no Austrum-Prūsijas kultūrcentra cauri Lietuvai un Latvijai. Jau akmens laik-

Vecā un jaunā bronzas laikmeta senlietas Latvijā

metā nodibinātie sakari vēl joprojām esot pastāvējuši. Tas ir gluži vienkārši izskaidrojams, ja paliekam pie atziņas, ka bronzas laikmetā aistu ciltis apdzīvojušas arī Igauniju, kaut arī ne tik bieži, kā citas zemes. Somu ciltis ieņēma tagadējo Igauniju, pārtautojot aistiešus, tikai bronzas laikmetam izejot, t. i. ap 500. g. pr. Kr. Viņas nāk no austrumiem, no Uralu puses, kur meklējama somu-ugru pirmtautas pirmdzimtene.

No visām vēstures ziņām un arhaioloģijas datiem, mēs nepārprotami varam noskārst to, ka aistiešu sentauta, kaut arī runādama

dažās izloksnēs, nepārtraukti mituši vienā un tai pašā vietā — Baltijas jūras austrumu piekrastē no paša akmens laikmeta, līdz kamēr viņu tur sastop grieķu un romiešu vēsturnieki. Arī pēc tam nekas nav varējis aistiešus piespiest atstāt savu zemi, pat ne tautu staigāšanas laiks, kas izkustināja no savām vietām daudzas citas tautas. Šķietās, ka šī zeme jau no pašiem āriešu pirmļaikiem turējusies pie kāda svēta likuma — labāk iznīkt, nekā atdot to svešiniekiem. Un vēlākā vēsture rādā, ka iznīkst viena pēc otras aistiešu tautas, tāpēc, ka tās pašas pēc dabas nebija visiekarotājas, bet tikai miermīlīgas atgaiņātājas.

Aistu tautas un ciltis. Aistu jeb baltu sentautā, kā kuŗā katrā tautā, varēja rasties ar laiku valodas izloksnes. Sākumā niecīgas, bet ilgāku laiku iedarbojoties kādiem īpašiem organiskiem vai ārējiem apstākļiem, tās arvien vairāk varēja atšķirties viena no otras. Tā slāvu sentautas valoda saskaldījusies krievu, poļu, serbu u. d. c. valodās, tāpat kā ģermāņu valodas ģintij pieder vāci, zviedri, norveģi un dāņi. Tā sazaroja arī aistiešu sentautas valoda, radīdama tagadējās baltu tautas — leišus, latviešus un iznīkušos prūšus. Valodnieki domā, ka vienīgi leišu tauta esot jau no sākta gala bijusi viengabalīga, kamēr prūši un latvieši sastādījušies no savrūpām, pastāvīgi tapušām aistiešu ciltīm. Tā vecie latvji, zemgaļi un kuŗši būtu bijušas atsevišķas radu tautiņas, kas viegli atkal sakusušas koptautā — latvjos.

Tagad valodniekiem zināmas tikai trijaš baltu valodas — latvju, leišu un prūšu. Visas trīs valodas salīdzinādami, mēs vēl tagad varam nojaust, kā skanējusi senā aistiešu valoda un kāda dziļā radniecība pastāvējusi viņas valodu ģintī. Piemēra dēļ, lai nosaucam visās trijās valodās kaut dažus vārdus:

Latviski — abi, leitiski — abu, prūsiski — abai; atāls, atolas, atolis; aukla, aukle, auklu; upe, upe, ape; ezers, ežeras, azaran; otrs, antras, antars; bērzs, beržās, bērze; būt, būti, būton; dot, doti, dāt; durvis, duris, dauris; diena, diena, deina; desmits, dešimtas, desimts; druva, dravis, dravīne; divi, du, dvai; dzelzs, gelžis, gelzo; ņemt, imti, imt; kauls, kaulas, kaulan; jūra, jūres, jūrin; milti, miltaī, meltan; mācīt, mokinti mūkint; rikste, rikšte, rikste; zeme, žeme, zame u. t. t.

Un jo ilgāk šādu piemēru rindu turpinājum, jo dzirdamāks paliktu šo valodu tuvums. Šīs radniecības dēļ mūsu rakstniekiem un kultūras darbiniekiem nāktos zināt visas trijaš baltu valodas, lai izlietotu senās un aizmirstās vietas jaunu vārdu radišanā un valodas kuplināšanā.

Kad jautā, kuŗa no šīm trijām baltu valodām atzīstama par vecāko, tad valodnieki atbild, ka tā ir leišu. Kā prūšu, tā latvju valodas esot vairāk pārveidojušās un mazāk paturējušās vecu vecās formas, kā leišu. Tas gan nenožīmē, ka pati tauta, kas šo nepārveidoto valodu runā, būtu vecākā. Gluži otrādi — kādreiz taisni jauni, atlūzuši tautu zari, nespēdami vairs tālāk attīstīties, saglabā savus senos veidus daudz labāk, nekā dzīvais un sulīgais stumburs, no kuŗienes tas atlūzis. Tamdēļ leišu valodas archaiskums vēl nebūt neliecina to, ka Lietavā varētu atrasties āriešu pirmdzimtene vairāk, nekā Prūsijā vai Latvijā.

Baltu tautām sadaloties, zinātnieki vēro, ka pirmās būšot atdalījušās prūšu ciltis no kopējā celma, bet leiši ar latviešiem vēl

kādu laičiņu dzīvojušas kopas. Taču latvju valoda izrunas ziņā gan vairāk līdzinoties prūšu, nekā leišu valodai, kā to noskaidrojis prof. Blesse. Mēs te varam pievest kādā Herdera apcerējumā esošos prūšu un latviešu valodas salīdzinājuma piemērus no 1764. g. Tur paraugam ņemtas divas senprūšu miklas:

1. Magoņu galva.

Senprūšu: Dihgau; dihgufi ifaugau; augufi mergawau; mergawufi martawu; martawufi boba tapiau; boba tappufi, afis gawau; per tus afis pafti islindau.

Latviešu: Dihgu; dihgufi; ufaugu; augufi meita fliiu; meita fliiufi, bahba tappu; Bahba tappufi, azzis dabbaju; zaur azzim patti iflihdu.

2. Ozolkoka laiva.

Senprūšu: Kad gihwas buhwau, gihwas pennejau; kad numirris buwau; gihwas neffojau; gihwi appafsch mannis wajažojāu.

Latviešu: Kad dšihws biju; dšihws barroju; kad nomirris biju dšihws neffu; dšihws appafsch manim waldu — waj arj dšihwi apafsch mannim ūtaiga.

Lai nu kā tas būtu, par atsevišķām tautām, prūšiem, leišiem, latviešiem, varot runāt tikai pēc Kristus piedzimšanas. Līdz tam laikam nevarot runa būt par latviešu tautu, bet tikai par baltu sentautu. Tā apmēram spriež kāds mūsu valodnieks (P. Šmits), un viņam nevar nepiekrīst. Tikai ap Kristus dzimšanas laiku un vēl pēc tam, kā to rāda valodu salīdzināšana, izcēlušās mums zināmās baltu tautas un ciltis. No šī laika sākot, kad katra tā sākusi runāt īpašā valodā, katrai tai nācies dzīvot arī īpašu mūžu un panest savus likteņus. Pāriedami uz latviešu tautas aplūkošanu, mēs tikai retumis vairs varēsim paraudzīties sāpus uz savām brāļu tautām. Tamdēļ īsos vārdos lai pieminām katru no tām vispārīga pārskata labad.

Prūši. Nav nekādu šaubu, ka Vulfstana esti tieši zīmējas uz prūšu tautu, kas tai laikā jau bija ar savām valodas un ierašu īpatnībām atšķirušies no pārējās sentautas, kaut gan ar savu īpašu vārdu tie parādas tikai kādus 100 gadus vēlāk. Bet par Tacita, Kassidora u. c. rakstniekiem, kas rakstījuši par aistiem, to nevarētu teikt. Piteja ostioni, par kuriem tas ziņo jau 4. g. simtenī priekš Kr., droši ir bijuši tikai baltieši. Taču tautu un cilšu piederības un īpatnību noskaidrošanā vēl galvenā noteikšana ir vairāk valodnieku, nekā archailogu un etnografu rokās. Tamdēļ aplūkojot prūšus un pārējās tautas, nāksies pieturēties pie viņu domām un spriedumiem. Labs prūšu valodas, vietuvārdu un vēstures pratējs ir leišu valodnieks Georgs Ģerulis, pie kuŗa arī pieturēsimies.

Pirmā prūšu cilts, kas tiek vēsturiski pieminēta, ir galindi un sudāvieši; tos piemin Ptolomajs, „Galindai“ un „Soudinai“. Jau Pēteris Dinsburgs, prūšu vēsturnieks, tos 1326. g. pieskaita prūšiem. Kā tie jau ap 150. pēc Kr. būtu turpat mājājuši, kur ordeņa laikā, vismaz attiecībā uz galindiem, neesot ticams, jo viņu mitnes varējušas būt vairāk dienvidos, un tikai pēc austrumģermāņu aiziešanas tie būšot spiedušies uz ziemeļiem, dzīti no slaviskiem mazoviešiem.

a) **Galindi.** Ierodoties vācu Ordenim, prūšu zemēs, tie neizrāda gandrīz nekādu pretestību. Gadusimteniem ilgajās kaujās ar poļu mazoviešiem, tie bija noasiņojuši. Viņu novads 13. g. s., tikai nedaudz pret dienvidiem, pārkāpa pār tagadējo Austrumprūsijas-Polijas robežu. Agrāk Galindu spēki bijuši dižāki, jo savā laikā Cēzars Volusians tura par godu sevi nosaukt uz kādas naudas par „galindieti”. Tas notiek pēc galindiešu uzvarēšanas 253. gadā. Arī sadursme ar Volusianu norāda, ka galindu dzimtene vēl 3. g. s. vidū varējusi būt vairāk dienvidos.

Vārds pieder pie leišu, g a l a s — gals, mala. Tā tad galindi nozīmētu galiešus, malēniešus.

b) **Sudāvi-Jatviņi.** Kāda ķeizara Sigismunda dalīšanas spriedumā no 1420. g. tiek nosaukta terrum vocatam Suderlant alias Jetuen. Tie ir tā tad arī krievu un poļu chronikās minētie Jatvjazi, Jaczvingi, Getwezitae. Šķietams, sudāvieši bijuši jatviņu koptautas rietumu cilts. Sudāvu-jatviņu apgabals sniedzies uz ziemeļiem un austrumiem līdz Mēmelei, uz dienvidiem līdz Belovežas lielmežam, ziemeļrietumos līdz Bugai un pāri tai. Rietumos tuvāk nezināmā robeža starp Mazoviju sniegusies apmēram līdz tam punktam, kur Lyckupe (Ličupe?) krusto tagadējo Prūsijas robežu, no turienes caur Mazūriju līdz Vistītes ezeram; tālāk sasniedzot tagadējo Prūsijas robežu līdz Mēmelei. Vai sudāvi-jatviņi agrāk kur citur dzīvojuši, par to trūkst vēsturiskas un valodnieciskas liecības.

Cik tālu sniedzas krievu-poļu vēsturnieku ziņas, jatviņi ir pastāvīgās cīņās, it īpaši ar Volinijas un Mazovas kņaziem. Kad vēlāk tos uzvar ordenis, tie no 1300. gada pazūd no vēstures. Kāda daļa no tiem pati aizgāja uz Lietuvu, bet citi, kādi 3000 sudāvieši, kas labprātīgi padevās ordenim, tika noietināti pie Wargas, rietumos no Karalaučiem, un Sānzemes ziemeļu-rietumu stūrī, kurū vēl šodien sauc par „der Sudawische Winkel”. Viņu valoda bijusi prūšu valodai vistuvākā izloksne. Vārdiem: sudāvieši un jatvini, trūkst droša izskaidrojuma, kaut gan tie ir baltiski. Būga Lietuvju kalbos žodynas 1924, LXXXVIII. lp. liek pamatā upju vārdus J o t v o un S ū d o, Līdzīgi vārdi tiešām ir.

c) **Pārējie prūši.** Viņi paši sevi saucās P r ū s a i, sal. prūšu prūsiskai leišu prūsai, latv. p r ū š i. Nozīme nav zināma. Domājams, pamatā Rūsas upes vārds — pa-rūsa. Vārdi p r u z z e n, p r u t h e n i, b o r u s s e n u. c. ir vēlāki un bieži jau mācīto ļaužu pārveidojumi. Prūšu valodas robežas ap 1200. g. bija šādas: ziemeļos Baltijas jūra un Mēmele, pie kam ap Tilzīti-Ragnīti prūsiskie s k a l ā v i e š i dzīvoja arī ziemeļos Mēmelei; austrumos Mēmele; dienvidos un dienvidrietumos — sudāvu-jatviņu robeža; no Grajevas tagadējās prūšu-poļu robežas sākot, tad gar Ossu līdz Vislai. Rietumos Visla šķīra prūšus no slāviem, un tikai pie Mēves arī rietumos Vislai, dzīvoja vēl prūši. Tā kā Tacita laikā abejpus Vislai esot mitinājušies austrumģermāņi, tad prūši varējuši sasniegt prūšu jomu (Frische Haff) un Vislu tikai pēc viņu aiziešanas. No kurienes tie turp atnākuši, vai no austrumiem vai dienvidiem, par to nenorāda ne vēsture, ne valoda. Katrā ziņā tie bijuši austrumvācu kaimiņi. Pirms vācu ordeņa atnākšanas, prūši jau gadu simtiem ilgi, mēs zinām īpaši par 9. un 10. g. s., daudz cietuši no dāņu un skandināvu iebrukumiem. Sānzemē šie svešinieki kādu laiku pat nostiprinājušies. Arī ar poļiem prūšiem nācās izcīnīt smāgas kau-

jas, bet beidzot tos uzvarēja ordenis. Kad tas notika, Prūsija sastāvēja no sekošiem novadiem: Pomezānija, Pogežānija, Vārmija (Ermland), Natanga, Sānzeme (Samland), Nadrava, Skalava, Galindija, Bārta, Sudava un Sasse. Pēc uzvarēšanas, 13. g. s. beigās, Bārta, Sudava, Nadrava un Skalava tapa ļaužu tukša. Izcēlās uz ordeņa vēlēšanos tā sauktais „Wildnis“ (biezoknis) kā aizsargs pret leišu iebrukumiem. Pārpalikušie prūši tika pārvācoti. Ap 1700. g. tie bija ar klātpienākušiem vāciešiem jau valodnieciski sakusuši. „Biezokni“, sākot ar 1400. g. spiedās iekšā no dienvidiem poļu, no austrumiem leišu, no ziemeļiem kuršu kolonisti, tagadējo Austrum-Prūsijas, mazūru, leišu un kūru priekšteči.

Leiši. Tagadējā Lietava gluži nesakrīt ar leišu valodas robežu. Mēmeles apgabala iedzīvotāji, ir jau pa daļai pārvācoti. No otras puses ir tīri leitiski apvidi poļu aizņemti.

Tagadējo leišu izplatība ir jauna. Rietumos Mēmelei, vismaz augšup, līdz Grodņai, šķietams, vēl augstāk pa upi, līdz 13. g. s. dzīvojušas prūšu ciltis. Tikai pēc skalāviešu izdzīšanas, nadržāviešu un sudāvu-jatviņu iznīcināšanas, tur iespiedās pēc 1400. g. leiši, un spriežot pēc valodas, no vidus Lietavas. Tie sasniedza rietumos apmēram līniju Labjava-Vēlava-Nordenburga-Angerburga; dienvidos — Angerburga-Filipova; krievu Lietavā — Filipova-Wigrisee-Augustovas kanāls. Sīkumos šī robeža nav vēl izpētīta. Šodien Austrum-Prūsijā tālākā leišu valodas robeža ir apm. Labjava-Gertlaukena-Norkittene-Balletene-Mēlkehmene-Vištītes ezers. To ko leiši rietumos ieguva no prūšiem, to tie pazaudēja austrumos pret baltkrieviem. Ienākot tie vēsturē, redzami sadalīti divās daļās — zemaisos (žemaičiai) un aukstaisos (aukstaičiai); (sal. leišu „žēmas“, — zems un aukstas — augsts). Šis apzīmējums ir acgārns, ja aplūko tagadējo augstaišu un zemaišu mājokļus. Žemaiši dzīvo augstienē (ap Telšiem, Rasēniem), bet aukstaiši zemienē, un tikai austrumos uz augstākas vietas. Ja turpreti, pieņem, ka žemaiši kādreiz mituši abējpus Nevežai, bet aukstaiši turpreti ap Viļņu un uz austrumiem, tad šos vārdus mēs saprotam. Faktiski vēl 13. g. s. liela daļa no vēlākās žemaitijas (Ceclis apvidus) bija kuriska. Un Žemaitē tolaik sniedzās līdz Nevežai. Žemaišu valoda ir visvairāk attālinājusies no leišu pamatvalodas. Varētu to apzīmēt par leišu valodu uz kuršu pamatiem. Vidus leišu valodai, starp žemaišiem un austrumleišiem, ir vismazāk svešo iespaidu. Uz to balstās rakstu valoda.

Austrumlietaviskā valoda tiek no baltkrieviskās jo vairāk spiesta uz rietumiem. Baltkrievi ir droši vien, palielākai daļai, krieviski runājošie leiši.

Goļādi. 1058. un 1157. g. Hipatija chronikā ir pieminēts baltu cilts Goļadj (goļad) ģie Protvas upes augšgala. Tā tad kāda leišu, jeb leišiem tuva cilts, bija apmetusies rietumos Maskavai ap Gžatsku un Možaisku. Vārds ir pārkrievots no baltiskā Galind. Kā dzirdams, arī šo vistālāk uz austrumiem izvirzīto cilti sauca gluži tāpat, kā rietumu malēniešus. Vairāk nekā par šo leišu cilti nav zināms. Daži tos tura par sagūstītiem un aizvestiem prūšu galindiem.

Latvieši. Tagadējā Latvija galvenās vietās saskan ar tagadējo latviešu valodas robežu. Robežas vispirms ir izcēlušās vēsturiskos laikos. Kad vācieši šo zemi pārvarēja, tad etnografiskās attiecības

bija citādas. Ap 1250. g. tur dzīvoja libi, kurši, zemgaļi, sēļi, latgaļi. Lībji, kāda igauņiem tuva radniecīga tauta mita no Ventspils līdz Engures ezeram. Vēl tagad pie Kolgas raga uzglabājušies kādi 800 lībji. Ar kūršiem sajaukti, tie atradās arī dienvidos attālāk no jūras. Tad atkal kompakti no Daugavas gar jūrmalu līdz Igaunijai. Tie pilnīgi no latvjiem uzsūkti.

a) **Kurši.** Tie dzīvoja ap 1250. g. Kurzemē, dienvidos lībiem, līdz Klaipēdai un arī ievērojama daļa Žemaitē — Ceclis ar Ratavu, Tilšu, Skodu. Austrumos kuršu robeža — Bābītezers, Saldus. 13. g. s. vietu vārdi rāda, ka starp kūriem izkaisīti dzīvojuši arī lībji. Kurši ilgus gadsimtus pirms vāciem cietuši no ziemeļzemju jūras braucējiem. Uz kādu laiku tiem izdevās pat nocietināties. Tā mēs dzirdam no Rimberta iekš Vita Ansgarii, ka 9. g. s. vidū kurši nometuši zviedru virskundzību; arī kāds dāņu iebrukums nav izdevies. Zviedru ķēniņš Olafs ar stipru kara spēku nāk un uzvar „Seeburgu“ un nonāk pēc 5 dienu gājiena pie kāda cita cietokšņa Apulia (leit. Apuole, pie Skodas). Tas iegūst meslus. Pie kādas pilnīgākas visas zemes iekarošanas, šķiet, tie nekad nav tikuši, taču pieņemams, ka tie ilgi uzturēdami kareiviskus un tirdznieciskus sakarus, no ziemeļniekiem kultūrēli ietekmēti. Ar kuršu iekarošanu no vāciem, sākās šīs tautas pazušana. Kopš 1700. g. tie jau pilnīgi palikuši par latviešiem.

Strīds pastāv par kuršu nacionālītāti. A. Bilenšteins tos tura par somiskiem lībjiem, radniecīgu tautu, kaut gan tam trūkst kā vēsturisku, tā valodniecisku pierādījumu. Endzelīns tagad galīgi pierādījis, ka viņi pieder baltiskam valodas nozarojumam. Un proti, šķietas, ka kuršu valoda ir pāreja no latviešu uz leišu, taču tā, ka faktiski tā jāpieskaita latviešu valodai. (Sal. K. Būga. Aišču praetis. Kaunas, 1924. 8. lp.) — Kurši jau pirms 1400. g. sākuši virzīties gar jūrmalu uz prūšu pusi. Daži ciemi pie Klaipēdas un uz kuršu kāpām vēl tagad no kuršiem, t. i. latviešiem, apdzīvoti. 16. un 17. g. s. tie bija arī pie Labjaves un arī Sāzmēmē atrodami. — Vārds kunši saskan no viduslaiku *curi*, *curi*. Turpretī Nestora *Kopcs* ar leišu *Kuršas*, latv. *kurši*. *Curi* ir no lībiskā *kura*, — *kurha* atvasināms. *Kurha* savukārt ir pēc skaņām cēlies no baltiskā *kuršas*. (Sal. K. Būga *Kalba* ir *Senovē*, 207. lp.) Vārda nozīme šim vārdam paliek nezināma. Izskaidrojumu mēģinājumi ir dažādi.

b) **Zemgaļi.** Ap Lielupi 13. g. s. bija baltiskie zemgaļi. Pēc Endzelīna vārds piederās leišu vietu vārdiem *Žeimiai* un līdz ar to pieder pēc Būgas pie leišu *žiemys* — „ziemelis“, t. i. *Zeimigala* — ziemeļzeme. Citi atvedina šo vārdu no leišu *žemas*, latv. *zems*, kas lāga nesaskan ar krievu formām, *Zimigola*, *Žeimigola*, kaut gan labi saskan ar zemes izskatu. Spriežot pēc vietu vārdiem, zemgaļi stāvējuši valodas ziņā latvjiem vistuvāk, un, šķietas, tikai izloksnē atšķirušies. Cīņās ar vāciešiem tie sevišķi cietuši. Tie pa daļai iznīcināti, pa daļai izeļojuši uz Lietuvu. Viņu apgabali ir šodien tīri latviski, pat ap Žagares, Janišķi un Linkavu.

c) **Sēļi.** Tie dzīvoja pie Daugavas, ap Sēlpili, iepreti Aiviekstes grīvai. Jaunjelgava un Daugavpils apkārtnē senāk bija sēļu zeme. Pēc viņu iznīcināšanas no ordeņa, to zeme tika ar latviešiem, un ap Jaunaleksandrovsku, Saloki, Dusjati, Birži un Kupiš-

kiem ar leišiem kolonizēta. Viņu valoda ir tikai pazistama no da-
žiem vietu vārdiem, kas ļauj spriest, ka sēļi latviešiem bijuši ļoti
tuvu radniecīgi.

d) Latgaļi jeb latvji. Tagadējie latvieši, kuršu, zemgaļu un
sēļu mantinieki, mīta 13. g. s. ziemeļos Daugavai un austrumos li-
biem. Īstie latvieši ordeņa laikos nav Kurzemē dzīvojuši. Kā viņi
varējuši izplatīties no savas vietas pie Daugavas līdz tagadējām ro-
bežām, nav visai skaidrs. Katrā ziņā jāpieņem, ka kurši, zemgaļi,
un sēļi valodnieciski viegli varējuši latvjiem piemēroties. Pirms
vācu ienākšanas latvjiem bijušas grūtas cīņas ar igauņiem, krie-
viem un leišiem. Arī krievu ietekme nav par zemu vērtējama. Pēc
padošanās vāciešiem, tie dalīja ar viņiem savus likteņus līdz pat
pasaules karam.

Vārds Letthi, qui proprie dicuntur Letgalli pie Indriķa, лѣтъ-
гола pie Nestora, tagad latvji, bet leit. latviai, ir tumšs un
vēl valodnieciski neizskaidrots.

IV. Latviešu tauta

Tā no cilvēces aiztautas laikiem, cauri āriešu pirmtautai un aistiešu sentautai nu būtum reiz tikusi savā apskatē līdz latviešu tautai. Divos virzienos vienmēr ir jāmēro katra tauta, kā mēs to darijām, ja grib īsti apzināt viņas dziļumu un plašumu, proti, vēsturiski dziļumā un kultūrēli plašumā. Katras tautas mūžs savos vēstures dziļumos ir kārtains un posmainis, bet tur nākās ieraudzīt arī tās dzīslas un nervus, kas sasaista visu mūža raibumu vienā gabalā un dod tam dzīva organisma raksturu, tā organisma, kuŗa locekļis ir ikviens kādas tautas piederīgais. Tādi, vēstures slāņus caurveroši pavedieni ir katras tautas iekšējie dzinuļi un spējas, viņas īpašais raksturs un dvēseles satversmējums. Ārējie rosēkļi — daba, sakari un notikumi, — ir it kā akmeņi, pa kuŗiem tek tautas dvēseles ūdeņi, neatvairāmi uz savu nolemto mērķi. Šie ārējie apstākļi var kavēt tautas tecējumu, var ņovīrēt sāņus, bet, kamēr tauta vēl dzīva, tā tecēs vienmēr kādas dižjūras virzienā, cik likumots nebūtu viņas ceļš. Kurp tek tauta? Kas tai jāsasniedz? Tie ir dziļākie nacionālfilosofijas jautājieni, uz kuŗiem atbildes dosim vispēdīgi. Pirms tam labāk kaut cik paraudzīsimies, kādi ir tie dvēseles ūdeņi, kas tek pa likteņu akmeņiem un kas šie akmeņi paši.

Kādi bijuši latviešu tautas vēsturiskie likteņi? Kā redzējām, latviešu tautas likteņi iesākās ar pašas āriešu pirmtautas likteņiem un aistiešu sentautas vēstures apstākļiem. Abus šos tālos laikmetus jāuzlūko par latviešu tautas tiešām attīstības un kultūras pakāpēm, jo tik cieši latvieši etnografiski un ģeografiski ir sajūgušies kopā ar āriešiem un aistiešiem. Mēs esam šo tālo paaudžu tiešie mantinieki un viņu pagātne ir arī mūsējā. Un visumā par šo pagātņi var teikt, ka vecos un jaunos posmos, tā ir bijusi viens vienīgs varoņu stāsts, no viena gala līdz otram, kuŗā runa iet par latvju tautas nepārtrauktu nacionālu dzīvi.

Kāds ir šis stāsts? — viņš sākās tā:

Vispirmie, kas ienāca jaunajā zemē, bija stādi un dzīvnieki. Aiz tiem medinieki. Nekad nav domājams, ka zeme, šļūdonim aizējot, būtu tukša bijusi. Šie medinieki būs bijuši lapi vai kāda cita, nezināma cilts. Tad drīzi arī ierodas arājs ar sētuvu plecā.

Šis cilvēks-sējējs ceļ pilis un apmetās irdenā zemē, kas zvīrgzdainos kalnājos bija daudz. Medinieka intereses naidīgi nesadurās ar arāja darba lauku. Līdz Somijas licim tas tā nonāk ar dams, 3 g. tūkstoša vidū, un atnes no Vislas sev līdzī laivveidīgo cirvi. Tas bija āriešu pirmtautas rosīgais zemkopis un ganāmpulku

turētājs. Bija jau iesācies āriešu pirmtautas varonlaikmets. Šajā laikmetā ģeniāli un droširdīgi ļaudis bija sākuši pavisam jaunu posmu cilvēces kultūrā. Viņu izgudrojumi, atradumi un iestādījumi vēl šodien pastāv mūsu saimniecības, reliģijas un sadzīves pamatos.

Lai ienestu šo kultūru citās zemēs un tautās, vajadzēja milzumlielas rosības un garīga pārākuma. Gandrīz visās zemēs, kur iespiecās āriešu valoda un kultūra, ikvienam ārietim preti stāvēja desmit vai divdesmit neāriešu. Tur bija starp citām svešas tautas — teitoņi, jo vārds „teut,“ no kā cēlies teitoņu nosaukums, nozīmē sākumā vācu valodā, svešinieku. Uzvarētājs, kā zinām, bieži vien pārņem no uzvarētā viņa nosaukumu, tāpat, kā viņa mantu, apģērbus, druvas un sievas. Tā ar veciem vārdiem izcēlās bieži vien jaunas tautas un ciltis no āriešu labuma. Daudzas āriešu sentautas var pastāstīt, kā tās ieguvušas savas jaunās dzimtenes svešās zemēs un ļaudis, kā tās ceļojušas, cīnijušas, cietušas zaudējumus un uzvarējušas.

Daudzas teikas un teiksmas šo tautu svētājos rakstos, gan atmiņā uzglabātas, apliecina to. Tur redzams, kā indu tautu vedis dievišķais Indra, kā persiešus cits viņu varonis, kā grieķi ciltis pēc ciltis no savas ziemeļu pirmdzimtenes dodas uz dienvidiem, un ne jau ar labu ieņem saulaino Hellādu.

Bet baltu jeb aistiešu senais celms, palikdams par āriešu zemes un kultūras mantinieku, lēnām un neatlaidīgi kolonizē ap savu seno pirmdzimteni visapkārt plašus apgabalus, nevien no Somijas jūras līcim līdz Naugardai, bet pat līdz Maskavai un Dņeprai. Uz rietumiem, tās iepreti ģermāņiem, atmetās un paliek uz vietas.

Tad sākās jauns posms. Laužu Eiropā top arvienu vairāk, bet zemju mazāk. Senākiem apsaimniekošanas paņēmieniem vajadzēja daudz lielākas zemes platības, kā tagad. Jaunās spēcīgās tautas ciešāk sāk mākties virsū savai agrākai pirmdzimtenei un viņas likumīgai mantiniecei, baltu sentautai. Viņas jaunākās māsas un brāļi nu jau šķietās aizmirsuši savu asins un kultūras radniecību. Tie gatavi atņemt baltiešiem viņu zemes, gan ar labu, gan ļaunu. Un, patiesi, viens gabals pēc otra, nomalēs tiek iekarots un pārtautots. Ziemeļos, ap Kristus dzimšanas laiku, retāk apdzīvotos apgabalos ieviešas somu-ugru ciltis, nākdamas no austrumiem. Tās krustodamies ar baltiešiem, rada tagadējos igauņus — gaišmatainu tautu. Daļa no tiem, dažus gadsimtus vēlāk, pārceļas pāri jūras līcim uz Somiju, palikdami par tagadējo somu senčiem. No dienvidaustrumiem mēcās virsū slāvi. Tie dara to pašu, ko somi un pārtauto plašus apgabalus, kuņus tagad apdzīvo baltkrievi. Arī šī tauta ir baltiešu krustojums ar slāviem, kā to apliecina zinātnieki. Baltu senkultūras apgabals jo dienas paliek šaurāks un sveštautu uzmācība arvien jūtāmāka. Vēsturisko laiku sākumā mēs dzirdam jau ieročus šķindam uz baltu tautu robežām.

Dr. B i l m a n i s pievedis izrakstus no kāda nezināma angļu sūtņa ziņojuma, kās iespiests 1701. g. un satura īsas ziņas par pirmajām baltu tautu sadursmēm ar svešām tautām, īpaši ar kareiviskajiem ģermāņiem. Šī retā grāmata saucoties „An Account of Livonia“, t. i. stāsts par Livoniju. Šai stāstā ievietotās ziņas šķietas ņemtas pa daļai no dāņu vēsturnieka Saksona gramatiķa kronikas, pa daļai no citiem zināmiem un nezināmiem avotiem. Viņš

īsumā tā atstāsta mūsu senāko vēsturi: „Jau 836. gadā pēc grēku plūdiem zviedru ķēniņš Beriko sūdzējies, ka latvieši iebrūkot Zviedrijā un ar tiem uzsācis karus. Tāpat viņa pēcnācēji Kaptus, Augis, Gotila pastāvīgi karojuši ar livoniešiem, arī dāņu ķēniņš Froto.

Un vēlāk ķēniņi Halvards, Hotters (kas krita kaujā), Roderiks Slingabonds, tāpat cīnījušies ar latvjiem. Bet arī latvji savukārt nākuši zviedru ķēniņam Attilusam palīgā pret dāņiem, pēc kam atguvuši neatkarību un kādreiz pat saņēmuši gūstā zviedru nežēlīgo ķēniņu Grimeli un to pakāruši kokā, iekaltu ķēdēs...

Anglis esot pats lasījis kādu zviedru senu chronologiju, kuŗā teikts, ka tirāns Grimmeri 3456. gadā (no pasaules plūdiem) kritis latviešu gūstā un ticis pakārts — tas bijis 32. zviedru ķēniņš.

Pēc Kristus dzimšanas gotu ķēniņš Geterichs iekarojis visu Prūsiju (Prussia) un Latviju un to atdevis par valsti savam dēlam Philimer'am. Ķēniņš Filimers kopā ar saviem gotiem un prūšiem-latviešiem iekarojis gandrīz visu Krieviju. Pēc tam te uzturējies kādu laiku Dānijas varonis-čempions (champion) Starkoters, kas te ienācis ar vandāļiem. Tad atkal 420. gadā pēc Kristus dzimšanas Dānijas ķēniņš Jarmerich's kādā kaujā nositis Livonijas ķēniņu un viņa dēlus. 454. gadā zviedru ķēniņš Inguardus atkal no jauna iekarojis latviešus, bet aiz pilnīgi dabīgas dziņas pēc brīvības, latvieši sacēlušies pret Ingvaru un tos Baltijas jūrā, kaujā pie kādas salas, savukārt nositūši.

Pēc šiem faktiem senie vēsturnieki dažus gadu simtus neko vairs nestāstot par Livonijas notikumiem. Anglis taisa slēdzienu, ka toreizējie latvieši bijuši a poverfull, considerable people, — varēna, ievērojama tauta.

Tie cīnījušies pastāvīgi gan pret dāņiem, gan pret zviedriem un tā rūdījušies. Beidzot, Hamburgas arķibiskaps Rimberts savā kronikā, vai svētā Ansgaria dzīves aprakstā, atkal atzīmējot, ka 862. g. kurzemnieki pēc tam, kad sakāvuši varenu dāņu floti, paši no jauna tikuši iekaroti no zviedru ķēniņa Olofa 2. Tas noticis pie Apules pilsētas, kur bijuši sapulcējušies pie 15,000 kurzemnieku kareivju. Par katru gūstekni pieprasīta izpirkšanas maksa, pusmāciņas sudraba. No šī redzams, cik bagāta toreiz bija Kurzeme. Toreizējā Kurzemē bijušas 5 apcietinātas pilsētas, bez pieminētās Apule, vēl „Seeburg“. Arī kāds cits senlaiku vēsturnieks Dionisius Fabritius apstiprinot, ka tos laikus Kurzemei bijis savs ķēniņš un pat vēl kādus šodien (tā tad 1698. g.) no kurzemniekiem saucot par „Kurzemes ķēniņiem“, bet tie tagad tiekot turēti paši par pavalstniekiem...

948. g. zviedru ķēniņš Eriks, saukts Segersel, atkal iekarojis visu Latviju, bet pēc viņa nāves tā atguvusi brīvību. 1075. g. Latvijai uzbrucis Kanuts, Dānijas ķēniņa Svena dēls, bet ticis briesmīgi sakauts. Tomēr 1077. g. viņam izdodās. Tas bijis tas pats Kanuts, kas nosaukts par svēto, jo viņš izplatījis Latvijā kristīgo ticību.

Tādu īsumā tēlo nepazīstamais angļu sūtnis Bilmaņa atreferējumā, Latvijas vēsturi pirms krusta kariem. Anglis savā ziņojumā pazinis vislabāk ģermāņu tautu vēstures avotus un piemin tikai tos.

J. D. K e n d r i k s, viens no Britānijas muzeja pārziņiem, uzrakstījis vikingu vēsturi, kas iznākusi 1930. g. Ņujorkā. Tajā sakopots viss, kas zināms par mūsu rietumu kaīmiņu kara gājieniem.

Šās grāmatas 6. nod. no 179.—192. lp. autors apskata vikingu gājienus uz Baltijas zemēm no 7.—11. g. simtenim. Bīlmanis tā atstāta šās angļu grāmatas attiecīgo vietu:

„Kendriks apstiprina visā visumā angļu sūtņa ziņas par dāņu-zviedru varu Latvijā senos laikos un sniedz arī dažus mums nezināmus faktus. 10. gadu simtena vidū p. p. pār Baltiju valdījis dāņu ķēniņš Haralds Gormsons. Vikingu sirotāju grāmatās tiek pieminēts arī kāds ziemeļnieku karavadonis Jarlis Sigvalds, kas sirojis pār Latviju un varbūt uzcēlis Siguldu, dāņi šeit visu laiku sacentušies ar zviedriem dēļ varas, bet latvji gan vairāk palīdzējuši zviedriem. Vispāri, viss Baltijas krasts līdz „dzintāra zemei“, (Ziemeļos no Karalaučiem) atradies zem dāņu vai zviedru varas. Arī Kendriks apstiprina, ka Aizkraukle un Sigulda (189. l. p.) ap 1000. g. pēc Kristus bijušas vietas, kur mituši skandināvieši. Pār Baltijas zemēm tie nākuši un gājuši uz Krieviju. Zviedru (brunotie?) tirgotāji bijuši te ļabi ieredzēti un nākuši sevišķi bieži no Gotlandes (Visbijas pilsētas). Kendrika zinātniskie fakti par šo laikmetu ir sekošie: Kurzemē jau ap 7. g. simteni mēģinājuši nostiprināties dāņi. Tomēr tas nav lāgā izdevies un te esot pat kritis viņu ķēniņš Ingvars, cīnoties ar latviešiem, bet par to kritušo ķēniņu cildinoši pieminot „Ynglingatal“ — norveģu karaļu kronikā no 10. g. simtena. Tāpat arī „Hervararsaga“ — kāds senskandināviešu varoņu nostāsts piemin Kurzemi sakarā ar dāņu ķēniņa Ivara Vidfadmi dzīves gaitām. Bet pirms Ivara Kurzemē vēl cīnījies ķēniņš Annunds. Sevišķi slavens ir bijis jau pieminētais Ivars Vidfadmi, kas 7. g. s. pēc Kristus (otrā pusē) apvienojis zem savas varas Zviedriju, Dāniju, kaņojis Anglijā un arī esot valdījis pār visām Baltijas zemēm, par kurām kungs esot bijis arī Ivara pēcnācējs Haralds Hilditōnu. Tikai pēc Haralds nāves (kritis kaujā ar zviedriem pie Bravallas — Dānijā), Baltijas zemes 8. g. s. atkal atguvušas brīvību — tāpat arī Zviedrija no Dānijas.

Arī 9. gadu simtenī joprojām notikušas cīņas Kurzemē.

Vikingu vēsturnieks Kendriks piemin arī arķibīskaba Rimberta kroniku, kurā tēlota misionāra Ausgara dzīve. Un no tās sevišķi 845. g., kad dāņi no kurzemniekiem tikuši nežēlīgi sakauti.

Drīzi pēc šiem notikumiem, kā stāsta krievu kronikas, vikingi atkal tikuši padzīti no Baltijas zemēm. Bet 862. g. notikusi pazīstamā „vikingu aicināšana ievest krievu zemē kārtību“. Šim aicinājumam sekojuši 3 brāļi: Rūriks, Sineuss un Truvors. Tas interesantais mums pie šīs lietas ir tas, ka šīnī aicinājumā, kā vēsta krievu kronika, piedalījušies kopīgi baltkrievi (slāvi no Pleskavas), kurši, latgaļi un somi (čūdi). Tā vēsta krievu t. s. „ljetopis“ — kronika. Kaut kas pie šīs lietas būs tomēr pareizs. Arī Islandes varoņu kronikā, t. s. „Heimskringlā“ tanī nodaļā, kas zīmējas uz zviedru ķēniņa Svētā Olafa dzīvi, atrodami aizrādījumi, ka nostāsti par vikingu ienākšanu nav izdomāti. Bet faktiski, laikam, būs bijis tā, ka vikingi nav vis tikuši aicināti, bet nākuši paši ar varu. Kendriks pilnīgi noteikti uzsver, ka ap to laiku par Baltiju un sevišķi pār Kurzemi valdījis zviedru ķēniņš Olafs no Birkas, kas pēc angļu sūtņa vēstījuma, ap 862. g. uzvarējis kurzemniekus pie Apules. Vispār, Kendriks uzskata par pilnīgi zinātniski pierādītu faktu, ka no 7. līdz 11. g. simtenim pār Kurzemi ar starpbrīžiem val-

dijuši zviedri. Kā izrādās — un to pierāda arī izrakumi — senlatvjiem (kurzemniekiem) bijušas apcietinātas pilsētas, savi valdnieki, kara spēki, jūras flote, sava zemes pārvalde un senā Kurzeme bijusi turīga zeme. Uz šo zemi bijuši kāri pat norveģi. Pēc Kendrika ziņām (sk. 192. l. p.) uz Kurzemi nākuši sīrot arī norveģu ķēniņa Haralda gaišmatainā dēli un te savu lomu vilcis Islandes vikings Egils Skallagrímsson's ar savu brāli Torolfu. Nav brīnums, ka izlietojot zviedru iekšējās jukas, 13. g. simteņa sākumā uz šīm bagātām zemēm, metās vēl reiz dāņi un vāci, kas tomēr beidzot te nostiprinājās.“

Te nu mēs redzējam, cik latviešiem pagātnē daudz nācās karot pret uzbrucējiem no rietumiem. Bet ne mazāk niknas cīņas tiem nācās izturēt austrumos pret slāvu tautām — krieviem, poļiem u. c. Mums krievu un poļu senās laika grāmatas vēsta par pastāvīgām sadursmēm un kariem ar baltu tautām un ciltīm.

Gan zināmi, gan anonīmi sveštautu un pašu vēsturnieki ir plaši aprakstījuši šos varoņlaikus un tamdēļ to, kas notiek ar mums, sākot ar vācu ienākšanu mūsu zemē un krusta kariem pret viņas iedzimtiem, to visi pietiekoši labi zinām. Viss cīņas smagums šeit guļās uz zemgaļu cilts pleciem, kas izmisuši cīnījās pret iebrucējiem — vāciešiem veselus 100 gadus.

Mēs nezinām otras tik grandiozas un trāģiskas drāmas visā cilvēces vēsturē, kāda norisinās Zemgales brīvības cīņu beigās. Ordeņa jātnieku armijas sīro pa visu līdzenumu no Daugavas līdz Sidrabenei, un dzelzu loks ap šo brašāko no visām baltu valstīm savēlās arvien ciešāk un neatlaidīgāk. Zemgāliešu priekšā tikai divas izejas — padoties ordeņam, kā to bija darijuši latgālieši, kūri un sēļi, jeb — atstāt dzimteni. Uz tautas vadoņu lēmumu, kuŗu noteic visas cilts nelaužama griba, tiek dots rīkojums nodedzināt un izpostīt visu, ko nav iespējams ņemt līdz tālās trimdnieku gaitās, un degošu ciemu un pilsētu ugunsgrēku blāzma sāk plesties pāri Zemgales ārēm.

Šī zeme, kas bija sasniegusi priekš tiem laikiem ļoti augstu kultūras pakāpi, ar plašu intensīvu tirdzniecību un zemkopību, bija toreiz daudz biežāk apdzīvota nekā tagad, un viņas pilsētas bija tik lielas un bagātas, ka sekmīgā uzbrukuma gadījumā krustnešu armijām bija tur dienām ilgi ko laupīt. Tā zīmju chronika vēsta, ka vācieši laupījuši Zemgalē 3 nedēļas no vietas. Neskatoties uz to, ka gandrīz simts gadus ilga iznīcinošais karš bija prasījis ļoti daudz cilvēku dzīvības — zemgāliešu kopskaits, kuŗi 1290. g. atstāja dzimteni, dodamies uz Lietavas pusi, tiek rēķināts uz 100,000 dvēseļu.

Tāpat šai laikā klājās prūšu ciltīm.

XIII. g. s. sākumā vācu „Drang nach Osten“ sāk gāzties pāri senajai Vācijas robežai, Vislai un uz šīs vēsturiskās upes kreisā krasta nostiprinās no Palestīnas pārnākošais vācu ordenis. Vislas kreisās krasta zemes kopš senlaikiem-ietilpst baltu rasas apdzīvotā teritorijā, un arī šeit iedegās ar neredzētu niknumu tā cīņa, kuŗu bija iezvanījuši zemgāliešu un zobenbrāļu krustodamies zobeni uz Daugavas un Lielupes krastiem. Abi ordeņi — Fratres militiae Christi ziemeļos un teitoņi dienvidos, — uzsāk kopēji noskaņotu uzbrukumu mūsu rases teritorijai.

Senprūšu brīvības cīņas izbeidzās 1283. g., nīknākiem ordeņa

ienaidniekiem bēgot uz Lietavas mežiem (līdzīgi zemgaļiem 1290. gadā). Vēl XIV. g. s. sākumā vietām uzliesmo apspiesto nemieri, bet ordeņa komturi ar tiem tiek viegli galā, un baltu rases pašas attīstītākās un kultūrēlākās tautas liktenis ir izšķirts. Pierobežu novadi, kuŗi saietās ar Lietavas teritoriju, paliek pavisam bez iedzīvotājiem, jo iedzimtie (cik nu to bija vēl palicies) tiek pārvietoti spaidu kārtā uz iekšzemes apgabaliem — Pagāzeni, Natangu u. t. t., bet vācu un mazūru kolonisti vēl ilgi neiedrošinājās nomesties ļaužu tukšās Sudavas un Nadrasas ārēs, kuŗas pamazām aizauga ar krūmiem, un mežu: vēl 100 gadus vēlāk šeit ir ļoti maz iedzīvotāju, un senāko tīrumu vietā auga mežs. Rosīgāku kolonizāciju šejienes novados izdara Prūsijas kūrfirsti XVII. g. s. Un brīvības kara beigās, jau lielākā Senprūsijas daļā iedzīvotāju vairumu sastāda vācu un mazūru kolonisti. Tikai dažos novados, kuŗu aristokrātija, līdzīgi Vidzemes latviešu virsaišiem, pieslienās vāciem, lai izkaulētu sevīm lielākas tiesības par saviem cilts brāļiem, pārsvarā vēl ir zemes pirmiemītņieki, kuŗiem šī ezeru zeme bija bijusi par tēvzemi jau tajos laikos, kad ēģiptiešu faraoni lika celt pirmās piramīdas. Bet izmiršanas process ir iesācies un iet savu gaitu. Lielais tautas vairums bija iznīcināts ilgajos karos, vīri un zēni krituši kaujās, meitenes izdalītas iekarotājiem. Jau XVI. g. simtenī tikai dažos novados vēl runā prūsiski, bet simts gadus vēlāk apklust arī šeit senās valodas skaņas, un tikai vietu, upju un ezeru nosaukumi vēl tagad atgādina, ka teit reiz mājojusi cilts, kuŗai asins radniecība ar latviešiem un leišiem.

Prūšu ēmigranti, kuŗi glābjās, izceļojot uz Lietuvu, tiek nometināti no krieviem atkarotos jatvingu novados (agrākajā Grodņas gub.), ap Slonimu, Volkovisku, Prūšaniem u. t. t. Šeit vēl tagad dažos ciemos runā baltiskā dialektā, lai gan ar stiprām baltkrievu poļu valodas piemaisām, un vēl XVIII. g. simtenī šeit mūsu rases piederīgie apdzīvo diezgan plašus apgabalus. Bet pārkrievošana un polonizācija ir gājusi kopš tā laika milzu soļiem uz priekšu. Ja šis denacionālizācijas process ir laidis tik dziļas saknes tagadējā Viļņas apgabalā (vēl gadus septiņdesmit atpakaļ tīri lietavisks, tagad — par leišiem sevi atzīst tikai desmitā daļa) un arī Latgalē, kur veseli pagasti ir zuduši mūsu tautai uz visiem laikiem, tad nav brīnums, kā seno jatvingu novados nometinātie prūšu ēmigranti beidzot sakusa kopā ar krievu kolonistiem, — vēl vairāk tāpēc, ka pēdējo Lietavas valdnieku un vēlāko Polijas karaļu politika ir vienmēr bijusi pretēja baltu rases nacionālajiem centieniem, un veicinājusi sakušanu kopā ar slāviem.

Tā mēs redzam, ka XIII. g. s. notiek masu pārgrupēšanās Baltijas jūras piekrastē. Veselas tautas iet bojā zem vācu iebrucēju trieciena, daudzas ciltis, nevarēdamas atturēties pretīm svešiniekiem un negribēdamas palikt to kalpībā, meklē sevīm jaunus mītņus un jaunu tēvzemi. Zemes ar augsti attīstītu, oriģinēlu kultūru iet bojā zem krustnešu zirgu pakaviem, pārveidojās visas līdzšinējās savstarpējās attiecības iedzimto vidū, un attīstības tālākā gaita ņem pavisam citu virzienu. Kaut ko līdzīgu šim perturbācijām mēs varam meklēt tikai t. s. tautu staigāšanas laikmetā, kad Eiropas etnografiskā karte mainījās pašos pamatos.

Nekad vēl baltu rasei nav sistas tik smagas brūces, kā septiņsimts gadus atpakaļ: tiek etnografiski (un pa daļai arī politiski)

zaudēta puse no mūsu senču teritorijas: Apgabals starp Mēmeli un Elbingu tiek ieņemts no vācu rases piederīgiem. Lielo ezeru rajonā un Galindijā iemetinās poļi. Jatvingi krīt kaujā pret krievu un poļu kņaziem (un tikai dažos Suvalku gub. novados vēl uzglabājušās šīs varonciltis atliekas). Tagadējā Latvija arī ir vācu ordeņa varā, un vienīgi vidū starp ļaužu tukšo Jatvingiju, izdedzināto Prūsiju un nomākto Latviju vēl stāv brīva un neatkarīga zeme, slēpdamās aiz mūža mežiem, necaurejamiem sliksņiem un milzīgiem (tagad izsīkušiem) ezeriem. Viņas mežu tumšā ēna ir kā mēms drauds ordeņa pilīm, un ordeņa vadoņi nebeidz kalt plānus par Lietavas iekarošanu: šī zeme, — patiesību sakot, viņas rietumu nomale Žemaitija — iespiežas kā ķilis vidū starp abām ordeņa provincēm, atdalidama Baltiju no Prūsijas, kuŗas robežas tieši saietās ar Vācijas teritoriju — šo ordeņa spēku mūžam neizsīkstošo rezervuāru. Nemaz nerunājot par neskaitamājiem karagājieniem un kaujām ar krustnešiem, Lietava bija tā, kas pasargāja Latvijas tautu no senprūšu likteņa. Vācu zemnieki, kuŗus velti aicināja uz Latviju, neuzdrošinājās braukt pāri jūrai, lai meklētu sevīm jaunu tēvzemi: pēdējo varēja daudz ērtāk iegūt Prūsijā, kuŗa bija sasniedzama pa zemes ceļiem, neriskējot laisties tālā un bīstamā jūras braucienā. Ja Žemaitija būtu galīgi nākusi krustnešu rokās — var droši apgalvot, ka Latvijas un sevišķi Kurzemes-Zemgales etnografiskais sastāvs būtu pavisam citāds. Lietava bija valnis, pret kuŗu sašķīda vācu „Drang nach Osten“ un kuŗš nosargāja nevien sevi un krievu apgabalus, bet arī latviešu tautu no nogrimšanas vācu kolonistu plūdīs. Tiesa, dažos Kurzemes apgabalos arī jau ordeņa laikos iemetās kolonisti lielākā skaitā.

Šinī laikā, kad Latvija un Prūsija guļ iekārotas pie ordeņa kājām, baltais krustnešu ar melno krustu karogs plīvo no Narvas līdz Dancigai, Žemaitijas un Augstotes iekarošana liekās tikai dažu gadu jautājums, abas palikušās baltu rases ciltis dabū necerēti plašu ārēja spēka pieplūdumu, kuŗš sastāv no vairāk desmitiem tūkstošu rūdītu kareivju un nevien palīdz izveidoties un noturēties kājās Eiragolas kunigaišu dinastijas dibinātai valstij, bet izplāta šīs valsts robežas līdz Okai, Donavai un Krimai. Tie bija zemgaliešu un prūšu jatvingu ēmigranti, kuŗi XIII. g. s. beigās saplūda Lietuvā un šīs zemes iedzīvotāju daudzums palielinājās par pāris simts tūkstošiem, — priekš to laiku apstākļiem milzīgs skaits.

Bet jau pirms tam, krustnešiem iekārojot vienas cilts zemi pēc otras, uz Lietuvu plūst izceļotāju bari no Galindijas, Sānzemes, Bārtas, Vārmijas un citiem prūšu teritorijas apgabaliem.

Lietavā pēc karaļa Mintauta nāves ir iestājusies pilnīga anarķija, atsevišķu novadu kunigaiši ved nemitīgus savstarpējus karus, un šeit sāk saimniekot kā savās mājās Galicijas, Volinijas kņazi. Pati Augstaites cilts ir vienmēr bijusi trulākā pasīvākā starp baltu rases piederīgām, un ir absolūti neiespējams, ka viņa būtu spējusi ar pašas spēkiem dažos gadu desmitos uzcelt lielāko to laiku Eiropas valsti. Isto impulsu un spēku Lietavas valdnieku iekarošanas gājieniem uz austrumiem un dienvidiem deva zemgaliešu un prūšu ēmigranti. Lietuvā negaidot rodas kareivju pārpilnība un kara-vīru darbu trūkums pašu mājās. Šo apstākli izlieto savā labā ģeniālie Eiragolas kunigaiši, kuŗi ar ienācēju palīdzību noveic sīkos novadu valdniekus, un apvieno visu Lietavas un Žemaitijas terri-

toriju vienā valstī. Ātri tiek iekaroti atpakaļ juku laikos pazaudētie Baltkrievijas apgabali, un lietaviešu trikolora atkal sāk plīvot uz Dņepras un Pripetas. Gedimins un zemgaliešu — prūšu emigrantu pēcnācēji uzceļ Senlietavas lielvalsti, Alđerds ar Vijtautu izplata viņas robežas pāri mazkrievu, baltkrievu, moldavānu un tatāru apdzīvotiem apgabaliem.

Kur palikuši šo, bez dzimtenes palikušo karotāju pēcnācēji? Uz to mums dod atbildi to laiku valsts iekārta un militārā politika. Uzticamākos karapulkus parasti nometināja līdz ar viņu piederīgiem uz vairāk apdraudētām robežām. Daudzas ziņas un raksti no XVII. g. s. liecina, ka tanī laikā uz Austrumiem no Dņepras (Černigovas gub. un citur) ir pastāvējušas veselas kolonijas, kurū iedzīvotāji esot runājuši „leitiski“. Nav jāaizmirst, ka atšķirība starp atsevišķu baltu cilšu valodām toreiz bija vēl ļoti maza, mazāka nekā tagad starp Baltijas latviešu un latgaliešu izloksnēm. Un šo rakstu autori ir vai nu poļi vai krievi, priekš kuriem jau katrs balts bija vienkārši leitis. Šīs zemgaļu-prūšu kolonijas uz Lietavas valsts galējām austrumrobežām, patiesībā ir seno garnizonu atliekas, kuriem bija uzdots gaināt maskaviešu un tatāru iebrucējus.

Vēl XVIII. g. simteņa sākumā ir pastāvējušas baltu cilšu kolonijas Minskas, Brestes un pa daļai arī Volinijas vojevodistēs. Tagad tās izzudušas un viņu iedzīvotāji sakusuši kopā ar baltkrieviem un ukraiņiešiem, vai poļiem. Šo koloniju, ģeografiskā izplatījumā (cik nu to ir iespējams, konstatēt), novērojama cieša un noteikta sistēma: viņas dibinātas kā militāras noņemnes uz dabiskām Lietavas robežām, — Pripetas un Augšdņepras apgabalos.

Nedibināti un nepareizi ir iesakņojusies uzskati, itkā Senlietavas lielvalsts ir vienīgi un tikai leišu (augstaišu) tautas celta. Tanī laikā, kad zemaishi, kopā ar daļu no emigrantiem sargāja rietumu robežas pret krustnešiem (piem. zemgaļu karaļa Nameja karagājieni uz Prūsiju), lielākais izceļotāju daudzums sastādīja to karapulku kodolu, kuri aizstaigāja līdz Melnai jūrai un Krimai, izplatīdami Viļņas diškunigaišu varu šajās tālajās zemēs. Jau tas fakts, ka šī grandiozā lielvalsts sabruka tikpat ātri, kā cēlusies, un leišu tautas tālākā neapskaužamā vēsture dod liecību: Senlietavas lielvalsts nebalstījās galvenā kārtā uz pašu leišu tautu, bet militāro un garīgo spēku viņai deva bez dzimtenes palikušo zemgaliešu un prūšu karotāju masas. Bet, kā jau sacīts, šim titāniskajam spēkam trūka vajadzīgā atbalsta, trūka dzimtās zemes, uz kuŗas varētu cieši atbalstīties. Līdz ko emigrantu spēks ir izsīcis, sākās Lietavas slavas riets, kuŗš nekad nebūtu beidzies tik trāģiski, ja leišu tauta ņemtu pie savas valsts likteņa dzīvāku daļību.

Viens no visfantastiskākākiem un apbrīnojamākākiem laikmetiem Eiropas vēsturē ir baltu rases tautu simtgadējā cīņa pret vācu nācijās tieksmēm uz austrumiem XIII.—XIV. gadu simteņos. Cilvēces ilgajā vēsturē būs grūti minēt tādu periodu, kur pastrādāti tik leģendāri varoņu darbi, jo cīņu par savu dzimto zemi mūsu rase ir vedusi ar neredzētu niknumu un neatlaidību, kuriem līdzīgus var atrast tikai Radžputānas karotāju aizstāvēšanās karā pret musulmāņu iebrucējiem. Elbas un Baltijas jūras slāvu tautas XI.—XII. g. s. tiek nomāktas no vācu hercogiēm un markgrāfiēm viena pēc otras, un viņu teritorija pakāpeniski kolonizēta ar Rietumvācijas emigrantiem, kuŗus spieda izceļot uz austrumiem zemes trūkums

(sakarā ar toreiz pastāvošo primitīvo lauksaimniecību un sociāliem apstākļiem).

Bet zemgaļu un prūšu bēgļu radītā Veclietavas lielvalsts sabrūk, kad viņā izsīkst tie spēki, kas to radīja. Lietavas vēsture pēc tam ir bēdu stāsts, kas skumjāk skan, nekā mūsējais tais pašos laikos.

Vienīgais labums, ko varētu izlobīt no latviešu tautas smagajiem nebrīvības laikiem vācu ordeņvalstī ir tas, ka latviešu ciltis tādā kārtā tika norobežotas no krieviem, kas tai laikā iekrita tārtāru jūgā. Bet jau pirms tam latviešu ciltis bija spiestas maksāt meslus Pleskavas un Polockas kņaziem un zināmā mērā bija zaudējušas savu neatkarību. Šai pašā laikā atsevišķās ciltis izlīdzinās par latviešu nāciju.

Ordeņvalstī latviešu stāvoklis nebija bēdīgāks, kā zemniekiem citās Vācijas zemēs. Dzimtbūšanu viņas īstajā nozīmē ievada Polijā 1599. gadā.

„Labos zviedru laikos“ (no 1629.—1710.) visai maz uzlabojās latvju tautas stāvoklis. To, šķietas, pareizi novērtējis K. Rozīts rakstīdams par zviedru laikiem „Māras Vēstnesī“ Nr. 43, 1930. g., šā:

„Zviedru laikiem nav bijis kādas izšķirošas vai paliekamas kultūrvēsturiskas nozīmes mūsu zemē, izņemot vienīgi luterānisma ievēšanu un nostiprināšanu Vidzemē. Zviedri pārvaldīja tikai $\frac{1}{3}$ daļu Latvijas un arī te viņu valdība vilkās ne ilgāk par 80 gadiem (1629.—1710.), Rīgā 90 gadiem (no 1621. g.), tā tad zviedru valdība ir visisākā un mazāk aptverošā no visām svešām valdībām Latvijā. Kurzemē un Zemgalē nekad zviedru valdības nav bijis, un te zviedri atstājuši vienīgi to piemiņu, ka vairākos karagājienos zemi un senās pilis izpostījuši, bet slaveno lielkungu un tautas labdari Jēkabu savaņģojuši un aizveduši gūstībā. Protestantu vēsturnieki grib apgalvot, ka Vidzemē zviedri nesuši kādu kultūru, kuŗas pēdas itkā vēl tagad esot saskatāmas. Bet neviens taču neies apgalvot, ka Kurzemē un Zemgalē tautas kultūrēlais stāvoklis būtu bijis vai tagad būtu zemāks, nekā Vidzemē. Pavisam otrādi, vēsturnieki atzīst, ka dzimtbūšana bijusi visgrūtākā Igaunijā, grūta Vidzemē un samērā vieglāka Kurzemē un Zemgalē. Smagās kungu gaitās iedami, vidzemnieki arvienu ar skaudību skatījušies uz saviem brāļiem kurzemniekiem un zemgaļiem, kuŗiem bija vieglākas dienas, un no tiem laikiem vēl tagad atlikušies izteicieni par „bagāto Kurzemīti“, Dievzemīti, Maizes zemīti“. Tais pašos izslavētos zviedru laikos zemnieki pulkiem bēguši no bargajiem Vidzemes kungiem uz Kurzemi — Zemgali, bet ne otrādi. Kurzemē — Zemgalē tautas labklājība bija taisni tādēļ lielāka, ka tur nebija svešas zviedru valdības.

Zviedru iebrukšanas un ilgo karu sekas (1600.1629. un 1654.—1660.) Vidzemē bija tās, ka zeme tika ārkārtīgi izpostīta, vairāk kā nekad citā kādā Latvijas vēstures posmā. Ko nebija paspējis sagraut Jānis Briesmīgais t. s. Vidzemes (Livonijas) karā 1557.—1582., to pilnīgā mērā paveica ilgie zviedru kari. Šausmīgi ir lasīt to laiku aprakstus: ļaužu palika pāri maza daļa, tie paši cieta badu un galēju trūkumu, plosījās mēris. Parasts bija kanibālisms jeb cilvēku ēšana, kas nav bijis nevienā citā Latvijas vēstures laikmetā. Izpostītie un kailie zemnieki pa slepenām tekām lieliem bariem nāca glābties uz Rīgu, ko tik spilgti apraksta Rīgas jezuītu

chronika. Toreizējais tautas stāvoklis bija ļaunāks, nekā nesenajā pasaules karā bēguļu laikā, jo bēguļi tika vismaz zināmā mērā apgādāti. Tikai maz pamazām, pēc gadu desmitiem zeme dabūja atpūsties un Rīga visus zviedru laikus bija maza pilsētiņa ar apm. 20.000 iedzīvotājiem, pat bez vienas vidusskolas. Kāda milzīga starpība ar senājiem Katoļu Baznīcas valsts laikiem, kad zeme bija apdzīvota un bagāta, tauta brīvāka un turīga, un Rīga kā nedalītas Baltijas mēropole vairākkārt lielāka!

Vēl zviedru draugi grib atrast itkā kādu dzimtbūšanas mīkstināšanu zviedru laikos. Bet visus zviedru laikus dzimtbūšana pastāvēja stingrā formā, stingrākā nekā kaimiņu Kurzemē. Zemnieki bija saistīti pie zemes un savās zemēs (in suis terris) muižniekiem piederēja arī zināmas jūridikcijas tiesības, kas redzams no tiem pašiem Gustava Adolfa rīkojumiem, Augstākās tiesas, pie kuŗām zemnieki varēja pārsūdzēt, bija „kroņa tiesas“, kā tas jau agrāk poļu laikos bija bijis. Nav redzams, ka Gustavs Adolfs būtu atstājis mužniekiem kādas mazākas tiesības, kā tiem bija dotas caur agrāko Zigmundu Augusta privilēģiju. Attiecībā uz varu pār zemniekiem šīs tiesības bija krietni vien lielākas, jo Vidzemi iekarojot zviedri izlietoja muižniecības palīdzību; muižnieki labprāt padevās zviedru varai, ne tik daudz „evanģēliskās mācības“ dēļ, ka savu materiālo un tiesisko interešu labā. Gustavs Adolfs un viņa pēcnācēji lielā skaitā izdāvāja agrākās valsts un Baznīcas muižas uzticamājiem baroniem, tā kā pēc 50 gadiem visā Vidzemē bija atlicies vairs ļoti maz kroņa muižu, un 1680. gadā Kārlim XI. bija jāizved muižu atsavināšana (redukcija) pie veselām $\frac{4}{5}$ daļām no visu muižu skaita, kas bija bez pietiekoša likumīga pamata no muižniekiem piesavinātas. Kārlis XI. tikai izlaboja Gustava Adolfa grēkus. Fiskālās interesēs Gustavs Adolfs 1630. gadā izdeva nolikumu par zemnieku klaušām, kuŗas nebūt nebija mazākas par tām, kādas Vidzemes muižnieki sākot no reformācijas laikiem bija pamazām piesavinājušies, un kuŗas pastāvēja uz ieraduma tiesības pamata.

Caur tādu zemnieku pienākumu noteiktu rēglamentāciju zviedru valdība deva dzimtbūšanai oficiālo, dokumentārisko sankciju, ko muižnieki varēja tikai vēlēties. Daži aizrāda, ka šajos nolikumos esot atstāta zemniekiem brīva produktu pārdošana tirgos, — bet tāda arī agrāk tiem netika liegta, un tikai vēlāk, krievu laikos, zemnieki zaudēja īpašuma tiesības arī uz savu kustāmo mantu. Dzimtbūšanai Vidzemē izšķirami trīs periodi: pirmais, vieglākais — tūlīt pēc reformācijas un pēc tam poļu laikos, kad zemnieki nāca dzimtatkarībā no muižniekiem un tika saistīti pie zemes; otrais, — stingrais zviedru laikmets, kad dzimtbūšana iemantoja jau pilnīgu likumu spēku un palika par noteiktu tiesisku jēdzienu; trešais un visbargākais — krievu laikmets, kad zemnieki pazaudēja jau it visas savas cilvēku un īpašuma tiesības un nonāca gandrīz verdzības stāvoklī. Zviedru laiki uzskatāmi kā kārtējs dzimtbūšanas attīstības periods un var labāki izlikties vienīgi salīdzinot ar vēlāko vislielāko tautas nebrīvību XVIII. g. s.

Isumā vēl jāaizrāda, ka agrākā ticības brīvības vietā zviedri ievada pilnīgu garīgu nebrīvību, tautas domas neprasdami, — katoļu ticība tika pie nāves soda noliegta. Sākās mānticīgā raganu dedzināšana, kas katoļu laikos nebija bijusi, un ļoti bargie miesas so-

di. Ar sevišķiem likumiem zviedru valdība lika ierīkot krogus uz visiem lieliem ceļiem un pie visām baznīcām, lai vairotu valsts un muižnieku ienākumus. Tā Latvijas alkohola kultūrai likti pamati taisni zviedru laikos. Nepaklausīgo zemnieku pārmācīšanai pie visām baznīcām ierīkoja kauna stabus, kas katoļu laikos nebija pazīstami, — muižnieki tagad bija tapuši par baznīcu augstākiem kungiem.

Visumā, nav ne mazākā iemesla uzskatīt „zviedru laikus“ par kādu gaišāku lappusi Latvijas nebrīvības gadusimtenos. Viņi bija dabīgs un nepārtraukts tautas tiesību un materiālā stāvokļa pagrimšanas posms visā tai dzimtbūšanas laikmetā, kas sākās ar reformāciju un izbeidzās tikai ar brīvlaišanu un zemes reformām pagājušā XIX. gadsimtā.“

Arī laiks īsi pirms pašas brīvlaišanas, kas notika zem krievu valdības, nav bijis labāks, kā par to stāsta vēsturnieki:

Jau 1805. gada otrā pusē Krievija drudzaini sāka gatavoties karam ar Napoleonu. Šīnī gadā armijas papildināšanai no katriem 1000 iedzīvotājiem vajadzēja dot 8 rekrūsus. Arī smagas pārtikas un zirgu nodevas uzlika iedzīvotājiem. Uztraukums turpinājās līdz 1806. gada rudenim, kad Krievijas cars pieteica Francijai karu. Nu nāca klāt jaunas likstas. Bija nozīmētas 31 guberņa, kurām vajadzēja formēt miliciju 612.000 karavīru stipru. Arī Vidzemei un Kurzemei nācās dot milicūs, kas laukus gandrīz pilnīgi iztukšoja no darba spējīgiem vīriešiem. Cauri mūsu zemei devās krievu karaspēks un latvju zemniekiem nācās braukt nebeidzamās šķūtīs. Caur Latviju maršējošais karaspēks savām vajadzībām rekvizēja labību un zirgu barību un gandrīz galīgi iztukšoja vietējos krājumus. Karš izbeidzās 1807. gadā ar Tilzītes mieru un atkal latvju zemniekam nācās braukt šķūtīs un gādāt pārtiku mājās ejošam krievu karaspēkam. Turklāt Vidzemē vēl bija ļoti vāja raža un jau agrā rudenī iestājās bads.

Nākošais, 1808. gads atkal bija pārāk smags. Krievija bija uzsākusi karus ar Angliju, Persiju, Turciju un Zviedriju. Arējā tirdzniecība bija galīgi paralizēta. Valsti apdraudēja arī smagas epidēmijas. Vispārējam trūcumam klāt nāca sāls bads, jo tad pastāvēja sāls monopols, bet sāls ražošanas rajonos plosījās sērgas un trūka darba roku. Arī raža šīnī gadā bija ļoti vāja, bet Latvijā un Igaunijā jau agri iestājās bads. Pēc tam, kad vairāki zemnieki bija jau miruši bada nāvē, arī valdība sāka domāt par bada mīkstināšanu. Latvijas muižnieki zemniekus pameta viņu liktenim. Iekšlietu ministrijā bija iesūtīti vairāki ziņojumi, ka daudzi Vidzemes un Igaunijas muižnieki smagi kalpinot savus zemniekus degvīna dedzinātavās, bet ēst tiem tikpat kā nemaz nedodot. Zemnieki sāka kurnēt gan par to, ka labību izdedzina degvīnā, gan arī par to, ka muižnieki tiem nesniedz nekādu palīdzību. Vidzemes un Kurzemes gubernātori nostājās muižnieku pusē, zemnieku nemierus bargi apspieda. Par draudošo stāvokli Latvijā gubernātori pat nebija ziņojuši uz Pēterpili, aprobežojoties savos mēneša rāportos ar stereotipo frazi: vsjo blagopolučno.

Pēc uztraucošo ziņu saņemšanas iekšlietu ministrija uz Latviju sūtīja revidentu. Revīzijā atklāja drausmīgas lietas. Gādību par Vidzemes zemniekiem nu uzlika ģenerālim Bekļešovam, milicijas komandierim, jo Pēterpili bīstījās, ka gubernātors sametīsies ar muiž-

niekiem uz vienu roku un nekādu reālu palīdzību bada cietējiem nesniegs. Arī Rīgas tirgotāji bija apslēpuši savas labības krājumus un spekulēja uz cenu celšanos. Beklešovs piespieda tirgotājus šo labību laist tirgū, kā arī aizliedza degvīna dedzināšanu tiem muižniekiem, kuri nebija devuši pārtiku saviem zemniekiem.

Arī 1809. gadā Vidzemē bija ļoti vāja raža. Beklešovs piespieda Vidzemes muižniekus dot parakstu, ka viņi savus zemniekus pietiekoši apgādās ar pārtiku un sēklu. Viņš piedraudēja ņemt kroņa apsaimniekošanā tās muižas, kuŗas nepildītu rakstisko solījumu. Kaut kā pārdzīvoja arī šo trūkuma gadu. Nākošais gads bija drusku labāks, bet ne visai apmierinošs, toties 1811. gadā bija bagātīga raža.

Bet ar šie grūtajiem gadiem neizbeidzās latvju zemnieku ciešanas. Nāca 1812. g., kad karš ar Napoleonu prasīja smagus upurus... Latvija tad kļuva patukša no darba spējīgiem vīriešiem, kā arī no uzkrātās labības.

Tikai ar 1814. gadu Latvijas zemnieks kaut cik sāka atspirt un dziedēt karā sistās brūces. Bet tas nācās pārāk grūti, jo 1815., 1816. un 1817. gados bija vāja, pat slikta raža. Tikai pēc gadu desmitiem kaut cik atkopās Latvijas druvās.

Pagājušā gadu simteņa sākumi tāpēc ir uzskatāmi kā vieni no smagākiem mūsu daudz cietušās zemes likteņos.

Tad nāk brīvlaišanas laiks, kas atbrīvoja latvieti nevien no dzimtbūšanas, bet arī no zemes. Kā bezzemnieks tas tomēr bija spiests joprojām kāļpot svešajiem viņa zemes valdniekiem, vai arī izceļot uz citurieni.

Baigs ir šis pagājušais 19. g. simtenis, bet taču tanī radās tas, kam bija agri vai vēlū jānāk: — latviešu tautas nacionālai atmodai. Viņas netiešais iznākums bija — 1919. g. nodibinātā Latvijas brīvvalsts.

Taču viss varēja arī citādi notikt ja palasāmies šādu stāstu Latvijā, mirušā prof. Žakova biogrāfijā:

„1907. g. zemkopības ministrija saorganizēja ekspedīciju uz Vologdas guberņu ziemeļzemju dabas bagātību izpētīšanai. Tāds bija oficiālais ekspedīcijas uzdevums. Par ekspedīcijas locekli tika uzaicināts arī prof. Žakovs, kā ziemeļnieks un vietējais iedzīvotājs. Rudenī, pēc ekspedīcijas darba beigām, viņš atgriezās Pēterpilī un sāka pārdomāt par to, ko pa vasaru darījusi ekspedīcija. Viņam izlikās savādi, ka par savu tiešo jautājumu ekspedīcija itkā pavisam nebija interesējusies. Dabas bagātību meklēšanas vietā, ekspedīcija nodarbojās ar zemkopībai, lopkopībai un apmetnēm noderīgu zemju uzmeklēšanu. 1908. gadā ekspedīcija atkal tika sarīkota un Žakovs viņā piedalījās. Kad arī otrā gadā ekspedīcija nodarbojās tikai ar kolonizācijas jautājumiem, Žakova sirdī iezagušās pagājušā gada šaubas lielā mērā pavairojās. Šis šaubas tam lika vērīgāk palūkoties un viņš pārliecinājās, ka ziemeļu dabas bagātību meklēšana ir tikai izkārtne, aiz kuŗas slēpjas kaut kas cits. Drīz šis cits atklājās. Izrādījās, ka Baltijas baroni un muižnieki, kas vienmēr bija spēlējuši ievērojamu lomu bijušās Krievijas lietās, pateicoties saviem sakariem un iespaidiem pie Krievijas galma, bija sadomājuši pārliecināt Krievijas valdību pārvietot „dumpiniekus“ latviešus no Vidzemes un Kurzemes guberņām uz ziemeļiem, Vologdas guberņā. Kā motīviem vajadzēja noderēt 1905. g. rudenā nemieri Bal-

tijā. Lai šī lieta veiktos, vajadzēja nākt ar jau gatavu kolonizācijas plānu. Šo plānu vajadzēja visos sīkumos izstrādāt zemkopības ministrijai. Baroni cerēja pārvietoto latviešu vietā ievest vācu kolonistus un tādā kārtā pabeigt vācu 700 g. atpakaļ iesākto lietu, t. i. pārvācot Baltiju. Sazvērstība pret veselu latviešu tautu bija līdzeklis šī plāna izpildīšanai.

Kad Žakovs to visu uzzināja, tas saprata, ka arī viņu grib padarīt par šī plāna izpildīšanas dalībnieku. Šis fakts viņu briesmīgi uztrauca. Pastāvīgs tautu īpatnību cienītājs, viņš latviešu nometināšanā Vologdas guberņā redzēja divējas briesmas i latviešiem, i saviem līdztautietiešiem zīrēņiem. Nometināšanai vajadzētu izsaukt pavisam jaunus apstākļus abu tautu dzīvē. Sāktos abu tautu senās dzīves iekārtas un seno tradīciju pārgrozīšanās. Sāktos arī daudz un dažādas nelaimes abām tautām. Visu to Žakovs apsvēra un nolēma aizkavēt šā plāna izpildīšanu, cik vien viņam spēkos stāvēs. Apdomājis visu jautājumu, viņš beidzot nāca pie slēdziena, ka labākais līdzeklis būtu pamodināt ķeizariskās zinātņu akadēmijas interesi. Tur viņš tiešām atrada domubiedrus. Akadēmija piekrita viņa aprādījumiem un nosūtīja Valsts Domei ziņojumu, kurā bija atklāts Baltijas vācu baronu negēlīgais nodoms.

Pēc 1907. g. budžeta, no Krievijas valsts kases ekspedīcijas vajadzībām bija doti 30.000 rubļi, bet 1908. gadā bija doti 35.000 r. Uz 1909. gadu zemkopības ministrija lūdza 70.000 rubļus, un droši vien būtu tos dabūjuši, jo lieta jau bija tā iekārtota. Bet zinātņu akadēmijas ziņojums izjauca visus aprēķinus. Valsts Dome, uzzinājusi īsto Pečoras ekspedīcijas nolūku, naudu vairs nedēva. Ar to baronu-muižnieku nodomiem bija beigas." (Limitizm, 18. lapp. 1929. g.).

Kādus nedzirdēti velnišķus plānus te kaluši latviešu tautas noslepkavošanai viņas kultūras nesēji vēl 20. gadsimteni! Tikai nejaušība mūs vēl laikā paglābusi no drošas bojā ejas. Šo varmācīgo atraušānu no savas dzimtās zemes un nometināšanu ziemeļu tundrās, latviešu tauta vairs nepārdzīvotu un viņas liktenis būtu bijis tāds pats, kā brāļiem senprūšiem. Jau pasaules kara baigais bēgļu laiks samazināja latviešu skaitu par vairākiem simtstūkstošiem ļaužu, kas neatgriezās vairs atpakaļ tēvu zemē. Uz ziemeļiem aizdzītā tauta, droši vien nekad vairs neatgrieztos atpakaļ un aizietu bojā.

Atskatoties latviešu tautas likteņos, top redzams, ka ar katru gadsimteni latvju tautas iekšējie gadu tūkstošos uzkrātie spēki ir jo vairāk gājuši mazumā. Tas citādi nemaz nevarēja būt, jo tos nemitīgi kausēja toreizējā nedabīgā kultūrēlā apkārtne. Tas, kas tūkstošiem gadu tautas dvēselē bija stāvējis stingri un neļodzīgi, tas beidzot, sāka šķobīties. Pat pagājušais gadsimtenis, kas nesa tautas atmodas laikmetu, palīdzēja aizmirst un atmest dažu labu senu un teicamu kultūras tradīciju, lai viņas vietā stātos krievu vai vācu civilizācija. Smagi toreiz pret tautu noziedzās inteliģence, kurā šai laikā cēlās. Jāpabrinās, ka pati latviešu tauta šajos apstākļos vēl spaspēja uzglabāt tik pat daudz savdabīga apģērbos, dzejā, valodā un citos kultūras iecirkņos. Šķietas, pati laime mums stāvējusi klāt un likusi izcelties pasaules karam, lai latvju tautai sagatavotu apstākļus valsts radīšanai.

Sajā mūsu tautas vēsturē un likteņos mums jāmacās pazīt sevi, savas tautas spējas, raksturu un izturību. Un gandrīz nekas tautu dzīvē nav tik pastāvīgs un negrozīgs, kā viņas iedabātais raksturs. Viņš tāpat kā rase pāriet no audzes uz paaudzi, dodams tautas dzīvei un kultūrai pastāvību, viengabalību un īpatnību. Ir droši, sakāms, ka visa latviskā senkultūra, pie kuŗas aplūkošanas mēs gribam stāties nes latviskā rakstura iezīmes. Tautas rakstura īpatnības te lauzdamās uz āru uzmeklējušas sev atbilstošus veidus un izpaudušās redzāmās formās — kultūras formās.

Jau agri — aistiešu laikos — sākās mūsu tautiešu raksturojums. Tacīts saka: „Dzelžus tie lieto reti, biežāk turpretim kūju“. Viņš kā karavīrs te runā par zobena lietošanu. Tā Kassidors savā laikā nosaucis aistiešus par vismiermīlīgāko ļaužu ģinti — *pacatum hominum genus omnino* — un tūkstots gadus vēlāk to pašu saka Brēmenes Ādams par sembjiem jeb prūšiem (*Sembi vel Prussi*), ka tie esot vishumānākie ļaudis — *homines humanissimi* — un nobeidz aprakstu teikdams, ka viņš varētu vēl daudz vairāk slavējama teikt par viņu tikumiem, ja vien tiem būtu Kristus ticība. Bet ap to pašu laiku Vulstans ieminās, ka „aistu starpā ir ļoti daudz strīdu“. Šī miermīlība uz ārieni, bet nesaticība savā starpā ir visas mūsu tautas savdabīgākā rakstura īpašība līdz pat šai dienai. Zem šī dvēseles vilciena lielā mērā stāv latvieša dzīve, kultūra un likteņi. Vēlāk „Atskaņotās laika grāmatas“ autors raksta par latviešiem no 341. rindas sākot tā:

Tur vēl kāda zeme klāti,
Latvieši, kur daudzīnāti.
Šiem pagāniem ir viltus daba:
Tie nedzīvo vis kopus, aba,
Labāk mežos iekopj laukus.
Viņu sievietes ir jaukas,
Apģērbs daiļš tām stāvu klāj,
Tās jā, kā viņu tevi jā.
Šiem aridzan ir spēku daudz,
Kad tos visus kopā sauc.

To pašu pagājušā g. s. sākumā apliecina divi veci Kurzemes mācītāji, „Latviešu Avīzēs“ tā rakstīdami:

„Itkā viņa mājas savrūp stāv vientuļas un atšķirtas no citām, tāpat arī viņa prāts priekš sev vien gādā, un par citiem neko nerauga, neba vēl uz priekšdienām par nākamām ciltīm. „Kad tikai man! Vai tad man tas būs! Manā laikā diezgan! Kas man kaiš par citiem!“ Tas ir latviešu pirmais vārds, kad viņu uzrunā, lai palīdz šo jeb to labu vajadzīgu lietu ietaisīt un iegrozīt, kas uz priekšu visiem labi būs, lai būtu kāda būdama un jebšu dievs zin kāda teicama.“

Latviešu individuālista dabu uzsver vēl citi svešautieši, starp tiem Brēmenes pilsētas bibliotēkārs Dr. J. G. Kohls savā „Die Deutsch-russischen Ostseeprovinzen 1841. g.“:

„Katrā ziņā ir tiesa, ka pētījumiem par to tautu raksturu, kuŗam ir ievērojams stāvoklis pasaulē, ir kāda lielāka politiska interese un, kā tādas nesvarīgas tautas raksturīgo īpašību pieminēšana, kādi ir latvieši, varbūt, nemaz neliksies pūliņu vērta. Jo viņu acīs

tikai tas atrod ievēribu un uzmanību, kas liek manīt savu varu. Tikai vēsturniekam, filozofam, tāpat kā dabas zinātniekam, mazākais nieciņš ir tikpat svarīgs, kā vislielākais, un viņš ar tādu pašu interesi pēta vareno, kā neievērojamo nāciju raksturu elementus, varenās Romas varas ievērojamo augšanu, tāpat kā nacionālā rakstura paslēptos iemeslus latviešu nenozīmīgumam (Nullität).

Sociālas dzīves un tieksmes pēc sabiedriskuma un progresā, pie viņiem ir vājākas, nekā pie jeb kādas citas tautas. Šī dzīve ir tik vāja, ka viņi nav nonākuši līdz kopciemu nodibināšanai, nemaz nerunājot par pilsētas sadzīvi vai valsts būšanu. Ir tautas, kurām visi spēki ir sadalīti katrs savam nolūkam, un, savstarpīgi viens otru balstīdami veic lielo sabiedrisko darbu. Liekas, ka pie latviešiem pilnīgi pretējais princips, ir bijis par iemeslu visu spēku sadrumstalošanai un visu sabiedrisko kopumu sagraušanai. No seniem laikiem jau viņi dzīvo izklaidu, no seniem laikiem jau viņi nepazīst nekādas vienības, atskaitot ģimeni, no seniem laikiem visi ļaužu sabiedrībā darāmie darbi ir darīti kopus, nekad viņu lomas nav bijušas dalītas un tāpēc sabiedrība nevarēja veidoties, kā liels organizisms ar kopā saderīgiem zobratiem. Viss pie latviešiem palicis uz zemākās attīstības pakāpes stāvēt, un apstāties šajā niecīgā nožēlojamā sadrumstalotā stāvoklī, kāds pie viņiem vēl tagad atrodams. No vecu veciem laikiem, kad vien tas likās vajadzīgs, katrs latvietis darījis sev vienu mucīņu alus un tāpēc nekad nav radušies lieli alus brūži, katrs ir bijis jau no seniem laikiem pats savs arhitekts, pats skroders, pats savs galdnieks, un tāpēc viņi nav tikuši līdz cunftu, gilžu, amatnieku un mākslinieku biedrību dibināšanai. Katra ģimene bija lepna uz sevi, neatzīdama pārējās, un lielas vispārcienītas un varenas ģimenes tāpēc nekad nav tikušas pie varas un pārvaldes turēšanas savās rokās. Katrs varēja dzīvot netraucēts savā sētā, tāpēc viss palika anarchiskā stāvoklī, un tāda liela vienība nevarēja nostiprināties, zem kurās apsardzības var attīstīties visu un katra atsevišķa cilvēka brīvība.

Šis Kohla latviešu raksturojums ir pareizākais, kādu vien var atrast vecos rakstos. Kāds viņa laika biedris anonīmā grāmatā „Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland“, kas izdota Leipcīgā, 1845. g. no Otto Wiganda, raksta drusku citādi, bet savrupības ziņā apliecina to pašu:

„Sajauktāks un dažādāki niansēts parādās latviešu tautas raksturs, jo viņa mikstums un lokanums dara to uzņēmīgāku pret ārējām ietekmēm un vieglāk arī citas nācijas: vācieši, livi, krievi un pat čigāni ar viņiem sajaukušās.. Viņa temperamenta lielais možums dara latvieti atsaucīgu uz jautrām sajūtām, taču bez ilgākas aizraušānās. Viņa visdažādākie talanti un dabas dēkļi, kā arī šis možums, dara to viegli apmācāmu, kaut gan tam trūkst pacietības iesākto darbu turpināšanai. Tas ātri ķerās pie katra darba, bet neizturā tik ilgi, kā igauņi. Turpretī viņš ir uzņēmīgāks un nesalīdzināmi daudz vairāk uzrāda rīcības talantus, kā igauņi. Tā kā viņš vispār vieglāk māc apstākļiem pielāgoties, kā šie, tad viņš arī mazāk cieš viņiem pārgrozoties. Viņš tamdēļ nepaliek kā igauņi ilgstošā sašutumā, kad viņa stāvoklis ir nabadzīgs, bet pieticīgāk kā tas dzīvo arī visnabadzīgākā būdīnā kārtīgi un tīri, kamēr nabadzīgāko igauņu istaba un blakusēkas tiek pamestas sabrukšanai un paši misdami netirumos un lupatās, iekrīt ilgstošā vienaldzībā.

Tam preti latvieši caur savām savrūpām mītnēm ir nesabiedrīgāki, mānticīgāki kā igauņi un vēl mazāk nekā igauņi tiecās uz jauninājumiem, apturētās attīstības dēļ sikmanīgāki savās iekārtās, noželojamāki visā savā būtībā.“

Te vēl reiz uzsvērta savrūpība, nesabiedriskums, tieksme turēties pie vecā, kā arī latvieša apdāvinātība un talanti, ko nenoliedz arī daudzi citi latviešu tautas dvēseles raksturotāji.

G. Merķeļam pieminēkli atklājot, Bernārds Dīriķis esot teicis par latvieti: „Latvietis ir brangs, krietns vīrs, viņš prot visu uzcītīgi izdarīt, bet tikai uz savu roku, nevis kopā ar citiem; ja viņiem netiek atļauts vienam ko izdarīt, tad tas labāk pavisam atsakās, nekā dalību ņem.“

Par šo pašu latvieša rakstura īpašību raksta 1916. gadā arī otrs pazīstamais publicists J. Velme:

„Viena no latviešu tautas dvēseles īpašībām ir tas lielais individuālisms, kas pārvaldījis visu latviešu dzīvi un tagad arī vēl to pārvalda. „Katrš par sevi“ — ir lielākās latviešu daļas vēlēšanās. Lai arī klātos sliktāki, kad tikai — „par sevi“. Kādēļ latvieši nedzīvo sādžās, kā daudz citas tautas? Kādēļ tie mīl dzīvot atsevišķās mājās? Kādēļ pat tādos gadījumos, kad caur kādiem sevišķiem iemesliem cēlās vairāk māju blakus, šādu māju sakopojumu dzenās iznīcināt, vai nu caur to, ka viens īpašnieks mēģina sadabūt visas šīs mājas savās rokās, vai atkal caur to, ka kāds no šo māju īpašniekiem pārceļ savas ēkas tālāk, uz jaunu vietu, lai būtu „par sevi“? Man liekas, ka tas viss ir individuālisma sekas. Šis individuālisms ir tas, kas vēl tagad kaitē latviešu kopdarbībai. Vispārības ideja, vispārīgais labums individuālismam ir nesaprotamas lietas. Tās viņam grūtā sadzīves skolā jāiemācās. Ka šis individuālisms latviešiem iedzimts, varam vērot no tam, ka pat tāds dzejnieks kā Rainis, kas ar prātu piekrit sociālismam, tūlīt atkrit atpakaļ individuālismā, kad viņš ļauj vaļu un padodās savam dzejnieka instinktā, kā tas redzams, par piem., viņa drāmās — „Indulis un Ārija“ un „Pūt' vējiņi“.

Ar šo individuālismu stāv sakarā arī latviešu aristokrātisms, šā vārda pirmatnējā nozīmē. Šo pašu sajēgumu V. Eglīts nosauc par „bajārismu“, — es to labāk dēvētu par „bajārību“. Ka latvieši ir aristokrātiska tauta, tas parādās viņu šķiru starpībās...“

Nobeigsim šīs raksturīgākās īpatnības apliecināšanu ar Apes dēla vārdiem viņa rakstā „Latvja iedaba“. Aplūkodams latvju rakstu, viņš saka: „Tā kuņķis elements sevi un viss latvju raksts — narciskās dabas. Tādas pat, kā viņa rādītājs latvis. Šī narciskā daba arī vainīga tīri latviskā nesaticībā: narciskas dabas būdams, viņš vēl pārāki bērns, kur piekāpties, atteikties. Kā bērns tas ietiepjas savā un cīnās; kā bērns tas iedomīgs. Tāpēc latvietis mīl stāvēt un cīnīties kuņķis par sevi — cik viņam spēka —, ne visi par kuņķi; un kuņķis par visiem. Latvis — sevmīlis. Sevmīļa daba veidojusi viņa pagātņi un veido tagadni. Šausalīgi kaīli un asi šo sevmīļa dabu latvietis izsaka savā „ne mana cūka, ne mana druva“. Te visā spilgumā atklājas viņa asociālais gars.“

Varētu pievest vēl daudzus raksturotājus, kas runātu par viņu un to pašu, par latvieša savrūpību, individuālismu, nesaticību u. tml. raksturu. Sliktš viņš vai labs, tas mums te tik daudz nekrit

svarā, kā viņa īpatnīgums, jo tas atšķir latvieša likteņus, dzīvi un kultūru savā īpatnībā savrūp.

Vēl kultūras pētniekus interesē tautas radošās spējas kultūras darbā. Ir tautas, kas spējīgas tikai piesavināties, atkārtot un saglabāt, bet ne jaunradīt, atrast un ieraudzīt. Ir dikas un ir rosīgas tautas. Āriešu pirmtauta, šķietams, bija reizē i jauna kultūras principu atradēja, i sīksta vecā saglabātāja. Bet vai to pašu varētu teikt par baltu sentautu un latviešu tautu? Šķietas, ka latvietis ir bijis vairāk glabātājs, kā radītājs. Ne ar ko citu nav izskaidrojama to senātnīgo kultūras vērtību bagātība, kas vēl atrodama latvju ierašās un garamantās. To vecums daudzos gadījumos sniedzas atpakaļ līdz pašai āriešu pirmtautai un vēl aiz tās.

Daudzi senie etnografi uzsvēruši šo latviešu sīkstumu, ar kādu tie glabā savas senās parašas. Tā pazīstamais Hupelis raksta: „Vecus aizspriedumus tie atmet tikpat nelabprāt, kā vecas ierašas; tie neatzīst nekādu apgērba modi, kā vien savu sentēvu uzvalku; tas maksā daudz pūliņu un nepretrunīgu pierādījumu, līdz tie savā saimniecībā kaut ko no vāciešiem pieņem...“ (II., 145.)

Jau abi pieminētie vecie Kurzemes mācītāji pirms simts gadiem raksta to pašu: „No kādām jaunām lietām un ieročiem pie zemes strādāšanas jeb kulšanas, no nabagu šķirstiem, lazaretēm, dakteriem, pagasta skolām, ērgelēm etc., zemnieks vēl neko negrib zināt; kur tādu lietu vēl nav, un to grib ietaisīt un ļaužu palīgu un padomu prasa, tur mūsu zemes ļaudis tūdaļ pretim, kas jauno būšanu pavisam negrib un ienīd, to vaino un smād un ar varu grib pie aprastās vecās būšanas palikt, kaut arī acīm redzot, sliktāka un tiem grūtāka būtu. Latvietis vēstukārīgs būdams gan ļoti iemīl ko jaunu dzirdēt, kas noticis, ko runā, kā citur dara un iet, un labprāt klausu, kad tam to stāsta, — bet mācību no tām neņemās, ne jaunu būšanu pakal taisīs, pārlietu cienīdams vecās tēvu ierašas. Visas lietas latviešiem iesākumā ar varu uzspiežamas, kamēr par ilgu laiku ar tām jau apradis, to labumu atzīst un mierā dodās.“

Kauču gan šis savējā saglabāšanas spēks pēdējos gadu desmitos ir gluži sagruvis un viņa vietā stājusies svešā aizgūšana, taču jaunradošais kultūras laukos vēl nekur nav parādījies. Šķietas, ka mūsu tautas misija ir bijusi saglabāt līdz mūsu dienām to visvairīgāko un ātrāk drūpošo — ārisko senrelīģiju. Šo lietu plašāk nāksies iztirzāt turpmāk. Tas nenotiek pirmo reizi tā ar tautām, kad viņas reiz ziedējušas, devušas augļus, bet tikai vienu reizi savā mūžā. Tā kā latviešu tautas mūžs ir jau triju mūžu garš, tad nebūtu par to daudz jābrīnās.

Šķietās, mūsu tautas locekļi jau piedzimst ar lielu dabīgu intelligenci. Mūsu neizglītotais zemnieks ir daudzkārt intelligentāks par tādu pat Krievijā, Vācijā un Itālijā. Mūsu smadzeņu apjoms esot viens no lielākiem Eiropā. Tas viss norāda uz pagātni, kuŗā visas šīs spējas nācies lietā likt. Cerēsīm, ka tās tiks sevi manīt arī nākotnē.

Pašreiz var vērot tikai to, ka bīstami ātri latvietis ir panācis ārējā kultūrā Rietum-Eiropu. Apbrīnojama ir arī jaunekļu tiekšanās sasniegt augstāko izglītību, bet šajā piesavināšanās un iegūšanas laikmetā vēl neredzam nekur pašu jaunradošo dzirksti.

Otrā daļa

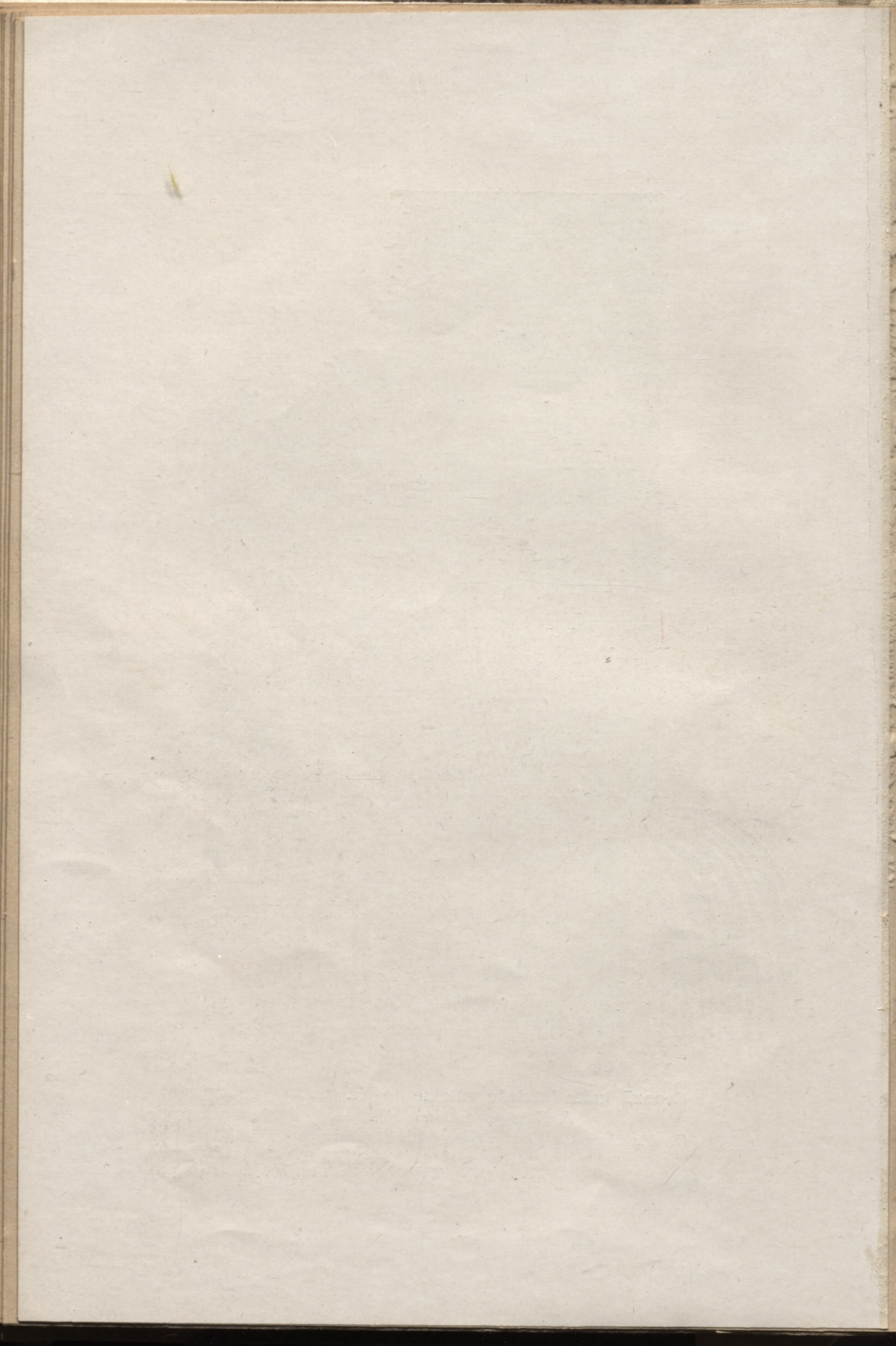
Latviešu kultūra senatnē

Bronzā kalta latviešu villaine no XI. g. s.

A. Kārnupa zīmējums

(Izrakta Liepkalnē 1931. g. glab. Valsts Vēst. muzejā)

I. Lietišķā kultūra

Mēs redzējam, ka tā kultūra un dzīve, ko mēs tagad varētum saukt par veclatvisko, atšķirība no tagadējās Latvijas ja unlatviskās kultūras un dzīves, ir izveidojusies vairākos mūsu tautas tapšanas laikmetos. Tuvākie un svarīgākie mums ir aistiēšu un āriešu laikmeti. Šī veclatviskā kultūra glabā savā klēpī ārkārtīgi daudz senatnīga. Viņos senos laikos ļaužu dzīve pati no sevis pārvērtās pavisam lēnītēm, ja neradās kādi triecieni no āriešiem, kas to sakustināja. Gadu tūkstošiem ilgi ļaudis paturēja ierastās kultūras formas, uzskatus un dzīvošanas veidu. Pat mūsu laikos vērojam, cik nelabprāt ļaudis atsakās no saviem ieradumiem, pat aizspriedumiem. Senāk pie tiem turējās vēl jo ciešāk. Tādā kārtā mēs vēl tagad sastopam ļaužu ciltis, kas dzīvo dažos Eiropas neaizskārtos apgabalos akmens laikmeta kultūras stadijā.

Arī latviešu dzīve un kultūra senāk pārvērtās ļoti lēnām. To iespaidoja tikai ilgstošas parādības un patiesi neatmetāmi kultūras atradumi, kā piem., metāls, stikls. Pašu tautu gandrīz nemaz nepārveidoja politiskās pārmaiņas. Pēc būtības, viņos senos laikos, tautas pienākums bija maksāt meslus jeb nodevas tam, kas pār to kungoja. Kultūrēli nebija daudz no svara, vai lopus, labību, naudu saņēma vācietis, krievs vai polis. Mūsu tauta turpināja savu dzīvošanu savos pamatos tādu pat, kā agrāk, cieši turēdamās pie senās iekārtas. Ja notika attīstība, tad tikai palēnām, arvien pieaugot klāt jaunākiem zariem un atvasēm jau esošam vecajam kultūras stumburam. Tā jaunie pieaugumi, itkā gadskārtas koka serdē, ietvēra sevi vecākās audzes, kas savukārt noderēja par stingrumu jaunākām. Šāds kultūras pieaugums ir dabīgs, bez traucējumiem un lūzumiem. Ja tā kāda kultūra dabū izaugt, tad viņa vispilnīgākā veidā atspoguļo savas tautas raksturu, radošās spējas, un zemes apstākļus. Tāda kultūra ir viengabalīga un savā tapšanā seklikumīga.

Mēs varam droši teikt, ka latviešu senā kultūra ir bez lūzumiem augusi no viena laikmeta otrā. Ja viņā ir lūzums, tad tas ir mūsu dienās un mēs paši esam par to atbildīgi. Lūk, kāpēc vairāk kā jeb kad mums vajadzīga senās kultūras vērtību vispilnīgākā pārzināšana, un sava laika kultūras darba mērķu apziņa.

Kad nu, kaut arī steigā, gribam atskatīties uz latviešu veckultūru, tad jāiesāk ar lietišķo jeb materiālo nozari. Nav mums jāaizmirst, ka ar šīm lietišķās kultūras senajām trūcīgām atliekām iesākās visas cilvēces kultūras vēsture. Lietas un rīki darināja pilnīgākas arī cilvēka dvēseles spējas. Un tiešām grūti teikt, kam

bija lielāka loma lietišķās kultūras lietu izgudrošanā — gadījumam, vai cilvēka iedabātām spējām.

Ka pirmcilvēks būtu cēlies un gājis laukā no mājas, lai atrastu pirmo ieroči, tam gan būs grūti ticēt. Tāda intelligēnce, kas izpaustos šādā ieroča atrašanās gudrībā, katrā ziņā, nav vis bijusi cilvēka tapšanas sākotnē, kā to sliecās pieņemt prātniecībā tā sauktie aprioristi līdz ar Kantu, bet gan parādījušies šamērā daudz vēlākos attīstības posmos. Rīki un valoda ir nepārtraukti raisījuši cilvēkā intelligēnci, nevis otrādi. Ar to krama gabalu, ko palaiolītiskais cilvēks atrada, tas sākumā rotālājās kā ģeniāls un naivs bērns. Ar to rīkojoties viņš vēlāk pamanīja krama derīgās īpašības un mācījās tos izlietot.

Lietišķā kultūrā ietilpst ieroči, rotas, rīki, trauki, apģērbs, mājokļi un mājlietas. Šo lietu, rīku, daikņu un piederumu taisīšanai pa laikam izlietots visdažādākais materiāls, kā mizas, koks, metāls, kauls, akmens u. c. Kaut cik pilnīgāku jēdzienu par senākiem mūsu kultūras posmiem mēs gūstam tikai par tām lietām, kas bijušas izgatavotas no izturīgiem materiāliem — akmens, kaula un metāla. No pārējām, neizturīgo materiālu lietām, mums atlicis tikai nosaukums, zīmējumi un apraksti. Par vissenākiem laikiem pat to pašu trūkst.

To lietišķās kultūras attīstības posmu, kuŗu mēs pieskaitām latviešu tautas mūžam, dēvē, kā zināms, par dzelzslaikmetu. Kaut gan pirmās dzelzs lietas mūsu zemē nāk no pirmājiem priekskristīgiem gadsimteņiem, taču viņu ir pārāk maz un pieder svešu kultūras centru darinājumiem. Viņas gan noderējušas savā laikā kā ierosinājums patstāvīgiem darinājumiem vēlākos pēckristus laikos. Tamdēļ latviešu lietu pārskatīšanu varam iesākt no Kr. dzimšanas laika, pieturoties arhaioloģijas noteiktiem iedalījumiem.

Vēl nesen visu latviešu dzelzslaikmetu mēdza iedalīt tikai divās daļās — vecajā un jaunajā dzelzs laikmetā. Starp abiem it kā trūka pārējās un saišu priekšmetu veidos. Tas bija par iemeslu aplamām domām, it kā latvieši būtu ienākuši savā zemē tikai reizē ar šā iedalījuma jaunāko posmu. Taču kādai igauņu arhaioloģei Martai Šmīdehelm izdevās saskatīt senlietās šās trūkstošās formas. Tā tika atrasts vidējais dzelzs laikmets starp veco un jauno. Jauno atradumu bez iebildumiem pieņēma arī mūsu arhaiologi, pārkārtodami visus līdzšinējos atradumus. Laimīgā kārtā pēdējos gados Latvijā radās vesela rinda atradumu, taisni no šā trūcīgā laikmeta, tā kā tagad mēs par vidējo dzelzs laikmetu zinām tikpat daudzi, kā par citiem dzelzs laikmeta posmiem.

Kultūrvēsturiskā un mākslas ziņā pastāvošiem arhaioloģijas iedalījumiem galā nāktos pieminēt vēl visjauno dzelzs laikmetu, kuŗā varētu izsekot senāko posmu formu bojā eju, iestājoties latviešu senkultūras sabrukumam.

Tādā kārtā visu latviešu dzelzs laikmetu varam iedalīt šādos laikmetos, katrā pa četriem pēckristus gadu simteņiem:

I.—IV. g. s. — vecais jeb agrais dzelzslaikmets, kuŗā parādās pirmās īpatnējās cinka bronzas rotas lietas un dzelzs ieroči un rīki.

V.—VIII. g. s. — vidējais dzelzslaikmets, kas veidojies tai laikā, kad Rietum-Eiropa pārdzīvoja drūmo tautu staigā-

šanas laikmetu. Vienīgi Prūsijā, Lietuvā un Latvijā tai laikā notiek formu tālāk veidošanās. Visā pārējā Eiropā tā bija apstājusies.

IX.—XII. g. s. — jaunais jeb vēlāis dzelzs laikmets, kurā latviešu metala lietu darīšana sasniedz savu augstāko pakāpi. No šā laikmeta atradumu visvairāk un viņu formās daudz daļu vilcienu.

XIII.—XVI. g. s. — visjaunais jeb vēlīnais dzelzs laikmets, ko nepieskaita vairs aizvēsturei, bet vēsturīgiem laikiem. Ņemot vērā aistiešu un arī latviešu konservatīvo dabu, kas lēti neatmet bijušo, šis laikmets izrakuma ziņā pastāv. Šis laikmets sakrīt ar tā sauktiem „vācu laikiem“, kas sākās ar latviešu zemju iekarošanu no vācu puses, un izbeidzās ar Ordeņvalsts sabrukumu XVI. g. s.

Pie dzelzslaikmetu latvisko formu vēstures pašreiz ar lielu daudzību strādā arhaiologs un mākslinieks A. Karņups un šis darbs būs vērtīgs ar tiem daudzajiem faktiem, kas liecīnās nevien par mūsu latviešu dzelzslaikmetu mākslas formu īpatnībām, bet arī par dziļajiem iespaidiem uz kaimiņtautām, piem., zviedriem.

Dzelzs laikmetu lietām lietišķo formu tradīcijās iesit jūtāmāko robu muižu kultūras laikmets, kas sākās ar XVII. g. s. un turpinājās līdz pašai Latvijai.

Ieroči. Atstājot aiz muguras akmens un bronzas laikmeta ieročus, mēs, sākot ar dzelzs laikmetu, atrodam savā zemē lielu vairumu karāriku, gan kapos, gan pilskalnos. Galvenie ieroči bijuši latviešiem un viņu cenciem cirvis, šķēps un zobens. Visos trijos dzelzs laikmeta posmos — agrā, vidējā un vēlā, — mēs varam izsekot šo ieroču veidus un pārveidošanos.

Cirvis visos laikos paliek latvieša kara ierocis. Neviena no apkārtējām tautām tai laikā neizlieto tādā mērā cirvi karošanai, kā taisni tagadējās Latvijas vecie iemītnieki. Šķietās, ka šī tradīcija nāk no paša akmens laikmeta, kad, tiešām, cirvis bija galvenais nāvējošais daikts. Šai parādībā redzam vēl lieku reizi apstiprinājumu tam, ka baltu ciltis ir tradīcijas turējušas svētas.

No bronzas laikmeta uznavas cirvja arī dzelzs cirvis aizņemās sākumā savu piestiprināšanas veidu. Bet pēcāk caurums atkal parādās sānos, kā akmens laikmetā. Tas sākumā ir sāuru asmeni, bet vidējā dzelzs laikmeta posmā top arvien platāks, līdz vēlā dzelzs laikmetā jau ir stipri plats.

Šķēps, kā karāriks ir ne mazāk vecs. Sanders ved viņa nosaukumu sakaros ar „šķēpele“, kas lietota jau akmens laikmetā kā uzgalis. Šķēpu veids daudz nemainās visos trijos dzelzs laikmeta posmos.

Īpatnējs ir veclatviskais zobens. Šis ierocis ir visiemīļotāks bijis latviešu tautai un nēsāts pastāvīgi klāt, kamēr šķēps un cirvis cilāts tikai karā ejot. Savos apmēros latviskais zobens ir īss, tāpat kā romiešiem, bet citādāks. Viņam asmens tikai vienā pusē, pie kam apmēram trešā daļā no gala, tam cērtamais stūris. Ieroču teorija māca, ka zobeņa cirtienam lielākais spars ir taisni tajā vietā, kur sākās zobeņa gala trešdaļa. Šis īpatnējais zobeņa veidojums pieder mums un viņu nevajadzēja aizmirst, veidojot mūsu tagadējās armijas īso zobentiņu.

Nav mūsu apvidos atrasti vairogī, ja atskaita tos nedaudzos skandināvu vairogu vidūča apkalumus, kas gadījušies dažos kapos. Nav arī vairogam senā vārda. Tāpat kapenēs nav nekādu atradumu, kas liecinātu, ka latvieši karā būtu lietojuši stopu. Šķietās, ka stops un bultas nav bijuši nekādi kara daikti, bet gan lietoti tikai zvēru medišanai. Kapos nav atrastas arī bruņas, ko pazina un lietoja kaimiņtautu kara draudzes. Šķietās, ka šie svešie rīki, neatrada plašāku piekrišanu tautā, kaut gan par tiem dzied dažas dainas. Tāpat pastāv neskaidrība, par varbūtējās bruņu cepures veidu, jo pilnīgi drošu paraugu vēl trūkst.

Dzelzslaikmetu ieroči

(Augšējā rindā vecais, vidējā — vidējais un apakšējā — jaunākais dzelzslaikmets)

Uzbrukumu un siņojumu karī, kas prasīja apbruņojumu, pēc iespējas drošāku un pilnīgāku, kā redzams, nav bijuši latviešu prieks. Lai aizstāvētos pilskalnos, viņu apbruņojums bijis pilnīgi lietderīgs un piemērots. Uzbrukuma karī sākās mūsu zemē tikai vācu laikos, vai nu uzbrūkot vāciešiem, vai kā viņu karaspēka karavīri, ķarjot pret citiem.

Ieroču veidi galvenos vilcienos šai laikā līdzinās Prūsijas un Lietavas ieročiem. Prūsijā tikai lielāks ir Rietum-Eiropas iespaids, jo dzelzs laikmetos Prūsija atrodas sveštautu iespaidu krustceļos.

Kauču gan par aistiešiem Tacits teic, ka tie vairāk lietojuši kūju, kā dzelzus, taču nav nekāda iemesla senlatvieti tēlot ar zariņu rungu rokā. Par šādu rungu nav nekādu norādījumu un tas nesakrīt ar patiesiem kultūras apstākļiem. Visos laikos latviešu apbruņojums ir bijis tik labs, ka runga bijusi gluži lieka.

Valodnieciskie izmeklējumi rāda, ka daudzi mūsu ieroču nosaukumi sniedzās atpakaļ līdz pašai āriešu pirmtautai. Taču šeit pie viņiem tuvāk nekavēsimies.

Riki. Vecākie riki, kas atrasti blakām ieročiem, gan laikam būs sirpji un kapļi. Tās ir lietas, kas raksturo mūsu tautas tapšanu un dzīvošanu. Aŗājs ir bijis latvietis no sākta gala un vaga ir bijusi viņa kultūras galvenā taka. Labības pļaujāmais riks-sirpis pazīstams mums jau no bronzas laikmeta. Neko daudz viņš nav pārvērties savā veidā arī dzelzs laikmetā. Blakām sirpim jau vecākā dzelzs laikmetā atrastas arī izkaptis, piem., Rucavā. Mūsu lauksaimniecības kultūras vēsturnieks Dr. J. Mazvērsīts apliecina, ka izkaptis izcēlusies latvju zemē. Tā esot ieviesta no Latvijas Skandināvijā ap 750. gadu.

Kapļi lietoti divējādi — viens zemes kaplēšanai, piem., krāsošanas stādus meklējot, otrs — dravinieka kaplis. Tā laika dravas tika ierīkotas, izdējot kokos dobumus — bišu tropus. Tas bija grūts darbs, it īpaši ozolus dēdinot. Arī dažādi citi dzelzs amatniecības riki; kā naži, dzirkles, ilēni u. tml. uzejami kapenēs. Šad un tad sievietēm, kā audējām, ir doti līdz mūža mājā vērpjamie skrīmeņi un aužamie cali.

Taču riki, ko mums var dot archaioloģija, ir niecīgs vairums no īstenībā bijušiem. Nav jāaizmirst, ka vecākā par visām kultūrām ir kriju un koku kultūra. Krija un tāss bija tajos laikos, kad metāls bija vēl retums, vienīgā kaut cik vieglāk apstrādājamā viela. Līdz ar cirvju un nažu ierašanos, varēja sākt apdarināt arī resnākus kokus. Daiņas zin vēstīt par tām daudzām lietām, kas gatavotas no krijām, kā šūpuļi, sedli, pūri, vāceles; lūks noderējis dzeiņiem, groziem, un pat rupjākiem audumiem. Mezolita vēlākā posmā, Kundā, atrasts kaula uzgalis, kas piesiets kātam ar liepas lūku. Bilēnsšteins mums savā milzīgā darbā par latviešu koka rikiem rāda gaŗu gaŗo rindu visdaŗādāko darba rīku, kas darināti no koka.

Visbieŗāk apdziedātais riks mūsu zemkopju tautai ir dzirnas. Graudu bēŗšanai bija jāiesākās reizē ar viņu sēšanu, pļaušanu un kulšanu. Līdz šim māz pievāķts bija vecākais dzirnu veids — bēŗzāmais aķmens, kuŗu pirmos paraugus pāŗveda pilskalnu pēŗišānas ekspedīcija. Daiņas vēl piemin, kā labība tikusi sasmalcināta arī piestās.

Runājot par šiem rikiem, jāatcerās Kohla stāstījums, par latvieŗiem, kuŗi visas lietas darinot paŗi. Vēŗ tagad nebūtu par kaunu latvietim ņis senais paradums.

Trauki. Vecākie trauki bez ņaubām bijuŗi darināti no mizām, vicām un koka. Daudzus skaistus paraugus glabā mūsu senlietu krātuves. Tur redzam grozus, vāceles, slaucenes, alus kausus u. c. Nav atrasti mūsu zemē metāla trauki, tikai retumis tie ir no kaula vai raga. Metāls bija dārgs, rūsoŗs un grūti apdarināms.

Senās dzīves vietās un kapenēs atrod daudz trauku lausku. Taču pati podniecība mūsu zemē nestāvēja augsti. Tā nebija ne soli augstāķ tikusi ne māķslīnieciskā, nedz tehniskā ziņā par

akmens laikmeta mālu traukiem. Visi atrastie podi ir vienmuļi, neinteresanti, bez kādām svarīgām attīstības pazīmēm. Māla trauki nav bijuši cieņā veclatviskā senatnē. Nevienam no atrastajiem podiem nav pat ošu turēšanai. Pilskalnu mītņu kārtas uzrāda podus ar degumu pazīmēm. Šķietams, ka podu istā vieta bijusi ugunī kvēlojošās oglēs, izpildot katla vietu, jo tam nolūkam koks un krija nederēja. Par patstāvīgu kerāmiku mēs tamdēļ nevaram vēl runāt. Divainā kārtā arī mūsu dienās neizdodās Latvijā nostādīt podniecību kaut cik godājamā vietā, neraugoties uz visiem izglītotu podnieku pūliņiem.

Podu mūsu dzelzs laikmetā nav daudz. Vēl nesen mūsu muzejiem nebija vēl neviena paša vesela parauga. Tagad viņu skaitu var uz pirkstiem saskaitīt. Ja salīdzina ar Austrum-Prūsijas podniecību, tad mūsējā ir gluži pakaļpalikusi un nabadzīga. Daiņas nepiemin podnieku, lai gan kalēju u. c. piemin.

Redzams, ka latvietis ir vairāk lietojis koka traukus. Mūsu muzejā ir redzamas koka bļodiņas un šķīvji. Šī pieķeršanās kokam ir raksturīga latvieša materiāla mīlestībā.

Pēdējā laikā atrasti arī dzerāmo ragu apkalumi. Pirmos tādus ieguva Liepajas muzejs no Apules apkārtnes senkapjiem. Šķietams, tiem bijusi nozīme kaŗa gājienos, kā dzerāmajam traukam un arī taurei.

Rotas. Divas galvenās lietiskās kultūras lietas stāv it kā blakām pie cilvēka — ierocis un rota. Līdz zināmam mēram ierocis ir uzlūkojams kā vīriešu rota, ar kuŗu tas dīzījās miera laikā, bet lietā liek uzbrukdams vai aizstāvēdamies. No siem abiem tas nav šķīries pat kapā.

Rotas mums ir daudz no visiem dzelzs laikmeta posmiem. Visdažādāko veidu apkakles, aproces, gredzenus, karulus un saktas ir sakrājuši mūsu muzeji. Latvietis no senlaikiem jau mīlējis greznoties un pušķoties. Visvecākā un iemīļotākā rota ir rotadāta un sakta, ko atrod kā sievietes, tā vīriešu kapos. Tā nav izzudusi vēl tagad no mūsu dzīves. Tad pat, kad Rietum-Eiropā un slāvu zemēs sakta agrī jau iznīkusī. Katram dzelzs laikmeta posmam te savas īpašas formas, kas uzlūkojamas par vietējām stilistiskām īpatnībām.

Jau agrā dzelzs laikmetā parādās dažas vietējas, neredzētas, žuburotas saktas un savdabīgi veidotas rotadatas.

Vecākajā dzelzs laikmetā, sevišķi īpatnējas mūsu apvidiem ir žuburotās šķēršu saktas. Lietavā attīstās arī īpašas ripveidīgas saktas, kas tālāk veidotas arī Latvijā. Dažreiz tās greznotas pat ar krāsainu emaļu.

Latvijas kapkalniņos no šā laika raksturīgākā rota ir misiņa apkakles. Sākumā viņu gali ir tauris veidīgi paplašināti. Vēlākos gadsimtos nēsāja šādas apkakles ar konusveidīgiem, ozolu zilēm līdzīgiem, galiem.

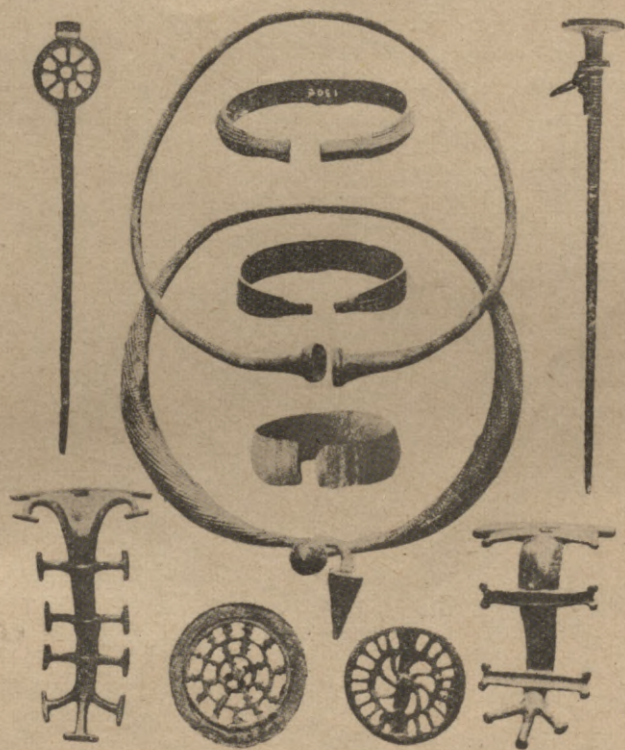
Vecā dzelzs laikmetā Latvijā un Lietavā šis apkaļļu veids ir ļoti iecienīts un tam bijis nacionāls raksturs.

Kapi šai laikā ļoti bagāti arī vēl citādām rotām, drēbju saspraucāmām adatām, kuŗu gāgaļi (galvgaļi) visdažādāki izveidoti. Tai pašā laikā tikušas ļoti cienītas arī metala aproces, ko nēsāja, kā sievietes, tā vīrieši. Tām dažāds veids un raksts, kas attīstīts

vietējā garā. Pirkstu gredzeni vecākā dzelzs laikmetā vēl reti sastopami. Šķietams, kā viņu valkāšana tai laikā nav bijusi sevišķā cienā.

Vecā dzelzs laikmeta rotu kultūras centrs, kas iespaidoja šai laikmetā arī visas citas Latvijas un Lietavas kultūras nozares, atradās pa vecam Austrum-Prūsijā. Bet ap 400. gadu rodās zem Prūsijas iespaida patstāvīgs kultūras centrs Lietavas rietumu daļā ar savu īpašu raksturu. Plašie Rucavas izrakumi rāda, ka šis centrs bija iespaidojis arī Latvijas rietumdaļu. Vispārīn jāsaka, ka vecajā dzelzs laikmetā rotu kultūra Kurzemē ir bagātāka, nekā Vidzemē un Latgalē.

Vecā dzelzs laikmeta rotu pamatformas, kas strauji izveidojās dažos gadu simteņos, uzglabājās vēl joprojām arī nākošos dzelzs

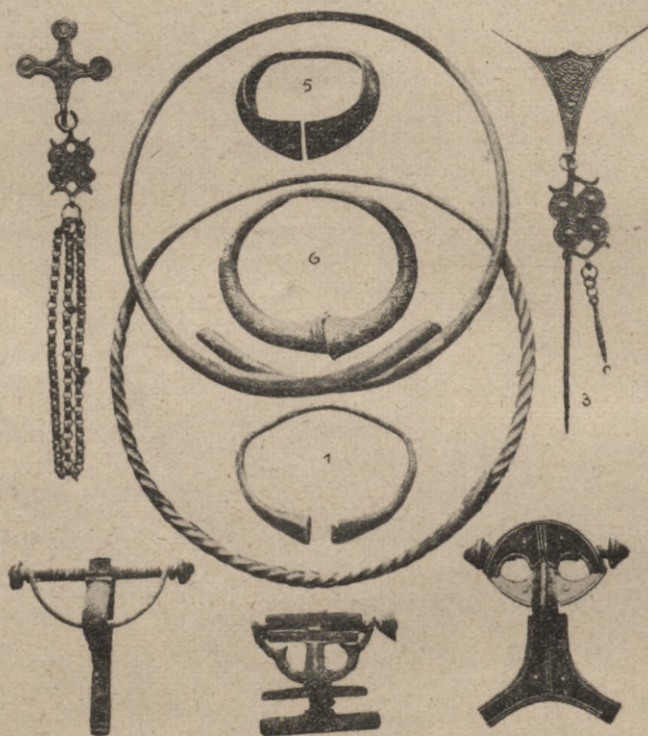
Vecākā dzelzslaikmeta latviešu rotas 1.—400. g.
(Adatas, saktas, apkakles un aproces)

laikmeta posmos līdz pat jaunākam dzelzs laikmetam. — Vidējā dzelzs laikmetā, Romas un ģermāņu kultūrām sabrūkot, tautu stāigāšanas laikā, Latvija un Lietava palika kultūras ziņā vienas pašas. Tām nācās pašām patstāvīgi veidot tālāk savu rotas lietu formas. Agrākie rotu veidi, tamdēļ iegūst bieži vien pārspilētu un pārkrautu (baroka) raksturu. Rotas, kas vecajā dzelzs laikmetā vēl bija mazas un veikli apdarinātas, tagad top trīskārt lielākas un smagākas. Parādās smagas masīvas aproces un apkakles, kas lietošanai neērtas. Bet vidējā dzelzs laikmeta otrā pusē, viņu formu

pieaugšana sāk atslābt un grubulainās virsmas paliek gludākas un plakanākas. Šās virsmas bieži vien pārklāja ar sudraba plāksnīti, vai arī izrotāja vienkāršiem rakstiem.

Vidējā dzelzs laikmeta beigu posmā parādās rotas lietu starpā, jauna saktas forma, kas vēlākā dzelzs laikmetā top par valdošo, izskauzdama visas citas. Tā ir pakavveidīgā sakta. Pirms tam, kādu plakanu pakavveidīgu saktas formu varēja manīt Dienvid-Krievijā, Lietuvā u. c. Taču vidējā dzelzs laikmeta pakavveidīgai saktij nav tiešas radniecības ar pieminēto pirmparaugu. Vēlāk šī latviešu pakavveidīgā sakta ieviešās Krievijā, Somijā, un Skandināvijā, bet viņas dzimtene ir Latvija un Lietava.

Vidējā dzelzs laikmetā vēl joprojām labā cieņā ir arī a d a t a s. Visbiežāk šo rotadatu gāgaļi ir trīsstūrains, vai krusta vei-

Vidējā dzelzslaikmeta latviešu rotas 400.—800. g.

(Adatas, saktas, apkakles un aproces)

dā un darijuši lielu iespaidu uz jaunā dzelzs laikmeta rotām Igaunijā, kurās tur vēlāk iegūst vietēju raksturu. Apkakles vidējā dzelzs laikmetā bieži vien gatavoja arī no sudraba. Visraksturīgākā pazīme šai laikā ir resnie, pamīšus saliktie gali, kas gandrīz vienmēr arī izrotāti. Aproces, smagas, paplašinātiem galiem. Pirkstus biežāk, nekā iepriekšējā laikmetā, sāka rotāt gredzeniem.

Vidējā dzelzs laikmetā daudzas rotas lietas ļoti līdzīgas Latvijā un Lietuvā, kas viegli izskaidrojams ar viņas iedzīvotāju tuvu radniecību. Var pat runāt daudzos gadījumos par kopīgu kultūru.

Arī aprocēs nēsātas viscaurīm latviešu zemēs. Daži viņu tipi īpatnēji tikai vīriešiem. Tāda ir tā sauktā „karavīru aprocē“, kas savā veidā ir ar augstu šķautni un ļoti masīva. To nevarēja viegli uzlikt un noņemt, bet tā bija jāuzkaļ rokai uz ilgāku laiku. Šīs aprocēs ir tikai mūsu zemēs atrodamas. Tikai sievietes, ne vīrieši, nēsāja uzlītās aprocēs, kas bija daudzas reizes aptīstīta apkārt roku dilbim. Sieviešu kapiem raksturīgas ir arī īpašas platas skārda aprocēs.

Gredzenu nēsāšana jaunākā dzelzlaikmetā top īpaši piekopta. Dažos kapos gredzeni atrasti uz visiem roku pirkstiem, pie tam bieži vien vairāk kā viens uz katra pirksta. Krūtis tiek piekārtas skanošām važiņām, zvārguļiem un pakariem. Latvietis staigāja, daiņu vārdiem sakot, skanēdams un žvadzēdams pa savu zemi.

Ne velti pēdējā laikā tiek arhailogu starpā izteiktas domas, ka daudzu Skandināvijas apkakļu un krūšu rotu pirmparaugi esot meklējami latvju-leiņu zemēs. Jo dienas, jo vairāk Zviedrijas muzejos tiek ieraudzītas lietas, kurām tieša sakarība ar Latvijas jaunāko dzelzlaikmetu.

Tā nu rotas aplūkojot noskaidrojās, ka šajos dzelzlaikmetos kultūras ziņā latvieši bija nevien nēmēji, bet arī devēji. Tikai tad, kad jaunā dzelzlaikmeta beigās, sakari ar citām zemēm tika varmācīgi pārtraukti vācu ordeņa iebrukuma dēļ, agrākā rotu kultūra panīkst. Tamdēļ to mūsu kultūras laikmetu, kurā mēs nosaucām par visjauno dzelzlaikmetu, var dēvēt arī par metala rotas lietu panīkšanas laiku. Metala apkakļu vietā stājās rakstītas drēbju apkakles, aproču vietā — kreklu piedurtnu rotājumi. Vienīgi sakta un zīļu virkne turpina savu pastāvēšanu.

Kaut gan sakta, kā rotas lieta pārcieš latviešu veckultūras panīkšanas laiku šajā visjaunākā dzelzlaikmetā, tā nonāk līdz mūsu dienām stipri novirzīta no savām senākām tradīcijām. Pamazām pazūd solidā pakavveidīgā sakts, bet viņas vietā stājas lētas četrstūrains un apaļas skārda sakts. Viņu apstrādājums ir rupjš un paviršs. Daudzām saktīm parādās rotājumu vietā uzraksti „Ave Maria“, „Help Got ut Not“, „Help Jhesus“ u. tml. Redzams, ka daudzos gadījumos seno varkaļu un sudrabkaļu vietā stājušies vācu amatnieki, kas piemērodamiem tirgus vajadzībām, ražojusi arī saktas. Taču blakus šām atmākslotām un mazvērtīgām rotām, dažos apvidos tika ražotas arī īpašas sudraba saktas, kurās varētu dēvēt par burbuļainām jeb pumpainām saktām. Viņu darbs ir smalks, formas pārsmalcinātas un barokas. Šī pumpainā sakta bijusi paraugs vēlākām pārspīlēti lielām Nicās un Alšvangas saktām, kas rotātas krāsainiem stikliem.

Beidzot piemināms, ka nevienā no dzelzlaikmeta posmiem latvieši nav nēsājuši *a u s k a r u s* kā rotas. Tie pazīstami kā raksturīgas piedevas krievu kapenēm.

Mūsu rotas lietu kultūra stāv lielā pretstatā ar Grieķiju un Romu. Tai laikā, kad tur goda vietā stāvēja un visādi tika kopts cilvēka *k a i l u m s*, miesa, te aukstajos ziemeļos bija jādzīvo apģērbtam. Rotas tad ir tās, kur var parādīties tā uzmanība, ko mēs esam piegriezuši savam augumam.

No mūsu senās rotu kultūras mēs varētum mācīties to vienu — gatavot visas rotas lietas pašu zemē pēc pašu paraugiem un tradīcijām. Tā, piem., gredzenu veidi mūsu pagātnē ir tik jauki, ka kat-

ram latviešu zeltkalim vajadzētu par tām priecāties, kā par brīnišķiem paraugiem jaunu veidu atvasināšanā.

Arī saktas, kuŗas tikai Latvijā vēl tagad redz valkājām, kaut arī bēdīgas savos veidos, ja salīdzina ar iepriekšējiem gadsimteņiem, ir jāuzlūko kā laba un krietna tradīcija. Viņa turpmāk izkopjama par daiļu mūsu zemes īpatnību, kuŗu piemiņai varētu vadāt sev līdzī Latvijas svešzemju viesi.

Apģērbs un drēbes. Jau aplūkotās rotas lietas var dot kādus netiešus norādījumus arī par latviešu seno apģērbu un drēbēm. Saktas un rotadatas liecina par drēbju sasprausanu un sasprausanas vietas norāda, kāds apģērba gabals sasprausts. Metala

Visjaunā dzelzslāikmeta rotas no 1200—1600. g.

(Saktas, karuži, kakla rotas)

apkakļi un aproces liecina, ka viņu valkāšanas laikā kreklu apkakles vēl nav bijušas. Ne zem bronzas apkaklēm, nedz sieviešu uztināmām aprocēm nav gadījies atrast nekādas audumu atliekas, jo zem bronzas tam vajadzētu uzglabāties.

Visumā, drēbes pagatavot vērējot vilnu un šķiedru, pratusi jau āriešu pirmtauta, nerunājot jau par baltu sentautu. To apliecina arī akmens un bronzas laikmetā atrastie vērējotie skriemeņi. Nātnu un vilnas drēbju paliekas mūsu zemē uzietas visos dzelzslāikmetos. Mūs te vairāk varētu valdzināt apģērba veids un valkāšana. Materiālu mūsu senā apģērba vēsturei ir diezgan daudz, trūkst tikai vēl viņa plašākā apstrādājuma.

Jau Ditlibs Alnpeke savā „Atskaņotā Laika Grāmatā“ atzīmējis, ka latvju sievietēm bijis „zeltene cleit“, ko var tulkot kā rets, ne-

parasts, uzkrītošs, brīnišķs. Nekas neliecina, ka šis brīnišķais un neparastais apģērbs būtu vēlākos laikos daudz ko grozījis. No daudzajiem mūsu senā apģērba aprakstiem lai pievedam tikai dažus. Plašākais no senājiem mūsu apģērba aprakstiem gan laikam būs Duisburgas universitātes prof. J. Branda apraksts, kas atrodas viņa ceļojuma aprakstā 1673. g. Viņš kurzemnieku un vidzemnieku apģērbu apraksta šādi:

„Drēbes un apavus, ko tie (kurzemnieki) par vīzēm (Pareysker) sauc, viņi paši visus gatavo. Viriešu apģērbs sastāv tikai no rupjiem vilnas iepelēkiem svārkkiem, kas sniedzas tikai līdz ceļiem. Svārkus viņi sašnorē vai ar cilpām priekšā aiztaisa; ap auguma vidu apjož ādas jostu, pie kuŗas priekšā tie pakarina savu nazi ar zobenu. Viņu paslavas ir no rupja audekla vai no minētās vadmalas, pa lielākai daļai no viena gabala un smailiem galiem pāri ikriem. Kājas viņi apaun ar minētām vīzēm, kuŗas tie paši pin no liepu lūkiem; pēdas un stilbus aptin ar autiem pāri ikriem, iejožot arī paslavu galus; ap vīzēm ir apvērtas prievītes, ar kuŗām cieši pārsien aptītos autus. Izturības dēļ dažiem vīžu vietā ir pastalas, ko tie izgriež no dūmos kaltētās teļa vai govš ādas, pēc veida līdzīgas vīzēm. Galvā ir platmale.

Sievu un jaunavu apģērbs ir ļoti jokains. Viņas ap vidu apsien tikai vilnas jostu un caur to izbāž rupju, nebalinātu linu audeklu vai rupju vadmalas gabalu, kas sniedzas tikko līdz ikriem. Auguma augšdaļu viņas aplāj ar villaini, kuŗas divus stūrus iesedz ar saktu virs labā pleca. Villaine paliek zem kreisā pleca, apsegdama krūtis un muguru. Rokas paliek tikai kreklā, gluži brīvas. Stipri aukstā laikā lieto vēl otru villaini, ko apņem zem labā pleca un iesedz ar saktu virs kreisā pleca. Stilbus līdz locītavām viņas apaun ar autiem un notin prievītēm, parasti iet kailām kājām vai arī valkā vīzes, kā virieši. Galvu sievas apsien ar baltu smalku linaudeklu. Jaunavas virs sapītiem matiņiem liek galvā vainagu, kas ir trīs pirkstu platumā un izrotāts dažādiem krāsainiem korāļiem. Greznuma dēļ dažas valkā arī izrakstītu baltu jostu ap vidu. Uz baznīcu ejot — lai gan visbiežāki viņu kungi un muižu pārvaldnieki savos mitēkļos tiem lasa priekšā drusciņ no bībeles vai sprediķu grāmatas — viņas apsedz abus elkoņus ar baltu linaudeklu, un tā abus stūrus pār krūtīm iesedz ar saktu.

Viņi precās ļoti jauni, lai pie laika būtu daudz bērnu, kas tiem palīdz darbos.

Vidzemnieku apģērbs ir gandrīz tāds pat, kā kurzemnieku. Bagātākie valkā garus aitādu kažokus līdz pat ikriem. Kažoku iekšpuse ir parupja, bet ārpusē gluda un balta. Kažokam šķērsām pār krūtīm abās pusēs ir piesūtas dažas uzšuves četru vai piecu pirkstu platumā; vienas puses uzšuvu galos atrodas pogas un otras puses uzšuvu galos ir cilpas, ar kuŗām kažoku aiztaisīt ciet. Pie pleciem ap locītavām ir iesūtas izrakstītas ādas piešuves; tāpat arī izrakstīti uzpleči vīles vietā līdz pat apkaklei. Izrakstītas ir arī abas kažoka malas līdz apakšai. Bieži virs šī kažoka vēl uzgērbj vadmalas svārkus, lai to saudzētu. Šie, kas no citiem ar savu apģērbu tā atšķirās, valkā kazādas pastalas, kas no ārienes ir parupjas; stilbus tie aptin ar baltiem linaudekla autiem; galvā liek platmalī vai cepurī. Tāds ir svētdienas apģērbs viriešiem.

Jaunas sievietes arī aukstā laikā staigā tikai kreklā, ko augšā pie kakla iesedz ar lielu apaļu vara plāksni, ko par brēci sauc. Pār labo plecu priekšā pāri krūtīm līdz vēderam un pakaļā pāri mugurai līdz krustiem sniedzas melna vilnas josta četru pirkstu platumā, kuŗas gali, kopā ar vadmalas brunčiem, ir iesegti priekšā un pakaļā ar drusku mazākām brēcēm; brunči sniedzas līdz ikriem. Kājās viņas valkā tāšu vizes un ap stilbiem baltus linu autus; iet kailu galvu; pirkstos valkā daudz gredzenu. Tāds ir svētdienas apģērbs. Bieži viņas ap galvu apsien arī baltu linu lakatiņu un virs tā liek vaiņagu, ko tās prot pašas gatavot no īpašiem akmentiņiem (te, laikam, domāts dzintārs), kuŗus turpat atrod kalnos, un ar nazi ap-

Sesavas zemnieks ar savu dēlu kažokos
(Brotze, Monumente III, 81. lpp.)

strādā; tos viņas prot vaiņagos kārtīgi un glīti iepīt. Bez tam viņas valkā arī vaiņadziņus no dzeltenas vai citādas vilnas; tie ir divi un pus pirksta platumā un cieti kā stīpa; ar tiem apjož galvu. Vaiņadziņam pakaļā uz pakauša viņas piestiprina garu, kuplu un daudzkrāsainu nokareni. Uz lauku ejot, viņas apsedzās ar rupju vai vilnas viepi pāri pleciem, ko priekšā ar roku satura ciet, pasargādamās no lietus. Mazturīgas sievietes brēcū vietā brunčus ap vidu apsien ar vilnas jostu. Vēl jāpiemetina, ka bieži sievietes virs minētā apģērba valkā arī garus vadmalas svārkus, ko apjož ap vidu ar jostu, augšdaļu atstājot vaļā, lai minētā lielā brēce būtu re-

dzāma. Vecas sievas valkā tādu pat apģērbu, tik tām nav vainaga un brēču; galva ir apsieta.“

Šai aprakstā gribētos pasvītrot pelēko vīrieša svārku krāsu, paslayu jeb bikšu galu valkāšanu apsieta veidā un pār visām lietām kažoka aprakstu. Neviena senā kažoka paraugs nav nonācis līdz mūsu muzejiem. Vienīgi pazīstamais zīmētājs Brotze, ap 1770. g. uzzīmējis vairākus šādus kažokus. Tie izskatās gluži citādi kā krieviem un nav aizņemti no tiem.

Vēsturnieks Ch. Kelchs 1695. g. aplicina, ka „latviešu apģērbi ir tā gatavoti, kā tos patīkamāk aplūkot, nekā aprakstīt. Un šo apģērbu veidu viņi labprāt nemaina.“

Tiešām, simts gadus pēc Branda, nekas pēc būtības nav mainījies latviešu apģērbā, kā to dzirdām no A. W. Hupela 1777. g.: „Igaunu apģērbs ir brūns, latviešu pelēks; dažas salas, kur arī igauņi nēsā pelēkus svārkus, ir nenozīmīgs izņēmums. Vīriešu svārku piegriezums ir abām tautām vienāds: tas sastāv no viena muguras un diviem priekšas gabaliem, tam ir garas piedurknes tieviem galiem, un tie ir no rupjas vilnas bez odes; šāds svārks maksā apmēram 80 kapeikas. Lielākā dažādība parādās sieviešu apģērbā: igauņietes nēsā tādus pašus svārkus kā vīrieši; latvietēm ir pie auguma piegulošs īss svārciņš, kārtīgi sakrunkoti apakšsvārki; abus tās nēsā mājā un arī ārpusē; pāri viņu balta aubei viņām ir cepure, kas maksā 2—3 dālderus; igauņiešu galvas rota gluži citāda... Latvietes sudraba rota sastāv no plakanas sahtas, uz kuņas ir dažādas uzpirsta veidīgas pumpas un sarkani stikli vai pērles...“

Citās vietās viņš apraksta arī jostu, cepuri, kažoku u. c. apģērba gabalus. Arī Hupelis atzīmē pelēko krāsū latviešu uzvalkos.

Diezgan sīki apraksta nākamā 19. g. s. vidū latviešu apģērbu jau zināmais J. G. Kohls. Te dažas vietas: „Pogu lietošanu latvieši gandrīz nepazīst. Viņas aizvieto saites, āķi, un par visām lietām, jostas, kas satura svārkus un paslavas (bikses). Aitādu kažociņš, kuņam ir īsti skaists piegriezums, ir latviešu ziemas apģērbs, kā jau pie visām citām ziemeļu tautām, kā vīriešiem, tā sievietēm... Kāda ļoti ievērojama vieta latviešu apģērbu gabalos pieder cimdiem, kuņi gan laikam ne pie vienas citas tautas netiek tik daudz lietoti, kā pie latviešiem. Viņiem roku apvilksana, šķietas, tikpat vajadzīga kā kāju apaušana. Tos tāpēc gandrīz nekad neredz bez cimdiem. Ganu puikām, kas skraida pakaļ vērsiem un zirgiem, jau ir cimdi. Malkas cirtēji mežā cērt kokus bez cimdiem tikpat maz, kā bez cirvja...“

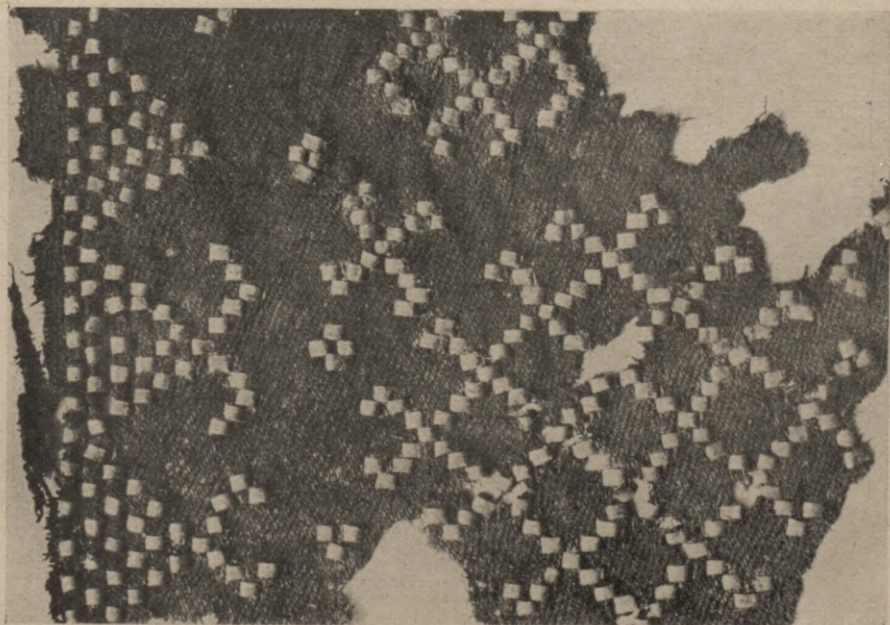
Kohla laika biedrs, anonimais 1845. g. kultūrvēsturnieks apraksta savā laikā redzētos uzvalkus tā: „Latviešu apģērbos, bez pelēkās svārku krāsas ir arī raksturīga platā, viduklim maz piegulošā mugura. Kāju apģērbs karājas bieži zemē līdz pat potītēm, kas tāpat kā pie Tērbatas igauņiem, aptītas ar linautiem. Pastalu vietā tie bieži lieto, kā krievi, neīzturīgas kārķļu vizes. Pārējie apģērba gabali pie šās tautas stipri atšķiras no igauņiem; it īpaši sievietēm. Tā, par piem., brunči tiek visai dažādi svītroti dažādās draudzēs. Pāri īsajam svārciņam (kamisol) tiek nesāta gan platāka, gan šaurāka raiba vai balta sega īpašā veidā uzsegta un priekšā ar saktu saturēta. Galvu tās sedz vai nu ar lakatu, vai arī augstu izrakstītu „kokošniku“, līdzīgi krievietēm, vai arī ar aubēm.

Latviešu lielākā „Fügsamkeit“ ir, gadu simteņiem aiztekot, arī viņu uzvalkā izpaudusies, kuņā kaimiņtautām pakalparot, radušies dažādos apvidos ļoti dažādi veidi.“

Neielaižoties dziļāk latviešu apģērba iztīrāšanā, atliek tikai lieku reizi uzsvērt, ka latviešu apģērbs, kā materiālās kultūras parādība, ir ļoti senātnīgs, īpatnējs, tautas psihei atbilstošs un daiļš. Visiem līdzekļiem mūsu dienās būtu jāveicina viņa lietošanu tagadējā nenacionālā uzvalka vietā. It īpaši senais vīriešu uzvalks ir mūsu dienās gandrīz pilnīgi aizmirsts.

Arī drēbju aušanas un rotāšanas teknikās ir ieraugami daudzi neatmetami īpatnēji paņēmieni. Tā, piem., metala iekaldināšana audumos, kas sastopama jaunajā dzelzs laikmetā, ir tikai mūsu zemes īpatnējs izgudrojums.

Ne mazāk īpatnējas ir tās brīnumdaiļās un savdabīgās segas,

Jaunā dzelzslaikmeta bronzā kaldinātas villaines gabals

(Valsts vēsturiskā muzejā)

kas rodas sašujot kopā vairāk desmit dažādu jostu. Šo tehniku pazīst arī Lietuvā, un, šķietas, no turienes tā ienākusi arī pie mums.

Ēkas. Jau ārieši pazinūši ēkas, sētas, ciemus un pilis. Kā salīdzinošā valodniecība rāda, āriešiem bijis nams, klāvs, klēts u. c. ēkas. Tā, piem., klēts atbilst grieķu klitos, got. hlei-thra; Ciems got. háims, grieķ. komé. Ēkām bijušas arī duris — got. daúr, grieķ. thyra, vāc. Tür. Āriešu laiku celtniecībā ārkārtīga nozīme ir vārdam pils. Šis vārds velkas cauri visām āriešu valodām — grieķ. polis, senindu púr.

Vēdu laikos šis vārds ir apzīmējis nelielu laukumu, kas apkārt iezogots ar zemju vaļņiem, aiz kuriem paglābties briesmu brīdī. Jau Bilēsteins savā laikā raksta: „Latvietis apzīmē ar savu vārdu

senu, ar vaļņiem, grāvjiem un sētām iežogotu vietu, kuŗas plakums ir tik mazs, ka tur ir vietas tikai nelielam ēku skaitam. Šis pats vārds tika vēlāk pārņests uz vēlākām Ordeņa celtām pilīm un lep-nām muižu dzīvojamām ēkām.“ Pārbaudot Bilenšteina domas ar seno pilskalnu mērojumiem, nācās tiešām atzīt, ka vecākie pilskalni ir ļoti mazi savos apmēros. Tai vietā, kur baltu tautu apgabalos atrastos visvairāk mazo akmens laikmeta pilskalnu, tur droši vien būs dzīvojuši arī āriešu pirmtauta. Dr. Sanders par šo lietu raksta: „Tā kā tas pats pils nosaukums uzglabājies grieķu un sanskritu va-lodā, tad tas pierāda, ka senārieši, kad tie vēl kopā dzīvoja savā pirmdzimtenē, jau pils cēlušī, un proti, tādā primitīvā veidā, t. i. sacelot stāvu kokus ap kalnu un iekšpusi piepildot ar zemi un akmeņiem. Cik zināms, tāda veida pils visvairāk atrodamas taisni Baltijas zemju apgabalos. Mūsu senči ir bijuši īsti pilieši. Tā tad

Latviešu pils
(J. Rozentāla zīmējums)

mūsu pils nosaukums, blakus citiem pierādījumiem, var noderēt par labu pastiprinājumu tam uzskatam, ka senāriešu un baltiešu tautu pirmdzimtene bijusi Baltijā un tās kaimiņu zemju apgabalos.“

Latvijas pilskalni ir gan uzmēroti, bet viņu mītņu kārtas kaut cik izpētītas tikai dažos pilskalnās. Iepriekšējā mītņu kārtu pārbaude rāda, ka Latvijā un Lietuvā ir lielāks vairums akmens laikmeta pilskalnu, kuŗu vecums sniedzas līdz pašiem āriešu laikiem. Taču arhailoģija vēl maz darijusi seno dzīves vietu pētīšanā.

Par latviešu ēkām, tāpat kā par rotām un apģērbiem, bez arhailoģijas, dažas ziņas sniedz senraksti un chronikas, kā arī dažādi ceļojumu apraksti. Neielaižoties sikumos, mums tiktos uzzi-nāt, kā latvju tautas raksturs izpaudies ēku kultūrā. Šai ziņā gan-drīz visas vēsturnieku ziņas vienbalsīgi liecina, ka latviešu mājojloš noteikti izpaudusies savrūpība, galvenā latvieša rakstura pazīme. Jau 13. g. s. Ditlībs Alnpeke savā „Atskaņotā Laika grāma-tā“ teicis, ka latvieši nedzīvojot viens pie otra, bet savrūp iemetoties mežos. Pazīstamais Hupelis raksta savā „Topographische Nach-

richten“ otrajā daļā: „Igaunijā atrod ļoti daudzas, pie tam lielas, sādžas ar 40—70 mājām, un ja pie tam vēl pieskaita vaļiniekus, tad sanāk līdz 100 saimniecību: latvieši pa lielākai daļai dzīvo atsevišķi.“

Arī jau pieminētais Kohls raksta tādā pat garā: „Kā viss cits šajā sīkumainā tautā — kuŗas ierikojumus aplūkojot, ik uz soļa nāk prātā liliputi — tā sadalās daudzos nodalījumos, istabiņās un stūrīšos arī viņu sēta. Tur ir šaurs stallītis mājas tēva zirdziņam, otrs stallītis, tik liels, kā vistas perēklis priekš diviem kalpa zirgiem, cits stallītis govīm, vēl cits aitām u. t. t.; kāda maza ēciņa, saukta klēts, saimnieka drēbēm, audekliem, sviestam, liniem un labības krājumiem, kāda cita klētiņa kalpiem u. t. t.; kāda maza pajumtīte ragaviņām un vāģīšiem, vēl cita arkliem un rikiem; kāda atsevišķa maza, augstu uz mietiem stāvoša, mājiņa, kā baložu būrītis, sieru žāvēšanai, kas ir latviešu galvenais ēdiens un kam, pēc vietējās parašas, jābūt tik cietam un sausam kā kokam; tad rija labības žāvēšanai un kulšanai, un beidzot pirtiņa. Kaut gan šis pēdējais mājas nodalījums ir no visiem mazākais, taču viņš ir latviešiem gandrīz vissvarīgākais. Latvieši nododas mazgāšanai ar tādu pat kaislību, kā krievi; kārtīgi katru sestdienas vakaru tiek pirts kurināta — vispirms viņā iet vīriēši, tad sievietes. Pēc pirts visi ir labā gara stāvoklī. Daudzos apvidos pēc pirts vakariņās parasti pasniedz zirņus.“

Šo pašu savrūpības principu novērojuši arī jaunlaiku arhitekti, pētīdami mūsu seno būvniecību.

Doc. P. Kundziņš, kas daudz strādājis mūsu senās būvniecības tradīciju kopošanā, nāk pie šāda gala slēdziena: „Celtniecības iekārtas princips, kādu varētu izlobīt no pārskata par aizvēsturisko ēku tiptiem, raksturojams īsumā šādi: ēkas nesadalīja daudzās atsevišķās telpās, tās arī nesablīvēja, kopā savienojot atsevišķās būves savā starpā; katra celtne bija brīvs, individuāls, viengabala organisms.“ („Latv. arhailogija“.)

Šai būvniecības principā, kuŗā katrai vajadzībai tiek celta atsevišķa ēka, atbalsojusies latvieša individuālā iedaba. No šī viedokļa jāsaprot, ka mūsu senā celtniecība ir nevien originēla, bet arī pieder savai tautai kā kultūras vērtība. Jaunlaiku celtniecībā nāksies par jaunu uzmeklēt senās tradīcijas latvietības vārdā. „Īpatnēja tautas māksla var pastāvēt tikai tad, ja nav pārtrūcis tradīcijas pavediens. Tā arī latviešu veclaiku būvniecība, kuŗu varam saukt par īpatnēju un tautisku, beidzas tur, kur redzam jaunu, nepārstrādātu un latviešu dzīvei nepiemērotu ideju un paņēmienu ieviešanos.“ Tā kādā citā rakstā lietpratīgi spriež jau pieminētais doc. P. Kundziņš:

Pastāvot savrūpām vajadzībām un atsevišķam darbam, mūsu zemē nevarēja rasties lielas sabiedriskas ēkas, kuŗas pārsteigtu ar savu lieliskumu vai daiļumu. Latvieša dzīves vidū vienmēr stāvējusi savrūpā lauku sēta. Pat senā reliģija tika piekopta savrūp šai pašā sētā un neizcēlās senlaikos nekādas kopējas reliģiskas celtnes. Atsevišķas sētas spēki celtniecībā bija stipri ierobežoti un piemēroti tikai nelielu ēku uzcelšanai. Protams, šo sīko celtņu daiļums rotājumu ziņā senatnē droši vien nav stāvējis pakaļ krāšņajiem apģērbiem. Daiņas daudzkārt pauž senās sētas un istabas ideālo

greznumu ar trejiem saulotiem vārtiem, pakarotiem griestu galiem un ziļotām grīdām. Vispārēja veckultūras pagrimšanas laikā tapa nabadzīgas arī ēku rotājošās formas, un līdz mūsu dienām senās celtnes nonāk tikai pašā nepieciešamā daļformā, bez kāda lieka greznuma. Tas arī ticāms, jo Latvija vairākkārt ir izdedzināta un izpostīta līdz pēdējai ēkai. Steigā un nabadzībā uzceltās jaunās ēkas nebija vairs tik jaukas.

Mājlietas. Dzīvojamās ēkas iekšējā iekārtošanā vislielākā nozīme ir mājlietām, jeb istablietām. Tādas ir: sēdekļi, galdi, gultas, pūri, plaukti, lukturi u. c. lietas. Neraugoties uz Bilenšteina plašo darbu par latviešu koka lietām, kurā tas aplūkojis latviešu koka darinājumus, un to starpā arī istablietas, šī lietišķas kultūras nozare vēl pārāk maz apzināta. Mūsu senlietu krātuvēs glabājās tikai daži mājlietu gabali, pēc kuņiem maz var spriest par senās mājlietu kultūras stāvokli. Arhαιoloģija te nevar palīdzēt, jo istablietas darinātas no koka un sen jau satrūdējušas. Daudz vairāk nozīmes ir valodniecībai, tautas sacerējumiem un aprakstiem.

Ipatneji latviešu krēsli ar sānu atzveltnēm

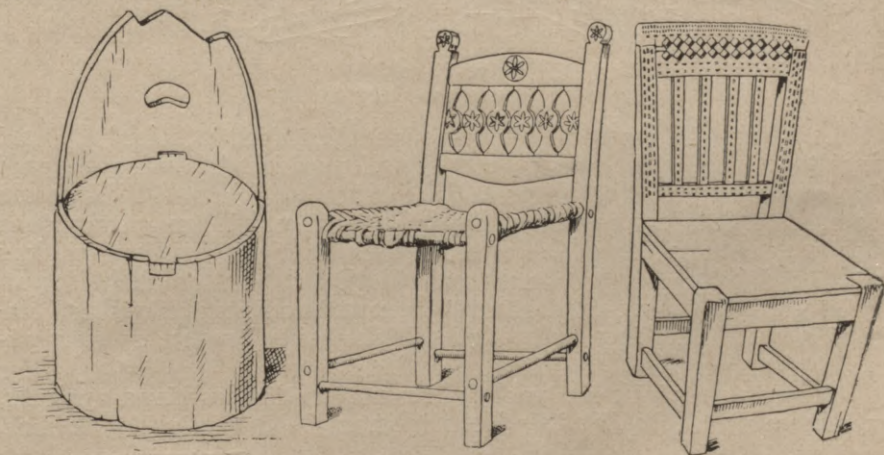
(1. Valsts vēst. muz. 2. Fot. Rieksta krāj. 3. Pēc J. Krēšlīņa zīm.)

No visa etnografiskā un vēsturiskā materiāla varam izlobīt, ka latviešiem jau kopš ilgiem laikiem bijušas visas vajadzīgās mājlietas — sēdekļi, gulvietas, galdi. Mūs galvenām kārtām valdzinātu šo lietu stilistiskās īpatnības un lietošanas veids. Par latvieša iedzīvi un ēkām rakstīdams mūsu pagājušā gadsimtena anonimais autors, sīki aprakstījis latvieša dzīvojamās ēkas iedalījumu istabās, spriež: „Latviešu dzīvokļi dažādās provinces daļās ir gandrīz tikpat dažādi, kā viņu apģērbi un ļoti atšķiras no viņu radu tautas — leišu bēdigām būdīnām.“ Šajā spriedumā var saklausīt to, ka arī latviešu istablietas savos veidos būtu diezgan dažādas, un tā tad pakļautas latvieša individuālajam raksturam. Ja vēl ņem vērā vēsturnieku apliecinājumus, ka visas mājlietas katrs latvietis darina pats, tad sagaidāma liela stilistiska dažādība. Patiesībā tā arī ir, ja paraugas pēdējos gados pieminekļu valdes savāktajos zīmējumos un pārvestos dzīvokļa piederumos. Taču aiz variantiem un novirzumiem saskatāmi arī daži kopējie un savdabīgi istablietu veidu principi.

Sēdēšanai tautas mēte dainās daudzina krēslu kā visrūpīgāk apdarināto sēdekli. Tas tiek zilēm kārstīts, sudraba sloksnēm šūdināts un citādi greznots. Šāds gods nav ne solam, nedz stulpiņam.

Krēsls nav no krieviem aizņemts vārds, kā to domā Bilenšteins, jo arī prūšu valodā ir šis vārds *creslan* un vāciski tulkots kā *Borkenstuhl* kriju sēdekli. Šis apstākļi norāda, ka krēsls senāk ticis darināts no krijas, tāpat kā segli, šūpuļi, pūri u. c. lietas. Taču šāds „krijsols“ vairs nav atrodams starp savāktām istablietām. Visi mums tagad zināmie latviešu krēsli ir tikai koka un divējādi savos uzbūves principos. Viens no viņiem ir ar rokturi sānos, bet otrs, kā jau parasts, ar muguras atzveltni. Abas šās krēslu grupas ir īpatnējas un mēbeļu vēsturē tiem nav pirmparaugu.

Domājams, ka šiem krēsliem ar „sānu atzveltni“, rokturis ir cēlies no viņu lietošanas veida. Pa senai parašai krēslu nācās pacelt pretī viesim vai godājamai personai. Šāds rokturis pacelšanai varēja būt arī senajam krijsolam.

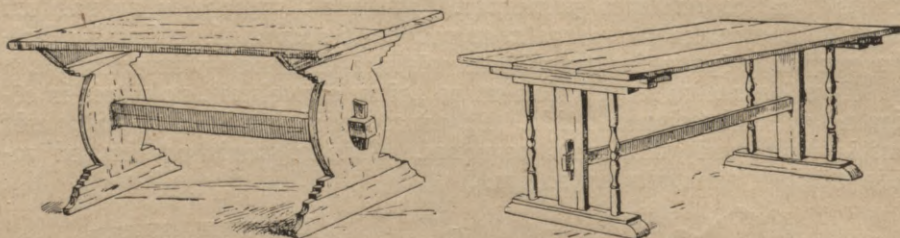
Latviešu krēsli īpatnējos veidos
(1. No Latgales 2. No Kurzemes 3. No Vidzemes)

Otrs krēslu veids ir radniecīgs tā sauktam „bluķa krēslam“, kam krijas stāva vietā stājies izdobta cieksta. Viena mala šādai ciekstai (bluķim) atstāta garāka un izveidota par muguras atzveltni. Vēlāk, teknikai pilnīgākai topot, taisīts krēsls no atsevišķām koka daļām. Ļoti īpatnējas ir latvisko krēslu atzveltņu savos rotājumos un konstrukcijā. Šeit mūsu mēbeļu galdniekiem būtu teicami paraugi mūsdienu latvisko istablietu veidošanā.

Protams, drīz vien muižās apmācītie „dišlēri“ un „sniķeri“ (kokgriezēji) sāka atdarināt arī kungu mēbeļu paraugus. Par šo muižu mēbeļu iespaidu uz mūsu mājlietām vēl nākotnē jāizdara plašākus pētījumus.

Daudz jauku veidu ir arī latviešu galdiem. Viņa kājās un citās balstošās daļās bieži vien izmantots latviskais stulps (stabs), kuŗam bambene vidū. Daiņas runā par galdiem, kuŗiem stūpi ar sudrabu apkalti un kas paši izrakstīti „vanadziņu vanadziņiem“. Visiecientāki bijuši liepas koka galdi, jo tos varēja viegli noberzt baltus un viņos neieberzās rievās.

Gultu paraugu nav daudz savāktos etnografiskos materiālos. Tie paši nedaudznie paraugi stipri iespaidoti no muižu formām. Dainas liecina, ka tautietis savu gultu licis Rīgā „dreijāt“. Tā kā gulta bija jaunlaulāto neiztrūkstošs piederums, kuŗu apgādāja tautietis, tad pārāk bieži viņš to iegādājies „vismodernāko“. Gluži tāpat klājies tautu meitas pūram. Dainas daudzina kriju pūru, bet ir izdevies uziet vairs tikai vienu šādu pūru. Kriju šūto pūru jaunākos laikos izskaudusi „pūra tīne“, „pūra lāde“ un beidzot „pūra skapis“. Visi šie mājlietu gabali ir pārņemti savā laikā no muižas.

Latviskie galdi
(Piem. valdes krāj.)

Latviete bija lepna nevien uz sava pūra grezno ārieni, bet arī viņa bagāto saturu. Pūra piepildīšanai pagāja visi jaunavas gadi vērpjot, aužot, rakstot un krāsojot. Pūra gatavošana bija vesela skola, kuŗā latviete iemācījās visus mūžā vajadzīgos mājturības darbus. Mūsu laikos šī labā un slavenā tradīcija jau iznīkst, kas dziļi jānožēlo, jo līdz ar to zūd senās lietīškās mākslas tradīcijas un arī mūsu jaunavas paliek nevarīgas, nemākulīgas un laiskas. Nacionālā audzināšanas plānā nāksies kādreiz vērā ņemt arī seno pūru, ja runa grozīsies ap jaunavu audzināšanu.

Beidzot šo pārāk īso veclatviešu materiālās kultūras apskatu, paturēsim prātā, ka daudzās lietu formas glabā vērtīgas īpatnības,

Kriju Pūrs, „pūra tīne“ un pūra lāde“

pēc kuŗām tagad tik ļoti meklē mūsu jaunlatviskās kultūras veidotāji. Dzīvodami šai materiālā pasaulē kā lieta starp lietām, mums nevar būt vienaldzīga mūsu tuvākā dzīves apkārtnē — apģērbi, mājlietas, ēkas u. taml. Viņu formas iespaido mūsu dvēseli un miesu, audzina un pārveido mūs. No otras puses, mēs esam visu savu lietu darinātāji un lietotāji; mēs ar tām rīkojamies. Mums tā tad pilna vaļa darināt savu lietīško apkārtni, kādu vien vēlamies. Tā tad varam to veidot arī latvisku, uzlūkodami nacionālistu par vienīgo īstas kultūras pamatu.

II. Saimnieciskā kultūra

Latviešu saimnieciskā senkultūra vēl pirms desmit gadiem bija daudz mazāk izpētīta, nekā lietišķā kultūra. Taču pēdējos gados radušies daži nopietni kultūrvēsturiski pētījumi šajā virzienā, un tagad varam teikt, ka saimnieciskā kultūra ir vislabāk apstrādātais novads mūsu kultūrvēsturē. Šeit pirmā vietā jāmin Dr. J. Sanderā darbs „Latviešu saimnieciskā senkultūra“. 1924. g., tad Dr. J. Mazvērsīša „Latviešu lauksaimniecības kultūras vēsture“ 1931. g. un doc. K. Zalta „Kumeliņš latviešu tautas dziesmās“ (Latv. tautas. daiņas II.). Visas šās nopietnās grāmatas un raksti noteikti izkļiedē vācu vēsturnieku teiksmojumus par mežoniem, kas mitinājušies Baltijā pirms vācu iekundzēšanās.

Vērtīgus ieguvumus mūsu saimnieciskās senkultūras pētniecībā deva valodniecība, folklorā un arhailoģija. Valodas garamantu un izrakumu liecības atrodas aprīnojami labā saskaņā. Šie pētījumu panākumi ienes dažus jaunus viedokļus un gaismu Eiropas saimnieciskās kultūras novados, kur tādas līdz šim trūka.

Vēstures ziņas par vispārīgo saimniecības kultūras attīstību aptver tikai nelielu laikmetu, salīdzinot ar visu cilvēka saimniekošanas laiku. Šās ziņas ietver vienīgi pēdējos 4000 gadus. Par saimniecības aizvēsturi ziņas sniedz vienīgi arhailoģija ar izraktiem darba rīkiem, ieročiem un citādiem atradumiem. Šādā aizvēsturiskā stāvoklī atrodas saimnieciskā ziņā āriskais akmens laikmets un aistiskais bronzas laikmets. Turpretim sākoties latviskajam dzelzs laikmetam, pazib viens otrs vārds senrakstos par mūsu zemes saimniecisko stāvokli. Protams, jo laikmets senāks, jo ziņas ir īsākas un neskaidrākas, jo vēlāks, jo vairāk ziņu gan tiešu, gan netiešu.

Saimniecisko kultūru savos senākos posmos nākas grūti atšķirt no vispārējā kultūras jēdziena, jo tā tad vēl ir vienā gabalā ar visām tām nozarēm, kas vēlāk izkopusās vairāk vai mazāk patstāvīgos kultūras novados. Vēlākā latviešu saimnieciskā kultūrā ir aplūkojama zemkopība, lopkopība, zirgkopība, dravniecība, zvejniecība, beigās arī amatniecība un tirdzniecība.

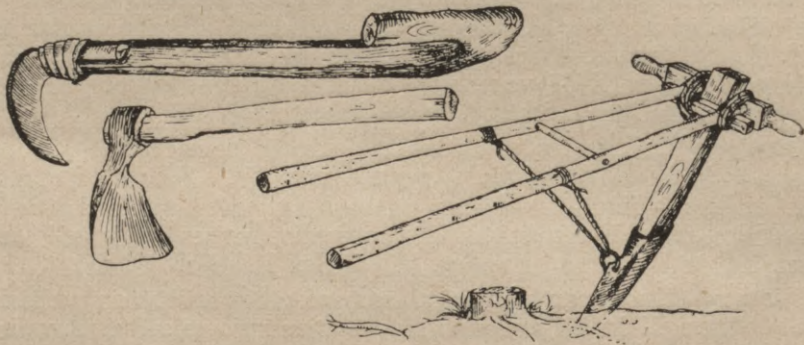
Zemkopība. Daiņās latvietis pats sevi saucis par arāju. Par „arāju ļaudim“ tos dēvēja arī vietējie vācieši, kā to lasām senās sprediķu u. c. grāmatās. Vērojams, ka aršana turēta par cienījamu nodarbošanos, daudz cienījamāku par zvejošanu un medīšanu. „Artu, artu, bāleniņi, ne zvejot Daugavā: zvejas nams tā neskan, kā arāja istabiņa“, aicina senā daiņa. Nav, tiešām, labāka un raksturīgāka apzīmējuma latvietim, viņa dzīvei un kultūrai, kā arājs. Tas nav zemju iekarotājs, nav tirgotājs, bet mier-

milīgs zemes kopējs un ražotājs. Graudu pilnus apcirkņus tas augstāk vērtējis par zeltu un sudrabu.

Kāds Vācijas valodnieks raksta, ka latvju arājs līdzinoties indiešu arja, kas apzīmējot tautu Indijas provincē Pendžabā (Piecupē), Laikam arī grieķiskais ariston — labākais, esot cēlies no tā paša „arājs“. Šo domu, ka ārieši un aristokrāti ir cēlušies no senā arāja, ir mūsu pētnieki jau agrāk izteikuši.

Jau āriešu pirmtauta zinājusi arklū; leit. arklas, latīn. aratrum, grieķ. āratron. Arī ecēža ir āriešu kopvārds — prūs. aketas, vāc. Egge, latīn. occa, grieķ. oxinē. Tā sējusi vācu sāen, latīn. sēro, krievu sejatj. Tā plāvusi ar sirpi — latīn. sarpere, grieķu hārpē. Ievāktos graudus maluši, — vāc. mahlen, latīn. molere, grieķu mylē, krievu molotj. Arī gandrīz visas tagad kopjamās labības sugas audzējusi šī pirmtauta.

Nav brīnums, ka vienā un tai pašā vietā paliekot un zemi kopjot, mūsu tautā uzkrājās lieli piedzīvojumi, un tehniski uzlabojumi. Jau Pitējs piemin mūsu rijas, un Tacits izceļ aistiešus ģermāņiem priekšā zemes kopšanas ziņā. Par ģermāņiem Tacits saka, ka

Lidumnieku riki

(1, raulis 2, kaplis 3, šķēpis—arklis)

klejošana un laupīšana tiem ir mīļāka nekā zemes kopšana. Tie vēl ilgi pārtikuši no ganāmpulkiem. Vāciešiem ienākot, redzam latviešu ciltis kā krietnus zemturus, kas kopa savu zemi pa senču parašai, joprojām visā vēlinā dzelzslaikmetā līdz pašam Ordeņvalsts sabrukumam. Mūsu nezināmais autors savā 1845. g. izdotā grāmatā „Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes lauksaimniecības apstākļu attēlojums“, kurā viņš starp citu sīki un taisnīgi aplūko arī Baltijas ordeņlaiku saimniecisko dzīvi, tā izteicās par šo laikmetu: „Tik ātra pilsētu izcelšanās un tik lielā vairumā amatnieku, tirgotāju un pilsētnieku apmešanās nevarētu notikt pusmežoņu apdzīvotā zemē... Pils visa interese grozījās bez medībām un alus darīšanas, tikai ap zirgkopību, un augstākais, ap dārzu ierīkošanu, jo bruņnieka dzīves saturs bija karš, kara vingrinājumi, medības, dzīras, kurām zemnieki deva līdzekļus... 13., 14. un 15. gadsimtenī nevar runas būt par kādu citu lauksaimniecību, kā vien par vietējo, t. i. par to, kurā saimniekoja neviens cits, kā tikai zemnieks pats...“ Tā laika dokumenti rāda, piem., Rusova chronika, kāds milzīgs vairums labības ticis izvests tirdzniecības kārtā no mūsu zemēm uz ārzemēm. Pēdējos 700 gados lielas pārmaiņas zemes apsaimniekoša-

nā nenotika un latvieši kopa savu zemi pēc seniem un par labiem atzītiem paņēmieniem līdz pašiem jaunākiem laikiem.

Galvenā metode zemkopībā bija līdumniecība. Nolīda mežu, apsēja ar labību, audzēja to tur tik ilgi, kamēr vairs nepadevās. Tad to atmeta atkal atmatā jeb noarā un ļāva aizaugt ar mežu. Pēc kāda laika, kad zeme bija atpūtusies, atkal vecā vietā līda līdumus. Zināms, šādai labības audzēšanas metodei vajadzēja vairāk zemes, nekā tagadējāai, kuŗa izlieto visus ķīmijas sasniegumus zemes mēslošanā. Pats līdumu līšanas darbs arī bija grūts, bet zemes tolaik netrūka un labās ražas atmaksāja melno līduma krāvēja darbu. Nevienam nav tiesības pārnest, ka šāds zemes apsaimniekošanas veids būtu slikts un nesasniegtu savu mērķi — augstu ražu.

Kapļus, raukļus un sirpjus mūsu arhailoģija pazīst visos dzelzslaikmetos. Kā līdumi līsti un zeme kopta, to plaši atstāsta daiņas. Daudzas vietas tur ir tik senatnīgas, ka pat mūsu agronomi tās vairs neizprot. Piem., kāds agronoms nesaprot, ko nozīmē daiņās minētās līdumu ravētājas, jo jaunā līdumā nezāļu nevarot būt. Nav šaubu, ka te lieta grozās ap atvasu raušanu jeb ravēšanu ar raukli.

Dr. J. Mazvērsīts pierādījis, ka latvieši pirmie pazinusi āboliņa kultūru, kuŗai tagad tik liels svars modernajā zemkopībā, pirmie atraduši arī izkapti. Tikai 17. g. s. pēc nemitīgiem kariem, latvietis atkal spiests ierušināt zemē graudus ar kapli un jūgt arklā sievu un meitu, lai uzartu puspūru rudzu. Senā plaukstošā zemkopība tad atkritūsi atpakaļ visprimitīvākā stāvoklī.

Lopkopība. Aizvien jo vairāk senatnes pētniekos nostiprinājās uzskats, ka lopkopība un zemkopība ir cēlušās abas reizē. Skatoties pēc zemes apstākļiem, pārsvarā var būt viena vai otra. Tautu noteic zeme, it īpaši viņas saimniecības dzīvē.

Indo-eiropiešu pirmtautai bijušas govīs, aitas, kazas, cūkas, arī gana palīgs, suns. Nav tiem bijis ēzelis un kaķis. Pie visām baltu tautām augkopībai blakām vienlīdz attīstījusies arī lopkopība. Abi mūsu vecākie chronisti Indriķis un Alnpeke pastāvīgi vēsta, ka kara gājienos kara laupījums galvenām kārtām bijuši lopi. Tā 1210. g. lībji un latvjī nolaupa igauņiem 4000 govīs un vērsus, neskaitot pārējos kustoņus. Viens no šiem chronistiem pastāsta, ka 13. g. s. beigās kādā kuršu ciemā karaspēks gūst kā laupījumu 5 mucas sviesta, un vēl dažādu citu pārtiku un mantības. Tas rāda, cik augstu stāvējusi lopkopība tai laikā.

Jau pieminētais prof. J. Brands savā 1673. g. ceļojuma aprakstā stāsta par kurzemnieku rotējošo sviesta kuļšanas mucīņu, kas tai laikā citās zemēs vēl nav bijusi pazīstama. „Savu sviestu tie nekuļ vis kā pie mums, bet ielej krējumu mazā trauciņā, kam abos galos vāki un vidū divi spārni. Tie griež tos tik ilgi, kamēr sviests sakulās, tad atver vāciņu un izņem sviestu laukā.“ Šī tagadējā rotējošā sviesta kuļmuca ir tā tad latviešu izgudrota.

J. Mazvērsīts pētīdams seno lopkopību atradis, ka latvietes izlases kārtā audzinājušas lopu sugas. Ļoti interesants ir norādījums par „ieskatišanās“ pielietošanu lopu spalvas iedzemdīšanā.

„Ieskatišanās“ gadījumi domāti tikai pie govīm, ne tā kā jūdiem (pie aītām). Šie gadījumi pa lielākai daļai vesti sakarā ar ganu patronu Māru (vai arī, retos gadījumos, ar Laimu), kuŗai piešķaita, ka viņa govju laidarā ielikusi raibus cimdus (daiņa

29170, no Kuldīgas apr.). Ar raibiem cimdiem ieskatīšanās samērā maz vesta sakarā; sastopamas tikai 2 daiņas (abas no Kuldīgas apr.), kurās runā par raibiem cimdiem. Vairāk tādu daiņu, kurās aprādīts par raibu koku, kuŗu Māra (vai Laima) iesviedusi (iemetusi) govju laidarā ar tādu pat nolūku. To aprāda daiņas 29170. varianti, kuŗi iesūtīti no Jelgavas, Kuldīgas, Tukuma un Bauskas apr., tāpat arī daiņa 32436. no Jelgavas apr. Jāaizrāda pie tam, ka šīnī ziņā sakrīt seno latviešu uzskati par ieskatīšanos ar seno jūdu ieskatiem, jo arī no viņiem ir ziņas, ka raibi koki (pirmtēva Jēkaba rīcība) noderējuši par ieskatīšanās priekšmetu, — tikai ne pie govīm (kuŗu laikam jūdiem nebija), bet gan pie aitām. Visos minētos gadījumos ieskatīšanās vesta sakarā ar Māršas (vai Laimas) starpniecību. Bet sastopamas arī daiņas, kurās nav šāda aprādījuma...“

Kā vēlāk redzēsim, Māras jeb Zemes Mātes simbols ir starp citu arī govsv. Tāpat Mārai svētīta krāsa ir melns vai melš (tumši zils). Tādā kārtā govu izaudzēšana melnraibā spalvā stāv ciešos sakaros ar mūsu senrelīģiju.

Pēc lietpratēju atzinumiem, Latvijas zemju dabīgie nosacījumi nebija tādi, ka viena vai otra no šīm nozarēm, t. i. zemkopība un lopkopība būtu varējusi patstāvīgi, neatkarīgi attīstīties un sasniegt augstākas pilnības pakāpi. Senās Latvijas lauksaimnieks varēja ar savu inteliģenci attiecīgi trūcīgos, dabīgos zemes apstākļus sekmīgi uzlabot, līdztekus izkopjot laukkopību un lopkopību. Laukkopība ar saviem ražojumiem deva iespēju lopkopībai tāju aizklūt attīstībā, bet pēdējā ar savu dzīvi, spēku un mesliem cēla uz augšu laukkopību. Abas šīs nozares kopā radīja pamatus latvju tautas labklājībai un bagātībai.

Jau minētais lauksaimniecības kultūrvēsturnieks J. Mazvērsīts nosauc latviešus pat par lopkopības klasiķiem.

Raksturīga esot seno latviešu lopkopju tieksme māju lopos attīstīt ražību, caur ko tīkot nodrošināta lopkopības ienesība. Šis pareizais uzskats neesot pie visām kultūras tautām senākos laikos sastopams.

Pieskaroties mūsu senai lopkopībai, nevar atstāt neievērotus latvieša sievietes nopelnus šajā kultūras novadā. Kā liellopu, tā sīklopu audzēšana ir vienmēr bijusi sievietes — saimnieces rokās. Vīrietis ir tikai zirgu un bišu kopējs, bet gar lopiem nenodarbojās.

Lopkopība un zemkopība tagad ir svarīgākā nozare mūsu saimnieciskā dzīvē. Tāda tā bijusi arī jau nemināmi senos laikos. Tas arī saprotami, jo maizes vajadzīgs vienmēr pirmāk, nekā apavu un drēbju. Bez rūpīgās lopkopības un zemkopības, latviešu tauta nebūtu pastāvējusi līdz mūsu dienām.

Zirgkopība. Kohls raksta: „Latvieši ir lieli pretinieki katrai kājām iešanai, un kur vien iespējams, izlieto savu mazo zirgzīņu pakavus. Gandrīz katram latviešu mājastēvam ir savs paša zirgs, savi sedli un jāšanas piederumi. Arī viņu sievietes vispār jā, un katra saprot rīkoties ar iemauktiem, jāt un braukt tikpat labi kā vīrieši. Visās kungu klausās tie parasti ierodas ne citādi kā ratos vai ragavās, un kad kaut kur jāsūta kāda ziņa, tad puisi vai meitas bez kādas prasīšanas metās zirgos un aulekšo tur, kur vācieši — jau Tacīts to kā tādus apzīmē — sev kā Merkuri jož zābakus vai sandales. Dažādās karietes, ceļarati, ķerras nav atrodams lat-

vieša saimniecībā." To, ka latvietes jājušas tāpat kā vīrieši, atzīmē jau Alnpeke savā laika grāmatā.

Pirms viņa Brēmenes Ādams ap 1043. g. raksta par Kurzemi: „Ir vēl citas salas vairāk iekšienē, kas atrodas zviedriem blakus; no tām gan vislielākā ir tā, ko sauc par Kurzemi; ceļa garums ir astoņas dienas; ļoti nežēlīgi ļaudis; pārmērīgās elku dievības dēļ, un no tiem vairās visi; zelta šē ļoti daudz, zirgi ļoti labi.“ Kā redzams, mūsu zirgi bijuši ieslavēti jau pirms vācu laikiem. Nav jābrīnās, ka vācu ordenis tāpēc savas galvenās zirgaudzētavas pēcāk ierīkoja Livonijā.

Blakām lopkopībai zirgu kopšana senā Latvijā bija tā, kas saistījusi visvairāk latvieša ievēribu. Daiņas par kumeliņu sniedzas daudzos tūkstošos un tur mēs skaidri redzam, ka zirgs un vīrs ir bijis kaut kas nešķirams. Latviešu jauneklīm bija mazas izredzes dabūt sievu, ja tam nebija pašam savs kumeliņš.

„Lai gan senais latvietis zirgkopībai piegriezta lielu vērību, tērēja šim nolūkam daudz laika un daudz enerģijas, pēdējā tomēr nekļuva par viņa eksistences galveno pamatu, kā tas redzams pie citām tautām, kurās bija zirgkopībā sasniegušas lielus panākumus un no zirgkopības, pa galvenai tiesai, pastāvēja. Pie latviešiem zirgkopība nav attīstījusies arī tādos plašos apmēros, kā pie pārējām. Pie latviešiem zirgkopība paliek samērā šaurākos apmēros, lai gan ar to nebūt nav sacīts, ka zirgkopības attīstība pēc iekšējas vērtības būtu šaura bijusi. Vispārējais zirgkopības stāvoklis senajā Latvijā novērtējams pēc nozīmes: nevis viņas plašumā, bet gan dziļumā," tā novērtē latviešu seno zirgkopību J. Mazvērsīts.

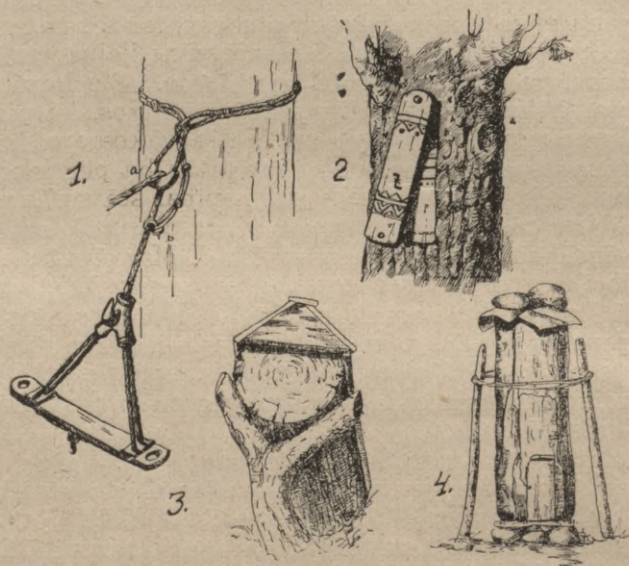
Dravniecība. Bez zemkopības un zirgkopības vīriešu darbs senajā Latvijā bijis arī biškopība. Medu lietoja uzturam, bet vaskus pārdeva. Jau 969. g. krievu chronists Nestors stāsta, ka Baltijas tautas esot tirgojušās starp citu arī ar vaskiem. Visās kristīgās zemēs bija liela vajadzība pēc vasku svecēm, kas tika dedzinātas katoļu baznīcās.

Daiņas daudz runā par bitēm un dravošanu. Viegli ticāms, ka arī dravinieku darbs ir bijis tikpat saprātīgs, kā to uzrāda pētnieki senajā zemkopībā, lopkopībā un zirgkopībā. Taču vēstures dokumenti šajā saimniecības nozarē daudz mazāk apstrādāti, nekā iepriekšējās. Jau Vulfstāns pastāsta par medalu pie senajiem aistiem. Vāciešiem ienākot, mūsu zemē tie sastop jau priekšā labi attīstītu biškopību. 1212. gadā Cēsu bruņiniekiem, kā to vēsta chronists Indriķis, bišu koku dēļ izcēlās pat karš, jo Cēsu bruņinieki bija aplaupījuši anteniešu mežu dravas. Rīgas ordeņa mestrs Gostins fon Herike 1349. g. noslēdz ar Rīgas apkārtnes iedzīvotājiem līgumu par bišu koku piederību, kas Rīgas apkārtnē tai laikā bijuši simtiem. Ar medu un vaskiem ņiek maksātas nodevas zemes kungiem. Šo nodevu milzīgais vairums rāda, ka dravniecība vēl ordeņa laikā ieņēmusi svarīgu vietu latvieša saimniecībā.

Kaut gan vācu laikos zemnieku biškopība panīkst, jo vācieši cenšas atņemt mežos ierīkotās dravas, taču vēl 1610. g. Dionisijs Fabricijs raksta savā chronikā, ka zemnieka mājās glabātas veselas kaudzes vasku, ko vācu tirgotāji esot ieguvuši no šejienes iedzīvotājiem par mazvērtīgām dāvanām. Laikam uz to pamatojoties, tā paša gadsimteņa beigās Sebast. Münters varēja rakstīt šādas aplamības: „Iekams vācieši nonāca Vidzemē, tur dzīvojuši tik

vientiesīga tauta, kuŗa vaskus, kad no tiem izsūkuši medu, gar sētu un uz ceļa metuši, nezinādama, kam tādi noder. Vācieši ar saviem kuŗiem iebraukuši, atraduši šādas kaudzes, ielādējuši kuŗos un no zemes izveduši. Kad iedzīvotāji to novēroja, tad pēc tam tos savāca un pārdeva.“ Nav šaubu, ka šāds uzskats varēja rasties tikai tad, kad agrākā saimnieciskā iekārta bija sagrauta un tirdznieciskie sakari ar ārvalstīm pārtraukti.

Biškopība no laika gala bijusi latviešiem mīļa nodarbošanās, kā to var spriest pēc daudzajām daiņām par biti, medu un dravošanu. Parasti bišu mājokli jeb dori iedēja kādā vecā kokā meža vidū. Tam nolūkam ozolam, eglei vai priedei nocirta galotni, kādēļ vidus šādam kokam izpraulēja. Tad vienā pusē tam ar cirvi un kapli izcirta caurumu, kuŗu pēcāk aizsedza ar dēli. Vēlāk, kad kungi aizliedza mežos tā dēdināt vecos kokus, viņos sāka piestiņināt auļus, kas bija izdobti kluči. Vispēdīgi šādus auļus sāka novietot arī mājas tuvumā dārzos.

Latviešu bišu dore

(1. Doru dējamais dzeinis; 2. Meža dravas dore; 3. un 4. Dārza auļi)

Pagājušā gadsimta vidū daži vācu tautsaimniecības aplūkotāji atzīmē, ka diemžēl biškopība esot gājusi mazumā sakarā ar vaska tirgus izbeigšanos. Kaut cik rūpīgāk to piekopjot tikai daži mācītāji un muižnieki. Taču senatnē dravniecība bijusi viena no mūsu tautas iemīļotām specialitātēm. Dāņu valodnieks Tomsens rāda, ka medus nosaukumu *me si* no mums pārņēmušas arī somuugru tautas. Mūsu nosaukums medum un bitei esot vecāks, nekā citās āriešu valodās.

Biškopības veicināšanai, turīgākiem latviešiem vajadzētu atsācīties no lētā un ikdienišķā cukura lietošanas, patērējot viņa vietā medu, seno latviešu gārdumu. Ar to būtu veicināta nacionālā saimniecība un uzturēta arī veselība.

Medniecība. Pārejot no mednieka un zvejnieka uz arāja un lopkopja stāvokli, mēram vēl joprojām latvietis palika drau-

dzīgs. Lai gan spustu un cilpu likšana vairs nebija arāja īstais darbs, taču viņa blakus nodarbošanās tā palika vēl ilgu laiku. Senā Latvija bija bagāta mežiem un dažādiem meža zvēriem un medniecībai senlatviešu dzīvē bija daudz ievērojamāka vieta nekā tagad. Medija ne tik daudz gaļas kā ādu dēļ. Zvēru ādas noderēja gan kā pārdodama tirgus prece, gan arī pašu saimniecībā apģērba un piederumu gatavošanai. Sevišķā cieņā pie latviešiem bijušas cauru cepures un lūšu ādu kažoki, un daļas par šiem apģērba gabaliem runā ar lielu jūsmu. Kaut gan dārgākie kažoki arvien bijuši ūdriem un bebrim, taču ar iemīļoto „lūša kažociņu“ tie nav varējuši sacensties.

Kažokādas jau no sendienām piederējušas pie senām Latvijas izvedprecēm, dodamas krietnu ienākumu. Ar dažādām ādām nācās maksāt arī daļu no krievu un vācu kungu uzliktiem nodokļiem.

No seniem laikiem mūsu tautā pastāvēja uzskats, ka mežs līdz ar meža zvēriem nepieder nevienam, jeb labāk sakot, pieder katram, tāpat kā ūdens un gaiss. No meža ņēma katrs, ko vien vajadzēja un cik vien gribēja, nevien meža zvēri, bet arī lietukoki, malķa, tāpat arī sēnes, ogas un rieksti piederēja katram, kas to māk saņemt. Taču ar laiku brīvā medniecība un mežu bagātību izlietošana izbeidzās, kad mūsu zeme pārgāja muižnieku rokās. Ar dažādiem likumiem tiek ierobežota brīvā medišana un citāda mežu izmantošana no zemnieku puses. Visas priekšrocības pāriet muižnieku pusē, un netiek atceltas pat ar dzimtbūšanas atcelšanas likumu. 1864. g. Baltijas provinciāllikumu 883. pants nosaka, ka zemnieku mājas pārdodot, medišanas tiesības paliek muižām, izņemot tos gadījumus, kad māju pērk cita muiža. Pirkšanas līgumus bieži atzīmēts, ka pārdošanas maksa esot nolikta sevišķi zema tādēļ, ka medišanas un zvejošanas tiesības paliekot muižai.

Muiža ieceļ saviem mežiem mežsargus, kuriem bieži iznāk sadursmes ar zemniekiem, kuri tik lēti vēl nespēja atteikties no uzskata, ka mežs ir „Dieva zeme“ jeb „Dieva dārzs“, no kura katrs var ņemt lietas kokus un uzturu. 1789. gadā Rīgas pilsētas mežsargu zvērasts ir šāds:

„Es zvēru, ka es gribu, kā vienam godīgam, taisnam un dievbijīgam mežsargam pienākas, to mežu pie dienas un nakts sargāt un glabāt, visas robežas, kapices un citas robežu zīmes allažīgi apgādāt un aplūkot, ka no svešiem un kaimiņiem robežas netop atautas.

Es negribu ne pats mežu apzagt, nedz citam, lai būtu kāds būdams, bez meža kunga pavēlēšanas baļķus, malku, statņus, mietus jeb kārtis vāju dot no meža izvest, un kad es jeb kur kādu zādzību jeb blēdību atradišu, gribu es to meža kungam tūdaliņ sacīt un visas ķilas pats meža kungam nodot.

Es gribu uz uguni, kā nekāda skāde iekš mežiem nenotiek, pie dienas un nakts uzlūkot, un kad es uguni manītu, to tūdaliņ meža kungam un ļaudīm sludināt, ka tas uguns izdzēsts top.

Tā es arīdžam svēti solidamies solos cieti uz to vaktēt un aktiņu dot, ka nevienam nārsta, jeb vaisla laikā iekš meža putnus medīt un strēlīt nebūs, un tiklīdz es vienu atradišu, gribu es viņu ķilāt un to ķilu tūdaliņ meža kungam nodot. Ar vārdu sakot, es gribu to mežu tā sargāt un uzlūkot, kā vienam godīgam meža sargam pienākas.“

Muižnieku medišanas veids bija sākumā kopīgā „skrauja“ ar dzinējiem, bet vēlāk tie viņu atmeta un sāka vairāk medīt mastojot „uz zāli“, ar spiedi katrs savās robežās, tās sargādami no malu medniekiem. Par šo medišanu skraujā Kohls raksta, zīmēdamies uz latviešiem medijumu dzinējiem: „Viņu parastais dzišanas kliedziens burtu skaņās un vārdu balsienos ietverts ir „Skrauja! Skrau-ja!“ Taču to gan neviens nevarēs aprakstīt un balsienos izlikt, kādos dažādos šausalīgos variantos un blakus balsis šis skrauja atskan mežā.“

Medību ziņā beztiesiskā stāvoklī atstātie Vidzemes zemnieki, tapdami turīgāki un patstāvīgāki, arvienu jo vairāk sašuta par to, ka tiem nebija brīv medīt pašu māju robežās. Sākās malu medniecība, kura nav izviesusies vēl tagad.

Mūsu medniecības vēsture gaida vēl savu aprakstītāju, un pagaidām tā ir viena no neizkoptākām mūsu saimnieciskās kultūrvēstures nozarēm.

Zvejniecība. Zvejniecībai senatnē bija lielāka nozīme kā medniecībai, jo no zvejas vien pārtika un pārtiek vēl šodien mūsu jūrmalas iedzīvotāji. Senatnē ar jūras zveju gan vairāk nodarbojās nelatvieši lībji, kas apdzīvoja neauglīgos zemes gabalus gar mūsu jūrmalu. Domājams, ka šie lībieši kādreiz pa Daugavu nobraukuši lejup no Daugavas augšgala apvidiem un apmetušies vispirms Rīgas un Vidzemes jūrmalas smiltienē un purvajos. Uz to norāda lībju valodas vistuvākā radniecība ar to somu - ugru cilšu valodām, kas dzīvo pie Daugavas iztekas. Aizņemdami zemkopībai nederīgās zemes, tie neaizskāra zemkopja - latvieša intereses un šo abu tautību starpā nepastāvēja nekāda naida. Raksturīgi, ka neviena senā chronika nepiemin Kurzemes lībiešus - zvejniekus, kaut gan gar jūrmalu vairākas reizes iet karaspēks uz Lejas-Kurzemi karot. Šķietas, ka lībiešu tai laikā vēl Kurzemē nav bijis, bet tie ieviešas un savairojas tikai vēlāk. Ir ziņas, ka tie esot ienācēji no tuvējās Sāmsalas.

Paši latvieši savai zvejai vairāk izlietojuši upes un ezerus, nekā bistamo jūru. Tas tomēr nenozīmē, ka tie nav bijuši jūras braucēji, jo it īpaši kurši par tādiem slavēti jau kopš sendienām.

Iemīļots ūdens dzīvnieks bijis vēzis, un vēžošana vēl tagad ir palikusi par jautrāko latvieša izpriecu, un arī par saimniecības nozari, kas izved savus ražojumus pat uz ārzemēm. Mūsu ūdeņu vēži ir ieslavēti gārdumi ārzemju labākās viesnīcās.

Zvejniecībai kā saimnieciskās kultūras nozarei būs jāizplaukst un jāizkopjas arvien jo vairāk. Jau tagad labā cieņā ir Burtnieku plauži, Daugavas laši un Gaujas zutiņi.

Mūsu dienās valsts rūpējās par zivju audzinātavu ierīkošanu un zivju mazuļu perināšanu. Šim darbam mūsu zemē jau ir sava priekšvēsture, jo senos rakstos teikts, ka senie kurši audzējuši zivis uzstādīnātos diķos. Apstaigājot Kurzemi senvietu pētīšanas nolūkos, tiešām daudzās pļavu tērcēs vēl redzēju senos zemju uzmetumus ūdens aizzurēšanai.

Dārzniecība. Kā tipisks arājs un lopkopis, latvietis nav sevišķu vērību piegriezis sakņu dārziem. Tie vēl šodien nav ieguvuši to vietu, kāda tiem ir dienvidus zemēs. Klimatiskie apstākļi dārzkopībai mūsu zemēs nav visai izdevīgi, un arī dārzāji ieviešas

pie mums samērā vēlu. Jau par seniem aistiešiem vēsturnieki ieminās, ka dārzu augļu kopšana šeit nav stāvējusi augsti.

Dārzu veidā kopti apiņi, kas bija vajadzīgi alus darīšanai, mēles, ar kuņām krāsoja audumus un puķes. It īpaši daiņās tiek daudzināts rožu dārzs, kas bijis katras mājas košums un tautu meitas lepnums. Arī ābele tiek minēts kā dārza koks un, šķietas, ābolu dārzi ir visvecākie mūsu zemē.

Dārzs bijis senās latvieša sētas neiztrūkstošs daļums. Tas senāk nav bijis nekāds peļņas vai pārtikas avots, par kādu tas pārvērties jaunākos laikos. Dārzā zem kokiem auduši, rakstījuši, kaltējuši dzīparus, balinājuši audeklus, atpūtušies, noturējuši mielastus un godus. Musu senais dārzs ir bijis vairāk dzīvojamais dārzs nekā augļu dārzs. Tāpēc blakām augļu kokiem, tur dēstīti arī dažādi citi koki mājas daļumam. Puķu dārziņš, kas atradies sievietes kopšanā, bijis viena daļa no šā dzīvojamā dārza, proti, tā, kas tuvāk mājai.

Dārzs senās sētas iekārtā ticis novietots tajā mājas pusē, kas otrā pusē pagalmam. Ar to tikusi atdalīta latvju sētas dubļainā saimnieciskā puse no dzejiskās, ziedošās.

Kā interesantu latviskā dārza tradīciju nākas minēt kādu stūrīti dārza malā, kas atstāts gluži neaizskārts un nekopts. Tas bieži bijis arī norobežots no pārējā dārza ar sētiņu. Šās neaizkārtās vietas bijušas mājas baznīciņas, svētvietas, kur ziedots Zemes Mātei no pirmām ražām. Šādas vietas senos dārzos vairākkārt piemin arī vēstures dokumenti. Arī daiņa apliecina: „Vecais tēvs, bulu (sirmu) bārdū, nelaiž bērnu baznīcā,“ jo neviens šādas vietas nedrīkstēja aizkārt, nepalikdams akls, vai neiegūdamas kādu citu kaīti.

Pārtika. Visas iepriekš aplūkotās saimniecības nozares: zemkopība, lopkopība, biškopība, medniecība, zveja un dārzkopība bija tās, kuņām vajadzēja dot latvietim pārtiku. Kā redzams, nenācās viegli to sagādāt šeit ziemeļu zemēs, kur lielākā gada pusē zeme ietinās sniega segā, un atrauj katru uzturu cilvēkam. Šo uzturu tad nākas ziemas pārtikai uzkrāt klētīs un pagrabos. „Bez ziemas nav kultūras“, skan kāda patiesība. Patiesi, zemēs, kur cauru gadu vis zied, un ienes augļus, ļaudis dzīvo visai primitīvā kultūras stadijā.

Tā pārtika, ko deva mūsu saimnieciskā dzīve, no svešautiešu ceļotājiem tiek uzlūkota par ļoti vienkāršu. Taču viņas sagatavošanā ar laiku izkopusās daudzas nacionālas īpatnības, kā, piem., alus un medalus, kas tika pieminēts jau priekšvācu laikos. Šos dzērienus no mums aizņemoties arī ģermāņu un somu tautas.

Par mūsu tautas senajiem ēdieniem un dzērieniem ir uzkrājusās daudzas sīkas ziņas un rakstiņi, bet plašāku apcerējumu vēl trūkst. Mūsu mājturības skolas vēl neko nav darījušas senāko uztura sagatavošanas tradīciju atjaunošanā. Labi un pareizi par šo lietu raksta Dr. Sanders, kuņa domas lai šeit uzklausamies:

„Mūsu tautas ēdieni ir tāda pati nacionāla manta, kas mums no sentēvu laikiem uzglabājusies, kā citas ierašas, tautas tradīcijas, daiņas, dejas, rotaļas, mitoloģija, apģērbi, rotas lietas, darba rīki, māksla un citas lietas. Visas šīs nacionālās mantas mēs krājam netikvien tāpēc, lai tās glābtu no pazušanas; jo diemžēl tās pa lielākai daļai, sevišķi jaunākai paaudzei, paliek svešas un iznīkst,

bet arī tāpēc, ka tās visas ir latvju tautas gara parādības un īpatnējas izteiksmes, kas visas kopā izteic mūsu nacionālo dzīvi.

„Bet mūsu tautas ēdieni, kas tikpat svarīgi un interesanti, kā citas mūsu nacionālās kultūras mantas, līdz šim diemžēl nemaz nav ievēroti. Daiņu teksti un melodijas sakrāti lielā daudzumā, tāpat mūsu senās tradīcijas, arī mūsu mitoloģija pa daļai ir izpētīta, senie apģērbi un rotas lietas krātas, bet par mūsu nacionāliem ēdieniem mēs neesam interesējušies. Diemžēl daudz no tiem, tāpat kā citas mūsu senās kultūras atliekas, būs aizmirsti un nebūs vairs iespējams tos uzzināt. Tomēr no vecām māmiņām vēl varēsim izklausināt, kādus ēdienus viņas savā jaunībā no savām mātēm mācījušās pagatavot. Daudz senas atmiņas diemžēl caur karu un bēgšanu iznīcinātas, jo pa to laiku vecās māmiņas dzimtenē un svešumā aizgājušas dusēt un savas garīgās, senās mantas paņēmušas līdz. Tomēr vēl šis tas būs uzglabājies un tāpēc būtu jāpasteidzas uzmeklēt un krāt, kas no mūsu senām kultūras mantām vēl tautā atrodamas.

„Ir zināms, ka mūsu senčiem savos laikmetos un svētkos ir bijuši arī savi īpaši ēdieni. Tie stāvēja sakarā ar ziedojumiem, ko nesa dieviņiem kā, par piem., Ūsiņam ziedoja gaili, Līgonim deviņstūrāino sieru kā saules simbolu, zemes - mātei Zemīnei rudenī uz zemlikām aunu.

„Lai gan caur starptautisko kultūru nacionālas ierašas izzūd kā pie citām tautām, tā arī pie mums, tomēr ir arī kaut kas, kas paliek. Un kuņai tautai ir stipris nacionāls gars, kā par piem. angļiem, tur mēs atrodam arī vēl daudz no senām tradīcijām un ierašām, kas vēl top uzturētas un cienītas kā dārgs mantojums no tēvu tēviem. Tā arī tautas ēdieni uzglabājas kā mīļa sentēvu manta un iet līdz uz cilšu ciltīm un iet līdz izceļotājiem tālā svešumā. Tā mēs atrodam arī pie mūsu tautiešiem Krievijā un Sibīrijā latviešu kolonijās mūsu tautas ēdienus. Šie tautiskie ēdieni palīdz uzturēt nacionālo sajūtu, satur tautiešus vairāk kopā un neļauj tiem tik viegli asimilēties ar svešniekiem, jo svešie ēdieni tik labi negaršo, kā senierastie pašu tautas ēdieni. Tā tad nacionālie ēdieni tautiskā ziņā ir ļoti ievērojami un tiem ir piešķirama liela praktiska nozīme. Mūsu tautas ēdieni var būt ļoti noderīgs līdzeklis patriotiskai audzināšanai un nacionālu jūtu veicināšanai. Jo pie kādiem ēdieniem cilvēks ieradis savā jaunībā, tie viņam paliek patīkami un mīļi līdz vecumam. Tad vēl nacionāliem ēdieniem ir sava nozīme arī priekš sveštautiešiem, jo tie ir interesanti, kad tie pie mums viesojas, pabaudīt tādas garšīgus latviešu tautas īpatnējus ēdienus, ko tie vēl nepazīna. Tā mūsu nacionālie ēdieni, kā p. p. mazkrieviem barkški, savukārt var pacelt mūsu tautas slavu, ka mūsu kultūrā arī ir kas labs, teicams un nacionāls.

„Tad vēl mūsu tautiskiem ēdieniem ir liela nozīme kā mūsu senkultūras lieciniekiem. Jo ēdienu ziņā cilvēki ir ļoti konservatīvi un tāpēc mēs varam pieņemt, ka tie ēdieni, kas pie mums latviešiem ir īpatnēji, ir mums uzglabājušies no ļoti, ļoti seniem laikiem. Mēs jau redzam, ka pat katram apgabalam ir savi īpatnēji ēdieni. Par piem., slavenā skābā putra Latvijā ne visos apgabalos atrodama, bet tikai Kurzemē un Zemgalē. Tomēr šis nacionālēdiens ļoti sens,

jo viņa nosaukums jau senos laikos pārgājis igauņu un somu valodās līdz ar citiem mūsu senkultūras vārdiem.

„Tad vēl jāievēro, ka mūsu tautas ēdieni ir sastādīti jeb varam teikt izgudroti ar ļoti smalku garšu, tā kā tanīs varam atrast savā ziņā jo lielu mākslu, kā reti pie kādas citas tautas. Kādi ēdieni katrai tautai, no tam var spriest viņas kultūras līmeni. Kad šini ziņā salīdzinām p. p. latviešu un krievu tautu, tad redzam lielu starpību. Krievu zemnieki ēd ļoti prastus, bezgaršīgus ēdienus, turpretim latviešu mātes māc savus vienkāršos tautas ēdienus pagatavot ļoti garšīgus. Pie tam šie ēdieni ir dažādi, kurpretim Krievu tautas ēdieni ir ar ļoti mazu izvēli. Krievu parastais tautas ēdiens ir kāposti, bet tos pašus viņi vāra prastus, sasālitus, bez jebkādas labas garšas. Kurpretim latvieši savus kāpostus prot labi ieskābēt un pagatavot īsti garšīgus. Īpaši gardi pagatavo biezos skābos kāpostus ar putrainiem. Latviešu maize arī ir garšīga, sevišķi rupjā rudzu un slavenā saldskābā maize, ko arī ārzemēs tik gardu neatrodam. Slavenā no senču laikiem pie latviešiem bijusi viņu ārkārtīgi garšīgā zivju pagatavošana. Sevišķi speciālisti latvieši ir putras vārīšanā. Ir pie mums visvisādas putas: biežā putra un šķidrā putra, piena un tauku putra, tad vēl sevišķa garduma ziņā ir tā saucamā mērcamā putra, vidēja šķidruma, starp biezo un šķidro putru.

„Viens no vissenākiem mūsu tautas ēdieniem laikam ir grūdenis, kuŗu sagatavo no grūztiem miežiem, līdzīgi sengrieķu ēdienam alfita un norāda uz tiem senlaikiem, kad vēl nepazina mašānu, t. i. tanīs laikos, kad indoeiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās un senindieši no mums vēl nebija aizgājuši uz Āziju. Jo arī senindiešiem uzglabājies vēl tas pats vārds, no kuŗa atvasināts mūsu valodā: piesta un piestala, ar ko sagrūda miežus, grūdus, grūdienu sagatavošanai.

„Visu to ievērojot, jānāk pie slēdziena, ka mūsu senču kultūras stāvoklis ir bijis diezgan augsts, kas top pierādīts no viņu garšīgiem, labi pagatavotiem, ēdieniem. Tāpēc vajaga mūsu tautas ēdienus vairāk ievērot un izkopt, kā mantojumu no mūsu tautas sen-tēvu laikiem.

„Mūsu tautas ēdieniem ir arī liela nozīme tautas veselības ziņā. Kā zināms, katra cilvēka veselība pa lielai daļai ir atkarīga no viņa ēšanas, t. i. kā un kādus ēdienus viņš ēd. Latviešu tauta ir veselīga, stipra, izturīga un garīgi spējīga, tāpēc ka viņa no sen laikiem ēdusi labus garšīgus un veselīgus ēdienus. Tāpēc no tiem nedrīkstam novērsties, kas jaunākā laikā diemžēl notiekās, sevišķi pilsētās, kur lieto starptautiskos restorānu ēdienus un tauta, īpaši jaunā paaudze, caur tiem paliek neveselīgāka. Caur to ieviesusies beidzamā laikā pārākā gaļas ēšana, kas pie mūsu senčiem notikās ļoti reti. Saprotama lieta, ka tautas ēdieni, tāpat kā tautas dziesmas, caur gadu simteņiem izmēģināti un labākie paturēti, ir tiešām tautai visveselīgākie un derīgākie. Tāpēc piegriezīsim tiem turpmāk vairāk vērības, lietosim tos, kas vēl tautā ir pazīstami, un atdzīvināsim tos, kas ir puslīdz aizmirsti.“

Pie šī raksta maz kas piebilstams mūsu šaurajā veckultūras apskatē. Ar prieku piemināms, ka mūsu turīgās latviskās mājās reiz bija pasākušas piekopt senās galda klāšanas tradīcijas, ceļot galdā visu sviesta kubuliņu, visu šķīņķi vai visu siera gabalu. Šis

paņēmiens galda klāšanā stāvēja tuvu mūsu senajam paradumam, par kuŗu daiņa teikusi: „Kā labada galdinām likas kājas apakšā? — Ar maizīti nolīkušas, ne ar zeltu, sudrabiņu.“

Tiešām, latvietis savā zemē ilgus gadu simteņus pat tūkstošus ir bijis ļābi pārticis un pat bagāts uzturā un mantās. Tikai pēdējos gadsimtos to apraksta kā galīgi nabagu un pusbadā dzīvojošu, jo svešie zemes kungi bija sagrāvuši viņa saimniecību un atrāvuši tam nepieciešamo uzturu. Asaras spiežās acīs, lasot aprakstus par to postu, kādā mitusi mūsu tauta mūsu vēstures pēdējos laikos.

Amatniecība. Pats par sevi saprotams, ka ļābi nostādītā un dažādām nozarēm bagātā veclatvieša saimniecība nevarēja iztikt arī bez savas amatniecības. Vajadzēja darināt darba rīkus, traukus, saimniecības ēkas u. c. piederumus. Mūsu lietīšķās kultūras apskate rādiķa, kādi ieroči, rīķi un rotas lietas ļāu kopš seniem laikiem darinātas pašu zemē. Mūsu dzelzskalēķi, varķāļi un sudralkāļi minēti daiņās ar lielu cieņķu. Arī koka apstrādāšanā latvieši bijuši ļābi meistari.

Virietim, kas apstrādāķis cietās vielas — akmeni, metalu un koku, — nepaliek pakaļ sieviešu roku darbs audumu un apģērbu pagatavošanā. Latvietes bijušās priekšzīmīķas vērpēķas, audēķas un šuvēķas, ko nenoliedz arī svešautiešu kultūrvēsturnieķi. Tās pratušas ļābi krāsot, velt un balināt savus vilnas un nātnos audumus. Mūsu grāmatas krāsainajā pielikumā redzamais villainas stūris, kas pēc tūkstots gadu gulēšanas zemē, rāda visus vēl tagad lietoķamos ziedus: dzeltenu, sarkanu, zīlu un zaķķu. Šis paraugs rāda, cik ļāba un izturīķa bijuši toreizēķā krāsošana un kāda iemiķlota lieta bijuši auduma kaldināšana varā.

Raksturīķa īpašība latviešu amatniecībā ir tā, ka latvietis visas savā saimniecībā vajadzīķās lietas centies darināt pats saviem spēķiem. „Pagatavojot koka lietas, latvietis tāķu pārspēķģilitumā un lietderībā īķaunus; tā piem., latviešu ašķķu krēsli, ļāu kopš senlaikiem pazīstami,“ saka kāds pagāķjušā gadsimteņa vāķķu vēsturnieķs.

Vāķķu laikos latviešu amatnieķs saņēma daudzus ierosināķumus no amatnieķiem, kas apmetās ļāunuzplauķstošās pilsētās. Pilsētu vēlāķās amatnieķķu ģildes gan bija vāķķu iestādīķumi, bet daķš ļābs vārds šo ģilķķu amatnieķķu sarakstos skan ģlūķi latvisķi.

Mūsu tagadēķā amatniecība cenšas tapt patstāvēķīga un nacionāķķa, izmantoķķot seno amatnieķķu ļābās tradīķijas.

Tirdzniecība. Saimnieciskā dzīve saistīta ar šaurāķķu vai plašāķķu raķķoķķumu apmaiņu. Arī latvietim savā saimnieķošanā nācās pirķķt iztrūķķstošo un pārdot pārpalīķķušo. Visvecāķķās ziņas par tirdzniecīķķiem sakariem ar citām tautām saistas ap seno dzintara tirdzniecību. Bet arī tad pārdevēķģi „brīnīdamies saņēmuši augsto maksu“.

Vienmēr latvietis ir pircis un pārdevis, bet nekad tirdzniecība nav bijuši tam kā īpaša nodarbošanās. Ir veselas tautas, kas apdāvinātas veikalniecīķķiem talantiem, piem., ķģīdi pārtieķķ no tās peļņas, ko atnes preķķķu pirķķšana un pārdošana. Latviešam, redzams, nekad nav bijis sevišķs priekš uz tirģķošanas. Vienmēr to ir izdarīķģuši svešautieši — skandināvi, vāķķieši, ķģīdi un krievi. Pats latvietis palīķcis visā visumā tomēr tikai lauksaimnieķs. Latviešu tau-

tai tāpēc nekad nav bijusi īpaša tirgoņu jeb, vecā vārdā saucot, precnieku kārtā.

Tāpēc veclatviešu saimnieciskā dzīvē nevar runa būt par īpašu tirdzniecības kultūru, kā pie daudzām citām tautām, bet gan par vienkāršu preču apmaiņu kopējos tirgos.

Tāpat kā lietišķā kultūrā, tā arī saimnieciskā dzīvē ar vācu ienākšanu iesākās viņas sagraušanas laikmets. Sākot ar 13. g. s. vairs nevaram runāt par saimnieciskās kultūras tālāk attīstību un viņas īpatnību izveidošanos. Protams, saimnieciskā kultūra nesabruka uz reizi, un viena otra īpatnība turpinājas vēl joprojām, kā „iedzimto“ divainība, piem., rotējošā sviesta kuļmuca. „Latvju tautas ģenijam, kurš lauksaimniecības kultūras attīstības gaitā gāja īpatnējus ceļus un atrada daudz jauna un vērtīga, — vēsture uzsūtīja tādus žņaugus, kuri bija briesmīgāki nekā mēris un caurejoši sveši kara pulki — laupītāji. Pēdēji minētās likstas var tautas ražojošos un radošos spēkus paralizēt uz isāku vai garāku laiku. Bet tā liksta, kas nāca pār latvju tautu, sākot ar XIII. g. simteni, bija ilgstoša un liktenīga viņai, jo vilkās apmēram septiņus gadu simteņus un sistēmātiski nomērdēja un izsūca visus latvju tautas garigos īpatnējos spēkus. Ar to apstājās lauksaimniecības kultūras uz priekšu virzīšanās darbs, un pēc tam pamazām iznīka arī visi agrākie ieguvumi un panākumi šajā laukā.“ Tā gluži pareizi novērtējis mūsu saimnieciskās kultūras likteņus J. Mazvērsītis.

III. Sadzīves kultūra

Sadzīves kultūra, kas tiek saukta arī par sabiedrisko jeb sociālo kultūru, stāv visciešākos sakaros ar saimniecisko dzīvi. Sadzīve un saimniecība viena otru savstarpēji noteic. Un mums būtu grūti iedomāties cilvēku savā saimniekošanā gluži vienu, kā Robinsonu Krūziņu uz vientuļas salas.

Cilvēks meklē cilvēku un visgrūtāk viņš jūtās viens. Bet dzīvojot ar citiem, bez kuriem viņš nevar iztikt, cilvēkam nākās atšāties dažā labā vietā no savām interesēm par labu otram, viņš vairs nevar darīt visu, kas tam iekrīt prātā, bet tam vajaga rēķināties ar saviem līdzcilvēkiem. No šām piekāpībām, kas tiek darītas par labu citiem, sastādās kaut kas jauns, kas dažreiz iegūst milzīgus apmērus un varu. Tās ir ierašas, tiesības, pārvalde, likumi un tikumi.

Ir iespējamās četras dabīgas biedrošanās, kas stāv pie katras sadzīves kultūras sliekšņa:

1. Dzimumtiesiskā organizācija, kas balstas uz laulību, ģimeni un asinsradniecību.

2. Zemes sadraudziskā sabiedrošanās, kam pamatā ir apgabals, ko apdzīvo vairākas draudzīgas ģimenes vai ciltis, — piem., pagasts.

3. Kunga varas valstiskā apvienība, kas dod ļaudīm aizsardzību un saņem pretim uzticību un paklausību.

4. Saimnieciski nolīgtā saime, kas turās ar kopīgām interesēm saimniekošanā.

Visi šie četri veidi ir bijuši par pamatu arī dažādām latviešu senās sadzīves formām, kas kārtojušās viena pāri otrai un veidojušās tagadējo latvieti.

Sabiedriskā sadzīve cilvēka dvēselei vēl vairāk vajadzīga, nekā miesai. Tais gadījumos, kad cilvēks agrā bērnībā bijis atšķirts no citiem un tikai jaunekļu gados atkal ievests ļaudīs, viņš vairs nav varējis iemācīties cilvēcīgo valodu un domāšanu. Pat pieauguši cilvēki dzīvojot pilnīgā nošķirtībā, paliek izglītības ziņā iepakaļ citiem. Filozofam Kantam, šķietams, būs taisnība, kad viņš teicis, ka cilvēks bez sabiedrības būtu palicis lopu kārtā. Lai sasniegtu saimnieciskā un garīgā attīstībā kādus kalngalus, atsevišķam cilvēkam vajaga pieslieties kādam lielākam organismam — valstij, tautai.

Ģimene. Visa sadzīves kultūra galu galā dibinājas uz ģimenes dzīvi. Ģimenē radušies tie tikumi un ierašas, kas vēlāk saistīja kopā arī lielākus ļaužu vairumus. Laikam gan vienmēr bijuši

un būs satura pilnākie vārdi cilvēka valodā: mana ligava, mana sieva, mans bērns, tēvs un māte. Ja šo vārdu saturs nebūtu tas, kas saista cilvēkus vienu pie otra, tad pasaule būtu tikai skumja kara nometne, ko saista vara; bet ja šādas varas trūktu, tad cilvēks būtu zemāks par katru kustoni.

Senatnē ģimenei piederējusi galvenā un lielākā loma sadzīvē. Ģimene ir pirmais, kaut arī mazākais sabiedriskais iestādījums, kas balstās uz ģimenes locekļu mīlestību un vecāku bijāšanu. Brāļu un māsu attiecības ģimenē pēcāk izvēršas par dziļiem cilvēku sakariem arī ārpus ģimenes.

Senā latviešu ģimene ietvēra sevī vismaz divas paaudzes: veco un jauno. Jaunā — dēli un meitas nebija redzējusi savus vecākus dzimstam, tēvs parasti neredzēja savus dēlus mirstam. Šo abu paaudžu mūži tikai pa daļai pieskārās viens otram.

Kad dēli ģimenē uzauga, tie apprecējās un palika vai nu turpat tēva mājās, vai arī atstāja tās, nodibinādami jaunu, patstāvīgu ģimeni. Taču ļoti bieži dēli dzīvojuši ar savām sievām un bērniem tēva mājās, sastādidami tā saukto lielģimeni. Mūsu daiņas sīki pauž par dzīvi šādās lielģimenēs, par viņas trūkumiem, priekiem un bēdām. Vēl 17. un 18. g. s. esot latvieši dzīvojuši šādās lielģimenēs. Par kurzemniekiem to liecina ceļotājs Brands: „Viņi dzīvo nabadzīgās un mazās mājiņās, kur ļoti bieži ir tikai viena dūmistaba ar pieliekāmo kambari. Šai istabā ir no lieliem laukakmeņiem uzcelta krāsns, pie kuņas viņi naktis pārguļ cits pie cita maišus: tēvs, vectēvs, māte, bērni. Jāatzīmē, ka pie viņiem mēdz dzīvot, kopā ar tēvu, dēli un bērnu bērni. Viņi guļ uz zemē pasviestām lupatām, lai gan tur ir arī dažas nedaudzas gultas.“ Šādu lielģimeni pazinušas visas citas āriešu tautas un viņas senais nosaukums ir *saimē*, kas nozīmējis nevien mājas kopību, bet arī „mīļos“ un „draudzīgos“. Tamdēļ lielģimene saucama labāk par saimi un viņas galva par saimnieku.

Tas, ko mēs redzam, ieskatoties veclatviešu ģimenes dzīvē, ir katras cildināšanas vērts, ģimene tur stāv nopietna un svēta ar māti viņas vidū. Tā mīlestība, ko tur savstarpēji apmaina māte un bērni, tas ir milzu kapitāls, kuŗš neizsīkst, kamēr ģimenes locekļi dzīvo.

Māte ir ģimenes sirds. Šo sirdi glabā nevien bērni, bet arī vīrs. Es nezinu nevienai citai tautai tik raksturīgu nosaukumu laulāto ļaužu apzīmēšanai, kā latvju daiņās atronāmais „mūža draugs“. Šī visu mūžu turamā draudzība paliek stingra un nešķirāma pat tad, ja vīrs ir skarbs un bārgs. „Labāk man bārgs vīriņš, nekā laiskis vazājās: es būš' bargu iztecēt, pa rīkstes galiņam.“

Pēc daiņām iznāk, ka senā laulība nav tikusi nicināta, kāda arī sieva nebūtu — savā auguma vai dvēseles īpašībās, ja viņa reiz apņemta. „Lai nicina, kas nicina, tu, tautieti, nenicini; — tev ar mani jādzīvo“. Šis jādzīvo bija tas, kas lika piekāpties vienam otra priekšā, „viens otram klausīdami, tā mēs mīļi dzīvosim.“ No mūža drauga, redzams, šķīrušies tikai vienā gadījumā kad „nav laimes dzīvojot“. Taču šī laime toreiz saprasta citādi, kā mūsu dienās. Tur bija jāšķirās, ja kopējā saimniecībā nekas negāja no rokas: „pirti kūra, tā nodega, pirmo bērnu vilks aiznesa“. Tādi ir uzrādīti daiņās šķiršanās iemesli, un tie stāvējuši ārpus pašu mūža draugu gribas. Neuzticība kā šķiršanās iemesls nav bijis iespējams,

jo tādu norādījumu, ka laulātie varējuši būt viens otram neuzticīgi, nav ne tautas dziesmās, ne arī vēstures dokumentos. Cik brīvi savstarpējā satiksmē dzīvoja jaunie ļaudis, tikpat' apvaldīti tie izturējās kopdzīvē.

Hupelis apliecina, ka precētie latvieši savā starpā esot ļoti uzticīgi. No precēšanās tuvu radnieku starpā tie ļoti izvairoties, bet izvarota vai no kāda cita grūta tapusi meita bieži vien tiekot apprecēta, ja vien tai neesot tā slava, ka tā gulējusi pie krieva vai vācieša (Top. Nachr. II, 138). Kohls savukārt saka, ka divu mīlošu latviešu attiecības, līdzinoties gandrīz pilnīgai brāļu un māsu mīlestībai (II. 153).

Pieņemoties civilizācijai, ģimenes saites un godbijība pret vecākiem samazinājās. Šī parādība ir tik vispārīga, ka tajā mēdz ieraudzīt īpašu sabiedrības attīstības likumu.

Ģimene senāk bija arī tā, kas audzināja jauno sabiedrības locekli. Te atkal jāsaprot, ka latviešu mātes darbs bijis vairāk vērts, nekā tagad simts modernu skolotāju pūliņi. Māte kā audzinātāja latviešu ģimenē ir kaut kas dziļas vērības un cieņas pelnošs. Par šo jautājumu raksta Teodors Zeiferts („Audzināšana veclatvju mājās“): „Bērnu audzināšanā vislielākā loma mātēi. Viņa nav vienkārša audzinātāja, viņa ziedo sevi savam bērnam. Ar to māte dabū tādu apskaidrojumu, ka tā paceļās dievības tuvumā. Šai ziņā mūsu tautas dzeja apveltī māti ar tikpat dievišķu daiļumu, kā vidus laiku lielie gleznotāji Dievmāti. Bērniem ir māte vairāk, nekā saule: gaŗa tā diena, kad neredz sauli, vēl gaŗāka tā, kad neredz māmiņas. Meita deg skalu, deg sveci, istaba tumša; ienāk māmiņa istaba tūdaļ gaiša... Mātes dievināšana, mātes kults, šē savienojas ar saules kultu. Tas saplūst kopā arī ar Mārās kultu... Kur māti tā godina, tur audzināšanai drošs pamats..“

It visur redzama mūsu senā ģimenē ārkārtīga cieniņa pret bērnu. Tas stāv visas ģimenes uzmanības vidū. Kas viss nav sadomāts dziesmiņu, pasaku, mīklu un rotaļu veidā bērna dēļ! „Paturot acis tikumības prasījumus, audzinātāji bērnus nebūt nēaprobeŗoja uzbāzīgiem priekšrakstiem. Bērni auga svabadībā, dzīvodami savu īpatnīgo bērna dzīvi, nejudamies apspiesti savā bērna dabā. Notika otrādi: lielie nolaidās viņu dzīvē. Vienmēr ģimenē bija kādi locekļi, kas nodevās bērniem. Pa lielu lielai daļai tā bija vecmāmiņa, tad vectēvs, māte, tēvs, dažreiz arī citi mājnieki. Tie viņus šūpoja un auklēja, gāja ar viņiem rotaļās un jokoja, dziedāja viņiem dziesmas un stāstīja pasakas. Visos šinīs nodarbošanās veidos bija iekšā arī savas pamācības, tomēr pasniegtas tik neuzbāzīgi, ka bērns tās piesavinājas neviļus,“ tā turpinā pāzīstamais pādagogos Zeiferts.

Tik pat liela nozīme, cik ģimenei bija audzināšanā, saimei piekrita darba iekārtojumā un disciplinā. Uz ģimenes celtās saimes nozīme senajā sadarbībā, lai iegūtu pārtiku un turību, ir sevišķi liela.

Saime. Ģimene sazaroja par saimi, kad bērniem pieaugot, dēli atveda vedēklas no tautām. Šajā lielģimenē nāca klāt vēl kalpi un kalpones, kas vissenos laikos varēja būt arī kara gūstekņi. Tā saime reizē bija nevien asinsradu kopība, bet arī saimnieciska organizācija.

Senai saimnieka sētai vajadzēja daudz vairāk darba roku, nekā

tagad, kad ļaužu spēku aiztaupa uzlabotie rīki un dažādas lauksaimniecības mašīnas. Jo lielāka bija saime, jo turīgāki tā varēja dzīvot. Un kādi tik nav saimes darbi vecajā latviešu sētā! Virieši tur ar, ecē, plauj, kuļ, dravo un baro zirgus. Sievietes maļ, cepj, vāra, vērpj, auž, šuj un velē. Šī veclatviešu sēta bija kā mūžīgi kustošs skudru pūlis, kur slinkumam un bezdarbībai nebija nekur vietas. Tādu laiskumu, kā to sastop pie krieviem vai čigāniem, latviešu mājās nekad nevaram iedomāties. Arī to laiskumu, ko atzīmē ceļotāji pie vietējiem vāciešiem, nevarēja atrast latvju sētā. Zebastians Mūnsters savā kosmografijā (ap 1598. g.) stāsta par mūsu zemes vāciešiem: „Strādāt šajā zemē ir kauns un dikā staigāt gods. Sievietes, kas šai zemē dzimušas, ir iebildīgas. Ar vērpšanu un citiem sieviešu darbiem tās nenodarbojās, domādamas, ka tas viņu augstais kārtai ir negods. Šai zemē aug vislabākie lini un pie tam ļoti daudz, bet audekļi tur dārgāki, nekā pie mums: tam par iemeslu, ka sievietes nevērpj, un Vācijas sievietēm nākās viņām to savērt un kad audeklis gatavs, tad viņām turpu atsūtīt.“

Vēlākie kļaušu laiku rakstnieki apraksta, cik nevižīgi latvietis strādājis muižas saimē. Kā tas visādi centies nosist laiku un kaitēt kunga mantai. Latvietis spējgs strādāt tikai savā saimē un nevižīgi kalpo otram.

Latvju saimes priekšnieks bija saimnieks. Viņš bija vispirms kopdarbu vadītājs un darbu iedalītājs. „Saimnieka acis padara vairāk, kā rokas“, tā viņa lomu novērtē sakāmvārds. Saimnieks gādāja arī par to, lai saimes ļaudis nedzīvotu nesaticīgi, lai saimē valdītu miers. Blakus saimniekam darbojās tādā pašā garā arī saimniece.

Par saimnieku parasti bija tēvs, bet viņa nespēka vai nāves dēļ saimes vadīšanu uzņēmās parasti vecākais dēls. Kam nepatika vairs palikt vecajā saimē, varēja no tās aiziet, paņemot līdzī tikai savu personīgo mantu. Pirmatnējo komūnismu, kuŗam vieta bija tad, kad dzīves apstākļi vēl bija pārāk vienkārši, latvieši jau sen bija pametuši.

Saimnieks vēl tagad latviešu tautā ir ievērojams sabiedriskās kultūras faktors un dažkārt senā latviešu saimnieka labā slavas vērts.

Pagasts un novads. Etimoloģiski pagasts atvasināms no krievu *gostj* — nelūgts viesis, vācu *gast* — svešinieks, kam atbilst latīņu *hostis* — ienaidnieks. No tam cēlies arī krievu *pogostj*, kā nodokļu iestātijums, kas pieminēts krievu vēstures avotos jau 947. g. Pagasta pirmnozīme ir mielasta nodevas, kuŗas saņēma kungs vai valdinieks, apceļojot savu zemi, lai izspriestu tiesu un rīkotu valsti. Tautas pienākums, kā to aprakstījis A. Švābe, savā „Pagasta vēsturē“, bijis dot karalim līdz ar viņa pavadoņiem uzturu un nakts māju viņa amata ceļojumos. Šis vārds ir aizgūts no krieviem jau kopš vācu laikiem, kad Vidzeme bija piešpiesta maksāt meslus Pleskavas un Polockas kņaziem.

Pašiem latviešiem tai laikā bijis kāds cits vārds, lai apzīmētu pārvaldības vienību, kas sastāvējusi no vairākām saimnieku mājām. Tas bijis vai nu valsts, novads vai draudze. Arī pagasta nodevas vēl 1583. g. sauktas par „*Welten und Metteckel*“ — *weltes* un *metekli*, kas pieminētas arī daiņās. Virs Dikļa pagasta valdes durvim pirmskara gados stāvēja veca izkārtne ar uzrakstu:

„Dikļu valsts valde“. Daiņas min „kunga valsti“ vairāk, nekā pagastu. Fr. Zālits „Latvijas vēsturē“ runā par draudzī, kā par teritoriju, kuŗas vidū atradusies pils lauzu patvērumam un kuŗu aizstāvējuši senie kaŗa draugi, pils valdnieka karabiedri. Beidzot Bilensšteins aizrādījis, ka kuŗsi un zemgaļi pagasta vārdu gan zinājuši, bet nelietojuši. Tai vietā viņiem bijis novads. Kad Kurzemi apceļodams jautāju vecajiem ļaudīm, ko nozīmē vārds novads, tie atbildēja, ka tā esot zeme, kas piederot vienam kungam. Plašāk novadu iztirzājis jau minētais Švābe savā kultūras vēsturē. Viņš jēdzienu pagasts un novads lielā mērā pielīdzina vienu otram.

Tādā kārtā domāsim, ka ģimenei sadaloties vairākās saimēs, pēdējās apvienojās īpašā radniecīgā novadā ar novadnieku priekšgalā. Šādu nosaukumu daudzina arī daiņas. Novads kā zeme bija apdzīvots no vienas dzimts, kas sastādījās no radniecīgām saimēm. Dzimts bija saimju apvienība, kuŗu vienoja kopējs novads, saimniecība, svētvieta un valodas izloksne. Pēc senājiem ieskaŗtiem dzimts bija paplašinājusies saimē, un dzimtā izšķīra tuvus un tālus bāliņus un nozariēsus.

Taču novada iedzīvotāji nesastāvēja tikai no dzimtas radiem vien, bet novadā ar laiku varēja apmesties arī ārdzimtnieki, un tagad mēs pagastos redzam visai raību iemītnieku sastāvu, pat sveštautiešus.

Glūzi dabīgi, ka dzimtas vecākais un cienījamākais vīrietis, varēja arī būt par viņas vadoni. Tā radās pirmā vara un pārvaldība virs saimes un ģimenes. Domājams, ka tas saucas arī par vecāko, seniores, vai par dzimtskungu. Vēsturnieks Krodznieks raksta:

„Kā dažureiz zemes slāņos uzduramies ūz ērmīgiem pārakmeņotiem zvēru kauliem, vai arī stādu atliekām, kādu virszemes pa lielākai daļai vairs neatrodam, tā valodā sastopam vārdus, kam agrāki, senākos laikos, bijusi pavisam citam nozīme, bet kas ar laiku, sadzīves apstākļiem pārvēršoties un attīstoties, dabūjuši pavisam citu nozīmi. Tāds vārds ir, p. p., dzimts. Tagad mums pazīstama „dzimtsbūšana“ ar saviem atribūtiem „dzimtskungs“, „dzimtsļaudis“, „dzimtsmuiža“, kas sinonīmi vergu būšanai, verdzībai. Kad nu runā par dzimtsbūšanas atcelšanu, tad tagad saprotam, ka verdzībai gals un atnākuši brīvības laiki. Bet vārdam dzimts bija senatnē cita nozīme, un proti, tāda, kāda latīņu gens, grieķu genos, krievu rod, vācu Geschlecht. Mēs šā vārda nozīmi vislabāk noskārtīsim, ja ievērosim, ka tauta, domājams, cēlusies un tālāku šis celms attīstījies.“

Dzimtskungs pēc Krodznieka domām ir tikpat vecs latviešu vārds, kā kungs un lielkungs. Tiešām, daiņās lietotais kungs, kaut arī bargs, visbiežāk zīmējās nevis uz svešo vācu kungu, bet gan uz savējo. Taču ar senā kunga vārdu parasti saistāms arī jēdziens par valsti.

Nav domājams, ka dzimtskungs jeb novada vecākais būtu bijis dažādu strīdus lietu un novada darīšanu vienīgais izšķirējs. Te spriedusi līdz visa dzimts. Tādas sapulces pazīstamas arī pie slāviem un igauņiem. Chronists latīņu valodā to dēvē par „placitum“, bet nemīn latviešu vārdu. Daži vēsturnieki domā, ka tas varējis saukties par vietnieku pulku. Sapulces tiesību baudījuši tikai pilntiesīgi iemītnieki, kas sapulcējušies pilnā apbruņojumā. Sie-

vas, bērni, kalpi un svešinieki šajās dzimts sapulcēs nav tikuši pie-
laisti.

Valsts. Tā piļu novadi paši par sevi vai apvienojoties vai-
rāki kopā, ar laiku kļuva par latviešu valstiņām ar saviem valdi-
niekiem jeb kungiem. Tādi valdinieki vācu ienākšanas laikos vec-
latviešiem bijuši Beverīnas Tālivaldis, Soteklas Rusiņš, Tērvetes
Viesturs, Lamekins u. c. Mazas valstiņas senatnē nav nekas nepa-
rasts, un it īpaši atbilst latviešu savrūpam raksturam. Jau 9. g.
Ansgars raksta, ka Kurzeme sastāvējusi no piecām valstiņām „ci-
vitates“. Tāpat bijis arī pārējos tagadējās Latvijas apgabalos.

„Nav ko šaubīties,“ saka Krodznieks, „ka valsts nav jaunlaiku
nosaukums, bet latvieši viņu pazinusi jau tos laikos, pirms vācieši
te ieradās. Ka latviešiem toreiz jau bijusi zināma sadzīves kārti-
ba, uz tam jau arī aizrāda vārdi, kā Tā l i v a l d i s, V i s v a l d i s!
Šādu valsti valdījis ar novadu un dzimts vecākiem saziņā k u n g s
jeb l i e l k u n g s. Šis vārds ir ļoti sens un stāv sakaros senģer-
maņu k u n i, t. i. dzimts, un König tad nu būtu šā dzimts priekš-
nieks. Krievu k n a z a nosaukms cēlies no tās pašas saknes.“
Šķietams, šis vārds bijis pazīstams jau āriešu pirmtautai, kaut arī
ar šaurāku nozīmi.

Vēsturnieks P. Dreimanis savā rakstā „Zemgales lielskungs Vie-
starts“ sīkāk iztirzājis attiecības starp kungu, lielkungu, novadu
un valsti. Aprakstu beigdams tas spriež: „Saņemot kopā visu sa-
cīto, jāatzīst, ka Zemgale bija valsts. Par tās noorga-
nizēšanos un valstiskās iekārtas nostiprināšanos liecina viņas simts
gadu cīņa par savu neatkarību: vāji organizēta tauta nespētu
simts gadus turēties pretī labi organizētiem un apbruņotiem vācie-
šiem. Šis valsts teritorija sadalījās vairākos novados ar pilīm
centrā. Novados valdīja kungi, kuŗu vara atgādināja rada vecākā
autoritāti. Viņi arvienu bija no augstmaņu kārtas. Kāds no no-
vadu kungiem tika atzīts par visas Zemgales lielkungu... Lielkun-
gam Viestartam ir noteicošs vārds ticības lietās. Viņš pretojas
mežotniešu patstāvīgai rīcībai ticības lietās, bez sazināšanās ar sa-
vu tautu, apsolas ņemt uz Zemgali līdzī pāvesta legāta sludinātāju
un iepazīstas ar zemgaļu dievu gribu. Vērojams, ka lielskungs Vie-
starts ir arī augstākais tiesnesis zemē. Tā tad lielskungs Viestarts
ir patstāvīgs Zemgales valdinieks. Kara laikā viņam ir neaprobe-
žota vara.“

Mums šeit uzsverams tas apstāklis, ka lielskungs Viestarts bi-
jis ne tikai augstākais valdnieks, bet arī augstākais garīdznieks jeb
v i c e j s, viņš zilējis arī Dieva prātu: „bez tam viņš atzīmēja, ka
Dievu zīmes paredzot vislabāko iznākumu“. (Indr. XII. 2.). Tici-
bas jautājumos pie viņa griežas pāvesta legāts, kā pie tāda, kam
tur noteicošs vārds, „bet viņš savā stūrgalvīgā neticībā nesaprata
priecās mācības un nekristījās, bet atkal apsoliņās nākotnē ņemt uz
Zemgali līdzī pāvesta legāta sludinātāju (Indr. XXIX. 4.). Garīdz-
nieka pienākumi saimē piekrita saimniekam, novadā novadniekam,
bet valsti lielkungam.

Tā nu redzam, ka arī satversmes ziņā latvieši nav stāvējuši
pakaļ saviem kaimiņiem ģermāņiem un slāviem. Par pārvaldības
labo organizāciju liecina tie 300 drošie pilskalni, kas atrodas mūsu
zemē. Vācu ienākšanas laikā tās ir diezgan spēcīgas, taču viņas

nespēj izturēt Vācijas kara mākslas jaunākos sasniegumus un viena pēc otras krīt.

Radi. Mēdz teikt, ka tikai zvēri un lopi kūtiš nepazīst savus vecākus. Cilvēks tos nekad neaizmirstot. Raksturīga seniem latviešiem ir radu turēšana, neraugoties uz viņa savrūpo dabu. No pašas indoeiropiešu pirmtautas laikiem nāk mums radniecības turēšanas paradumi un arī nosaukumi.

Jau vairākkārt pieminētais Kohls raksta: „Latvji ir sevišķi spējīgi ģeneologi; tie augstu tura ģimeni un izseko asinsradniecību līdz vistālākam gradam. Tuvās, tuvākās un vistuvākās asinsradniecīgās attiecības, kuŗās ar kādu stāv, tiek pastāvīgi no tiem iztirzātas un labprāt atzītas. Mēs tāpēc varam par labu apgalvojumam, ka latviešu leksikons dažā ziņā ir bagātāks izteicieniem kā mūsējais, piesaukt nebeidzamu vairumu vārdu, kuŗus latvieši darinājuši radniecības attiecību apzīmēšanai... Tā pie viņiem sievas tēvam ir īpašs vārds — *tēvocis*; sievas mātei — *mātiце*; sievas brālis turpretī — *svainis*; sievas māsa — *svaine*; māsas vīrs — *znots*; brāļa sieva — *mārša*; sievas māsas vīrs — *ķeluvainis*; vīra brāļa sieva — *ietala*; (Pie mums visu to sauc tikai par švāģeriem un švēģeriem). Brāļa dēlu sauc — *brālietis*; bet māsas dēlu: *māsēns*; vīra brāļa dēlu — *dieverēns*; sievas brāļa dēlu — *svainēns*; brāļa meitu — *brālene*; māsas meitu — *māsene*; vīra brāļa meitu — *dieverene*; sievas brāļa meitu: *svainene*. (Pie mums tos visus sauc Nichte un Neffe).“

Protams, Kohls nav uzskaitījis vēl visus radu nosaukumus, kas sastopami tautas valodā un daiņās. Izlaists pat visbiežāk lietotais apzīmējums vīra brālim — *dieveris* un dēla sievai — *vedekla*. Par šās „radu būšanas“ vecumu liecina mūsu nosaukumu saskaņa ar senindu attiecīgiem nosaukumiem. Piem., mūsu dieveris tur saucas *dēvār*; ietere — *yātara*s.

Radu turēšanā bija kaut kāds no paša Dieva uzlikts pienākums: „kas radiņus neturēja, tam Dieviņš nelīdzēja,“ tā atgādina laudim daiņa.

Precēšanās gadījumos vienmēr raudzījās arī uz radiem, vai ir „lieli radi,“ vai nav „vāji radi“. Izsargājās radoties ar sveštautiņiem, kaut gan kāda daiņa saka: „krievam devu sav' māsiņu, pats precēju leišu meitu, eim krievos, eim leišos, visur manim znoti, radi.“ Tad tomēr šai daiņā, šķietams, ar humoru uzsvērts nevis vispārējais paradums, bet tikai atsevišķais gadījums. Attiecībā uz brāļu tautu leišiem tam varētu būt vairāk vietas nekā uz krieviem un igauņiem. Tā Kohls raksta par igauņiem un latviešiem šajā lietā: „Tie gandrīz nekad neprecas savā starpā. Tāpēc starp viņu abu zemēm nekad nav radusies kāda jaukta jeb pārejas tauta, un pat sīkās, atskaldītās igauņu masas, kas šur un tur atrodas latviešu starpā, turas ļoti savrūpi no tiem. Šeit redzams gaiši pelēkais latviešu svārks, bet dažus simts soļus tālāk jau melnais igauņu.“

Šo pašu atturību mēs redzam attiecībā pret vāciešiem daiņu laikos. Latvieši nav sakusuši ar vāciešiem vienā tautā, kaut gan Anglijā uzvarētāji normāņi un uzvarētie anglo-sakši sakūst vienā tautā — angļos. Tāpat franki iekaŗo gallus un sakūst romāņos. Visur šādos gadījumos notiek savstarpēja saprašanās un izlīdzināšanās, tikai latviešos vien nē.

Radniecīgas attiecības pie āriešiem skaitītas pēc tēva — paša; senind. — pitár, grieķ. patér. Šis pats ir arī dzimts kungs — senindu vic-pāti, iran. vīs-paiti, leišu viešpats, jo vīs, vit nozīmē āriešu valodās dzimtu. No šiem vārdiem laikam cēlies arī Vidzemes nosaukums un Viestura vārdi. Šādu tēva varu ģimenē un dzimtī dēvē par patriarchālu iepretim mātes varai jeb matriarchatam. Priekšāriešu laikos Eiropas tautās esot valdījis matriarchāts ar mātes tiesiskām priekšrocībām.

Latviešos, kā āriešu pamattautā, šis patriarchāts skaidri izpaužas un radniecība iet tēva dzimtsvārdā jeb uzvārdā. Sieva izejot pie vīra, vēl šodien pieņem viņa vārdu.

Sadzīves pirmformas senatnē
 ||| — Patriarchāts, ≡ — Matriarchāts

Savas dzimts vīriešus latvieši senāk sauca par bāliņiem, bet svešas dzimts piederīgos par tautām. Tautu zeme, tautu meita, tautu sēta — nozīmēja svešu zemi, laudis un mājas. Tagad šis vārds ieguvis gluži pretēju nozīmi, jo tautietis tagad ir savas tautas cilvēks.

Kārtas jeb šķiras. Vecajā latviešu sadzīvē pastāvējušas arī lauku kārtas. Kārtu pastāvēšana ir cieši saistīta ar cilvēka dabu. Starpības radišana starp augstu un zemu, sliktu un labu ir kultūras vajadzība, un tā rodas pati no sevis, arī tur, kur domājas

to nepazīstam, piem., Ziemeļ-Amerikas Sav. Valstīs. Kārtu apziņas visdziļākais pamats ir cilvēka nevienādā vērtība, kas ceļas vai nu caur iedzimtību, audzināšanu vai mantu. Bet taisni šī nevienādība, pēc daudzu kultūrvēsturnieku domām, ir visas attīstības galvenais iemesls. Jau pati daba nepazīst nekādu vienlīdzību, un ar savu iedzimtību noliek daudzas tautas un rases mazvērtīgā stāvoklī un citu tautu izmantošanā.

Par starpību, kā kultūras dzinuli it pareizi spriež A. Dauge: „Starpību izjūta ir tas avots, iz kura plūst pareiza vērtēšana un līdz ar to tieksme — augstāk celt zemo, lielāku darīt mazo. Tā vien tikai mostas kustība, uz priekšu iešana, uz augšu kāpšana. Kur nav izjūtas priekš starpībām, tur garīgā dzīve drīz apstājas savā gaitā, jo kur nav nekādu starpību, tur taču viss var palikt kā bijis. Tikai uz stipras sajūtas, ka cilvēki un lietas ir visas savādas, ka tām dažāda, ļoti nevienāda vērtība, ierosina garu un modina gribu cēsties pēc augstākā. Un tikai tad mostas arī spēki, mostas varonība.“

Tiešām, ja neviens nedrīkstētu sadzīvē pacelties augšup un ja nevienam nebūtu jābaidās noslidēt zemē, tad nebūtu arī tās cēšanās tikt uz augšu; kas ir visas cilvēku labklājības iemesls. Kad ieskatas daiņās, tad tur viscauri redzams, cik ļoti latvietis ievērojis starpību ļaužu garīgās un materiālajās vērtībās. Raženais un neveiklais, nelga un labietis, bajārs un kalps — ikvienam latviešu acīs ir savs novērtējums. Bet nekur arī nav tik daudz skaudības pret augstāko kā latviešos. Skaugis ir latvietim licies bīstamāks pat par burvi. Šķietas, ka latviskās skaudības māte ir tieši šķiru starpība, ko latviešu tautas individuālā dvēsele sajūt dziļāk nekā citas tautas. Starpības meklēšana, vērtēšana un radīšana ir latviešu dvēseles satversmes pamatipašība. Varbūt, ka viņa būs savā laikā viens no lielākiem dzinējspēkiem, kas dzīs latviešu tautu uz pilnības pusi.

Neuzskaitot visas dažādās latviešu tautas šķiras un kārtas, pieminēsim tikai trijas galvenās, ko noteikusi latviešu saimnieciskā un sabiedriskā iekārta. Tādas kārtas bijušas vismaz trīs: labieši, saimnieki un kalpi.

Pie labiešiem pieskaitāmi kungi un bajāri. Kungs, kā redzējam, bija valdnieks, kas pēc daiņu vārdiem tiesā, ņem nodokļus, sūta ļaudis kaļā. Bajāri bijuši bagātākie savā novadā. Viņu sēta, salīdzinot ar citām, ir lielāka, glītāka, turīgāka. Daiņas sīki apraksta bajāru zirgus, mājokļus un apģērbus. Viņu turības avots, šķietams, bijuši liela saime un daudz kalpu. Daiņas viņu dažkārt arī dēvē par labo.

„Kā sengrieķu valodā „agathoi“ (labie) jeb aristoi (vislabākie; no kam aristokrati) apzīmēja muižnieku kārtu, tā arī senlatviešiem, kā rāda tautas dziesmas, ir bijusi sava par „labajiem“ jeb „labiešiem“ saukta lielmaņu kārta; un izteiciens „dažs labs“ senāk ir nozīmējis: dažs lielmanis. Verdzības laikos tāda „labiešu“ kārta latviešu starpā grūti iedomājama; tad laikam tikai izšķīra saimniekus un kalpus un (vācu tautības) kungus. Jādomā, tāpēc, ka dziesmas par „labiem“ ir cēlušās priekš vergu laikiem“ (J. Endzelins).

Šos labiešus piemin Indriķis kā meliores un Alnpeke kā Besten. Labietis bijis ne tikai turīgais, bet arī izglītotākais un

garīgi pārākais. Labieši bijuši senie latviešu aristokrati un pārējo šķiru paraugs.

Saimnieku kārtai pieder zemes turētāji un viņas brīvie arāji — tēvu dēli un mātes meitas. Tie ir ļaudis iepretim neļaudim jeb kalpiem. Ļaudis ir āriešu pirmvalodas vārds un nozīmē „brīvo“. Saimnieku kārtā attīstījās tūdaļ pēc āriešu pāriešanas uz zemkopību — tā ir vidus šķira, ar vislielāko nozīmi tāutas dzīvē. Vispārīm piedzīvots, ka tikumība, rūpība, čaklums vislabāki uzplaukstot vidusšķirās. Vēsture rāda, ka tie laikmeti tautu dzīvē bijuši visraženākie, kur darbojusies kāda plašāka vidus šķira. Tie ir visražīgākie laikmeti bijuši arī cilvēces vēsturē. Tāda ir no laika gala bijusi tā šķira, kas turējusi mūsu lauku sētas — saimnieki.

Trešā šķira bija kalpi, neļaudis. Senos laikos tie izcēlās no kara gūstēkņiem, kuņiem nav ne tēva, ne mātes. Tos arī nostāda iepreti tēva dēliem un mātes meitām mūsu daiņās. Senāk tie nedrīkstēja precēties, un parasti pamazām izmira. Vāciešiem ienākot ar šādiem kara gūstēkņiem — sievietēm un pusaudžiem bija pilna Vidzeme. Ieviešoties pēc tam zem vācu varas citādām sadzīves attiecībām, kalpi saplūda kopā ar saimnieku kārtu, tāpat kā viņa senie labieši. Taču ilgi vēl pēc tam zināma starpība tomēr turējās starp kalpu un saimnieku un nav vēl šodien gluži izzudusi.

Kārtas un šķiras padarīja kuplu veclatviešu sadzīvi. Daiņas un vēstures ziņas, kas šās attiecības pilnīgāki apgaismo, vēl nav diezgan labi izpētītas un te kultūrvēsturniekiem stāv priekšā liels darba cēliens.

Virietis un sieviete. Viriešu un sievietes dabā jau no paša laiku gala pastāv dziļa nevienādība. Un tie, kas no sievietes prasa to pašu, ko no virieša, tie draud padarīt dzīvi vienpusīgu, tāpat kā tie, kas tura sievieti par mazvērtīgu un atrauj viņu kultūras darbam. Sievišķība, gluži tāpat kā virišķība, ir dzīvei nepieciešama, un abi kopā šie spēki dara dzīvi pilnvērtīgu un kuplu. Šķietas, ka šādā veidā attiecības starp virieti un sievieti ir izjustas arī veclatviešu sadzīvē. Jau pieskāramies vīra un sievas attiecībām sakarā ar ģimeni. Vēl gribētos pievest dažu vērojumu un spriedumu par virieša un sievietes attiecībām pirms ģimenes nodibināšanas. Jau ieminējamies, ka puīšu un meitu savstarpīgās attiecības bijušas diezgan brīvas un neapspiestas. Tautietis var bildināt kuņi meitu vien grib, bet meita var atsacīt katram, kas tai nepatīk. Uz nākošo laulības dzīvi abas puses raugas ļoti nopietni — gatavo pūru, pērķ zirgu, krāj naudu, rīko plašas kāzas. Lai isteni nolūkotu meitu augumu, notika gulēšana uz kopēja palaga, zem vienas segas. Tas notika atklāti, bez slēpšanās un kauna. Tautu dēls to dara teikdams: „Gul pie manis tautu meita, es tev pāri nedarišu, es nebiju blēņu puisis, pie man' blēņu neatrada.“ Vēl stingrāka šādās reizēs bijusi pati tautu meita. To apliecina arī latviešu senās dzīves vērotājs Hupelis: „Kādu meitu atrast gulam puīša rokās, pie viņiem nav nekāds kauns; uz bārieniem tā atbild pavisam droši: „mēs neesam darijuši neko ļaunu, mēs sekojam parašai.“ Palaikam tie var gluži nevainīgi kopā gulēt, jo smagais dienas darbs velk uz miegu un atrauj kāribām...” (Top. Nachr. II. 137.)

Kādā citā rakstā „Par jaunavības vērtību pie igauņiem un latviešiem“, viņš vēlreiz atkārtoti to pašu: „Jāpiezīmē, ka pēc zemes

ierašām igauņu un latviešu meitas drīkst palikt pie jauniem puisiem (bet tikai ne pie precētiem vīriem) visu nakti, bez kā ko zaudētu no sava goda. Viņas atbild, ja tās par to uzbilst: „Mēs taču neesam neko ļaunu darījušas!“ un daudzi apgalvo, ka tie tikpat godīgi atkal pieceļoties, kā kopā gulējuši. Tas nav nekāds brīnums un tikai samaitātam un miesas kāriģam ārzemniekam krit acīs.“ (Nord. Miscell. 26, 258.).

Tā šīs riskantākās jauniešu sadzīves attiecības novērtējis stingrais vācu garīdznieks. Tā kopā saņemot to, ko noprotām no daiņām un no šādām ziņām, nevaram uzlūkot jauniešu attiecības nekādā ziņā par izlaidīgām. Protams, viens otrs citāds gadījums nav neizbēgams, un patiesām arī bijis, kā to liecina baznīcu grāmatas un tiesu aktis.

Citās reizēs jaunieši dzied, rotaļo un vingrinās asprātībās viens otru pārspēdami. Jau ģimenē ieaudzīnātā cieņa pret māti, nav ļāvusi necienīgi izturēties arī pret jaunavu un līgavu.

Latviešu sievietē bijusi no laika gala daudz brīvāka un cienāmāka nekā tas vērojams slāvos un ģermāņos. Patiesībā nemaz nevar runāt par kādu nebrīvību vai varmācību pret to. Šo savu cienījamo stāvokli mūsu senajā sadzīvē tā bija godam iekarojusi ar savu strādīgumu, saprātību un tikumiem. Latviešu sadzīvē un kultūrā sievietei ir tāpēc daudz ievērojamāka loma, nekā pie citām tautām. Tā bija nevien ģimenes sirds un saimes māte, bet arī kultūras darba darītāja. Ja vīrietis ražoja pārdodamas un pārkamā lietas, — labību, vasku, ādas, zirgus, tad sievietes darbs palika mājā, uz vietas. Tie bija apģērbi, audumi, segas. Sievietes rokās bija ielikta visa mājas iekārtošana un viesu uzņemšana. Viņa bija arī dziedātāja, dziesmu sacerētāja un rakstu rakstītāja. To latviešu vīrietis prata cienīt un vērtēt pie viņas, un līgavas lūkojoties ļoti raudzījās, kā tā dzied, kā raksta, vai nav snaudule un neviža.

Iznesības un godprātības. Laužu savstarpējā satiksmē nevarēja iztikt bez zināmām iznesībām un ārējām goda parādīšanām. Indusiem pastāv veselās svētas grāmatas „Grihja sutras“, kurās sīki izklāstīts, kā saņemams viesis, kā viņš godināms, kā ēdināms un mazgājams. Tāda paša rakstura priekšraksti ir krievu „Domostrojā“. Arī latviešiem pastāvējušas dažas īpatnējas ierašas, kā to apliecina mūsu Hupelis. „Reti zemnieki dodās rokas, izņemot gadījumus, kad tie sastop draugu un grib tam laipnību parādīt, un vēl latvieši pie savām derībām. Tas arī notiek mieru saderot un kad tie kādu veikalu noslēdz“ (II. 149). Citā vietā viņš pastāsta, ka šķiroties, lūdzot vai sveicinot, tie aizskarot tam drēbes un ceļgalus, kurū tie gribot godināt. Sevišķi mīļi lūdzoties, tie glāstot bieži vien ar ļoti netīrām rokām lūdzamā drēbes no augšas līdz par kājām un zemei, vai arī apkampjot kājas un skūpstot tās. Hupelis pie tam piebilst, ka ceļu aizskāršana esot īsti sans paradums, jo prātā nākot Homēra varoņu vārdi, kad tie lūdzoties, teikdami: „es nāku pie taviem ceļiem.“

Daiņas savukārt runā par krēsla pacelšanu tam, kurū godina, par pašrocīgu villaiņu noseģšanu, u. d. citām godprātībām un iznesībām, kurās sadzīvē nācies stingri ievērot. Tāpat daudz tiek runāts par jauku valodu, kas jātura runājot gan ar jauniem, gan veciem, savējiem un svešiem.

Tagad mūsu sabiedrība atkal ilgojas pēc īstām latviešu „manierēm“, jo krievu, vācu, angļu un franču satiksmes izdarības izrādas nav piemērotas mūsu dabai un mēs nevarām tajās īsti iejusties. Cērāms, ka audzinātāji ar lielāku interesi atskatīsies uz šo aizmirsto sadzīves kultūras nozari un atradīs tur vēl daudz paliekama un laba.

Godi un dzīras. Daudz ir rakstīts par latviešu godiem — krustabām, kāzām, bērēm un velainēm. Ap šiem četriem godiem, ar kuņiem iesākas un beidzas cilvēka mūžs, saistītas neskaitāmas izdarības un ierašas. Liela daļa no tām nāk no pašas āriešu pirmsauktas un tiek izpildītas kā „senēja vecatiesa“, t. i. kā ieraduma tiesību nolikums. Pa senam ieradumam krustabām un bērēm turpinājušās divi dienas, bet kāzas ilgušas veselas trijas. Barontēva sakopotās daiņās ap latviešu godībām saistas kādas 15.000 pamtdziesmas, šo materiālu nav ko domāt šeit iztirzāt un tas atstājams speciāliem apcerējumiem.

Dzīras pie latviešu virsaiša
(R. Zariņa zīmējums)

Latvietis milējis priecāties nevien godos un svētkos, bet tas bieži vien rikojis arī dzīras. Iemesls šādām jautrām sanāksmēm bijušas talkas, applāvības, apkūlības, apsējības un citi darba posmi. Tad kā tradicionāls dzēriens bijis medots miežalus, dažādi attiecīgam gadījumam piemēroti ēdieni un gārdumi. Dzīrās nav trūcis dziesmu, un jāsaka, ka to arī vajadzējis ļoti daudz. Stāsta, ka bieži darīts tā: ap galdu apsēdušies 12 vīru, kuņiem katram bijis jādzied 12 dziesmas, piem., par ozolu. Dziesmas nedrīkstējušas atkārtoties. Kas to nevarējis, tam bijis galds jāatstāj. Dzīrām, kā saviesīgiem sadzīves gadījumiem, pie visām tautām pastāv savas īpašas parašas. Nav šaubu, ka tādas ir bijušas arī veclatviešiem, pēc dabas dzīves priecīgai tautai.

Izpriecas. Jau Vulfstans pastāstījis par zirgu skriešanās sa-

cīkstēm pie senajiem aistiešiem - prūšiem. Bez šaubu, tā nav bijusi vienīgā izprieca baltu tautām. Folkloras materiālu krājumi uzrāda veselu rindu dažādu rotaļu, deju un sacikšu, kas piekoptas vaļas brīžos sastopoties jauniešiem. Par spēkošanos pie latviešiem atrodams daudz maz plašāks apraksts „Dienas Lapas“ IV. etnografiskajā pielikumā. Tur redzam, kā latvieši piekopuši laušanas, celšanas, vilkšanas, sišanas, lēkšanu un jāšanu. Daudzi no šiem spēkošanās veidiem noderētu mūsu tagadējā sporta kultūrā, kuŗā pašlaik tiek piekoptas tikai svešu nāciju nacionālie sporti, it īpaši angļu. Gribētos norādīt uz to īpatnēju sviežamu ieroci, kas akmens laikmetā atrodams tikai Prūsijā un Latvijā, kur sviežamā akmenī ievērtā virve, ar kuŗu to atkal atvelk atpakaļ. Šāds sporta veids būtu oriģinēls un saistīts ar vietēju tradīciju.

Neraugoties uz to, līdz ar vispārējo veclatviešu kultūras dzīves sagraušanu, vajadzēja aiziet bojā un izkropļoties dažai labai un teicamai sadzīves formai, mēs nepārprotami nojaušam to, ka mūsu senā sadzīve bija labi iekārtojusi un nostiprinājusies stingrās parašās. Mūsu jaunais laiks ar savu sadzīvi ir dibināms uz vecā pamata, ja mēs gribam, lai tas patiešām būtu latvisks. Protams, šis vecais pamats vēl ir jāatrok un jāpārbauda, bet nedarīt to nevar. Ir taču zināms, ka tikai uz nepārtrauktas tradīcijas balstoties, var sagaidīt sadzīves kultūras izsmalcināšanos.

IV. Gudribas kultūra

Gudribas kultūra būtu piemērotākais vārds, lai apzīmētu to veclatvieša kultūras novadu, ko svešvārdā mēdz dēvēt par intelektuālo kultūru. „Esi gudrs“, tā skan viens no veclatvieša tikumiskiem centieniem un daiņās tik daudz runā par gudru vīru, viņa izaudzēšanu un tā gudro padomu. Šis gudrais padoms bija vajadzīgs tautas dzīvošanai un pastāvēšanai:

Ai, dzīvīte, ai, dzīvīte!
Pie dzīvītes vajadzēja
Vieglu roku, vieglu kāju.
Laba gudra padomiņa.

Protošam, mākošam,
Tam turēt tēva zemi;
Neprašam, nemākuļam
Otra durvis virināt.

D 6850

D 3815

Bez šādām praktiskām zināšanām un gudribām, kas iegūtas ilgos piedzīvojumos šeit aukstajos ziemeļos nevarētu pastāvēt latviešu tauta.

Gudribas kultūras iesākumi ir tā paša ērkšķainā ceļa sākums, pa kuru gāja preti savai pilnībai lietīšķā un saimnieciskā kultūra. Visu vecā akmens laikmeta ieroču neveiklums un rupjums atbilst valodā rupjām un daudzjēgumainām vārdu saknēm, domāšanā — neizkoptām domu biedrošanās takām u. t. t. Lēnītēm, soli pa solīšam, cilvēks attālinās no kustoņa galvenā kārtā ar savu saprātu un augošo gudrību.

Arhaioloģiski atradumi liecina, ka veclatviešiem bijušas lielas praktiskas zināšanas saimnieciskā kultūrā. Atrastas lietas, kas liecina par lieliem piedzīvojumiem zemkopībā, lopkopībā, dravniecībā un amatniecībā. Šās zināšanas visas bija gluži praktiskas, jo tāis laikos vispār Eiropā tēorētisko zināšanu nebija daudz. Taču blakus šām praktiskām zināšanām bija arī sava zinātne, kas izskaidroja dabas un dzīves parādības. Tā uzglabājusies tautas sacerējums, tā dēvētais *g a r a m a n t ā s* jeb *folklorā*. Protams, novērojumi, uz kuņiem balstās daudzi atskārtumi un slēdzieni šajā tautas zinātnē, nav nemaldīgi un aplami ir daudzkreiz tamdēļ arī paši slēdzieni, bet zinātne vēl šodien netura sevi par gluži nemaldīgu. Taču daudz kas ir pareizi novērots un zīmīgi pateikts. Tautas gudrību vārdos, sakām vārdos un parunās ir atrodama senā latviešu prātniecība un dzīves gudrība. Beidzot varam runāt pat par īpašu pasaules skatīšanas viedokli jeb pasaules *uskatu*, kas cēlies no visām tām atziņām, kas sakrājušās tautas garajā mūžā. Kad iepazīstās ar tautas sacerējumiem, kas glabā lat-

viešu tautas gudrības, tad jāatzīst, ka senā latvieša gara dzīve bijusi vispusīga un bagāta.

Valoda. Domāšana ir visciešākās saistībās ar valodu un runāšanu. Bez valodas nevar būt domāšana viņas istā nozīmē un bez domāšanas nav iegūstamas nekādas zināšanas un gudrības. Bet bez abstraktās domāšanas nav vairs arī nekādas atšķirības starp cilvēku un dzīvnieku. Cilvēka skaņu valoda ir lielākais cilvēka tapšanas brīnums un noslēpums. Valodas vārdi, nesdami domu un jēdzienu kodolus, bija tie instrumenti, kas cēla ciltu no vielas uz garu, no taustāmā uz netverāmo, no ķermeņa uz dvēseli. Tas paliks mūžam lielākais brīnums, kā skaņas, kuņas izrunā mūsu mute, var radīt ciešas saites starp divām dažādām netveramām apziņām. Anatomiskie un fizioloģiskie izskaidrojumi te maz ko palīdz.

Cilvēka dziņu, saprasties ar valodas palīdzību, jāpieskaita pie cilvēka dvēseles iedabātām dziņām, tāpat kā uzturēšanās un rotaļšanās dziņu. Vundts saka: „Valodas pirmavots ir nepārvarāma cilvēka tieksme izpaust uz ārieni savus priekšstatus un jūtas.“ Baltienīgā valoda līdz ar to ir ļaužu sadzīves panākums, tāpat kā kultūra vispār. Bez biedrošanās dziņām nebūtu varējusi attīstīties arī cilvēka valoda. No filosofiskās puses, jautājums par valodas izcelšanos ir tikpat vecs, cik pati filosofija un uz šo jautājumu ir dotas visai dažādas atbildes.

Mums, latviešiem, mūsu tautas valoda ir bijusi tas pats, kas dzīvība. Pateicoties tam, ka šī valoda neiznīka, palika dzīva arī latviešu tauta. Tautība parasti mēdz nostāties it kā aiz valodas muguras un kamēr pastāv valoda, aiz viņas stāv arī tauta.

Mūsu pazīstamais valodnieks prof. Blese nodod šādu spriedumu par latviešu valodu: „Ar pilnu tiesību varām uz savu valodu būt lepni. Viņas senā īpatnējā rakstura dēļ viņa turāma augstā cieņā. Viņas nozīme mūsu nacionālā dzīvē ir ārkārtīgi svarīga: viņa patiesībā dara mūs par latviešiem, tikai viņā mēs tiešām varam izteikties tādi, kādi mēs esam kā gadu tūkstošus vecās īpatnējā latviskā garā pārveidotās indoeiropiešu kultūras mantinieki. Viņa ir vienojošais saists starp visiem mūsu tautas locekļiem. Lai kādas pretešķības mūs šķirtu, valoda mūs tuvina. Kamēr skanēs latviešu valoda, būs arī apvienota latviešu tauta.“ Šo mūsu valodas dziļo sakarību ar āriešu pirmtautu apliecina katrs zinātnieks un to lieku reizi vēl uzsver prof. Blese: „Ar pilnu pārliecību varam teikt, ka savas valodiskās domāšanas veidā vēl lielā mērā glabājām senās indoeiropiešu pirmtautas īpatnības. No šīs pašas sirmsirmās senatnes mūsu valoda ir bijusi saistīta ar mūsu tautu. Tamdēļ arī viņas nozīme mūsu tautas dzīvē ir ļoti liela. Viņa tiešām ir mūsu garīgās dzīves vispiemērotākais izteiksmes līdzeklis, jo tikai viņa ir tā valoda, ko veidojis mūsu pašu latvju iedzimtais indoeiropiešu gars mūsu tautas mūža baltās un nebaltās dienās.“

Mūsu valodā atspoguļojusies nevien mūsu tautas ārējā vēsture un apstākļi, bet arī visu pagājušo laikmetu jūtas un domas. Mūsu valodas vēsture būtu arī mūsu prāta attīstības vēsture. Latviešu valodas vārdi un izteicieni saglabājuši ļoti daudz liecību par seno pasaules uzskatu, teiksmām un kultūras apstākļiem. Piem., izteiciens saule lec, mums tagad nav vairs lāgā saprotams, bet ja atceramies seno teiksmu gaismas koku, kuŗu vēl saglabājuši

daiņa: „Ik ritiņu saule lēca sarkanā kociņā,“ tad nomanām, kādu senu mitu glabājis šis izteiciens. K. Milenbachs reiz rakstījis: „Kā tagad, neko nedomādami, runājam par saules lēcieni, gluži tāpat arī par pārkoņa spērienu. Vai tad seno latviešu Dievs, Pērkonis, ir zirgs, ka viņš spēr. Ka latvieši kādreiz savu Pērkonī būtu uzlūkojuši par zirgu, to nekādi nevarām pierādīt. Un tomēr teiciens „pērkonis spēr“ mūs aizceļ senum senos laikos, kad pārkoņa spērienam vajadzēja sakarā stāvēt ar kāda dzīvnieka kāju vai kājām... Tāpēc gan nealosisimies, apgalvodami, ka spēriens pēc pirmātnējiem latviešu uzskatiem, nav vis nācis no Pērkoņa tēva paša, bet no viņa kumeļa, kam spērot izšāvās pie debess dzirksteļu strāvas“ (1909, g.). Ar šo piemēru gribu rādīt, cik droši valodnieki var spriest pēc valodā atlikušām pazīmēm par veselu kultūras lietu, kā šai gadījumā par pārkonī kā zirgu. Tiešām, 20 gadus vēlāk, mūsu folkloras krātuvē ir ienākuši buļāmie vārdi, kas apliecina Milenbacha minējumu:

„Svēts Dievs jāj ar pārkoņa zirgu
 Apsedz manu lopu ar zibeņu deķi;
 Sarkans zirgs duŗ, duŗ, duŗ, noduŗ;
 Sarkans zirgs gurst, gurst, gurst, nogurst.“

150,822

Vēl kādu piemēru, kuŗu pieved jau piedaudzētais prof Blese: „...Dievs izveidojās par mistisku būtni, personību, kuŗai nes ziedu, kuŗai veltīta zināma vieta „dieva n a m s“ (nekad māja). Šis ir vecs izteiciens, un te laikam uzglabājusies vārda „nams“ pirmātnējā nozīme, kuŗš tad būtu vedams sakarā ar sanskr. n á m a h „noliekšanās, godināšana,“ senīru n e m „debess“ un n e m e d „svētnīca“, seno gallu n e m ē t o n, n e m e t o d u r u m „svētnīca, svēta, dievam veltīta birze“, lat. n e m u s, — o r i s n. „birze, mežs“, gr. n é m o s „ganikla“ un n o m ó s „ganikla, dzīves vieta.“ Neaizmirsīsim, ka arī mūsu dienās nereti nams nav pati ēka, bet dažreiz ārpus dzīvojamās ēkas ierīkota vārāmā vieta...“

Arī par latviešu tautas domāšanas veidu un raksturu liecina mūsu valoda. Tā pati īpatnējākā parādība mūsu valodā esot pilgti konkrētais izteiksmes veids. To novērojis jau Vecais Stenders, kā piemēru pievedzams izteicienu „Tā bise vairs nav putnu šāvēja.“ Arī abstraktākās parādības raksturodami, mēs tās tērpjot ļoti konkrētās gleznās, piem., „Šķiltin šķīla valodiņu.“ Latviešu valodā trūkstot arī vārdu abstraktu jēdzienu apzīmēšanai un tas liecinot p a r m ū s u d o m ā š a n a s konkrēto raksturu. Taču Garlibs Merķelis nosauc latviešu valodu, par „vienu no visbagātākām valodām, ja skatāties uz gleznu vārdiem un tādiem izteicieniem, kas apzīmē jūtas.“

Pēc savām skaņām latviešu valoda svešautiešiem izklausoties skarba un tiem uzkrīt skaņas r un s. Te būtu saskatāms latviešu rakstura atbalss. Taču neraugoties uz šo apstākli, daudzi lietpratēji to skaita par daiļskanīgu.

Skaitīšana. Skaitīšanas spējas vēl tagad pie dažām mežoņu tautām nav visai tālu attīstījušās. Tās nevar saskaitīt vairāk par abu roku pirkstiem. Mūsu dēcimālās skaitļu sistēmās pamatos arī stāv šie paši desmit pirksti, kaut gan protam daudz tālāk aizskaitīt.

Skaitlis un mērs ir visu zināšanu pavadoņi jau ļoti senos kultūras laikmetos, gluži tāpat, kā matemātika, ir mūsdienu zinātņu pamats, jo tā ir visnesatricināmākā prāta atziņas forma. Pie savas izcelšanās, laika mēri mijās ar gaŗumu mēriem. Sākumā gaŗuma mēri ir mūsu auguma locekļu lielumi: pēda, olekts (lidz elkoņam), ass (izplestas rokas). Laika jēdieni veidojās pēc dienas un nakts vienmērigās maiņas, pēc saules gājiena gadskārtā un mēneša griežiem.

Tā ar laiku izcēlušies noteikti skaitļi un mēri. Ar to it kā tika atrasta pasaules un cilvēku dzīves kārtība un mērķis. Skaitli un mērā cilvēks atrada to galvenumu, kā izmērot debesis un zemes plašumu un arī sava paša prāta robežas. Tāpēc jau no pašiem kultūras sākumiem, skaitļiem tiek pierakstīts kaut kas burvīgs un svēts. Tāds skaitlis latviešos esot deviņi.

Latvieši skaitījuši desmitniekos, tāpat kā āriešu pirmtauta. Somi-ugri turpretim esot skaitījuši pa seši. Seno latviešu laika skaitīšanas pamatā bijuši 12 mēneši, katrā pa trim desmit dienu nedēļām, tāpat kā pie seniem grieķiem. Deviņas desmit dienu nedēļas sastādīja vienu laika metu. — Tādi bija četri: pavasaris, vasara, rudenis un ziema. Tie aizņēma visi kopā 360 dienas gadā. Atlikušās piecas dienas, sauca par baltām jeb svētām dienām un nolika tās ziemas vidū, un neskaitīja laika rēķinā lidzi. Viņas svinēja kā Ziemassvētkus. Šāda laika skaitīšana bija ērta un viegli atmināma.

Desmit dienu nedēļa, bija par gaŗu un tamdēļ viņas vidū tika svinēta pusvēte — piektvakars. Tas bija ceturtdienas vakars un to svinēja latviešu tautā vēl ilgi pēc tam, kad jau bija pieņemta kristīto septiņdienu nedēļa. Par to, kā skaitītais visas gada dienas, pastāta M. Siliņš „Latvju Rakstos“:

„Bet kā tad nu latvju senči apskaitījuši visu veselu gadu kopā? Uz to skaidru atbildi dod pazīstamā tautas dziesma par „Svēto koku“, kuŗa sekoša:

Sajāja brammaņi
Augstajā kalnā,
Sakāra zobēņus
„Svētājā kokā“.
Svētājam kokam
Deviņi zari,
Ik zara galā
Deviņi ziedi,
Ik zieda galā
Deviņas ogas.

L. d. 34,075

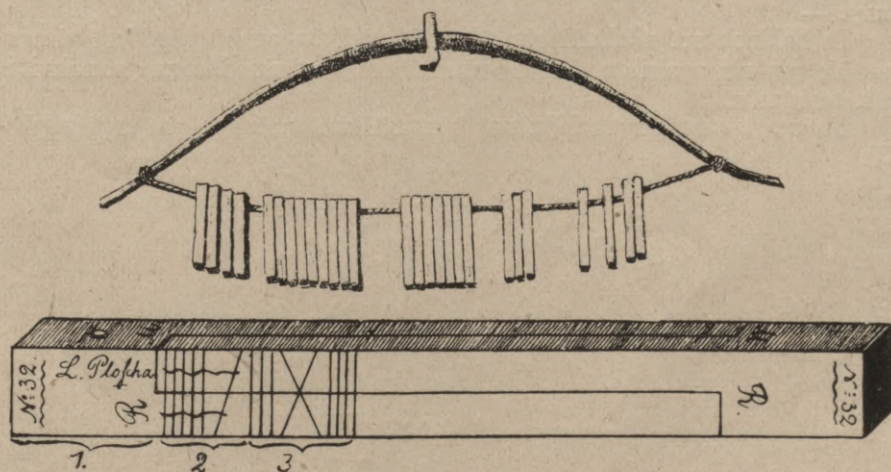
Ši dziesmiņa nekas cits kā gada laika-rituma skaitlisks simbolizējums koka veidā, kuŗš aug laika mērogā, augstajā „pasaules“, zvaigžņotās debess kalnā, pie tam apskaitā šķīrot nakti no dienas, tā kā gada 365 dienām pieskaitāmas 365 naktis. Tādā kārtā gadam kopā 730 nakšu un dienu. Šis skaits dziesmiņā arī izteikts pakāpeniskā koka zaru, ziedu un ogu deviņkārtējā savstarpējā vairojumā: 9 reiz 9 reiz 9 ir 729. Iznākumā trūkst tikai pēdējās dienas. To simbolizējumā lidza ieskaitīt nebija vajadzības. Laiku skaitot pasāka ar nakti, istenībā vakaru, visu svētku un svinību vēl tagadēja

ceremoniālo iezīmi, ne dienu. Bet šī gada pēdējā diena ne gluži to noslēdz; atliek maza nepilnība.“

Nepilnību izlīdzināja ar to, ka garāko nakti gadā dalīja uz pusēm — ar vienu nakts pusi beidza skaitīt veco gadu, bet ar otru iesāka jauno. Labāki sakot, skaitlis 729 sastādās no 365 dienām un 364 naktīm. Pēc naktīm skaitījuši laiku arī āriešu pirmtauta.

Noteikta laiku, svaru un lieluma sistēma bija galvenais priekšnoteikums kā zemkopībai, tā arī amatniecībai un tirdzniecībai. Pasāktie pētījumi par latviešu mēriem un svariem, solā pētniekiem daudz valdzinošu brīžu.

Latviešu senās skaitļu zīmes uzglabājušās līdz vēlākiem laikiem tā sauktās birka s. Uz tām iegrieza izsniegto un atbērto pūru skaitu. Birka bija iedalīta divās daļās, pie kam viena puse glabājās pie parādnieka. Skaitļu zīmes, kādas uzgriezta birka, lietotas arī citām vajadzībām.

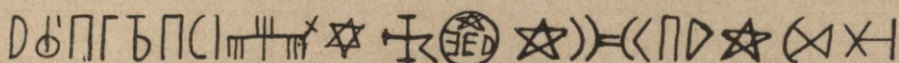
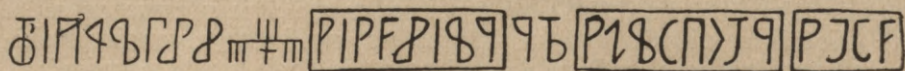
Magazinas birka un birku loks no Lēdmanes

1. Birkas galva. 2. Dzēsti 8 pūri parāda. 3. Paliek 17 pūri („Latv. Saule“)

Rakstišana. No tam, ka vācu iekarotāji slēdz ar Kūrzemes lielkungiem rakstiskus līgumus, spriežams, ka tajā laikā vismaz augstākās kārtas — kungi, bajāri un labieši jau pratuši rakstīt un lasīt. Šī māka ir ārkārtīgi svarīga cilvēka garīgai kultūrai. Gluži to pašu, ko rīks vai daikns nozīmē saimnieciskai kultūrai, to burti un raksti garīgai. Rīkos un ieročos cilvēks ieliek savu miesīgo, bet rakstos garīgo spēku.

Katra jēdziena fiksēšana sākumā notiek vai nu ar attēlu vai zīmi. Attēlos rakstījuši, kā zināms, senā Ēģipte un Meksika. Šādi attēli vēlāk parasti vienkāršojās un pārvērsās zīmēs, kas apzīmē vai nu veselu jēdzienu, vai arī balsienu un skaņu. Beidzot uzvar fenīķiešu skaņu burti, kurus daži pētnieki atzīst par āriešu mantu. „No kurienes beidzot fenīķieši ņēma šo gudrību? Senāriešu īpašums! No āriešu pamattautas atdalījās ziemeļos akādieši, dienvidos sumerieši. Tā izveidojās tas sumeru-akādiešu kultūras iecirknis, kurā mantinieki bija babilonieši, kas savukārt pameta asīriešiem, fenīķiešiem un izrāēļiem senāriešu kultūras mantojumu. Grieķi, romieši, ģermāņi un slāvi, kuņi viens pēc otra atkal ieguva

šo kultūras mantojumu, ir šās senāriešu-babiloniešu kultūrsistēmas bērnu bērni pie Vidusjūras, kuŗu tiešie pēcnācēji bija asīrieši, feniķieši un izrāēlīti. Ne tikai valodas celmus, bet arī ideju saknes, leģendas un mitus, parašas un ieradumus, ģimenes un tiesību formas, uzrāda dziļi nozīmīgu radniecību starp visām Vidusjūras tau-

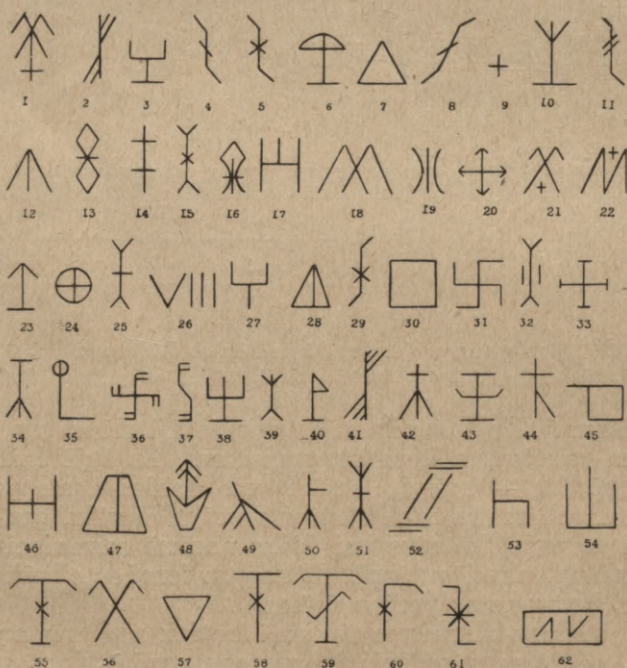

Uzraksts uz kādas vecas latviešu kokles

tām. Semīti un ārieši turās kultūrēli taisni tikpat tuvu kopā, kā japaņi un ķīnieši..." (S. Stein, Die Anfänge der menschlichen Kultur). —

Ir beidzot arī noskaidrots, ka tā sauktās arābu skaitļu zīmes nenāk vis no arābiem, bet no indiešiem, un atrodamas sanskrita rakstu zīmēs.

Savas rakstu zīmes bijušas senprūšiem un viņu paraugi uzgla-

Piltenes pagasta īpašumu zīmes
Savākusi skol. Ziemele. („Latv. Saule“)

bājušies uz vairākiem priekšmetiem. Latviešu senie burti redzami uz kādas vecas kokles, valsts vēsturiskā muzejā, uz kuŗas galda uzgriezts skaitlis 1232. Šo kokļu uzrakstus gan atburtojis Matīss Silīņš, bet, šķietams, aplami, jo nav nekādas jēgas tādām teikumam: „Pikolus sper bezugūņas peklē“. Ja pie atšifrēšanas ķertos vēl kāds cits, varbūt palaimētos atrast pieņemamāku saturu šiem senājiem

kokles uzrakstiem. Vērojams, ka uzraksts satura gada skaitļus, personas un vietas nosaukumus un dažas simboliskas zīmes. Pašas rakstu zīmes ļoti līdzīgas senājiem grieķu un kaldiešu alfabētiem.

Ļoti plaši latvieši lietojuši māju un īpašumu zīmes. Ar tām apzīmēta priekšmetu piederība zināmai personai. Šādas zīmes atrastas uz bišu kokiem, darba rīkiem, traukiem, ēkām u. c. Maisos un kulēs tās bijušas iešūtas krāsainiem dzīpariem. Šās pašas īpašuma zīmes esot lietotas arī parakstu vietā.

Dziedniecība. Senākā dziedniecība, protams, bija visai nepilnīga un bieži vien aplama. Tas cēlās no tam, ka zināšanas par cilvēka ķermeņa uzbūvi bija tolaik vispār vēl trūcīgas. Taču dažām vainām un kaitēm bija ilgos piedzīvojumos atrastas zāles un pretlīdzekļi. Dažādas ārstniecības zāles steidzās salasīt jau pirms Jāņiem, jo vēlāk lasītām neesot vairs vajadzīgā spēka. Samērā plaši par šo latviešu gudrības nozari savā laikā rakstījis Dr. J. Alksnis, izdodams gan atsevišķas grāmatas, gan rakstīdams periodiskos krājumos. Šajos un citos tautas ārstniecības materiālos sastopam tādas zāles un paņēmienus, kas tiek lietoti vēl tagad.

Blakus ārstēšanai ar zālēm, tikusi pielietota arī laītīšana. Tā notikusi laītījot jeb braucot vainīgo vietu. Ar laītīšanu nodarbojušies īpaši lietpratēji, kā to rāda daiņas un citi folkloras materiāli.

Liela loma piekritusi arī ārstēšanai ar iedvesmi. Pie tādas jāpiešķaita tā sauktā pūšošana jeb apvārdošana. Uzglabājušies neskaitāmi pūšamie vārdi, kas rāda, cik ļoti ļaudis ticējušis apvārdošanas iespaidam uz slimības gaitu. Šādā kārtā dziedināti nevien cilvēki, bet arī lopī.

Cik aplama arī nebūtu senā ārstniecība, viņa tomēr ir svarīgs gudrības kultūras iecirknis. Ciņa ar slimībām un nāvi ir toties lielāka, jo spēcīgāka kādā tautā ir dzīvotgriba. Latvietis nav sevišķi baidījies nāves, jo ticējis aizkapa dzīvei, taču tas ļoti milējis arī dzīvi un visādiem līdzekļiem vairījies no ļaundienas, sērgām un vājībām.

Daudz zināšanu mūsu tautā saistās ap grūtniecību, dzemdībām un mazbērnu kopšanu. Šeit daudz teicāmu ierašu un paņemienu, kas veicinājuši tautas veselības stāvokļa pieņemšanos. Liela loma šajā ziņā bijusi ierādīta pirtij, kuņas nosaukums stāv sakaros ar seno *pirēt, perēt, purēt*, kas nozīmēja rasties. Radības parasti notika pirtī.

Buršana. No laika gala latvieši tikuši daudzināti par bīstamiem burvjiem. Burvis jeb burtnieks ir kopējs vārds leišiem un prūšiem. Nav tiesa, ka šis nosaukums apzīmējis senāko priesteri vai garīdznieku. Buršana bija vienkārši prasme, kuņu varēja prast kuņš katrs. Protams, spējīgākie no tiem tika plaši izdaudzināti, no tiem baidījās un gāja pēc padoma. Par to, ka latviešu burvju varai ticējuši arī kristīgie garīdznieki vēl ļoti vēlos laikos, ir daudz ziņu senrakstos. Tā Kurzemes superintendants Pauls Einhornš, kas par tādu sabija no 1637.—1655. g. un labi zināja latviešu dzīvi un ierāšas, 1627. g. izdod grāmatu „Widerlegung, der Abgötterei“ jeb „Elkukalpības atspēkošana“, kuņā atstāstīdams latviešu buršanu, zīlēšanu un māņus, pats brīdina svešiniekus nedzert kopā ar latviešiem, lai nepārvērstos vilkaci. Ka buršana bijusi senos laikos nopietni ņemama lieta, to pierāda raganu un burvju sadedzināšanas nevien Rietum-Eiropā, bet arī pie mums senajā Latvijā.

Katrs latvietis visu savu mūžu dzīvoja kā burvis, kas bija pārlicināts, ka mūsu dvēseles spēki var iedarboties uz ārpasauli labā vai ļaunā virzienā. Jau Brēmenes Ādams ap 1080. gadu raksta par kuršiem kā burvjiem šādi: „Zviedriem kaimiņos ir vēl citas salas, no kurām plašākā ir tā, ko par Kurzemi sauc. Līdz turieni ir astoņas dienas brauciens. Šī ir ļoti nikna tauta. Pārliecīgās pagānības dēļ, svešinieki šai zemei nedrīkst tuvoties. Tur ir daudz zelta un ļoti labi zirgi. Visas mājas ir pilnas ar Dieva prāta zīlētājiem un burvjiem, kas valkā mūkiem līdzīgu uzvalku. No visām pasaules malām turp iet likteņus uzzināt, visvairāk no Spānijas un Grieķijas.“

To, ka visās mājās dzīvojuši burvji, nemaz nav jāuzlūko par pārspilējumu, jo tā tas bijis vēl daudz vēlākos laikos. Likteņus tēgāt braukuši uz seno Latviju nevien spānieši un grieķi no rietumiem, bet arī krievi no austrumiem. Novgorodas bīskapa Joakima kronika no 10. g. s., Tatiščevas atstāstījumā vēsta par Novgorodas valdnieku Gostomisl, kas tur valdījis pirms vara ienākšanas. Vecuma dienās tas bijis noraizējies par pēcnācējiem, jo viņa 4 dēli bija kaujās krituši. „...Bet Gostomisl bija vecs un viņa sievas nedzemdēja, tad viņš sūtīja pie zemgaļiem, lai prasītu turienes burvjiem (Vieščun). Un zemgaļu gudrie atbildēja, ka viņam būšot pēcnācēji no savējiem.“

Par buršanu un dažādu burvību piekopsānu liecina arī daiņas. Kr. Barons par daiņu burvību un māņu raksturu stāsta sekošo: „Tautas dziesmās pāsās atrodam samērā maz māņu, un no tumšiem, neglītiem māņiem tautas dziesmas gluži atturās. Sīkie māņi, simpatētiski līdzekļi, pareģojumi un dažādas parašas, ko tautas dzīvē un tautas dziesmās sastopam, pamatojās pa lielākai daļai uz cilvēka un viņa dzīves salīdzinājumu ar citiem radījumiem un to dzīvi dabā, un uz labiem vai ļauniem, patīkamiem vai pretīgiem iespaidiem, ko apkārtējā daba un katrs radījums savrūp vai nu patiesi, vai tikai iedomās uz cilvēku dara... Bet ar dzejisko bildi vien ne ikreiz pietika, dažādos godos, piem., Jāņos, ozolu nevien dziesmās pieminēja: ar ozola vainagu pušķoja un godāja turīgo laipno nama tēvu, ozolu tam uzcēla un iestādīja pagalmā par labu zīmi. Iesākumā tikai par redzamo zīmi lietotais ozols ieguva pastāvīgi stereotipiski atkārtotos atgādinājumos un ceremonijās ar laiku sevišķu svētu nozīmi un pārdabisku iespēju: tas palika par simbolisku līdzekli, ar kura palīdzību cerēja nākamam labklājību iemantot... šāds un līdzīgus simpatētiskus iespaidus panāca arī ar darbiem un domām... Par aplamiem māņiem vecās parašas pārvērtās, kad vecās pagānu ticības kults jau sen bija sagruvis, bet kristīgā ticība vēl nebija spējusi pilnīgi un pēc sava īstenā satura tautā nodibināties.“

Barona tēvs itin pareizi raksturojis daiņās sastopamās burvības, kurām preti jānoliek svešās viduslaikos ienākušos kabbalistiskās burvības ar viņu melnajām grāmatām, dēmoniem un burvju formulām.

Kad aplūko sakārtotā veidā visus tos buršanas vārdus un darbus, ko latvietis darījis savā dzīvē, tad vēl reizi jāatkārto, ka katrs

latvietis bijis burvis vispilnīgākā nozīmē. Bet tas lai nav par pulgošanu teikts latviešu tautai, jo arī šāda vēriba un uzmanība pret sevi un pasauli raksturo attīstītu tautu. Folkloristi apliecina, ka tautām uz zemās kultūras pakāpes ir ļoti maz māņu. To somu folkloras pētnieki saka par savām tālām Sibīrijā dzīvojošām ciltīm.

Visa veclatviskā burvju māksla dibinājās uz dažām noteiktām atziņām, proti, ka līdzīgais pievelk līdzīgo un ka starp priekšmetiem pastāv neredzamas saistības. Ar savu gribas spēku izlietojot līdzības domās, zīmēs vai darbos, var iegrozīt apkārtni pēc sava prāta. Šopenhauers gluži pareizi izskaidro šos burvestīgos darbus teikdams, ka 1) maģiskais spēks meklējams burvja vai burvenes gribā, 2) ka burāmie vārdi un izdarības ir tikai gribas fiksēšanas līdzekļi, un ka 3) šīs izdarības ir katrā ziņā nepieciešanas, jo tikai caur tām griba varot pārvērsties darbībā.

Katrai vēlēšanai un gribai pēc latvieša uzskata ir savs burvīgs spēks. Kas vēlēdamies izrunā vārdu, tas beidzot iegūst arī pašu lietu. Vārds it kā magnētiski pievelk attiecīgo lietu. Kas izrunā, ir jau tik pat kā roku pielicis. Savā ziņā burvības varētu dēvēt no psiholoģiskās puses par latviešu gribas kultūru.

Tā kā liela daļa no burvību darbiem tika turēta slepenībā un buršanas paņēmieni lietderīgumu nevarēja kāds cits pārbaudīt, saprotams, ka burāmos vārdos un darbos ieviesās arī daudz aplamu māņu, kuŗu istā jēga un nolūks bija jau pazuduši vai izbojāta. Sakrātos māņu un burāmo vārdu krājumos šādu nejēdzīgu pārpratumu ir daudz, bet daiņās tie nav ieviesušies. Isti latviskie burāmvārdi parasti ir daiņu pantmērā uzglabājušies, kamēr svešie, kas aizgūti no viduslaiku melnajām grāmatām — ļoti bojātā prozā.

Burvības ir reliģijai tuvas lietas, jo viss reliģiskais kults balstās vai nu uz tām izdarībām, kuŗās izpauzās godbijība, vai arī uz burvīgiem darbiem, kas iespaidotu dievišķos spēkus, piem., ziedošana, lūgšana.

Zilēšana. Garīgā ziņā buršanai radniecīga senajā gudrību kultūrā ir zilēšana jeb pareģošana. Tā kā buršana un zilēšana abas ir aizdabīgas lietas, tad burvi un zilnieku bieži iedomājās vienā personā. Taču starp šiem abiem speciālistiem ir liela starpība, jo zilnieks tikai pārdabīgā kārtā uzzina notikumus, bet burvis tos groza. Attiecībā pret nākotni pareģis ir pasīvs un nespēj likteņos neko grozīt, kamēr burvja būtībā ir vienmēr aktīvitate.

Kā redzams no tiem piemēriem, kuŗus pievedam runādami par buršanu, latvieši daudzīnāti arī kā labi zilnieki. Kronikas vairākkārt piemin, ka pirms došanās kaŗā, latvieši, kuŗši un zemgaļi iztaujājuši nākotni. To darījis pat Viesturs, kā dzirdam no Indriķa kronikas. „Bez tam viņš atzīmēja, ka Dieva zīmes paredzot vislabāko iznākumu“ (XII., 2).

Pārskatot tās daiņas, kas runā par zilēšanu, redzams, ka tur liela loma bijusi dabas zīmēm, notikumu zīmēm un auguma zīmēm. Dabā zīmīgi bija putni, dzīvnieki, stādi un debesu spīdekļi. Piem.:

Sēju rudzus, sēju mežus —
Neaug rudzi, neaug mieži:
Jau tā sēkla paredzēja,
Ka es ilgāk nedzīvošu.

F. 263, 1006

...Ei, bāliņi, zilēties,
Kādas zīmes zvaigznes rāda, —
Zibsnī zvaigznes aiz Daugavas
Zilajos debešos.

F. 238, 128

Zīmīgi notikumi arī iztulkti kā nākotnes vēstneši. Tādu latviešu dzīvē netrūka un zilēšanai bija plašs darba lauks. Piemēram:

Dievs to zin, kā dzīvos
Mūs māsiņa tautiņās:
Jaunajam bāliņam.
Vārtos lūza zobentiņš.

D. 18165

Jau es pate paredzēju,
Dzērājs būs arājiņš:
Drīzi mirku rasiņā,
Drīzi drēbes velēdama.

D. 7515

Pie cilvēka auguma zilējot vērība tiek piegriezta žaģiem, nopūtām, niezeklīm, sapņiem un tml. parādībām. It īpaši sapņi visos laikos un pie visām tautām ir bijuši plaši izlietota zilnieku viela.

Es redzēju sapinā
Klibu vilku atlecam:
Pats pirmais precinieks
Atjāj klibu kumeliņu.

D. 14391

Miksti mani žaģi rāva,
Kas gan mani pieminēja?
Tā māsiņa pieminēja,
Kuŗa tāļu tautiņās.

D. 34089

Taču bez šīs pasīvās dabas notikumu un ķermeņa procesu vērošanas, notikusi arī aktīva nākotnes notikumu uzziņāšana. Tā pa senai parašai pa daļai kā jautra izprieca izdarīta ziemassvētkos un vēlāk arī jaungadā.

Jaunas meitas kaķi svēra
Ziemassvētku vakarā:
Ja svērs kaķis puspodīņa,
Tad vess meitas šoruden.

D, 33262

Sakuram, mēs, tautieti,
Bērzu skala uguntiņu;
Ja tā gaiši kuresies,
Tad mēs mīļi dzīvosim.

D. 18178, 1

Visus šos pašus zilēšanas veidus pie latviešiem redzējuši arī daži senie rakstnieki un liecina par to savos aprakstos.

Par zilnieku un nākotnes simbolu mēs varētu uzlūkot zīli, jo tā pieminēta kā nākotnes vēstniece, vairāk kā simts pamatdziesmās. Protams, daudzās vietās nopietnības vietā gan stāv tikai dzeja.

Zilnieku aizbildne pie latviešiem bijusi pati likteņu lēmēja Laima. Tai bieži vien tiek vaicāta nākamība, bet ļoti bieži tā atsakās to pateikt. Viņas pievārds daudzās tautas dziesmās ir „Laimiņa raganīņa“, jo ragana sākumā ir paragana, pareģone, paredzētāja. Raksturīgi, ka burvju aizbildne bijusi pati Māra-Zemesmāte, jo viņa visvairāk piesaukta burāmos vārdos.

Dabas vērošana. Latvietis bijis arī krietns dabas vērotājs, kā to notāl saskatām arī daiņu dzejā. Tur ir attiecībā uz dzīvnieku dzīvi, stādu augšanu, un laika apstākļiem izteikti daudzi zīmīgi spriedumi. Vērojot dabu, latvietis ieguva daudz praktisku gudrību, kā viņu izmantot galvenā kārtā savā saimnieciskā dzīvē. Taču

daudz kas ticis iegaumēts arī aiz tīras zinārkāribas, jo šo rakstura īpašību jau nācās mums agrāk pieminēt.

Dabas vērošana ir pirmais dabaszinātņu sākums. Praktiskās gudrības, kas iegūtas dabas novērošanā, vēlāk izvērtās teorētiskos slēdzienos un jaunlaiku dabas zinību dažādās nozarēs. Visvecākā zinība, kas cēlusies uz dabas novērošanas pamatiem gan laikam būs meteoroloģija, jeb zinātne, kas tagad izpēta zemes atmosfērā notiekošas parādības.

Latvjiem, kā zemkopjiem, laika apstākļu apsvēšana bija ārkārtīgi svarīga lieta. Vajadzēja zināt īsto sējas laiku, lai sēkla neizkalstu, īsto siena laiku, lai siens neaizlītu u. t. t. Tautas sacerējumu jeb gara mantu vācēji ir sakrājuši ļoti daudz veco lauksaimnieku gudrību. Piemēram: Ja vistas pa smiltīm perās, tad drīz būs lietus. — Ja rudenī koki stipri nodzeltē, tad gaidāms labs gads. — Kāds vējš iepūš trešā dienā pēc gada ceturksņa, tāds pūtīs līdz jaunam ceturksnim. — Ja gulbji aizceļo agrī rudenī, tad būs agra ziema. — Cik ziemā atkalu, tik vasarā salnu.

Šādas gudrības senāk kopotas nevien par laika apstākļiem, bet arī par labību un augiem: Ja rudenī daudz riekstu, tad nākošā gadā gaidāmi labi mieži. — Ja virzai ziedi vairāk tik augšgalos, tad rudzi agri jāsēj. — Ja aprīlī pumpurotas apses, tad auzas būs briedīgas. — Linu sējamais laiks, ja paegles put. —

No šiem piemēriem redzam seno gudrību raksturu un izteiksmi. Pēdējā bijusi strupa un viegli iegaumējama, gluži kā sakāmvārds vai paruna.

Ne mazāk uzmanīgi kā dabaszīvi, latvietis vērojis arī ļaužu dzīvošanu: „Nācu ļaudis raudzīties, kā dzīvoja maliņā“, pauž kāda daiņa. Šāds vērigs ļaužu un cilvēku vērotājs vismaz reizi savā mūžā bija katrs latvietis un latviete, proti precību gados. Laikam gan nevienas citas tautas jaunieši nav tik vēriģi izlūkojuši savu mūža draugu auguma un gara īpašības, kā latviešu. Kādus zīmīgus un raksturīgus novērojumus te pauž daudzās precību un kāzu dziesmas. Katram latvietim, vēriģu acu apraudzītam, bija jācenšās dzīvot kā paraugcilvēkam.

Prātošana. Dabas un dzīves novērošana deva latvietim lielu dzīves gudrību. Šī dzīves gudrība, kas radusies pārdomājot un prātojot par dažādām dzīves parādībām, ir paudusies parunās un sakāmvārdos. Parunas ir vēlākās filosofijas māte. Gan Vecais Stenders raksta savā gramatikā 1783. g., ka filosofijā pie latviešiem izskatoties ļoti drūmi, jo trūkstot vārdu abstraktiem jēdzieniem un galvenā vārdā *prāts* tiekot pie viņiem viss bez kādas atšķirības izteikts. Nav noliedzams, ka abstrakto jēdzienu apzīmēšanai intelektuālā iecirknī mūsu laikos ar grūtībām mācās atvasināt daudzus jaunvārdus, jo mūsu valodā nebija pat piemērotas galotnes šādu jaunvārdu ērtai darināšanai. Taču šis apstākļis nebūt nesaka to, ka latvietis nebūtu bijis gudrs prātotājs, bet gan liecina par domu konkrēti reālo izteiksmes veidu.

Krievu dzejnieks Baļmonts visai jaukos vārdos prata padaudzīnāt tautas gudrību, runājot par krieviem: „Tūkstotsacainā gudrība, daudzredzīgā. Daudzstarains ir viņas vainags, zvaigžņotu vārdu birumiem viņa rotā, no milzum daudz pusatvērtu istabu tā plūdina šurpu noslēpumainas gaismas, kas daudziedaini uzplaukst;

birst tā kā dārgakmeņi, skan kā dziesma, kā teiksma sacerās, kā pavards pielīp, ar senu ticējumu kā viesuli apdveš, kā paruņa pašmaida, kā sakāmvārds iesmejas. Bet arī nopietni-drūmu seju tā prot sataisīt ar paruņu un sakāmvārdu.“ Un kaut gan ir liela starpība starp krievu un latviešu gudrības pūros esošām paruņām un sakāmvārdiem, savas tautas dzīves gudrību tās izteic abas nesaudzīgos un zīmīgi īsos spriedumos.

Kas viss nav atrodams mūsu sakāmvārdos. Gan dziļa nopietnība, kas skan kā negrozāms priekšraksts, gan divdomīgs teiciens un kodīga zobgalība.

Labi ņemot, tautas prātniecībai pieder tikai sakāmvārdi, jo tikai tie pēc sava satura ir tautas dzīves istā filosofija, kuras mērķis vadīt cilvēka dzīvi. Paruņās nav tā domu kodola, kas sakāmvārdos, jo paruņas ir gatavi izteicieni, kādas parādības vai stāvokļa apzīmēšanai. Izteiciens: „Kā vējš skrien, kā miets atduņās“ ir sakāmvārds, bet: „Skrien kā vējš“, tikai paruņa. Filosofija nav paruņu stiprā puse, tā pieder sakāmvārdam. Paruņa ir vairāk raksturotāja, salīdzinātāja, nekā prātotāja.

Mūsu sakāmvārdu sakopotājs P. Birkerts, ievadīdams savu latviešu sakāmvārdu un paruņu krājumu saka: „Kad jautājam, kas ir sakāmvārdu vispārējais saturs, tad jāatbild, ka tas ir tautas dzīves filosofijas principu sakopojums... Atliek konkrēti norādīt uz tautas filosofijas jēb dzīves gudrības svarīgākām problēmām un jautājumiem. Tautas sakāmvārdi runā par cilvēka mūžu, pasauli, ļaudīm, par cilvēku vispār, par jaunību un vecumu, par jaunu un vecu, par slimību un veselību, par dzīvību un nāvi, par mīlestību un precēšanos, par vīru un sievu, par vecākiem un bērniem, par brāļiem un māsām, par radiem un draugiem, par kungu un kalpu, par darbu un slinkumu, par bagātību un nabadzību. Tāpat plašs ir šīs tautas dzīves likumu krājums par cilvēka dažādām raktura un citām psihiskām un ētiskām darbībām. Sakāmvārdi sniedz savus filosofiskos formulējumus par gudrību un muļķību, par zināšanu un nezināšanu, mācīšanu un nemācīšanu, par taupību un izšķērdību, par prātīgumu un neprātu, par patiesību un nepatiesību, par taisnību un netaisnību, par lepnību un pazemību, par labu un ļaunu, par kaunu un nekaunību, par godu un negodu, par slavu un neslavu, par smiekliem un raudām, par priekiem un bēdām, par plāpību un klusiecēšanu, par skolu un audzināšanu, par laimi un nelaimi u. t. t., u. t. t. Viss tas ir ietverts tautas dzīves filosofisko principu krājumā. Ar visiem šiem dzīves jautājumiem un problēmām nodarbojas tautas sakāmvārdi. Katrā nopietnā dzīves gadījumā tauta ir izstrādājusi kādu nopietnu atzinumu — ko darīt un kā darīt. Šos savus atzinumus tauta ir domājusi taisni kā zināmas darbības direktīvas, kā zināmus vadošus principus. Tamdēļ arī attiecīgā garā un stilā šie principi ir formulēti. Reizēm tauta šīs vadošās patiesības izsaka kā mierīgus atzinumus, reizēm tā tos izpauž kā stingrus nolīgumus, reizēm kā noteiktas pavēles un ciešus imperatīvus. No nevēlamām darbībām tauta ar sakāmvārdu palīdzību cenšas darītāju aizkavēt ar labsirdīgu zobgalību un jautru humoru. Reizēm tā nevēlamos dzīves soļus un nevēlamās darbības graiza ar asu un cērtošu satīru vai dragājošu un satriecošu sarkasmu. Cik bagāts ir sakāmvārdu saturs, tik bagāti arī viņu izteiksmes veidi.“

Kauču gan īstie latviešu prātniecības glabātāji ir sakāmvērdi, taču arī daļas nepaliek tiem pakaļ šai ziņā. Vairāk nekā kādas citas tautas dzejā latvju daiņās ir vietas prātniecībai.

Pasaules uzskats. Gudrību kultūras augstākais mērķis ir tā sauktais pasaules uzskats. Pasaules uzskats ir tā dižā aksioma, caur kuru tiek skatīta pasaule, lai to izprastu un novērtētu. Šo pasaules skatīšanas principu savos dziļumos zinātne nevar ne pierādīt, nedz apgāzt. Pasaules uzskats noenkurojies nevis sīkās zinātniskās patiesībās, bet citādā, tiešākā pieredzē. Tas parasti balstās filosofijā un reliģijā, un pacēlies pāri par dzīves un dabas savrupiem vērojumiem.

Pasaules uzskatus nevar izmācīties kā rēķināšanu, tos nevar pasniegt kā kādu gramatiku. Pie tiem turās cilvēki savu sevišķo dvēseles īpašību dēļ un viņus spēj saprast tikai radniecīgas dvēseles. Pasaules uzskats tāpēc nevar būt visai pasaulei vienāds. Katrai tautai drīkst būt savs patstāvīgs pasaules uzskats, kas veidojies vidū starp pasaules izpratni un pasaules izjūtu radniecīgu ļaužu pudurī. Šāds tautas pasaules uzskats ir tautas sirds, prāta un gribas kopējs darinājums. Tas atbilst katras tautas dvēseles īpašai satversmei un uzbūvei. To vēlāk izkopj un padziļina ikvienai tautai viņas asākie domātāji, krietnākie pravieši, mākslinieki un dievreģi. Tie to dara tad, kā savas tautas pilnasinīgi locekļi, kā viņas gara pilnvarnieki.

Tāds īpašs pasaules uzskats ir nogiedams arī latviešu tautai. Tā ir pasaules skatīšana no latvieša īpatnējā viedokļa un viņa īpašo augstāko atskārtumu puses, kas nav viegli pasakāms ar īsu teikumu. Tā ir pieeja Dievam, viņa pasaulei un cilvēkam ar savu īpašo latvisko aksiomu. Te savijās kopā vienā vaiņagā nevien domas un atziņas, bet arī ilgas un griba. No šāda pasaules uzskata izriet tā sauktā ideoloģija, kas savā būtībā ir cilvēka darbību vadošo domu sistēma jeb izkārtā. Tādas domu sistēmas uzbūvēšanas darbs ir vienmēr bijis grūts un to parasti dara tautas pravieši un prātnieki. Pašā tautā tas pastāv tikai galvenos vilcienos, kā audzināšanas un mācīšanas rezultāts. Uz šādu ideoloģiju zīmējās senā daiņa: „Bij manā galviņā, trīsdeviņi padomiņi; visu man vajadzēja ilgu mūžu dzīvojot.“

Šais trejdeviņos padomos pirmo padomu deviņu mēs varētum pieskaitīt tikumībai, jo katra kaut cik apzinīga cilvēka darbība un rīcība norit saziņā ar viņa uzskatu par labo un ļauno.

Otrais padomu grupai varētu piederēt latviskās dzīves izposums ar viņas lietiskām tradīcijām: apgērbi, iedzīve, lietas un ēkas. Šās lietas ir cilvēka darbības sekas, kas tieši atkarīgas no viņa pārlicības par pareizu un nepareizu darbu, tā tad tieši saistītas ar uzskatu par labo un ļauno.

Trešam padomu deviņam atliktu saimnieciskās dzīves vadošie principi. Te atskan latvieša saucieni: — esi arājs! ražo visu pats!

Lai bagāts, kas bagāts,
Arājiņš visbagāts:
Tam ir laba rudzu maize,
Tam ir krietna ligaviņa.

Balta gāja sērdienīte,
Kas to baltu balsināja?
Pašas rokas, pašas kājas,
Pašas gudris padomiņš.

D. 28264

D. 4500

Protāms, latviešu „trejdeviņi padomi“ ir kā daudzstīgaina kokle, kurai vienu stīgu skarot, visas citas ieskanās līdzī.

Pasaules uzskati un no tiem izrietošās ideoloģijas pie senājām tautām visciešāk saistītas ar reliģiju. Kaut gan reliģiju dibinātāji domā, ka viņu reliģijām jāaptver visu pasauli, taču patiesībā reliģijas ir saistītas pie atsevišķām rasēm un tautām. Mozus reliģija ir izplatīta tikai zemītu tautās, neraugoties uz to, ka 9. un 10. g. s. tai bija piegriezti arī hazāri. Brāmanisms nav iekarojis nevienu citu tautu, kā indusus. Budas mācībai ir piekritēji malājiešos, mongoļos un no abām rasēm sajauktajos japaņos. Kristiānismu nes Rietum-Eiropas āriešu tautas. Vienīgi islāms izplatījies pāri rasēm, jo tas ir pārāk vienkāršs. Jo kāda reliģija ir cēlāka, jo mazāks viņas piekritēju skaits.

Reliģija

Ari latviešu pasaules uzskats stāv visciešākos sakaros ar savu rasu un seno dievticību. Šī senā reliģija, tāpat kā mūsu valoda un citas kultūras tradīcijas, vispilnīgākā mērā atspoguļo āriešu pirmtautas reliģiskos principus. Gribētos sacīt, ka latvieša vienaldzība pret viņām uzspiesto kristīgo ticību meklējama latviešu asinīs un garā, kuram kristīgā reliģija neatbilst. Beidzot gudribu kultūras apskati, mums nākās pāriet uz tā labākā un vērtīgākā aplūkošanu, ko izdevies mūsu tautai saglabāt tīrākā veidā, nekā pārējām āriešu tautām, proti: reliģiju.

rāk savaldītu, pavēlam baznīcu pārraudzības noturēt biežāki un katru atrastu bezdievi citiem par biedināšanu sodīt baznīcas priekšā ar kakla dzelzi.“

Ūgāles baznīcas grāmatā 1735. g. vietējais mācītājs ieraksta, ka šīnī gadā ir piegriezti kristīgai ticībai trīs vecsaimnieki-latvieši.

1739. g. Valmieras baznīcas vizitācijā atrod, ka Zilā Kalnā aprok pagāniski mirušos. Tos pavēl izrakt un pārvest uz kapsētu. Mājās vēl atrodas senās svētvietas. Komisija nolemj, 2 saimniekus, kuŗi turējuši svētvietas un ziedojuši elkiem, sodīt ar rīkstēm, bet ziedokļu vietu iznīcināt.

Vēl pagājušā gadsimta sākumā Ergemes mācītājs Bergmanis iznīcina vairāk desmit mājās ziedokļus un svētvietas.

Raunas draudzes kronikās atrodam sekošu mācītāja J. H. Hinkeldeja ierakstu:

„1717. g. 3. novembra vakarā, Vāvulu saimnieks Jānis sakūris rijas tuvumā un visos tās četros stūros uguni, bet pats ar savējiem iegājis rijā, aiztaisījis durvis un logus, nolīcis uz galda klēpi sienu, maizi un gaismu, un lūdzis un dziedājis. Jautāts, kamdēļ viņš tā darot, tas atbildējis, ka viss tas notiekot Bluķu dievam par godu. Vāvulis dzimis palcmanietis.“ —

Pilnīgi pagāni ap 1525. g. bijuši vēl arī Latgales iedzīvotāji. Jezuītu klosterim Rīgā mūki-misionāri par apstākļiem Latgalē piesūtījuši šādas ziņas: „Visi iedzīvotāji šeit ap Ludzu un Rēzekni ir šausmīgi pagāni. Tie upurē Pērkonam, Ūsiņam un citiem elkiem. Gandrīz katrā mājā dzīvo arī burvji, pestēlotāji, vai citi velna kalpi, un mums šeit grūti strādāt, jo ļaudis tiktāl nodevušies sātāna kalpībā, ka nekautrējās cienijāmos mūkus piekaut, vai pat pavisam nosist.“

Tad vēl jezuīts Juris Volfs, Krāslavas baznīcas dibinātājs, rakstīja 1680. g. Olinas klostera abtam: „Es lūdzu, lai mani sūta uz Indiju, bet tiku pazīmēts uz Inflantiem. Tomēr caur to es nekā nepazaudēju, jo šeit es atradu arī indusus, tātēc, ka viņi (t. i. latvieši) pa lielākai daļai ir vēl elkadietu godinātāji.“

1777. g. Hupelis raksta: „Es nezīnu no kam tas nāk, ka starp tūkstošiem labi ja tikai divi zin, ka viņi ir kristīgie. Sakām vārds: viņš nezīn kāda tam ticība, neapzīmē vis pie mums gluži dumjus cilvēkus; daudzi prot uz šādu vaicājumu atbildēt, ka viņiem ir savas zemes ticība, vai arī savas draudzes ticība.“

Var droši teikt, latvietis tikai tad vēl pieņēmis kristīgo ticību, kad jau no otras puses sākusēs atbrīvošanās no krusta karu sekām.

Šī sīkstā turēšanās pie savas senās reliģijas ir savā ziņā neatverāma lieta senreliģijas pētniekiem. Patiešām, nevienai āriešu tautai Eiropā nav vairs uzglabājušās tik pilnīgas liecības par seno reliģiju, kā pie mums latviešiem. Mūsu daiņās ir ap 10,000 dziesmu, kuŗās pieminēts Dievs un citas dievības un personifikācijas. Pie tam kristīgais iespaids uz šām daiņām ir gluži neievērojams. Kristus ir Kr. Barona krājumā, kas satura ap 218,000 daiņu, pieminēts tikai desmit bojātos variantos. No pastardienas un miesas augšāmcelsšanās — galveniem kristiānisma stūrakmeņiem tur nav ne ēnas.

Taču, neraugoties uz šādiem pārbagātiem materiāliem, senās latviešu reliģijas būtība ir vēl pārāk bieži nepareizi atstāstīta un pārprasta pat mitologu starpā.

Latviešu reliģijā, kāda tā izpaužas mitoloģiskajās daiņās, re-

dzamas trijas dievības, pie kurām latvietis griežās ar lūgšanām. Tās ir — Dievs — Debesstēvs, Māra — Zemesmāte un Laima — likteņu lēmēja, Vairāk neviena cita mitoloģiska būtne, vai dzejas tēls nav lūgta iejaukties cilvēka dzīvē, pat ne Saule un Pērkons, kā tas daudzkārt ticis apgalvots. Teiksmi par Pērkonu, Pikolu un Potrimpu nav nekā kopēja ar patiesiem latviešu reliģiskiem uzskatiem.

Visas mitoloģiskās personas var iedalīt trijos puduros pēc savas nozīmes un vietas senajā reliģijā.

1. Dievības — Dievs, Māra, Laima;

2. Gadskārtu personifikācijas — Metenis, Lieldiena, Ūsiņš, Jānis, Jumis u. c.;

3. Debesu parādības: Saule, Mēness, Auseklis, Pērkons un tml., kas tiek saukti arī par Dieva dēliem.

Isteni reliģijai pieder tikai pirmā grupa, bet abas pēdējās mitoloģijai un dzejai. Aplūkosim īsumā visus trijus šos pudurus.

Dievības. Kāds āriešu reliģijas pētnieks itin pareizi uzsvēris, ka to raksturojot trīs lietas: Debesis, Zeme un Liktenis. Šās trijas parādības ir arī vispilnīgākā veidā uzglabājušās pie mums.

Par to, ka latviešu vārds Dievs, nāk pie mums no pašas āriešu pirmtautas, nešaubās vairs neviens. Āriešu valodās Dievs tiek visur vienādi izrunāts:

Senind. — devas; senpers. — daiva; leitiski — devas; senprūs. — deivas; ķeltiski — divos; got. — teivis; latīn. — deus; grieķ. — thios; sengērm. — zio; angļu, sakšu — tiw.

Vārds sākumā nozīmējot dīv — gaisais, gaismas, debess vai arī d h i h - doma.

Arī Māra ir tikpat vecs vārds Zemesmātei un, kā redzējam, nāk no vēl vecākas senatnes, no vecākā akmens laikmeta. Šo seno mitu par daudzvārdaino Dieva māti, Pasaules Māti u. c., pieņem arī kristīgā reliģijā un tā katolicisma sludinātā Marija, mūsu zemē jau bija priekšā kā Māra. Viņas dzejiskie simboli jau daudzās vietās bija tapuši par patstāvīgi godināmām dievībām un senā nozīme izplūdusi un sajukusi.

Pēc jezuīta ordeņa ziņojumiem par ticības stāvokli Latgalē, 1606. g., redzams, ka Zemes Mātes-Māras kulta ir bijis ļoti izplatīts. Viņai svētīti dzīvnieki — čūska, vista, govys un cūka, kas pazīstami jau āriešu laikos, visi vēl šai laikā tiek pieminēti. Uz jautājumu, cik tādu dievu esot, ziņotājam atbildēts: „Mums ir Dievs, kas dzīvo pie debesīm (coram colli), mums ir Dievs, kas zemi valda. Tā kā šis ir visaugstākais Dievs uz zemes, tad zem viņa ir dažādi mazāki dievi.“ Tīri jāpabrīnās, cik pareizi pratis īsā atbildē neizglītotas zemnieks ietvērt visu ārisko duālismu. Atstāstītāja kļūdai un valodas neprašānai jāpieskaita tas, ka „Dievs, kas zemi valda“ rakstīts vīriešu kārtā, pareizāki būtu Dieve, bet tas ir sīkums.

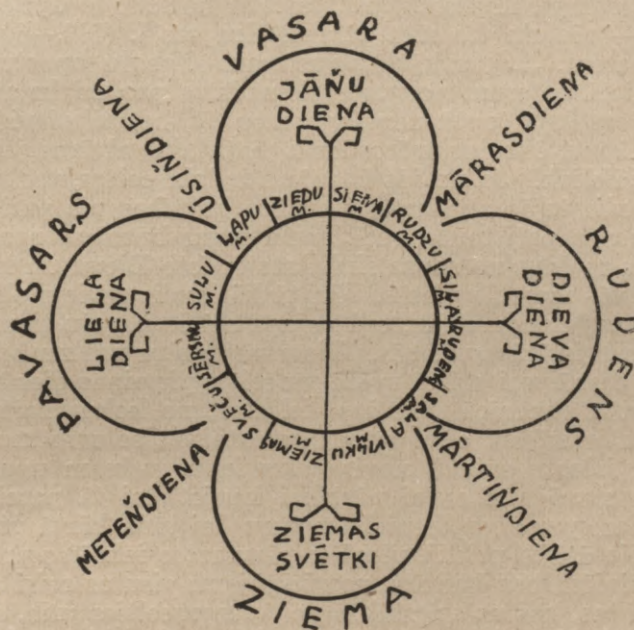
Tālāk tai pašā ziņojumā teikts, ka šām dievībām ziedojoņiem koki un bīrzēs. „Vienam nes lielu maizi čūskas izskatā ar atplestu muti un garu asti, otram mazāku maizi suņa jeb cūkas izskatā... Zirgu dievam, kurū viņi sauc „Dewing Ūschinge“ katrs ziedo divus solidus, divas maizes un tauku gabalu, ko met ugunī. Dievam Moschel, kas ir govju dievs, nes sviestu, pienu, sieru u. c., un, ja kādreiz kāda govys paliek slima, tūlīt ziedo šiem kokiem un govys izveseļojas.“

(D. Kudrjavskij, Sanskritskaja Christomātija XIX). Laimai ir vēl divas palīdzes — Dēkla un Kārta. Šās trijas likteņu dievības pazīst arī grieķu, romiešu un ģermāņu reliģijas, kā 3 Moiras, 3 Parces un 3 Nornes. Taču nav nevienā tautā likteņa princips, tik kupli apdziedāts, kā pie mums, kur gandrīz 2000 pamatziesmas veltītas Laimai un viņas biedrenēm.

Šie ir trīs lielie noslēpumainie fakti — gars, viela un viņu noteiktais liktenis, kas tiešām ir vērti reliģiskas bijāšanas un cieņas.

Svētki. Otra, it kā dievību grupa, pieder svētkiem un svinībām, kas tikai sava svinīguma dēļ biedrojās ar Dievu.

Taču, svinības nav reliģijas nepieciešamā sastāvdaļa un Dievs ne vienmēr ir galvenais svinību kodols. Visās dabīgi izaugušās reliģijās, arī mūsējā, svinamus laikus un dienas noteic gadskārtas mūžīgais ritums ar Sauli kā centru. Saule pie tam nemaz netiek re-

liģiski dievināta, bet tikai dzejiski daudzīnāta kā dievišķīgs iestādījums un gadskārtas noteicēja. Ja svināmo laiku teiksmās (mitos) arī piesaukts Dievs, Māra vai Laima, tad retāk kā svinību iemeslis, bet biežāk gan kā to cēlie dalībnieki un viesi. Tikai vēlākās reliģiskās sistēmas, kā, piem., kristīgā ticība, patvarīgi savieno kādreizējos Saules gaitas un dabas dzīves noteiktos svinamos laikus, ar savu praviešu dzimšanu, dzīvi un nāvi.

Pārskata dēļ varējum uzvest zīmējumu, kurā būtu attēloti svināmi laiki un dienas, sakarā ar laikmetiem, laikstarpām, mēnešiem un nedēļām.

Šai zīmējumā gadkārtā iedalīta četros laikmetos ar savu svinīgo laiku vidū. Katrs šāds laikmets iesākās ar īpašu svināmu dienu. Tādā kārtā latvju gadskārtai būtu četri svināmi laiki un tikpat daudz svināmu dienu. Prof. Laufenbachs gan sniedzis 12 svētu sistēmu, bet viņš tad ieņēmis latvju gadskārtas svētēs arī dažas glu-

ži nelatviskas un maz pieminētas kalendāra dienas, kā Jēkaba, Katrīnas u. c. Pa paradumam arī veļu mielošana ir ietilpināta gadskārtas svinībās, lai gan pēc sava rakstūra tā attiecināma uz godībām, kādas ir krustības, kāzas un bēres, jo tās zīmējas nevis uz dabu un laiku griežiem, bet uz cilvēku pašu, kaut arī viņas saules gaitā. Tāpēc dziesmas, kas zīmējas uz veļu kultu, atliekamas pie latvju godību dziesmām.

Še nav vietas sīkumos parādīt, kā izcēlušās un kā izveidojušās āriešu tautām viņu svētes un mistērijas. Tomēr tas gan jāteic, ka šās svētes dzīvo vēl joprojām tagadējos kristīgos baznīcu svētkos. Pazīstamais teol. H. Useners kādā vietā saka: „Kristīgā baznīca ir kompromiss starp pagānisko un kristīgo. Leģendas, svinības, liturģiskas parašas, pat atsevišķas dogmas ir veidojumi, kuŗos antiskā pagānība pa daļai tieši tālāk dzīvo, pa daļai jaunas atvases izdzinusi...” (Vorträge, Mythol.) Kā tas īsti noticis, to apliecina kāds senraksts — vēstule, ko sūta pāvests Gregors I. (590.—604.) savam Melitas abatam: „... pasakāt Augustīnam (angļu apustulim) pie kādas pārliecības esmu nokļuvis, domādams par angļu atgriešanu: elku baznīcas šajā tautā nevajaga izpostīt, bet tikai viņās esošos elkus jāiznīcina, ēkas ar svēto ūdeni jāapslaka, altārus jāiebūvē un relikvijas jāieliek. Ja nu šās baznīcas ir labi celtas, tad vajaga lūkot, lai ļaudis tajās atgrieztos no elku kalpības pie patiesa Dieva godināšanas; jo pati tauta, redzēdama savas baznīcas nenopostītas, nomezdama maldus no savas sirds, atzītu isto Dievu un labprāt sapulcētos savās ierastās vietās. Un tā kā ļaudis saviem elkiem upurēdami nokauj daudz vēršu, tad vajaga arī šo parašu tiem pārvērst kaut kādās kristīgās svinībās. Tiem vajadzētu vai nu baznīcas iesvētīšanas dienā, vai arī tā svētā mocekļa piemiņas dienā, kuŗa relikvijas viņu baznīcā tikušas ieliktas, no koku zariem būdīņas ap kādreizējām elku baznīcām sataisot, šo svināmo dienu ar reliģisku mielastu svinēt, nevis vairs lopus velnam upurējot, bet gan Dievu slavēdami savai pārtikai kaujot, lai tā pateiktos visu lietu devējam par savu dienīšku uzturu, lai tādā kārtā viņiem daži vēl atlikušie ārējie prieki, vieglāk pārvērstos iekšējos priekos. Jo rupjajām sirdīm, bez šaubām, nav iespējams visu uz reizi atraut, tāpat, kā arī tas, kas uz augstākās pakāpes pacelties grib, soli pa solim, bet nevis lēcieniem augšup iet.” (Mone, Geschichte des Heidentums, II. pg. 105.).

Šais nedaudzos vārdos redzams Romas baznīcas plāns, pēc kuŗa senākās Eiropas reliģijas tika pārtaisītas par kristīgām. Šāds pagānības pārkristošanas paņēmieni, protams, zīmējas nevien uz Britāniju, bet arī uz pārējām zemēm. Tā šķietāmi kristīgās svinības un to ierašas ir daudz vecākas par pašu kristīgo ticību un pilnīgi, vai pa daļai pārņemtas no priekskristīgām reliģijām, pārmainot viņu agrāko saturu. Evaņģēlijos taču nav noteiktas nekādas gadskārtas svinības un tās bija jāaizgūst no ārienes, jo ļaudis nevar iztikt bez svinībām.

Pirmais no četriem gada laikmetiem tiek turēts pavasars, pēdējais ziema. Tāda kārtība dabīgi rodas sekojot dabas atmodai, plaukumam, briedumam un nāvei. Šī kārtība cilvēces apziņā ir bijusi viehmēr vienāda un negrozīga. Tāpēc ir dabīgi, ka mēs gada sākumu iesāksim ar pavasara sākumu jeb Meteņa dienu.

Meteņa nozīme tagad piemirsusies, bet salīdzinot ar atlikušiem

vārdiem, redzams, ka meti, meteni, nozīmē griešanās vietu, ceļa jū-tis, robežu, galu, beigas. Tādā kārtā jau pats vārds apzīmē to, kas viņam jāizteic. No katoļu laikiem ceļas Vastlāvis, kas iespiedies ti-kai nedaudzu daiņu variantos.

Vēl Meteni jauc vienā laidā ar Miesmeti. Bet tā ir paviršība pašā tautā un zinātniekos.

Metēņa sakars ar laiku un ilgumu tiek tēlots dažādās līdzībās un zīmīgos darbos. Visparastākais, bez kuŗa meteni neizteik, ir vi-zināšanās, tāļa braukšana. Ar to stāv sakaros viesošanās un vēlā-kas Jaungada vizītes. Arī matu sukāšana un dziju tīšana. To da-ra, lai augtu gaŗi lini, lai govīm būtu gaŗš piens.

Kad gadskārtā Saule ir tik augstu pakāpusies debesu kalnā, un dienas gaŗums ir tik liels, ka sāk pārspēt nakti, tad šim notikumam par godu visas āriešu tautas svinējušas Lieldienu. Šis laiks iekrīt deviņas desmitdienu nedēļas pēc Ziemassvētkiem un šai laikā, pēc senās teiksmas, kas atbalsojusies arī daiņās, esot Dievam šūplis kārts, t. i. Dievs ticis krustīts. Kā zināms, pa senam paradumam, bērns krustīts 9. dienā un tikai pēc tam likts pirmo reizi šūpulī. Dieva krustdiena, kā dzirdam, notikusi pēc deviņām nedēļām. Šī diena ir 25. marts. Senkristīgie ne bez iemesla šo dienu sākumā bija izraudzījuši par Jēzus kopīgo dzimšanas un miršanas dienu, at-taisnodamies ar pazīstāmo izteicienu: „Es esmu tas alfa un omega, tas iesākums un gals!“ Kristīgie, vispār, nekad nav zinājuši, kuŗā gadā un dienā ir dzimis un miris viņu teiksmainais pravietis. Tāpēc ar laiku sās svinības pārcēla uz citām dienām, nolikdami 25. martā kādu Marijas piemiņas dienu.

No abiem svarīgiem kristīgiem svētkiem Kr. miršanas dienas un Sv. Gara izliesanas dienas, tāpat kā no kāpostu jeb pavasara Mā-res, mūsu tautdziesmās nav ne vēsts.

Leopolds von Schroeders savā biežajā grāmatā „Arische Reli-gion“ plaši aplūkojis dažādās simboliskās darbības un rotaļas, kas saistās ar Sauli un Saules svinībām. Tur daudzkārt pieminēti arī latvieši, bet mēs nespējam to visu šeit atkārtot. Daiņas runā par šūpošanos kā galveno Lieldienu izpriecu. Bet dažos apgabalos vēl piekopta „Putnu dzīšana“ un „Pautu šausana“. Tie ir priecīgi gā-jieni lielā barā ar dziesmām un mūziku. Tikai dalībnieki vairs nav noviepušies (maskojušies), kā ziemas pusē — Mārtiņos, Ziem-svētkos, Metēnos. Zem aizdzenāmiem putniem esot domātas ra-ganas, laumas, skauģi un nelaimes. Putnus nodzinuši, dzinēji at-griezušies mājup dziedādami:

Mēs putniņus nodzinuši, ligo, ligo!
Šķīsta mūsu lopu taka, ligo, ligo!
Lai Dievs dod šķīstam būt, ligo, ligo! u. t. t.

Ceļā uz mājām no „Putnu kalna“, dzinēji salauzusi zarus un ar tiem kūlušī mājās palikušos ļaudis.

Kāda cita āriešiem pazīstama Lieldienu rotaļa ir bumbas jeb ripas dzīšana, kas vidus laikos tiek piekopta pat klosteros un biska-pu pagalmos, kā aizguvums no senās pagānu ticības. Nav šaubu, ka bumba un ripa ir Saules zīme, tāpat kā Lieldienu ēdiens — olas.

Ar Ušiņdienu iesākas vasara un līdz ar to arī jauns saimniecī-bas gads. Šai dienā gājēji un kalpi pārvietojas uz jaunām saligtām

dzīves vietām. Pie citām tautām, kā vāciešiem, somiem un krieviem par gājēju pārvietošanās dienu ir bijusi Jurgā diena. Šās dienas svinēšana pie šām svešām tautām daudzējādi līdzinājās mūsu Ūsiņdienas svinībām. Dažās dziesmās Ūsiņa vietā jau stājies Jurgis, kā to vēlējusies kristīgā baznīca.

Par Ūsiņu kā mitoloģisku būtni savā laikā diezgan daudz rakstīti. Pirmais ievērojamākais raksts parādās latv. draugu biedr. 16. rakstu krājumā 1881. g. no Cēsaines māc. Roberta Auniņa „Wer ist Uhsing?“. Šeit viņš plaši apraksta dažādās svinību parašas un pieved arī kādas 42 no ļaužu mutes uzrakstītas Ūsiņa dziesmas un divus svarīgus senrakstus, kušos pieminēts Ūsiņš. Pirmais senraksts ir no 1606. g. un tur minēts: „Deo equorum, quem vocant Dewing Usching“, un otrs no 1613. g. ar tādu pat saturu. Tālāk Auniņš pierāda, ka Ūsiņš sākumā bijis gaismas dievība un tikai vēlāk tapis par zirgu aizbildni, kas vispēdīgi aizvietots ar katoļu svēto Georgu.

„Mājas Viesa Mēnešrakstā“ 1903. g. P. Šmits norāda uz dažām nepareizībām Auniņa uzrakstītās dziesmās un līdz ar to izcēlās plašs strīds, kurā iejaucās vēl Endzelīns, Āronu Matīss, Vītols u. c. Sakarā ar to, R. Auniņš sniedz vēl otru rakstu: „Beiträge zur Uhsin-Mythus“, kurā pieved vēl dažus jaunus materiālus.

No šiem un citiem materiāliem spriežams, ka Ūsiņš ir Saules vedējs, teiksmainais Saules zirgu braucējs un laivas stūrētājs. Viņš arī ir Joda jeb tumsas kāvējs un šai ziņā līdzīgs pūka kāvējam Jurgim, vācu Zigfrīdam, indiešu Indram. Ūsiņš, kā visas gaismas dievības, tiek dēvēts par Dieva dēlu; bet dažreiz arī vienkārši par Dieviņu“. Gluži dabīgi, ka būdams Saules zirgu braucējs, tautas dzejā tam piešķirta arī aizgādniecība par ļaužu zirgiem.

Ūsiņam par godu, kauj gaili, ko saimnieks kopā ar puisiem noēd. Gailis mūsu tautdziesmās ir gaismas saucējs un viens no gaismas simboliem.

Ūsiņa dienā pirmo reizi laiž lopus laukā un zirgus pieguļā. Pieguļniekiem saimniece dod līdzī olas, no kurām tiek gatavots īpašs pieguļas ēdiens — pentogs.

Aplami domāts, ka Ūsiņš būtu aizņemts no krieviem tikai tam dēļ, ka dažām krievu pavasara dziesmām ir piedziedājums „oi useņ!“ Kā viens, tā otrs stāv sakaros ar kādu senāku āriešu vārdu, no kura cēlušies arī indiešu gaismas dievi dviņu brāļi Ašvini un grieķu Dioskūri. Pirmātnējā mitā Ašvins esot bijis viens, tāpat kā mūsu Ūsenis jeb Ūsiņš.

Mūsu laikos, kad pieguļā vairs nejāj, Ūsiņdiena būtu tomēr piemināma, pavadot nakti laukā pie ugunsкура, lakstīgalām un dziesmām.

Lielākas gadskārtējas svinības latviešiem ir bijušas Jāņos, kad saule ir savā augstākā stāvoklī pie debesīm. Senie rakstnieki, vēsturnieki un ceļotāji daudzkārt apraksta šos svētkus. Taču Jāņi lēti nevarēja ieraudzīt vietējo tradīciju, tik dziļi bija iesakņojies kristīgais skatīšanas viedoklis.

Lai pievedam kādu vietu no Emīļa Melngaiļa raksta („Jaun. Ziņās“ Nr. 137, 1928. g.): „Beidzamo reizi būdams pie Barontēva, viņa garās dzīves pēdējā posmīnā, brīnījos, redzot viņa garu degam gaiši, jo gaiši, kā spulgo svece, lai arī uz dzišanu, ar lielu liesmu. Nu, batjuška, viņš teica, nez kāpēc mani par krievu krustīdams, vai

ziniet, ar mani iet uz beigām. Tāpēc es gribu Jums vienu lietu pateikt, kurš es vairs nepagūšu uzrakstīt, kā nākās. Proti: Jānis nav rada evaņģēliskam St. Johannesam, bet ir tāds pats Saulgriežu veidols, kā latīņu Janus ar savām divām sejmām, no kurām viena vērsta atpakaļ uz pagājušo pavasari, bet otra, rudenam pretim.

Izdodams savu pirmo krājumiņu, kurā ietilp tikai Jāņadziņas, es (Melngailis), jaunās dienās — 1900. — sekodams ierunātai valodai, ka Jānis nav latviskis, biju izgudrojis jaunu vārdu Ligosvētki, kurš nu uz kādu laiku ir nomācis istos senvārdus: Jāņadienu, Jāņnakti, kā jau bieži mulķība nosēžas goda vietā, galdagalā, lai ar' uz īsu brīdi.

Lai tad nu te būtu minēti daži panti par pierādījumu ka Jānis nenāk no jaunlaiku evaņģēlija, bet pieder pie sirmākās senātnes mūsu daiņu dievdarzā. Pirmais jau tas, ka tādu no evaņģēlija aizņemtu Jāni neviens nesauktu par Dievadēlu, neceltu viņu tai krāšņā krēslā, kurš tagad redzams augstu, jo augstu, pāri visiem mežugaliem. Taisni pēdējo laiku atradieni par Jāni, par Māri, pilnīgi atslēdz to apslēpto, to nesaprotamo, ko jau pēc evaņģēlija nekādi neiztulkos. Kas nu Marijai ar Johannesu par radubūšanu, kad viņi abi pēc Mannhardta „Germanische Mythen“ sēž kopā akā vai avotā: „Maria sitzt mit St. Johannes im Brunnen“. Tik tālu Melngailis.

Tāpat runā M. Bruņenieks savā „Jāņi — auglības svētki“: „Prof. Šmits gandrīz galīgi noliedz latviešu Jāņus. Bet viņi tik pat maz aizņemti no citām tautām, kā latv. „māte“ no krievu „maķ“. Līgošana taču ir specifisks latviešu īpašums.“ (10. lp.)

Ar Māras dienu, 15. augustu iesākās rudens un lielā Dzīvības un Nāves Māte nu ir istā zemes saimniece.

Daiņas nekur nerunā par Māras dienu pavasara laikmetā. Tāpēc Māras daudzinašanai izraudzīta viena no rudens pusē esošām Māras dienām. Vissvinīgākā starp šām dienām ir Lielā Māras diena, 15. augustā, kas rāda, ka tā nāk no sirmās senātnes. To aplicina arī dažādi māņi, kas izdarīti šai dienā. Starp citu, Māras dienas ēdiens bijis sviests un siers.

Pie visām āriešu tautām ir bijušas kādas lielākas rudens svinības, sakarā ar ražas novākšanu. Tie ir „pļaujas svētki“, kurus pa laikam atzīmē arī kristīgā baznīca.

Latviešos ir izveidojusies lieliska pļaujas mistērija, proti Juma un Jumalas dzišana, ņemšana un viņu kāzu dzeršana. Kaut gan šās mistērijas izpildīšanu grūti saistīt ar kādu noteiktu dienu, jo raža ne vienmēr vienā laikā ienākās, un pļaujas beigās mainās, taču tas dažkārt ir darīts. Ir daži norādījumi, ka pusjumītis jeb rudzu Jumis, bijis Jēkaba dienā, 25. jūlijā, pēc vecā stila. Šai dienā cepuši jaunu rudzu maizi. Protams, pēc jaunā kalendāra 25. jūlijā rudzi vēl nav pļaujami un pusjumītis nesakrīt ar Jēkaba dienu.

„Dienas Lapas“ etnogr. piel. 1892. g., 117. lp. ir teikts, ka Juma dienas svinēšana notikusi Miķeļa dienā (29. septembrī). Ja labība līdz tam laikam jau bijusi nopļauta, tad tomēr nedaudz labības atstājuši pļaušanai šai laikā. No Miķeļiem līdz Simjūdam (28. okt.) skaitīts veļu laiks, Dievaines, Dieva dienas, taču gluži noteikts šis veļu laiks nav bijis: citur sācies agrāk, citur vēlāk. Mitologi domā, ka veļu laika sākuma saistīšana ar Miķeļa dienu ir katoļu tradīciju iespaids. Šām domām jāpiebalso, jo nav taču nekādi iespējams ap-

vienot vienā un tai pašā dienā jautrās applāvības jeb Juma dzīras ar klusajām Dievainēm. Tāpēc plaujas svētei, jeb Jumja dienai jābūt īsi pirms Dievainām, lai tikai Jumja dzīrām beidzoties, varētu sākties klusais Dievainu laiks.

Jumis un Jumala, kā applāvību svinību teiksmainie dalībnieki mūs noved pie dziļām pārdomām un atcerēm. Jumim un Jumei ir rada, nevien pēc vārda, bet arī pēc satura indusu Yama un Yamī. Tie ir mirušo gādnieki un viņas saules valdnieki. Mūsu Jumis un Jume ir dzīvības pamiršanas noslēpuma personificējums, jo rudēnim nākot, dzīvība ieslēdzās graudos un sastingst līdz pavasarim. Arī irāniešiem ir Yima, „kuņš pirmais atradis ceļu daudziem“. Tur Yima bijis „zelta laikmeta“ valdnieks, kuņā laudis dzīvojuši krāšņā dārzā un nav miruši. Beidzot viņš zaudē savu valdīšanu un nu pūķis Dahāka sagrābj varu un nokauj Yimu.

Nākošā svināmā diena ir M ā r t i ņ i.

Nav vēl skaidrības vārdā Mārtiņš, ar kuņu saistās rudens beigas un ziemas sākums. Kristīgie nevar pierādīt, ka tas būtu bībeles vārds, jo tā saukts gan kāds teiksmains franču svētais, kas dzīvojis 4. g. s. Drīzāk ticāms, ka te sadzirdams senais Marss, Demetras (Zemes mātes) dēls un dejojošo Saliešu virsnieks. Salieši, kā zināms, bija Romas priesteri, kas marta mēnesī izpildīja kareiviskas dejas, tēlodami veļus. Viņu vadonis bija lielais kareiviskais veģētācijas dievs Marss. (Sk. L. v. Schröder, Die Vollendung des ari-schen Mysteriums 30. un 58. arī 92. lp.)

Mārtiņš ir vispatstāvīgākais mūsu daiņās starp katoļu kalendārā svētājiem. Tam ir samērā daudz dziesmu, kuņās viņa veids un darbība notēlojušās diezgan skaidri. Mēs redzam, ka tas ierībina sētā, ka tam līdzī nāk bruņoti sulaiņi, tas nes mēteli zobena galā. Mārtiņam pieder bites un gaiļi. Tas gādā par zirgiem un govīm un uguni, tas staigā no ciema uz ciemu, kā ķekatnieks. Ne pus tik sīki izzīmēts nav ne Jēkabs, ne Katrīna. Tie pieminēti tikai nedaudzās, nenozīmīgās dziesmiņās.

Mārtiņa plastiskais veidojums liek domāt, ka aiz tā slēpjas kaut kas patstāvīgāks, līdzīgs Ūsiņam un Meteņam. Viņa vārds liecina par sakarību ar Māru, bet trokšņainā ribināšana norāda, ka aiz Mārtiņa mēteļa itkā aizslēpies pats Pērkons. Patiesi, rudēnājos jeb apkūlībās, kas sakrīt ar Mārtiņdienu, tiek daudzīnāts Pērkons, kā vasaras gaudējs.

Pacēlās aizdomas, ka Mārtiņš nemaz nav tik kristīgs pēc savas izcelšanās, kā to stāsta katoļu leģenda. Vismaz daiņās tas maz līdzīnās franču asketam, kuņš dzīvojis ap 375. g. Tam vairāk rada ar Marsu, romiešu kareivisko auglības dievu. Grūti arī iedomāties, kā pēc mūsu daiņām nav pielīpis ne Jēzus Kristus, ne Dievs tas Kungs, ne Jēzus māte Marija, bet nenozīmīgais Mārtiņš ieviesies! Loti ticāms, ka Mārtiņš stājies Miesmeša vietā, jo pēdējais pēc J. Krodznieka vērojumiem ir „rudens vīrs, kad kauj cūkas, žāvē gaļu un noglabā klēti ar aizliegumu viņu aizskārt, jo „krustiņš vīrsū“. Tam nav nekas kopējs ar Meteni, gadskārtas sākuma dienu.

Miesmetis sastāv no diviem vārdiem — 1) miest, miegt, mēgt un 2) mets, meti. Pēdējā saturs mums jau pazīstams kā griešanās vieta, ceļa jūtis, gals, robeža, beigas. Pirmais, turpreti, nozīmē cirst, kaut, nobeigt. „Ciešu zirgu netekot, zobeniņu nemēdzot“ (D. 9056). Miest — die Frucht abtreiben (Mülenbacha vārdn.). Tā

mums izlobās Miesmeša istā nozīme kā lopu apkaušanas beigu diena, ko vēl tagad dēvē par cūku bērēm. Senatnē, kad ziemas barības sagatavošana lopiem bija grūtāka, nekā tagad, visus grūti izmitināmos lopus apkāva ziemei iesākoties.

Tācu Miesmetis ar šādu nozīmi ir tikai vienas nelielas rudenāju daļas personificējums. Pārējais viss tomēr paliek Mārtaņa ziņā. No visa redzams, ka Miesmetis ierodas tikai kā vieplis (maska) Mārtaņa bērnu trakulīgā pulkā.

Pa senai parašai Mārtaņi ir pēdējā pieguļas, ganu, aršanas un kuļšanas diena. Ar Mārtaņdienu izbeidzas visi rudens darbi un sākas ziema.

Tādā kārtā mūsu rudens laikmets sākas ar Mārām un beidzās ar Mārtaņiem. Mārtaņš jeb Miesmetis tad nu būtu tikai sievišķīgās Māras vīrišķīgā reprodukcija, ar kuŗu iepazīstas latvieši pirms Mārtaņa Lutera un katoļu kalendāriem.

Gads noslēdzas ar „bagātājiem Ziemassvētkiem“.

Jau minēts, ka Ziemassvētki nav nekādi kristīgie svētki, bet savā laikā aizgūti no priekskristīgām reliģijām. Gandrīz visas reliģijas pauž, ka Ziemassvētkos, vistumsākajā laikā, kad Saule atkal sāk atvirst uz vasaras pusi, piedzimst kāda dievība. Šai laikā dzimst ēģiptiešu dievi, romiešu „neuzvarāmā Saule“ un beidzot arī Jēzus Kristus. Arī Latvju daiņas pauž, ka Ziemassvētkos esot Dievs piedzimis. Tāpēc šajā dzimšanas dienā tas ik gadus nāk sērst zemes vīrsū un apmeklē arī latviešu sētas.

Ziemas laikmetā — no Mārtaņiem līdz Meteņiem, staigā apkārt veļi novieptu budēļu, čigānu, ķekatu un kurcumu izskatā. Viņu ierašanās mājās atnes saimniecībā laimi un sekmes. Budeļi velk dažkārt līdzī no ciema blūķi, ko vēlāk sadedzina. Šī Ziemassvētku paraša pazīstama visā Eiropā, bet viņas nozīme nav vairs lāgā izdibināma. Pēc latviešu ticējumiem, blūķis nozīmējot darba grūtumu, slinkumu, arī tumsu.

Ziemassvētki ir bagātākās svinības gadskārtā, jo visāda labuma tad ir papildnām. Šai laikā notikusi algas izmaksa kalpotājiem, kā tas dzirdāms daiņās. Galds tiek klāts visādiem ēdieniem, starp kuriem jābūt cūkas šnukurim, desām, un pupām vai zirņiem. Kuīļa upurēšana Ziemassvētkos bija pazīstama arī grieķiem un germāņiem. Simboloģija ved cūkas smecerī sakaros ar zemkopja arklu. Cūka un arājs — abi rok zemi. Desa tiek uzlūkota kā gadskārtas simbols, jo abi viņas gali, apmetuši likumu, atkal sastopās. Pupas un zirņi ir dzīvā labība, kuŗu ēd, pieminēdami slinkuma ļaunumu. Arī citiem svētku ēdieniem ir šāda vai tāda nozīme.

Istaba un galds Ziemassvētkos tiek rotāts salmiem, zirnājiem vai sienu. No vienas puses salmi domāti atbraukušo Svētku guldīšanai, bet no otras, atgādina mirušo dabu.

Ziemas aukstajā laikā izpriecas laukā nav patīkamas, tāpēc tiek piekoptas visdažādākās rotaļas, starp citu, simboliska nozīme ir rotaļai „Vilks un Kaza“. Kaza āriešu mitoloģijā ir Saules simbols, bet vilks, kas to plosa ir tumsa. Šī kazas nozīme uzglabājusies arī mūsu mīklas: — balta kaza ledu grauž — nozīmē Sauli (F. 157, 377). Ceturto Svētku dienu dēvējuši par Vilka dienu un svinējuši, lai vilks nenēs lopus un bērnus (F. 344, 1608).

Ziemassvētkos sākās jauns gads un tamdēļ jau no senlaikiem

pazīstama paraša uzzināt jau iepriekš, kāds tas būs. Šai laikā notiek nākotnes zilēšana visdažādākiem papēmieniem.

Tāpat kā Jāņos, katras dziesmas galā piedzied „līgo!“, tā Ziemassvētkos „kalado!“. Šā izsauciena nozīme jau pārrunāta ievadā.

Tādi isumā svērti bija latviešu senie svētki, kuŗos ietilpa vesela rinda līdz šim par dievībām turētas būtnes. Taču mēs te redzam, ka ir milzīga starpība starp Dieva, Māŗas un Laimas vietu latviešu reliģijā un šiem gadskārtas personificējumiem.

Miti. Ne mazāk tuvu reliģiskajam uzskatam kā svētki, stāv arī senās dievu teiksmas jeb miti. Simboli un miti ir cieši apvērpušies ap seno kultu un pasaules skatišanu. Simbologija un mitoloģija tamdēļ cieši turās iebļakām katrai teoloģijai.

Laika iedalījuma un gadskārtas apkaimē uzplaukušas trejādas teiksmas — mūŗības, gada un dienas teiksma. Tām visām galvenais kodols ir Saule.

Savā dzejā latvietis apdzied Sauli kādās 2000 pamatdziesmās un neskaitāmos variantos. Daudzās Saule vai nu tikai pieminēta kā blakus apstākļis dzejā izteiktam gadījumam, piem. viņas lēkšana, spīdēšana u. tml., vai arī izlietota tikai kā dzejisks salīdzinājums un nav tiesi mitoloģiska vai simbolģiska nozīme.

Nav tiesa, ka latviešu senā reliģija ir Saules reliģija. Saule tur neieņem tik reliģiski svarīgu lomu, kā Dievs, Māŗa un Laima. Tā ir tikai dzejiskas iejūsmas priekšmets, kas gluŗi dabīģā kārtā apdzējots tāpat kā pārējā daba. Tās lūģšanas, kas vērstas uz Sauli, ir citādas dabas, nekā tās, kuŗas domātas Dievam. Šās cilvēka attiecības pret Sauli it labi redzamas tautas dziesmās, kur tomēr lielāks svars ir poēzijai, nekā dievināšanai. Tāpēc tik pat nepareizi domā tie, kas tura gaismas kultu par latviešu dievticības serdi, kā tie, kas par tādu iedomājušies Pērkonu, Pikolu un Potrimpu. Saule ir tikai šā pirmātnīģā Dieva radīta un tā tad tikai ar otrās šķiras nozīmi reliģiskā dzīvē.

Daiņās redzam daļu no mūŗības teiksmas jeb mita, kur Saule un Mēness ir laulāts pāris, kuŗiem pieder diena un nakts. Šis pāris dzīvo diezgan nesaticģi, pie kam ķildās virsroku ņem Saule. Šī teiksma nāk kā mantojums no paŗas ārieŗu pirmtautas un pieder vecākiem cilvēces mitiem.

No laulības ar Mēnesi Saulei ir arī meita (meitas), kuŗa, tāpat kā Saules kalpones, dažreiz Saules māmiņas vietā aptek zemi. Teiksma par Saules meitu un viņas preciniekiem Dieva dēļiem pievienota vasaras dziesmām, jo Jāņos — garākā dienā notiek viņas derības. Te sākas mūsu gada mīts.

Trešā teiksma ir tā sauktais dienas mīts. Te Saule no rītiem uzlēc Gaismas kokā, lai pēc tam sēstos ratos un brauktu gar debesu kalnu. Saulei ir zirģi un vedējs, (arī sulainis), saukts Ausēkļis jeb Ūsiņš. Vakarā noriet jūŗā, tad tā sēŗas laivā, ar to nobrauc līdz kādai salai, kur tā īsu brīdi gulēdama atpūŗas, lai sāktu no rīta atkal par jaunu savas gaitas.

Daudz sikāku teiksmu vijas vēl ap Sauli —: tā sēd zelta krēslā, sijā zeltu un sudrabu, peldina savus zirģus, rāģ savus kalpus u. c.

Viskrāŗņākais starp šiem mitiem ir gada mīts, kas iet iebļakām gadskārtas svinīģām dienām un laikiem. Gada mīts iedalās

divi pusēs — līdz Jāņiem, kad notiek Saules meitas derības un vedības, un rudens pusē, kad Saules meita noslikst.

Blakus ļaužu vasaras darbiem, velkas darbi arī Aizdaugavas kalnos un sētās. Tur Dieva dēli un Saules meitas tāpat pļauj sienu, pušķojas, lūkojas un sader pašos Jāņos. Teiksmu dzeja un reālā dzīve tek viena otrai līdzās. Šī teiksma par Saules meitu, līdz viņas derībām ar Dieva dēlu Ausēkli, ir daļa no mūsu gada mita, kas aizņem vasaras laikmetu. Tā paša mita turpinājums ar bēdīgām beigām būs vēl rudens pusē. Mūsu gada mita rudens pusē notiek Saules meitas kāzas ar lielu līgsmību debesskalnā. Tikai panāksnos ielūgtais Pērkons izdara nedarbu — saspeļ Saules koku un skumdina Sauli. Saules meita, kā katra vedekla, tūlī pēc kāzām dara savas mājas darbus — maļ, grābj un taml., piepalīdz Dievadēlam. Tomēr tā nevar pamest arī savu isto darbu: tai dažudien jāspīd mātes vietā un jābrien debesu Daugavas dziļie ūdeņi. Tas ir dzīvību apdraudošs darbs, kas viņas vīrā — Dievadēlā sacel dibinātu uztraukumu. Dievadēls bailodamies stāv jūras malā vicinādams zelta krustu — glābīņa zīmi.

Tomēr Saules meitai lemts citādi nomirt. Debesu saimei ir kāds zelta trauks, krūze, vācele, ko vēlāk dēvē arī par kannu. Saules pagalma avotā šo kannu mazgājot Saules meitu ierauj avotā Jods — tumsas personificējums un tā noslikst. Ierodas gan Pērkons, lai Jodu nospertu, bet nav isti zināms, kad viņam izdodas atbrīvot Saules meitu. Debesu pagalmā izeļas sēras un Saules māmuļa tek raudādama un tumša.

Šī teiksma par mirstošo gaismas dievību pieder pie visvēcākiem cilvēces mitiem. Tā mirst ģermāņu gaismas dievība Baldurs, tā mirst Atiss, Oziris, un Kristus. Dažu tautu mitos mirusē gaismas dievība atkal ceļas augšām, bet dažos vairs vē. Nav ziņu mūsu daiņās par Saules meitas atbrīvošanos no pazemes, kaut gan pavasarī notiek Ušiņa ciņa ar Jodu jeb Joda māti.

Stāsts par debesu kāzām latviešu tautas dziesmās esot visai pirmātnējs un tālab noderot kā izejas punkts, aplūkojot šo mitu pie citām tautām, tā saka āriskās reliģijas pētnieks L. Schroeders. Nekad neaizmirsīsim, ka tikpat āriski veselīgas ir arī visas citas latviskās reliģijas sastāvdaļas.

Pārāk plašiem tautas garīgās dzīves iecirkņiem mēs pieskārtos, ja pārietu uz to teiku aplūkošanu, kas saistās ar Dievu, Māru un Laimu. Dzeja, kuņas dabā ir rīkoties ar līdzībām jeb zimboliem, dod pēdējos svarīgākiem jēdzieniem un viņu vārdiem. Tādā kārtā tiek personificēti jeb attēloti kā dzīvi nevien nedzīvi priekšmeti, bet arī bezpriekšmetaini jēgumi. Tālākā gaitā notiek tā sauktā antropomorfizācija jeb apcīvēkošana, kuņā apdzejojamai lietai piešķir cilvēcīgas īpašības un darbības. Tādas attīstības rezultāts ir daudzas teikas par Dievu, kuņās tas tēlots kā cilvēcīga būtne, kas darbojās nevien debesīs, bet arī zemes virsū, ļaužu vidū.

Tāpat liels vairums teiksmu pinas ap Māru un Laimu. Iebīkām mitiem te redzami arī dažādi simboli — kas ņemti gan no stādiem, dzīvniekiem un dabas parādībām.

Mūsu simbologija rāda, ka daudzas viņas zīmes nāk no pašas āriešu pirmtautas. Viņu apskate aizņemtu pārāk daudz vietas.

Kults. Visās reliģijās lūgšana ir viena no kulta sastāvdaļām. Kristīgā baznīcā tā izvērtusies gandrīz par vienīgo draudzi vienojošo darbību. Turpretim latvjiem nav kopīgu lūgšanu, bet paklausot tautas savrūpam raksturam, katrs giezās pie Dieva atsevišķi. Šeit redzama liela latviskās reliģijas atšķirība no kritiešiem. Tāpēc latvju zemē arī senāk nav bijusi sevišķa garīdznieku kārta, jo katrs cilvēks tāds bija. Ģimenē liturģiskas darbības vadīja ģimenes galva, saimē — saimnieks, bet valstī — lielkungs. Tāds garīdznieks bijis arī Zemgales lielkungs Viesturs, kā tas rakstos lasāms. Godos, svētkos un taml. gadījumos ticis izvēlēts īpašs daramāvedējs, jeb vīkšējs. Šis ir cilvēks, uz kuŗu varbūt varētu attiecināt svešvārdu priesteris, tikai ar to starpību, ka viņa amatam bijis gadījuma raksturs. Nekādu „krīvu“ un „vaidelotu“ mūsu zemē nav bijis. Tos sadomājuši dzejnieki, pārprazdāmi prūšu vēsturniekus.

Kultiskās darbības prātnieciski attaisno tas, ka neviena darbība pasaulē nepaliek bez savām sekām. Zinātne māca, ka neviens spēks nezūd, vienalga, vai tas būtu garīgs vai fizisks. Ar saviem dvēseles un auguma spēkiem latvietis iespaido pasaules padomu —

Svētvieta pie Abavas
(H. Grotusa zīm.)

Dievu vēlamā virzienā. Cilvēks tā var nākt sakaros ar dievišķo domu un spēku. Lūk, kāpēc kultiskās darbības nav liekas, bet tūkstošiem gadu pārbaudītas un par derīgām atzītas.

Senās ēkas saucās par ēnām, ēnītēm, paēnām, kā tas redzams mūsu vietu vārdos, daiņās u. c., tāds nosaukums lietots arī baznīcas vietā, piem., „...ietin baltā palagā, ienes svētā paēnā“ (Bb. 14,732). To pašu apzīmējis arī vārds seja (sk. Brīvz. mīklas), kuŗām līdzīga nozīme arī slāvu valodās. Daiņās paēna saukta arī par paseju (13707). Ar citādām galotnēm tas skan kā pasiena, pasenīca, kas vēlāk izrunāts kā baznīca.

Ir zināms, ka ap avotiem, lai tie neizzūtu vai neaizbirtu, audzinātas birzes un celtas nojumes, kuŗas vēlāk ieņēma baznīcu un svētbiržu vietu. Daudzie baznīcas un paseju kalni mūsu zemē, pa lielākai tiesai, cēlušies jau priekškristus laikos (sk. Latv. pilsk. I.)

Daudz pieminētās Rāmavas ir meži, ap dievotām vietām, un kapenes.

Pie svinīgām parašām, kas piekoptas ar reliģijas ziņu un svētību, pieder latvieša mūža godi. Tie ir krustabas, kāzas, bēres un dievaines. Par šo reliģiskās kultūras nozari ir savākts milzīgs materiālu daudzums, gan aprakstu, gan daiņu veidā. Par kāzām vien dzied ap 15.000 pamatdziesmu. Paradumi un izdarības, kas pavada latviešu godības, ir tūkstošiem gadu veci. Daudzi no tiem ir kopmanta arī pārējām āriešu tautām.

Krustabas, kā maza bērniņa uzņemšana dzimtā, simboliski pielietojot ūdeni un krustu, ir senu senā āriešu paraša. Bērns tika jau pie āriešiem tikai 9. dienā uzņemts dzimtā. Tad dzimtsvecākie un radi sapulcējās, lai kopīgi lemtu, vai bērns audzināms, vai slicināms. Lieko un gaudeno bērnu slicināšana senos laikos bija parasta visām āriešu tautām. It īpaši meiteņu dzīvības bija apdraudētas no šī paraduma. Bērnu mērcēja ūdenī, un ja tam bija lemts palikt dzīvam, to izvilka no tā un klātesošie pie krusta jeb glābšanas zīmes apsolījās to sargāt un audzināt. Vecāki pie šā notikuma nepiedalās. Vēlāk, likumiem topot maigākiem, bērni vairs neaika iznīcināti. Taču, kas nebija krustīts, tam nebija nekādu tiesību.

Arī senās latviešu krustabas saglabājušas šos senos paradumus. Viņu izdarības vilkās divi dienas. Pirmajā dienā notika krustišana, mielošana un simboliska pādes „didišana“. Otrā dienā kārts meklēšana, šūpuļa kāršana un apziedošana. Baznīcu vizitāciju aktis liecina, ka vēl samērā nesenos laikos latvieši iztikuši bez baznīcas krustabām, vai arī baznīcās krustītos bērnus paši otrreiz pārkrustījuši pa savai parašai.

Kāzas turētas parasti trijas dienas. Pirmajā dienā vedēji, līdz ar līgavaini nonāk saderētās līgavas mājās. Tur viņus līdzina, apmainot saktis. Tad pūrveži aizved pūru un lopužas aizdzen lopus uz līgavaiņa mājām. Pārējie dziro un piekropj visādas izdarības līgavas galā. Otrās dienas rītā tiek saposta vedamā līgavā. To vedēji dziedādami aizved uz līgavaiņa galu. Pēc brīža tiem dodas pakal panāksnieki, kas nonākdami līgavas galā pārvarēdami dažādus šķēršļus, pievienojas dzīrām. Ap pusnakti notiek vaiņaga ņemšana, cepurošana un jauno ļaužu guldīšana. Visu šo pavada dziesmām teicēji, vilcēji un locītāji. Trešās dienas rītā jaunos modina un aicina jauno sievu veltīt un ziedot. Tā apveltī kāzu dalībniekus cimdiem, jostām, dvieļiem un villainēm. Pēc tam tā staigā apziedodama pagalmu, aku un ēkas. Veltīšanai un ziedošanai beidzoties, jānotiek meteklībām, kurās kāznieki un panāksnieki samet jaunajiem naudu un atlidzību par ēdienu un dzērumu. Visās trīs dienās tiek izdzerts milzums alus, izdziedātas neskaitamas dziesmas un izdarīti senu senie ceremoniāli.

Bēru gods tiek turēts divi dienas. Pirmās dienas priekšvakarā iesākas nelaiķa vākēšana. Tad piederīgie uzturās visu nakti nomodā pie nelaiķa mūža nama (zārka) un dzied. No rīta sabrauc bērnieki un aizved mironi uz kapukalnu. Tur tiek ēsts, uguns kurts un dziedāts. Tad bērnieki atgriežas mājās, atnesdami skujas līdzī. Mājās sākas bērnu mielasts ar bērnu dejām un dziesmām, kurās daudzina aizgājēju. Visu nakti pavada par godu nelaiķim nomodā. Otrā dienā notiek mantas dalīšana, kaut vai tikai kā para-

ša. Tad noskaitot buramos vārdus, tiek aizliegts nelaika dvēselei atgriesties savā vecajā dzīves vietā un bērinieki šķiras.

Ar nomirušo cenšas nākt sakaros atkal veļu laikā. Reizi gadā, rudenī, aizgājušo veļu un dvēseles tiek aicinātas dzīvajai vidū un tiem tiek klāts Dieva galds. Šī paraša bija pazīstama visās āriešu tautās, bet sen jau izzudusi. Tikai mūsu zemē kristīgā baznīca bija nespējīga cīnīties ar šo nekristīgo godu. Neskaitāmas folkloras liecības un vēsturnieku raksti mums pastāsta par seno veļu kultu.

Tikumība. Dieva un reliģijas aizbildniecībā parasti atrodas arī tikumība. Visas pasaules reliģijas: kristiānisms, budisms, islams — ir tikumiskas. Taču, īstenībā reliģija un ētika ir divas atsevišķas lietas un vēsture rāda, ka reliģijas var arī būt netikumīgas, piem., ar cilvēku upurēšanu, reliģisko prostitūciju u. tml. lietām.

Latviešu reliģija ir ļoti tikumīga, jo Dievs ir iedomāts tur tik labs, kā nevienā citā reliģijā. Par šo tikumību vislabāko liecību dod tautas dziesmas, no kuŗām par tikumiem runā ap 10,000 daiņu. Nav brīnums, ka tamdēļ senie rakstnieki varēja mūsu senčus dēvēt par „humānākiem laudim“, par „kuŗu tikumiem varētu teikt daudz laba.“

Tikumības mācības jeb ētikas teorija rāda trijus virzienus, kuŗos var darboties ļauzu tikumiskā griba. Šie virzieni iet iepretim Dievam, sev pašam un citiem. Attiecības pret Dievu te vissvarīgākās, jo visus pārējos tikumus tautas nodevušas Dieva aizbidniecībā un tura svētus. Latviešu tauta šai ziņā nav nekāds izņēmums. Arī viņa to darijusi un arī viņa zinājusi, kā jāizturās pret Dievu, sevi un citiem.

Tikumiskais padoms, kas zīmējās uz Dievu, gan laikam ir tikai viens: esi dievbijīgs, jeb esi dievājs.

Dari, dari bālēliņi,
Dari Dievu bīdamies,
Pacietīšu, ko darijis,
Atdarišu dzīvojot.

Dievājam dēliņam
Teju auga ligaviņa;
Kas bij kāds nedievājs,
Lai jāz zemes gabaliņu.

D. 3591

D. 12409

Šo daiņu otrās pusēs veselīgi atskan seno tautu uzskats, kas labi izteikts arī latviešu sakāmvārdā „Kas vilku taupa, tas kaitē aitām“ (L. F. K. 116, 3620). Savos pamatos šī doma stāv tāļu no savu ienaidnieku milēšanas. Un patiesi, kur vien mūsu tauta ir sākusi milēt savus ienaidniekus, tur tā ir vienmēr aplam darijusi.

Šeit jāpiebilst, ka visa veclatviskā reliģija ir izcēlusēs no bijības un bijāšanas pret to, kas pārāks un dižāks. Nekur šī bijība tomēr nav pārgājusi bailēs. Latviešiem vēl tagad piemet to, ka viņu Dievs nevienu nebiedēdams labsirdīgi apstaigājot viņu sētas, bieži vien ubaga izskatā. Tas neesot nekāds Dievs. Lai nu kā, bet tādu savas dzejas tēlos to izveidojusi latviešu tauta un lai tas slikts vai labs, tas tomēr ir mūsējs.

Uz sevi pašu latvietis vērs četrus galvenos tikumiskos padomus: esi gudrs, darbīgs, daiļš un priecīgs. Par citiem paštikumiem, kas no šiem četriem izriet, mums nav šeit vaļas runāt:

Gudra mana māmuliņa,
Gudru mani audzējusi;
Gudru ņemšu ligaviņu,
Savas dzīves kopējiņ.

D. 11188

Gudrajam cauni dzīt,
Aķilam vāverīti;
Gudram tēva dēliņam
Tēva zemi paturēt.

D. 3804

Gudrība ir pats pirmais tikums, jo negudrā prātā visi labie tikumi un padomi top ačgārni.

Šavu darba tikumu mēs, latvieši, pazīstam bez liekas klāstīšanas:

Ai, rociņas, man rociņas,
Grūta darba ieradūšas;
Ne tās bēga kunga riju,
Negrūto dzirnaviņu.

D. 68051

Maza, maza man zemīte,
Bet ražīga labībiņa;
Maģis manis augumīns,
Liela darba darītājs.

D. 28055

Daiļums ir trešais latvieša paštikums:

Daiļis bija tautu dēlis,
Daiļi savas kājas āva;
Stundu šķind' zelta pieši
No kumeļa nolēcot.

D. 21191

Daiļa sēta arājam,
Pašā kalna galiņā;
Visapkārt liepu koki,
Vidū ziedi ābelītes.

D. 3682

Uz šā tikuma jābalsta visa mūsu mākslas kultūra un zemes izdaiļošanas politika, tāpat kā uz gudrības padoma visa mūsu izglītība un tautas audzināšana.

Beidzot pēdīgais personīgais tikums — prieks, ligsmē. Šim tikumam nav nekas kopējs ar izpriecu un izdzīvi. Tas ir tikums, kas liek pārspēt bēdas un sirdsēstus.

Paldievs devu Laimiņai,
Ka priecīgu mani laida;
Ka priecīgas nelaidusi,
Nomirtum bēdiņās.

D. 5288

Priekš Dieviņa apņēmos
Noskumusi nedzīvot.
Gan gulēšu noskumusi
Apakš zaļa veleniņa.

D. 96

Uz citiem ļaudīm attiecas pārējie četri tikumiskie padomi: esi miļš, saderīgs, devīgs un taisnīgs.

Latviešu mīlestības tikums nesniedz daudz pāri ģimenei, radīem un savai tautai. Tālākās attiecības kārtos saderība.

Bāleniņi, bāleniņi,
Kā tie sila balodiši;
Laudīmi lieli brīnumiņi,
Ka mēs miļi dzīvojam.

D. 3450

Ai, kaimiņi, nāburdziņi,
Kā mēs miļi dzīvojam!
Uguniņas vien aizgāju,
Trīs naksniņas pārgulēju.

D. 31150

Mīlestības pretstats ir bardzība, un daiņās redzams, ka tai būtu jāizzūd ieviešoties mīlestībai.

Naidis ir saderības pretstats, un latvietis naidojas un karoj ar to, kas nedzīvo ar viņu saderībā. Taču tas pats naida nemeklē.

Apkārt sevi vien dziedāju
Apkārt savu kumeliņu,
Svešus ļaudis nepieņemu
Lai netapu ienaidā.

D. 956

Es ar savu bāleliņu
Ilgi naida neturēju:
Namiņā sasabāru,
Istabāi saderēju.

D. 3481

Devība ir viens no tiem tikumiem, kas pārgājis pat reliģiskās izdarībās. Tā krustabās, kāzās, bērēs ir pazīstama tā sauktā dāvināšana, mešana, ziedošana. Arī viesos latvietis nemēdz iet „tukšu roku“, bez kukuļa.

Pušu kožu kodoliņu
Pusi devu brāliņam;
Man brāliņis pusi deva
No tā lielā tirumiņa.

D. 3526

Lai lūkoja sveša māte,
Kādu sēju kukulīti:
Tēvam šķiņķi mātei vistu,
Bāliņam med's krūzīti.

D. 26349

Kā devīguma pretstats te mināms skopums un skaudība. It īpaši ar pēdējo ļaunumu latvietis cīnās visiem spēkiem. Kā pēdējo ļauztikumumu lai pieminām taisnību.

Taisnu ceļu es staigāju,
Taisnas pēdas pakaļā.
Ne man kauna priekšā bija,
Ne valoda pakaļā.

D. 8941

Paldies saku kundziņam
I kundziņa vārdiņam,
Kas neļāva bagātām
Mīt nabagu kājiņām.

D. 31355

Tautdziesmu tikumību sistematizējami ieraugam, ka tā ietvērusi visus svarīgākos noteikumus, kas vajadzīgi savrupai un sabiedriskai dzīvošanai. Mūsu tikumos nemanām tādu vienpusību, kā kristietībā, budismā, islāmā u. c. reliģijās, kurās radījušas atsevišķais cilvēks un nevis kolektīvs. Mūsu senie tikumi un ar tiem saistītie paradumi uzlūkojami par veselas tautas kopmantu, kas uzkrājusies zem pastāvīgas savstarpējas kontroles. Tādā kārtā mūsu tikumisko principu skaitā nevarēja iekļūt vai izpalikt nekas, kam nebūtu sakarība ar tautas psiķes savdabīgo iekārtu un dziņām. Kā kopīgs pašas tautas darinājums, šie tikumi katrā ziņā stāv vēl tagad tuvāk mūsu patiešām ētiskām tieksmēm un vajadzībām nekā no citurienes ievestā kristīgā morāle. Šis pēdējais apstāklis īpaši svarīgs tautas audzināšanā, jo audzināšanas darbs tikai tad var sekmēties, ja audzināšanas ideāli tieši atbilst audzināmā īpatnējām tikumiskām spējām.

Cilvēks savā dzīvē ir tāds, kāds ir tautas tikumiskais dzīves uzskats. Tikumība taču noteic katra cilvēka rīcību un darbību, bet kultūra savā būtībā nav nekas cits, kā šādas darbības auglis. Citiem vārdiem sakot, kultūru varam uzlūkot kā tikumisko vērtību piepildījumu un garīgās, kā arī materiālās kultūras īstais saturs ir tikumisko ideālu realizēšanā.

VI. Mākslas kultūra

Filosofija, kas ir augstākais sasniegums prāta kultūrā, tāpat arī reliģija, ar savu ētiku ir vienmēr bijusi savstarpīgā sakarība ar mākslu. Ja prātniecību var uzlūkot zināmā mērā par reliģijas serdi, tad mākslas serde ir pati reliģija. Senos laikos bija tikai reliģiskas mākslas, ja runā par tādu mākslu, kurai ir arī kāds saturs. No vienas puses māksla bija vajadzīga reliģijai, jo bez tās viņai nebija veidu, kā izpausties, bet no otras, māksla meklēja reliģiju, jo viņa gribēja lipt ap cildenu kodolu. Un patiesībā nav nekas cildenāks, par tiem ideāliem, ko nospraudusi reliģija mākslai.

Un taisnība gan laikam būs tiem, kas saka, ka pirms mums nebūšot savas nacionālas reliģijas, tikām nebūšot sasniegumu nacionālā mākslā.

Par mākslas izcelšanos pastāv vairākas teorijas, kas par izcelšanās iemeslu uzlūko gan cilvēka atdarināšanas dziņu, rotaļšanās tieksmi, gan citu kādu instinktu. Bet gandrīz neviena no šām teorijām nespēja atrast visām mākslas galvenām nozarēm kopīgu cēloni. Vistuvāk šai prasībai piekļūst pazīstamā Büchera teorija, par mākslas izcelšanos sakarā ar pirmātnējiem darba procesiem. Ja Büchers savā „Arbeit und Rhythmus“ arī neizskaidro visu mākslas nozaru izcelšanos, tad vismaz viņš palīdz noskaidrot tās izcelšanos, kuru citi mākslas teorētiķi ņēma kā ko neizskaidrojamu savu hipotēžu pamatošanai. Büchers runā par mūzikas, dzejas un drāmas sinkrētisko jeb vienkopējo izcelšanos no pirmātnējā darba ritma, nolikdams mākslas pamatā ritumu. Žēl, ka viņš savus uzskatus nav mēcējis paplašināt arī līdz ornāmentam jeb rakstam, kaut gan tas nenāktos grūti. Šo trūkumu papildinot, mākslu izcelšanos varētum uzvest šādā apveidā:

Kultūrvēsture rāda, ka vecākā akmenslaikmeta pirmcilvēks nav piekopus neko mākslai līdzīgu. Archailogijai trūkst liecību par kādu kreļļu virkni, rakstu, ar kuru tas būtu rotājis sevi vai savus daikus. Ledus laikmeta alu sienu apgleznojumi ar dzīvnieku attēliem pēc savas būtības nemaz nav māksla, jo tie bieži atrasti arī uz gluži tumšu alu sienām un nav domāti aplūkošanai, bet gan buršanai. Ar laiku, vēlākos palaiolitu posmos šie dzīvnieki gan pārvēršas vienkāršotās simboliskās zīmēs, bet ornamentu vecākā akmens laikmetā vēl nevar atrast, jo trūkst šo zīmju ornamentālas izlietošanas. Tā laika cilvēkam vēl nebijusi pamodusies ziņa izrotāt savu apkārtni. Ornamentu kā tādu sniedz izrakumi, kas apzīmēti kā mezolitā darināti. Tur uz māla trauku malām redzam pirmo bedrīšu rindu, kas iebadīta ar kociņu vai pirkstu. Geometri-

ski ritmiskais ornāments uzplaukst jo kupli jaunakmeņu laikā un pastāv vēl līdz šim brīdim. Vecākā akmenslaikmeta medinieku nātūrātā māksla tiek piņīgi atmesta. Redzams, ka cilvēkā grozījusiēs garīgiie pamati un radījuši šo pārvērtību mākslā. Daži gan domāja, ka Eiropā būšot ieradusies kāda cita cilvēku suga ar zemāku kultūru un atnesusi līdzī vienkāršo ģeomētrisko ornāmentu agrāko nātūrālo zīmējumu vietā. Citi turpretī nāca pie slēdziena, ka šai laikā cilvēks no mednieka - staigūļa paliekot par zemkopi un lopkopi un ka viņa roka no grūtā darba esot tapusi nevekla, nespēdama vairs tik nātūrāli zīmēt.

Katrā ziņā ir pareizi, ja ritmiskā ornāmenta izcelšanos noliek turpat, kur ritmiskās mūzikas, dzejas un dejas sākumus, proti, tai vietā, kur cilvēks sācis sistēmātiski strādāt — sēt, kult un malt. Mūsu daiņa liecina, ka nav sevišķas starpības starp mūzikas un raksta ritmiem:

Sitiet bungas bāleliņi,
Pūšiet daiļas stabulītes:

Cimdiem rakstus izadīju
Bungu rakstus klausīdama.

D. 24172

Zviedz kumeļi dancodami,
Skan zvārguļi rakstidami.

Rakstā situ sprigulīti
Sava tēva piedarbā.

D. 29845

D. 28778

Tā ritms tiek nosaukts vienā un tai pašā vārdā, vienalga, vai tas izpaudies laikā ar skaņu, vai telpā ar redzamām zīmēm. Ornāmenta pirmā parādīšanās liecina, ka cilvēks ir tapis ritmisks un neņanes vairs neritmiskus, neorganizētus laukumus un trokšņus. Tūkstošgadīgā darbā iegūtā un no audzes paaudzē iedzeminātā rituma sajūta tā tapusi par galveno mākslas pamatu, dodama joprojām cilvēka garam un miesai arvien jaunus baudījumus.

Māksla tā tad, nav nekas cits savā ārišķībā, kā ritms, bet savā darbībā — ritmu sastādīšana kautkādiem līdzekļiem. Bet ritms savā būtībā nav nekas cits, kā atkārtojums.

Ja raugās no iespaidu uztveršanas viedokļa, tad mākslas mēdz iedalīt redzes un dzirdes mākslās. Pirmajām tad piederas raksts, tēls un celtnē, bet otrajām dziesma, dzeja. Deja un drāma tad piederas vienlīdz kā redzes, tā dzirdes mākslām. Turpretim ja mākslas mēģina sakārtot pēc viņas radīšanas jutekļiem, tad raksts, tēls un celtnē paliek pa vecam pie redzes mākslām, mūzika, dziedāšana un dzeja pie dzirdes, bet deju, rotaļu un drāmatiskās darbības nākas pieskaitīt motoriskam jeb kustību mākslām. Tās vada īpaša motoriska jeb kustību sajūta, kas tiek uzlūkota par cilvēka „sesto prātu“.

Redzes mākslas. Vistīrākā veidā, bez kādām praktiskām saistībām, redzes māksla izpaudusies mūsu rakstā. Kā izrakstīšanas pamats ticis ņemts apģērbs, rīki, rotas, istabietas un ēku daļas. Šis raksts ir ārkārtīgi senatnīgs, un daudzas viņa sastāvdaļas nāk no pašas āriešu pirmtautas, bet dažām ir pat vēl vecāka izcelšanās. Galveniem elementiem ir mitoloģiska nozīme, piem., saulei, pērkonkrustam, zvaigznei u. c. Mākslas zinātnes ir daudzkārt noskaidrojušas, ka tautu raksta elementu izvēle esot atkarīga no tā pasaules uzskata, kāds valdījis zināmā tautā vai zināmā kultūras stāvoklī. Ornāments savā ritmiskā būtībā, nestāvot ārpus viņa ap-

kārtņē valdošiem tikumiskiem centieniem un reliģiskiem uzskatiem, tāpat kā ikviena cita kultūrēla darbība. Kaut gan savā darbībā katrs atsevišķs cilvēks ir brīvs, tomēr tas rīkojoties, vismaz senatnē, tais robežās, kuŗas nospraudusi viņa sabiedriskās apkārtnes pārlicība.

Pasaules skatišanas viedoklis un līdz ar to pasaules izpratne savā vēsturiskā gaitā laiku pa laikam mēdz pārgrozīties, un tam līdzī, protams, tad grozas arī rotājošā māksla savā saturā un formā. Rotājošo formu elementi pie senām tautām gandrīz vienmēr ir pasaules uzskata redzamās zīmes jeb simboli un mūsu raksts līdz ar to bijis it kā „bilžu raksts“, kas izpaudis zināmus jēdzienus. Pasaules uzskats un reliģija zināmā mērā ierobežo ornāmenta elementu izvēli, bet šis šaurais raksta elementu kopums tad raksturo kādas tautas vai laikmeta stilu.

Protams, ar laiku dažādo rakstā lietojamo simbolisko zīmju nozīme varēja piemirsties. Latvju čaklās rakstītājas reliģijai mainoties vairs atcerējās tikai dažu ornāmentālu zīmju nozīmi — „sau-

Dieva idejas izplaukšana latvju ornāmentā

liti“, „zvaigznīti“ — bet pārējo nozīmi nebija vairs vajadzīgs zināt, Bet arī zīmes ar aizmirsto nozīmi tika tālāk rakstītas no parauga paraugā kā sena tradīcija.

Par mūsu raksta seno simbolisko nozīmi runā valstspapīru spiestuves izdotos „Latvju rakstos“ vēsturiskā muzeja direktors Matīss Siliņš, arī Ž. Sudmalis savā grāmatā „Latvju raksti“ un E. Brašņiņš „Latviešu ornāmentikā“. To pašu par leišu ornāmentu pauž gan pašu leišu, gan arī vācu mākslas pētnieki. Daiņu teksti un salīdzinošā ornāmentika noskaidrojusi, ka gandrīz visām mūsu senā raksta sastāvdaļām senāk bijusi arī simboliska nozīme, kas stāvējusi sakaros ar seniem dzejiskiem personificējumiem. Tur redzama vieta bijusi ierādīta nevien Dieva un Māras zīmēm, bet jo lielāka Dievadēliem — debesu gaismas parādībām: Pērkonim, Mēnesim, Ušiņam, Saulei u. c. Arī auglības un personificējumam Jumim un likteņu lēmējai Laimai, kā vērojams, bijušas īpašas zīmes. Visi šie dažādie mūsu ornāmenta elementi, palikuši savos veidos stingri ģeometriski.

Savā kompozīcijā jeb salikumā latvju raksts vispilnīgākā veidā izpauž mūsu tautas iedabu jeb raksturu. Raksta elementi

reti kad tur ir sasaistīti kopā, bet parasti dzīvo katrs par sevi tikai mēchaniski piedurdamies viens otram, nevis organiski ar to savienodamies. Šis savrūpais vilciens iet vēl tālāk un cenšas raksta elementus visdažādākā veidā mainīt un variēt. Mūsu muzejos ir jostas ar 50 un vairāk dažādiem rakstiem, kas mijušies viens aiz otra. Arī tad, kad dažādās rakstu rindas sastapušās stūrī, latvietis stūrā problēmu atrisinājis pa savai iedabai. Viņš stūrī nekad nav savienojis kopā rakstu joslas, kas tur satikušās, bet nobeidzis katru par sevi, atstājot stūrī nesavienotu. Šis nesavienotais, stūris stāv gluži pretstatā savienotam austrumnieku stūrim, un uzlūkojams par latviešu stilistisko īpatnību.

Tā pati latviskā daba izpaudusies arī ziedā (krāsā) un viņas salikumā. Latvieša gaišais pasaules uzskats un vieglais, kustīgais raksturs, labāk atbildis gaišiem nekā tumšiem noziediem. Tāpēc pretstatā igauņiem, latviešu drēbes bijušas savos pamatos baltas un pelēkas. J. Kohls par latvieša krāsām un viņu sakaru ar latvieša pīchi tā raksta: „Latviešu tautas apģērbs ir neuzkritošs kā rotā-

Kuldīgas „Diž-Liku“ māju klēts un klēts durvis
(Celta 1624. gadā)

jumā, tā arī audumā un piegriezumā. Krāsa, kuŗu izraudzījušies latvji un arī viņū brāļi leiši, ir balta un gaiši pelēka. Nevien sievietes, bet arī vīrieši vispār ģērbās vai nu baltās vai arī gaišpelēkās drānās. Šai ziņā tie stāv vislielākā kontrastā ar viņu kaimiņiem krieviem, kuŗi mīļo raibas krāsas (nēsā sarkanus un zaļus, retums tikai baltus kreklus) un arī ar saviem ziemeļu kaimiņiem igauņiem, kuŗi viscaur melni ģērbjas (tāpat arī melni-brūnas zeķes valkā). Šis nenoteiktais pelēkums, šis maigais baltums, šis spožuma un raibumu mazums, rādas, ir ievēribas cienīgs atspulgs no mīkstās, maigās, nestūrainās un neergiskās latvieša garīgās būtības.“ Še piebilstams, ka blakus spēcīgam individuālismam, arī daži latviešu raksturotāji uzsvēruši latviešu sapņaino, maigo un ilgu pilno dabu. Uz šiem sapņainiem pamatiem esot izaugusi visa mūsu jaunlaiku literātūra un mūzika. (E. Šops),

Baltā un pelēkā pamatzieda greznošanai latvietis izraudzījās tiros, nesajauktos pamatziedus: dzeltenu, sarkanu, zilu un zaļu. Nav lietots vijolētais un oranžais zieds, kuŗam mūsu valodā pat

nosaukuma nav. Ziedi, tāpat kā raksti, ornāmenta ritmā bieži vien mainījuši savas vietas.

Latviešu rotājumi tiek novietoti uz apgērbiem, lietām un ēkām ar lielu gaumi un ļoti atturīgi. It īpaši tas sakāms attiecībā uz arhitektūru. Ēkām rotātas tikai konstruktīvās vietas; pakšu gali, stabi, durvis u. taml. vietas. Nekur pie tam nav redzama nekāda tieksme rotājumu pārspilēt par jaunu pašai pamatformai. Ir daudz austrumu tautas, kuŗas tam pretim, iznīcina ēku sienas sasmalcinādamas tās ar ornāmentu.

Latviešu vecai redzes mākslai, kas izpaudusies raksta, ziedos un pamatformu proporcijās ir daudzas labas un īpatnējas tradīcijas, kuŗas tagadējā jaunlatviskā mākslā tiek godam ievērotas. To dara daudzas rokdarbu skolas, kas citīgi atdarina gan senos paraugus, gan sacer jaunus rakstus vecā garā.

Dzirdes mākslas. Starp dzirdes mākslām pirmā vieta latvju tautā pienākās dziedāšanai. Arī senās dziedāšanas dziļākā nozīme bijusi reliģiskā. Daudzas dziesmas dziedātas Dieva dziedāšanai, jo „dziesmas tika Dieviņam“, „Dieviņam pa prātam, ka mēs viņu daudzīnām“; citas buršanai, jo pēc sēniem uzskatiem piedziedāt varēja tāpat, kā pierunāt. Liels vairums dziesmu pieder svētkiem, kā Metenim, Lieldienai, Jāņiem un Ziemassvētkiem. Tāpat kāzām, krustībām, bērēm un dievainēm vajadzēja daudz dažādu dziesmu un balsu (meldīņu). Visas šīs nozares pieskaitāmas pie reliģiskā kulta un kultiskās dziesmas aizņem vislielo dziesmu vairumu.

Otra lielā dziesmu grupa ir tā sauktās darba dziesmas, ko dziedāja kūlēji, malēji, vērpēji, aukļi. Katram darbam bija īpašas dziesmas, druvā, pļavā, sētā un istabā. Pārējās dziedātas vaļas brīžos un atpūtā.

A. Hupelis 1777. g. raksta par latviešu un igauņu dziedāšanu: „Lielu daļu no sava prieka tie ieliek dziedāšanā un mūzikā. Dziedāšana pieder īpaši sievietēm: kāzās ir sevišķas sievietes, dziedāšanai taču arī vīrieši tām piebalso, tikko dzērieni ir priekus padarījuši vispārīgus. Viņu lauku darbos, rotaļās un tml. dzird tikai viņu meitas ar savām kļiedzošām balsīm izpaužam savu vispārējo apmierinātību. Dažām ir labas balsis un dabīgas dāvanas uz dziedāšanu; taču igauņiem vairāk kā latviešiem. Viņi (igauņi) dzied vienbalsīgi, bet parasti 2 koros, tā kā katru rindu, kuŗu viens pulks nodzied priekšā, otris tūdaļ atkārtos... Latvieši izstiepj garumā pēdīgo balsienu un parasti dzied divbalsīgi, tā kā daži kaut ko basam līdzīgu dūc līdzī.“

Gadus 70 vēlāk J. Kohls daudz sīkāk apraksta latviešu īpatnējo dziedāšanu: „Dziedāšanas veids ir tāds, ka viena no sievietes kora dziedātājam iesāk vai nu acumirkli izdomātu, vai prātā iekritušu pantu, un to īpašā neizkoptā melodijā izsauc. Pie pēdējiem vārdiem iekrīt dziesmā visi kora līdzdalībnieki ar ārkārtīgi garu izturētu o—! Šis o—! balsis skaņās atšķirās par terci viena no otras. Tad o—! arvien vairāk apklust un paliek vājāks, līdz beidzot visas balsis reizē un piepēži ar gandrīz stenošu skaņu, ar kuŗu tie izgrūž pēdējās dvasas atliekas, aptrūkst. Kad tas ir noticis, tad atkal kāda solo dziedātāja iesāk jaunu pantu un jaunu domu, pie kuŗas pēdējiem vārdiem koris atkal ar o—! iekrīt. Viņi tā nosēž bieži vien

cauru nakti kopā, vienā un tai pašā melodijā joprojām dziedādami dziesmiņas par Dievu un visu pasauli. Balsis ir tik zemas, un visas mūzikas sejs tik mežonīgs, ka sākumā grūti noticēt, ka dziedātājas varētu būt meitas. Šķietas, ka viņu kori dzied skarbi karavīri; šī mežonība visuzkritošākā kārtā kontrastē ar apdziedāmo priekšmetu maigumu un priekšā nestām idejām. Pat viņu vērpjamās istabās meitu dziedāšanas veids ir šāda mežonīga kliegšana un stenēšana. (Top. Nachr. II. 179.)

Patiesi, šis senais dziedāšanas veids ar teicēju, vilcējiem un locītājiem, ir tik īpatnējs, ka viņu dzirdot, klausītājam paliek neizdzēšams iespaids uz visiem laikiem. Šo dziedāšanas veidu vēl piekopj Lejas-Kurzemē, kamēr citos Latvijas apgabalos tas jau gandrīz piemirsies.

Blakus šim augstākā mērā savdabīgam dziedāšanas paņēmienam dziesmas dziedātas arī vienbalsīgi vai daudzbalsīgi visiem reizā dziedot, bez kāda īpaša teicēja. Šā dziedātas vēl tagad pazīstamās garās dziesmas ar visiem zināmiem vārdiem.

Mūsu dziesmu balsu (melodiju) īpatnības sīki izpētījis Jurjānu Andrējs savos „Latvju tautas mūzikas materiālos“ (6 daļas, no 1894.—1928.) salīdzinādams vairāk kā 2000 melodijas. Tur viņš starp citu, raksta: „Dibinājoties uz domām, ka toņu rindas, kas lietotas tautas mūzikā, tikai pamazitiņām attīstījušās, es, ap 14 gadu atpakaļ (ap 1880. g.), rakstīdams „Balsi“ par „Latvju tautas mūziku“, iedalīju tautas melodijas pēc viņu senuma trīs laikmetos: 1) vissenājā, priekšvēsturiskā laikmetā — tās melodijas, kuŗu aploks sniedzās tikai līdz kvartai, 2) priekskristīgā un pa daļai viduslaiku laikmetā — melodijās, kuŗu aploks sniedzās no kvintas līdz oktāvai un pārāk, — un kuŗas dibinātas vairāk vai mazāk uz gamām, kas lietotas senatnē pie grieķiem; 3) jaunākā laikmetā, kas pamatotas uz jaunlaiku dur un moļ gamām, un kuŗas stipri nomanāms šolaiku harmonijas sistēmas iespaids, līdz ar ievadu toni. Kā šāds mans iedalījums nav bijis aplams, to vēlāk jo pamatīgi aprakstījis P. P. Sokaļskijs, savā darbā: „Krievu tautas mūzika“, protams, nepazīdams mana raksta...”

No šā tautas mūzikas lietpratēja vārdiem, mēs dzirdam, ka mūsu senā dziesma var būt tāds pats bagāts materiāls pagātnes pētīšanai, kā ornāments un valoda. To ļoti noteikti apliecina Jurjānu Andrējs kādā citā vietā: „Beidzamos gadus desmitos āriešu mūzikas hipotēza arvienu jo vairāk tuvojas patiesībai, tā, ka tagad jau var būt runa par salīdzinātu āriešu mūzikas etnografiju. Mūzikas pētnieki, salīdzinādami vairāk āriešu rases tautu melodijas, un atrazdami apbrīnojamu vienādību toņu sistēmā un vispārīgā raksturā, nākusi pie gala sprieduma, ka viņām jau bijuši tautu šūpulī kopīgi zināmi mūzikas pamati, kas īpaši no seniem grieķiem, kā intellīgentākās un laimīgākos apstākļos dzīvodamas tautas, ar sevišķu veiklību tikuši izlietoti un uzzīmēti. Tā tad āriešu mūzikas hipotēza sāk apstiprināt tās jaunlaiku zinātnes slēdzienus, kas zīmējas uz visu āriešu tautu kopīgo izcelšanos; tautas melodiju pētīšana papildina āriešu vienības apziņu ar jaunu pierādījumu — ar mūzikālo argumentu...”

Melodiju skandēšana ar dažādiem skanošiem daikiem mūs noved pie tā sauktās instrumentālās mūzikas. Ka senlatvietim instrumentālmūzika bija labi pazīstama, to rāda daudzie mūzi-

kas riki, kā: kokle, eglīte, taure, rags, bungas, stabule, dūkas, smuikas u. c., kas paši uzglabājušies muzejos, bet vārdi daiņās.

Kokle ir īsts baltu tautu nacionāls instruments, kas pārgājis arī uz igauņiem un somiem. Tā darināta no koka, kas kādreiz agrāk izrunāts, kā kanks, no kam somu kantele — „kokle“. Jurjānu Andrejs par kokli tā raksta savos atstātos materiālos:

„Kokle ir stīgu instruments (nav tulkojams ar vārdu „Harfe“). Viņa bija četrstūraina, vienā galā platāka, otrā šaurāka. To taisīja no liepu koka, silītes veidā, virsū pielipināja plānu atskaņas galdiņu (Resonanzboden) no egles, vai priedes. Atskaņas galdiņa vidū bija izgriests zvaigznējāds skaņas caurums. Vienā galā šai si-

Veco latviešu mūzikas instrumenti

(1, kokle. 2, eglīte. 3, taure. 4, rags. 5, stabule 6, dūkas.)

lītei bija pulciņas, kur stīgas piesiet, otrā tapiņas, ko stīgas sa-sprīst. Atskaņas galdiņam abos galos bija pielipinātas šķērsām lai-piņas, ko stīgas uzlikt. Stīgu skaits bija 7 līdz pat 15, visas diātō-niskā rindā. Stīgas tika ar labās rokas pirkstiem, vai arī sevišķu kociņu (it kā pie grieķiem plektrums) trinkšķinātas un ar kreiso roku skaņa aizturēta. Vēl tagad esot daži sirmgalvji, kas skaisti, skaisti koklējot..“

Eglīte jeb trideksnis ir metala plāksnitēm apkārts žubu-rains daikts, kas žvadzināts dziedot. Ar viņu ieturēja baubienu jeb takti dziesmā. Šis ir viens no īpatnējākiem mūsu mūzikas in-strumentiem un daiņas to bieži piemin it īpaši kāzās.

Taures vārds atvasināts no izmiruša mežavērša taura, kuŗa atliekas Latvijā bieži tiek atrastas. Viņa ragi lietoti gan dzersā-nai, gan pūšanai. Taure taisīta arī no koka un tāss. Taure ska-

nēja līdzīgi tagadējam mežaragam. Vēlākā laikā tauri vēl lietoja pieguļnieki un gani.

R a g s jeb „āzarags“, kā nosaukums rāda, bijis āža rags ar caurumiņiem skaņas pārveidošanai. Tas bijis ļoti iemīlots mūzikas daikts.

B u n g a s ļoti bieži daiņās daudzīnātas, taču neviens paraugs vairs nav uzglabājies. Bungas ir vissenākais instruments, senāks pat par koklēm. „No celmiņa bungas taisu, no zariņa stabulīti,“ runā tēvadēls, nocirtis ozolu.

Par s t a b u l i Jurjānu Andrējs raksta: „Stabuli izgrieza no daždažādiem kokiem, kā: priedes, apses, kazenāja, alkšņa, vītola u. c. Koku savītēja siltumā un tad izgrieza serdi, caur ko izcēlās stobrs; arī ņēma gatavu stobru — niedri. Stabule pastāv no divām daļām: rumpja un spiedzes jeb ģingas. Ja rumpis bija diezgan garš un tievs, tad turpat tievajā galā ietaisīja spiedi, mēlīti atgriežot un plānīnot: tad iegrieza rumpi, skatoties pēc garuma, 6 līdz 8 caurumi, tā kā iznāca diātoniska toņu rinda. Ja rumpis bija resns, tad tika ielikta spiedze tievajā galā, vai nu no tievāka vai niedras. Ko skaņu mikstināt rezgalim uztina skrūviski noplēstu tāsi.

D ū k a s jeb s o m u d ū k a s bija plēšu instruments, kas sastāvēja no jērādas maisiņa-somas. Jēram nomauktās somas kājās bija iestiprinātas divas stabules „rakstene“ un „dūda“ un arī muturis, pa kuru iepūta gaisu.

No šo un vēl citu instrumentu skaņām sastāvēja latviešu senā mūzika. Ar tām tika pavadīta gan dziedāšana, gan deja, tie tika arī paši par sevi skandēti gan atsevišķi, gan kopus. Taču instrumentālā mūzika uzrakstīta ļoti maz un mūsu senkultūras krājumos ir tikai nedaudzas kokļu, āzaraga, dūku u. c. meldijas.

Dzirdes mākslas trešā nozarē ir t a u t a s d z e j a. Patiesībā ikviena dziesma ir dziedāta dzeja. Bet ar to nav teikts, ka dzeja netiktu pieņemta arī pati par sevi, bez dziedāšanas. Daiņas runā par sevi, ka tās tikušas arī teiktas, stāstītas jeb p a s a c i t a s.

Mūsu tautas dzeja daiņu veidā, bez šaubām, ir tas lieliskākais un apbrīnojamākais pie mūsu tautas. Vēl vienmēr paliek nesaņemams, kā varējis uzrasties tik mazā tautā tāds milzīgs daudzums daiņu. Kopā ar pēdējos gados jaunsavāktām tautas dziesmām mums pašlaik ir sakrāts vairāk kā pusmiljons variantu, kuŗos ir 50.000 pamatdziesmu. Par šo brīnumu velti nerunāsim, jo daiņa, kā tautas dzeja ir diezgan daudzpusīgi aplūkota un iztīrāta gan dažādās literatūras vēsturēs, gan īpašos apcerējumos. Tikai īsumā piebilstams, ka mūsu tautas savrūpais raksturs daiņā izpaudies tikpat pilnīgi, kā arhitektūrā un ornāmentā. Mūsu daiņas ir savrūpas dziesmiņas, ar zīmīgu un strupu saturu, kas tikai retos gadījumos spējuši izvērsties garākā stāstījumā. Mūsu tautas ārkārtīgais individuālisms ir arī daiņai atradis savu nacionāli īpatnēju formu un saturu.

Par latvieti kā dzejnieku mūsu 19. g. simteņa kultūrvēsturnieks Kohls ir izteicis daudz glaimīgu vārdu. Taču viņš nekādu lomu nepiešķir latviešu apzinīgumam mākslā: „Latviešu dzejnieks par savu mākslu zin tikpat daudz, cik Ādams par morāli, pirms nebija ēdis no atzišanas koka. Tie paši nezina, kas ir daiļš vai nedaiļš, taču izraugās daiļo un visdaiļāko aiz kādas dabīgas dziņas. Paši tie ir

rupji un neizglītoti, taču no viņu lūpām plūst smalkākie izteicieni, no kuriem var spriest par izsmalcinātu iekšēju izglītību. Viņi veido dejas, kā gliemezis pērles, un proti, ar tādu pat pareizību un noteiktību, kā bites savas šūnas... Par savu poētisko darbību latvieša pašā spriešanas spējai, izvelei u. t. t., ir ļoti mazs vai gluži nekāds nopelns. Pati svētā, brīnumainā Daba un pats mīlais Dievs ir tie, kas runā ar viņa muti" (II, 124, 125).

Kustību mākslas. Šo mākslas nozari mūsu mākslas kultūrā pētnieki vismazāk apstrādājuši, jo horeografija, jeb kustību uzrakstīšanas paņēmieni ne katram etnografam bija pa spēkam. Kad parādījās kino aparāts, lai uzņemtu kustību mākslas vērtības, tad dejas, rotaļas un mistērijas jau bija gandrīz izbeigušās. Vēl tagad nav neviena mūsu tautā, kas savāktu senās kustību mākslas atliekas. Vienīgi Jurjānu Andrējs savā laikā uzrakstījis rotaļu un deju mūziku, bet pašas izdarības un kustības ir atzīmētas visai trūcīgi. Taču izkaisītās vēstures liecības un etnografiskās piezīmes mums rāda, ka latviešiem bijušas pašiem savas dejas, rotaļas un īpatnējas izdarības Jāņos, būdēļos u. c. reizēs.

Vecākās tautas dejas pie latviešiem esot dziedāmas, tāpat kā rotaļas. Kohls aprakstīdams dažas latviešu dejas, pieved arī kādas dejas „Shigo“ vārdus: Tagge den, tagge den, Pastalnieka dansā...“ Par latviešu dejošanas raksturu tas izsakās, ka „Latvieši ir savā temperamentā ļoti mierīgi, gandrīz flegmātiski. Visi viņu soļi un kustības dejojot to skaidri izpauž. Viss tur ir rāms, lēns un bez trauksmes un kaislibām.“

Rotaļas arī starp pieaugušiem ir jāuzlūko par vienu no latviešu īpatnībām. Šo rotaļu un viņu meldiju ir savākts labi daudz jau Jurjānu un Barona laikā. Viņu sakrātiem materiāliem pienākuši klāt vēl folkloras krātuves bagātie krājumi. Taču mākslas vērtība šīm rotaļām nav liela, un tās drīzāk jāpieskaita tikai izpriecai, kā to jau darījām.

Latviešu drāmas jeb skatuluģas sākumus meklējuši vairāki pētnieki. Prof. J. Lautenbachs norādījis, ka mūsu drāmas sākumi ieraugami Jāņu, Budeļu u. c. svētku izdarībās. Šo domu tālāk apstrādājis J. A. Jansons, ņemdam klāt vēl arī kāzu ierašas un rotaļas.

Visos latviešu svētkos, godos un rotaļās patiešām var saskatīt mūsu skatu luģas elementus, bet pašas tautas drāmas, kā īpašas mākslas nozares, mums nekad nav bijis, tāpat kā nav bijis tautas eposa.

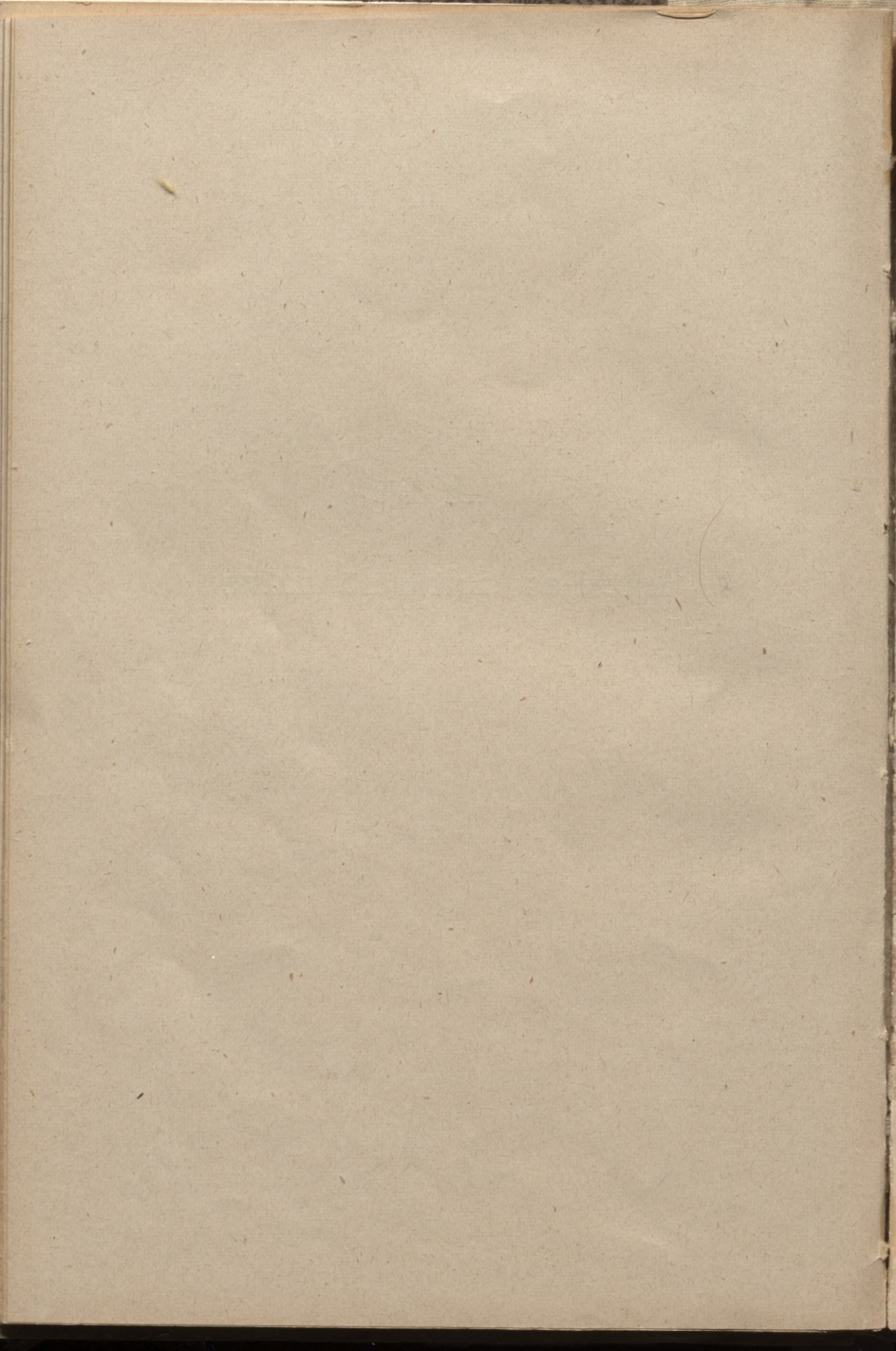
Latviešu mākslas kultūra, tāpat kā pārējās kultūras nozares, ar laiku grīmušas lejup. Ar lielu cītību mācītāji savā laikā karoja pret greznājiem apģērbiem, dziesmām, dejām un mūziku. Tiek izdoti likumi, kas aizliedz valkāt zemniekiem greznus apģērbus un izdalīt pūra veltes. Vecais Stenders priecājas, ka Kurzemes apgaismotākos apgabalos „blēņu dziesmu“ dziedāšana ejot mazumā. Lai palīdzētu tās izskaust, viņš pats sacer „ziņģes“, ko likt veco daiņu vietā. Kāds mācītājs 1791. g. raksta: „Vēl dažkārt dzird stingrā cītībā no kancelēm uzstājamies pret dejošanu: tie nenosoda to tikai kā nepieklājīgu, bet gan kā grēcīgu, kaut gan pret to viņi nevar pievest nevienu bībeles izteicienu, vai kādu pamatojumu no saprātīgās tikumu mācības“. (Nordische Miscellann 27—28, 553. lp.).

Kādā citā vietā pastāstīts kā kaņojuši pret somu dūku spēlmaņiem: „Vidzemē un Igaunijā ir mācītāji, kas vispār vajā visus dūku pūtējus, tiem viņu instrumentus atņemot, sadedzinot vai sagraizot: arī pašus pūtējus, ja tie tūdaļ nepaklausa, atstumj no svētā vakariņa. Citi ir drusku piekāpīgāki un aizliedz pūšanu tikai svētdienās. Bet tikai svētdienās pēc grūtā darba un rūpēm ir šejienes zemniekam laika uzjautrināties pie savu iemīloto dūku rupjajām skaņām.“ (Nord. Misc. 4, 294.) To pašu dara arī stingrie mācītāji vēl 19. g. simtenī, kad bija jau iesākusies tautas nacionālā atmoda. Tad lielo senmākslas graušanas darbu uzņēmas brāļu draudze, kurai bija šai laikā liels iespaids uz latvieša garīgo un kultūrālo dzīvi, it īpaši Vidzemē.

Pamesdami skatu atpakaļ uz latviešu veco kultūru, mums, vispirms uzkrīt, cik dažādās nozarēs viņu nācās iedalīt, kaut vai vienkārši pārskatīšanās dēļ. Līdz ar to mēs gaiši nopratām, kāds plašs un vispusīgs darba lauks bijis atvērts latviešu darbīgam garam un rokām. Protams, katra no mūsu veckultūras nozarēm būtu apcerāma īpašos biezos sējumos, lai visos sikumos iztirzātu to, kas viņās svarīgs, īpatnējs un paliekāms. Mums šeitān atliek tikai spriest, ka latvieši bijuši kultūrspējīga tauta un ka mums tie atstājuši vecas un labas tradīcijas tagadējās Latvijas kultūras dzīves tālākai izkopšanai. Ja kādas tautas kultūra ir parādība, kas ļaujas mēroties kā kāds bezgalīgi tāli vēsturē un tapšanas dziļumos izstiepts pavediens, kuram ir savs īpašs rakstura vilciens, tad varam runāt par īpašu latviešu kultūras ideju cilvēces mērogā. Ja šās idejas nesēja, āriešu-latviešu dvēsele izpaudusies neapzinīgi vecās kultūras veidos, ja „pati svētā, brīnumainā Daba un pats mīlais Dievs“ ir bijuši tie, kas neapzināti runājuši ar latviešu muti, tad tagad latviešiem apzinīgi jātop par „mīlā Dieva“ augstāko ideju paudējiem, jo nācija mūsu laikos vispirms ir apzināsa lieta. Asinis ir neapzinīgas, bet tauta apzinīga.

Trešā daļa

Latvijas kultūrālā dzīve

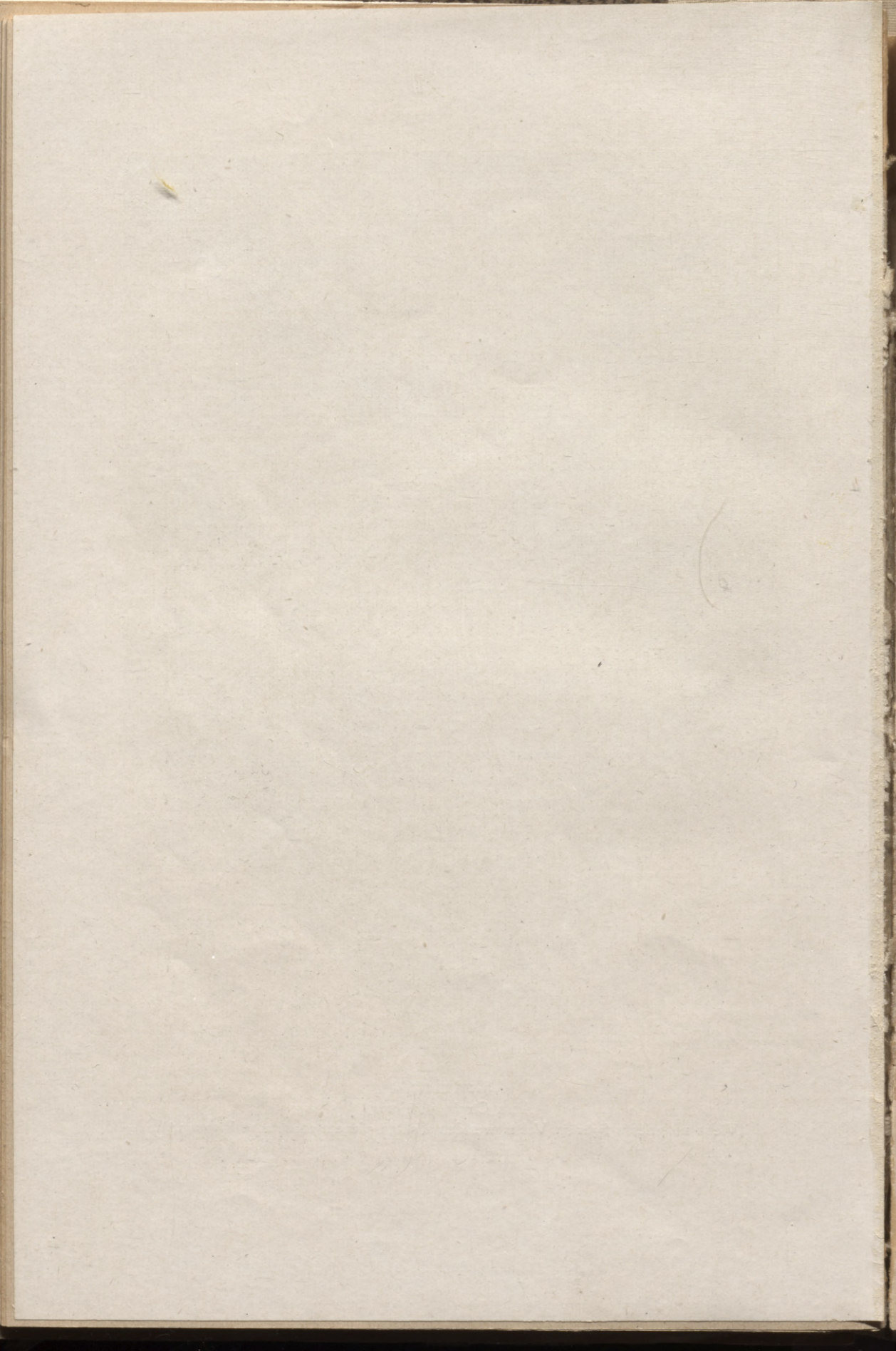

„Laima“

Anša Cīruļa zīmējums

(Viena no griestu figūrām Valsts prezidenta sūtņu pieņemšanas telpā Rīgas pili)

I. Valsts un kultūra

Jo tuvāk laika straume nesa veclatvisko kultūru un dzīvi Latvijas valsts tapšanas brīdī, jo mazāk tānī palika nesadragātu vietu. Lietišķā kultūrā iejaucās fabriku industrija ar saviem standartizētiem internacionāliem ražojumiem, saimniecisko dzīvi vadīja muiža ar vācu kungiem, sabiedriskā dzīvē ielauzās liepilsēta Rīga ar savām kuģos atvestām domām un modēm. Senās gudrības vietā stājās skolas un grāmatas, kuŗas gar latviešu ipatnībām nelikās zinīs. Reliģiskā dzīvē beidzot virsroku ņem kristīgā ticība ar visām savām konfesijām un sektām, bet senās tautas mākslas vietā ieviešās Eiropas „kultūrmāksla“. Visā 19. g. simtēna otrā pusē notiek tik strauja latviešu pielāgošanās vispārējam Eiropas kultūras līmenim, gan pēc vācu, gan krievu paraugiem, ka latviešu tauta šķīta aizejam bojā. Pārkrievošanās un pārvācošanās bija ikdienišķa parādība, kuŗai padota bija nevien neapzinīgākā tautas daļa, bet arī intelligence.

Bet taisni tad, kad nakts top vistumsāka, pie debesīm sāk mirdzēt zvaigznes. Tā notika arī latviešu tautisko jūtu un prātu apmātības naktī. Pie latvietības debesīm parādījās mirdzošu zvaigzņu sietiņš — tautas atmodinātāji. Latvju tautiskās atmodas pirmie vēstneši parādījās pagājušā gadsimta vidū. Sacēlās diezgan rosīga sabiedriskā kustība sešdesmitos, septiņdesmitos un astoņdesmitos gados. Bet tā sāk deviņdesmitos gados atkal apriņķot, jo viņu sajauc tā sauktie „jaunstrāvnieki“. Šai tautas atmodas kustībai ir jāierāda pirmā vieta jaunlatviskās kultūras tapšanas gaitā, kauču gan viņa nespēja atturēt lielās tautas masas no slidēšanas pretī vācu un krievu kultūras apkampieniem un nespēja arī atrisināt visas uzstādītās jaunlatviskās kultūras problēmas.

Latvijas tapšana. Lai varētu rasties Latvijas valsts, bija vispirms jārodās domai par šādu valsti. Tā sākumā ir vairāk tikai neskaidrs noģidums, nekā gaišs atskārtums. Viss tautas atmodas laikmets ne reiziti nepiemin Latviju kā nākamo latviešu valsti. To arī nevarēja darīt, jo stingrie krievu cenzori izstrīpotu ikvienu vārdu, kas šādai domai pieskārtos. Viss sākās ar aicinājumu neatmest savu valodu, turēties par latvieti un nekaunēties latvietības.

Kaut cik sabiezinātā veidā tautiskās domas sāk parādīties ap 1855. gadu, kad Krišjānis Valdemārs (1825.—1891.) nodibināja Tērbatā studējošo latviešu pulciņu. Šis pulciņš sastāvēja no kādiem 10—12 latviešiem, kas sevi par tādiem arī skaitīja. Šā pulciņa biedri bija arī Juris Allunāns un Krišjānis

Barons. Savos „latviešu vakaros“ pulciņa biedri pārsprida galvenā kārtā sadzīves un zinātnes jautājumus. Vēlāk Kr. Valdemārs un J. Allunāns aizbrauc no Tērbatas un pirmo tautiskās atmodas darbinieku pulciņš izklist. To atjauno tikai 1870. g. Kronvaldu Atis.

Uz tautas atmodas dabinieku pirmajiem rakstiem atsaucās vācu mācītāji, kas apgalvoja, kas latviešu tautas nav un nevar būt. Mācītājs G. Braže tai laikā raksta: „Mēs no savas puses atkārtojam, jau reiz izteikto apgalvojumu, ka latvieši neapzinās sevi kā tautu, bet tikai kā kārtu.“ Arī Rīgas Jēkaba baznīcas mācītājs Berkhols „Mājas Vieša“ 1858. g. 16 Nr. raksta: „Latvietis ir tik daudz kā arājs; latviešu valoda ir arāju valoda. Pie „tautas“ pieder visas ļaužu kārtas ar savām starpībām, kuŗas nu zinot vai nezinot tiesām var uzrādīt. Kad Kaupo vēl latviešus veda cīnīties, kad tie mita savās koku pilīs, tad tie vēl bija tauta. Bet tādu lat-

Latvju tautas atmodas darbinieki

(1. Kr. Valdemārs. 2. A. Pumpurs. 3. A. Kronvalds. 4. Kr. Barons. 5. Fr. Brivzemnieks 6. A. Spāģis 7. K. Biezbārdis. 8. M. Maters. 9. J. Allunāns. 10. Zvaigznīte. 11. A. Vebers. 12. Auseklis.)

viešu šen vairs nav, tagad tie vairāk nekas nav, kā ļaužu kārtā, šīs zemes arāju kārtā... Latvietis, gaismā vests caur landkartēm u. t. t. un pie tam runādams latviski, sevi jūt tā kā atstātu esam. Un tādā vientuļā būšanā to vēl grib pamest? To jau vairs nevar. Viņam netik vairs būt latvietim... Latvietim, t. i. viņa valodai vajaga mirt pa īsu vai pa ilgošu. Žēl gan ir, bet ko tas palīdz? Austrālijas „tautas“ zūdin zūd angļu uzņēmšanai. Katrai lietai savs laiks.“ Šis mācītājs tā rakstīdams bija izteicis nevien vācu domas un nodomus, bet pa labai tiesai arī lietas patiesos apstākļus — latvju tauta taisījās nomirt.

Bet tad, kad Valdemāram un viņa domu biedriem taisījās zust labākas cerības, viņš apņēmās izdot „Pēterburgas Avīzes“ un 1862. gadā panāca to, ka avīzes izdošana tika atļauta. Šī avīze ir tautas atmodas laiku skaļākā izpausme. Sivas ciņas nācās „Pēterburgas

Avizēm“ izkarot par latvju tautas garīgo patstāvību un viņas kulturāliem centieniem. Viņu iespaids bija gadu desmitiem ilgs un viņas bija tās, kas briedināja latviešu patstāvības domu. Jaunlatvieši te paguva latviešiem pateikt dažus neaizmirstāmus vārdus, ko daudzi tūkstoši vairs neaizmirsā. Tā veidoja nākošo tautas atmodas laikmetu posmus, no kuriem pēdējais bija mūsu valstiskā patstāvība.

Septiņdesmitos gados tautiskā kustība sasniedza savu augstāko pakāpi. Jaunlatvieši darīja visu, lai paceltu tautā nacionālo apziņu. Dibināja dziedāšanas, bibliotēkas, labdarības u. c. biedrības, kuŗās noritēja saviesīga sadzīve un plauka latvietība. Tas deva iespēju 1873. gadā, 8.—11. jūlijā sarīkot pirmos vispārējos dziesmu svētkus. Šo svētku iespaids uz mūsu tautas garīgo atmodu bija ārkārtīgi liels, jo šais svētkos tautas garīgie vadoni savienojās ar savu tautu daudzām jaunām saitēm. Dziesmu svētku dvēsele bija Kronvaldu Atis, kuŗa lielā jūsmība un lieliskās runas dāvanas to padarīja septiņdesmitos gados par mūsu tautas pirmo vadoni. Vēl tagad viņa domas nav novecojušās un viņa vārdi aizdedzina tautiskās jūtas.

Tā tautiskā apziņa strauji pamodās un šķita, ka to vairs neapspēs nomākt nekādi skauģi. Taču krievu pārtautošanās politika panāca latviešu tautiskās kustības pagrimšanu. Paši tautiskās kustības vadoni ar laiku it kā zaudēja cerību par tautisko centienu piepildīšanos. Iestājās gurdenums deviņdesmitos gados un tautas saucēju balsis maz kāds dzirdēja. Pārkrievošana pieņēmas plašumā; Kronvalds bija jau miris (1875.), Auseklis arī (1879.), un nebija vairs neviena, kas tik dedzīgi prastu saukt un aicināt, kā viņi. Pagrimšanu sekmēja noteiktas programmas trūkums jaunlatviešu centienos. Latvietis strādāja vairāk ar sirdi, nekā ar prātu. Tautiskās kustības vadoni neprata dot programmu nacionālās mantas, zinātnes, politikas un reliģijas darbam. Kad jūsmošana bija pārgājusi, nebija vairs vienota darba. Katrs darīja savas ikdienas darbus uz savu roku un dzīvoja pārticībā, maz gauzdamies par tautisko lietu. Tautiskā kustība bija izplūdusi seklumā un vienaldzībā. Šo apstākli izmantoja „jaunstrāvnieki“, ar savu noteikto programmu un mācību. Taču neraugoties uz tautiskā laikmeta neapzinātiem, nenoteiktiem un neizveidotiem centieniem, tie tomēr visi bija vērsti uz vienu un to pašu pusi — uz latviešu nacionālo patstāvību.

Deviņdesmito gadu sākumā radās pirmie jaunstrāvnieku-marksisu pulciņi. Tie pieņēmas plašumā un ieviešās dažādās biedrībās, it īpaši Rīgā. Iekarotās biedrības nostājās opozīcijā Rīgas Latviešu Biedrībai — tautiskās kustības mezglam viņas pēdējā posmā. Jaunstrāvnieki sāk apkarot tautiskās lietas, izsmēja un izzobojā gara mantu krāšanu, dēvēdami tās par grabažām un pagātnes putēkliem. Jaunstrāvniekus vadīja Rietum-Eiropas sociālistiskās programmas, kaut ar pavirši uztvertas.

Krievu administrācijas uzmanība bija aizņemta no pārkrievošanas un tā ilgi nepamanīja jauno sociālistisko kustību. Tikai 1897. g. sākās pirmās kratīšanas Liepājā un Rīgā. Ar laiku no šiem jaunstrāvniekiem rodas deviņsimtā gada sākumā ilegālā sociāldemokrātu partija, kuŗai lielākā loma bija 1905. gada nemieros. Cik sistēmatiska bija 1905. gada nemieru apspiešana no krievu valdības un

vācu muižniecības puses, tikpat nesistēmatiska un līdz galam neizdomāta bija pati sacelšanās. Viņai, labi ņemot, trūka pat vienas vadības. Tā bija atkal tikai jūsma un darbs, ko darija katrs pagasts uz savu roku. Latviešu asociālā daba pazudināja šo „revolūciju“ ar lieliem zaudējumiem latviešu tautai. Pavirši izprastā marksisma dēļ, piektā gada kustībai pieslēgās ārkārtīgi daudz nacionāli domājošas intelliģences, it īpaši skolotāji. Tie tika apšauti un spiesti doties trimdā. Īsteni ņemot piekto gadu var uzlūkot vairāk par nacionālu, nekā tipiski sociālistisku kustību. Tā vairāk līdzinājās Miķeļa Valtera, J. Akuratera, Ernesta Rolava 1904. g. nodibinātai patstāvīgai „Latviešu sociāldemokratu savienībai“, kas neaizliedza latviešu tautiskos centienus un turpināja tautiskā laikmeta tradīcijas.

Šī Valtera-Rolava nacionālsociālistiskā strāva bija tā, kas pirmā uzstādīja prasību par Krievijas saskaldīšanu tautiskās vienībās. Ar to mūsu tautas krieviskai orientācijai tika dots nāvīgs trieciens. Tas bija Latvijas brīvvalsts idejas pirmais drošais paudums. Šīs nacionālās programmas dēļ nacionālsociālistiskai partijai bija nīkna sadursmes ar sociāldemokratu partiju, kas neatzina nekādas autonomijas. Arī 1905. g. dumpī, šī Valtera-Rolava savienība turēja augstu savas prasības pēc latviešu politiskās autonomijas, kaut gan notikumu gaitā lielākā loma bija pretnacionāliem sociāldemokrātiem. Tas bija arī viens no iemesliem piektā gada notikumu traģiskajām beigām, jo nacionālo mērķu trūkums to padarīja par vienkāršu zemnieku dumpi, kuŗu varēja kā tādu asiņaini apspiest.

Pēc 1905. gada notikumiem, nacionālsociālisms palika par nelielas latvju sociālistu-trimdinieku īpašumu, kas bez ārējā skaļuma turpināja savu pastāvēšanu. Vēl 1913. g. M. Valters raksta „Strādniekā“ 25. Nr., ka nacionālā patstāvība esot mūsu mērķis un no šī mērķa mēs raugāmies uz visiem citiem politiskiem jautājieniem. Krievija esot mūsu lielākais ienaidnieks un kā tos starptautiskos sarežģījumus, kas varētu Krievijai rasties, nāktos izlietot kā līdzekli Latvijas atbrīvošanai. Miķelim Valteram pieder ļoti ievērojama vieta Latvijas idejas tapšanā.

Ieblakām šai M. Valtera vadītam nacionālās domas virzienam gāja arī Viļa Olava jauntautībnieku jeb jaunsociālistu virziens, kas centās atjaunot iepriekšējā gadu desmitā panīkušo nacionālo kustību. Taču Olavs nomirst 1917. gadā, neieraudzījis patstāvīgo Latviju, kaut gan audzējis viņas ideju tieši un netieši.

Īsi pirms pasaules kara 1913. g. parādās M. Valtera raksts „Mūsu tautības jautājums“ un M. Skujenieka „Nacionālais jautājums Latvijā.“ Tie grauj marksistu internacionālismu un kosmopolitismu, briedinādami tai pašā laikā latviešu tautas pašapziņu patstāvības virzienā. M. Skujenieks savu ievērojamo grāmatu beigdams, raksta: „Nacionālā pašapziņa un pašlepnums vajadzīgs tautai kā kolektīvam, tāpat kā katrai atsevišķai personai. Atsevišķais indivīds ir tautas loceklis. Ja pret tautu, kā kolektīvu izturās ar nicināšanu, tad no tā cieš arī atsevišķo indivīdu pašcienība. Jāmodina nacionālā pašapziņa, jo vienīgi tādi cilvēki, kuŗi prot pareizi novērtēt nacionālā momenta lielo nozīmi, pratis sekmēt savas tautas tālākattīstību un ziedos savus spēkus tautas normālo tālākattīstību traucējošo šķēršļu novēršanai,

Tagadējā dēnacionālizācijas politika radījusi cilvēkus, kuri gan aizstāv savas šķiras, kārtas, korporācijas, biedrības, profesijas, ģimenes un t. t. godu un tiesības, bet kuriem vienaldzīga tauta. Šie ļaudis, kuri galvenā kārtā rekrūtējās no diplomētās intelligences un arī citām aprindām, „noliedz“ tautu un nosauc par nenozīmīgu filantropiju visu, kas sekmē mazo tautu tālāko attīstību. Bet tā ir fraze bez satura. Ne filantropija, bet sava un savas apkārtnes labklājības veicināšana. Tāpat, kā savas ģimenes, pilsētas vai šķiras labklājības veicināšana nav labdarība, tāpat arī savas tautas attīstības sekmēšana nav labdarība. Tautas pastāv un tautas kā kultūras vienības ir viens no svarīgākiem faktoriem atsevišķo cilvēku dzīvē. Ja cilvēks negrib no sabiedrības vienīgi ņemt, bet tai arī dot, tad tas nedrīkst vienaldzīgi izturēties pret tiem šķēršļiem, kuri traucē tautas attīstību. Citu mazo tautu panākumi un ieguvumi var būt par ķīlu tam, ka arī latviešiem izdosies novērst kultūro attīstību traucējošus apstākļus. No nievātās zemnieku kārtas izaugusi latviešu tauta. Viss tek un mainās. Tas rada pašāvēību un pārliecību, ka nākotne radīs tautas attīstībai labvēlīgus apstākļus.“

Mēs dzirdam šeit runu par „traucējošiem šķēršļiem, un traucējošiem apstākļiem“, kas droši vien zīmējās uz toreizējo krievu valdīšanu. Vilis Olavs tai pašā gadā Latviešu biedrības zinību komisijas vasaras sapulcēs runā: „Bet vai nav veltīgi un pat bīstami cīlāt nacionālo jautājumu, kad no malu malām dzirdam aicinājumus uz visas cilvēces apvienošanu. Daudz kas tai virzienā jau realizēts. Mums ir pasaules raža un pasaules tirgus, pasaules satiksmes ceļi un līdzekļi. Vienas tautas atradumi, mākslas un literatūras ražojumi top visdrīzākā laikā par visas cilvēces kopīgu mantu, tas viss ir tiesa. Ir arī visai vēlams, kaut vispārīgais attīstības process vēl vairāk tuvinātu tautas un rases citu citai. Un tomēr par spīti visam tam, nav lieki piegriezt vērību nacionāliem jautājumiem... Trīs reizes krievu tautiskā apziņa gaiši uzliesmojusi un pastrādājusi slavenus darbus: nokratot tatāru jūgu, padzenot poļus un aizstāvot tēviņu pret Napoleona I. iebrukumu. Ilgi no svešiniekiem pārvaldītie itālieši, apvienojušies sacīja: „Mēs neprasām no austriešiem labāku pārvaldīšanu, mēs gribam, lai tie aiziet! Un, kā zināms, tie aizgāja.“

Kā dzirdams, arī te aplinkus runā par „aiziešanu“, un par tautas atbrīvošanu. Latvju tautas patstāvības doma bija nobriedusi un vajadzēja tikai rasties izdevīgam brīdim, lai šī doma iemiesotos. Tāds brīdis, pašas Laimas sūtīts, nāca — izcēlās pasaules karš un Krievijas revolūcija. Šī Eiropas nelaime bija mūsu laime valsts radīšanas nepieciešamais apstāklis. Pasaules kara laikā ar strēlnieku bataljonu nodibināšanos, sākās it kā nacionālā atmoda un šoreiz ar noteiktu virzienu uz nacionālās valsts puši. Latvju tauta noteikti gribēja tapt par Latvijas valsti. Nacionālais latviešu kara spēks, kas zem vācu okupācijas spiediena aiziet uz Krieviju, sagrauj tur Krievijas despotiju, cīnīdamies par komūnismu, lai pa to laiku pašu zemē nodibinātos Latvijas valsts. Vai tas noticis apzinīgi, vai neapzinoties, to noskaidros vēsture, bet viņu nozīme ir liela Latvijas politiskā tapšanā.

Latvija tapa 1918. g. salnas mēneša 18. dienā. Kad palasāmies

tā laika laikrakstus un izdevumus, kāds prieks un jūsma dveš no tiem. Te paraugam:

„Latvju likteņa stunda situsi. Mostaties! Mostaties! Mostaties! Tā sauc mūsu modrīgie dižbāliņi.

Tauta sakustās, bet tā nedroši, kā baidīdamās no nakts spokiem, raganām un pesteļiem...

Septiņsimt gadu garā nakts, — vai tā pagājusi? Tumsība, kuŗa dažreiz bija pilnīgi necaurredzama, — vai tā izzudusi? Vergu važas, kuŗas bija tēraudkaltas, — vai tā jau noņemtās un vai notirpušie tautas locekļi var brīvi kustēties? Nežēlīgie un bargie cietuma sargi, kuŗi patvarīgi sprieda tiesu, netaisnu tiesu par mūsu tēviem, tēvu tēviem un sentēviem, — vai tie no savām vietām jau noņemti?

Tā jautā latvju tauta. Vai kāds brīnums, ka, tā jautādama, viņa nedroši skatās visapkārt: vai, tiešām, nu riez tā brīva?!

No paaudzes uz paaudzi mūsu dižbāliņi nav atstājuši savas sargu vietas, bet tikai tagad pienācis tas brīdis, ka tie var saukt: „Celies, mana tauta, un eji uzaustošam sārtam rītam, eji savai saulei preti!“ Tie nakts biedēkļi, kuŗi gan vēl grib spkoties, nav tev vairs bīstami, jo tu esi brīva no tēraudkaltām važām, un tagad no tavas pašas gribas atkarājās, — vai tev būt, vai nebūt, vai ieņemt uz priekšu cienītu stāvokli Eiropas tautu starpā, vai nogrimt atpakaļ agrākā atkarībā un važās. Ja tu neapzināsies savu spēku, ja neatraisīsī savu garu brīvu no ilgā naktī savilktiem puteklainiem zirnēkļu tikliem, — tad labāki ir nerādīties saules gaismā... Uz tevi skatīsies visa pasaule un... vai nu apbrīnos tevi, vai novērsīsies no tevis.

Tāpēc celies čakli, izberzē miegu no acīm, nomazgā netirumus un eji ar drošu prātu savai rīta saulei preti!

Lai tev būtu vairāk drosmes un spēka apziņas, tad paskaties atpakaļ uz aizejošo nakti ar visiem nakts valdiniekiem un jautā, — ko viņi tev deva?

Tēvu un sentēvu ciešanu stāsti par to daudz ko zin vēstīt. Šis ciešanas piemini arī šai likteņa stundā: viņas tev dos spēku un apziņu, ka tev ir un būs jācīnās par taisnu brīvības lietu, ka tu neeji cīņā lai līdzpilsoņus apspiestu un verdzinātu, bet cīnies par savu brīvību un savām tiesībām...”

„Saturat šo brīvību savās rokās un neatdodat viņu vairs nevienam. Brīvā, neatkarīgā Latvijā ir mūsu spēks, un stipri mēs būsīm tik ilgi, cik ilgi aizstāvēsim savu brīvību, savu neatkarību. Šos svētumus lai katrs glabā savā sirdī un par tiem katram jābūt gatavam ziedot savu mantu, spēku un dzīvību.

Liels ir tagadējais pārbaudīšanas laiks, kuŗu mēs patlaban pārdzīvojam. Otrreiz viņš vairs nenāks. Mūžības pāries, bet otrs tāds laiks vairs nenāks. Tādēļ visi pie rosīgā darba! Strādāsim ikkatrs savā vietā, ikkatrs par sevi un visi par vienu! Un ikkatrā latvja sirdī lai dziļi ierakstīti šie vārdi: Brīvā, neatkarīgā Latvijā ir mūsu spēks! Esi sveicināta, brīvā, neatkarīgā Latvijā!“

Šādu valodu tauta atrada par pareizu. Lieli pārbaudījumi bija vēl priekšā. Vēl bija jācīnā daža asiņaina kauja, gan ar vāciešiem, gan krieviem. Līdz Latvijai varēja apvilkt robežu apkārt. Vēstures profesors A. Tentelis tā novērtē šo laikmetu:

„Neapstrīdāms varoņu laikmets ir mūsu valsts — Latvijas tap-

šanas un izveidošanas laiks. Neapsaubāmi varoņi bija tie vīri, kam netrūka drosmes un enerģijas valsts domu domāt un valsts darbu strādāt, pie tam tādā laikā un tādos apstākļos, kad nebija gandrīz nekādas izredzes uz labu izdošanos. Viņi nebaidījās likt savu dzīvību ķīlā. Kas viņus dzina uz to? Tai laikā nebija ne mazākās izredzes uz materiālu labklājību, uz augstiem godiem un amatiem, uz pēcnācēju pateicību un slavu. Savas tautas un savas tēvu zemes mīlestība bija tas dzinulis, brīvs latvietis savā valstī bija tas mērķis, kas deva mūsu varoņiem spēku un izturību veikt to lielo un grūto darbu, ko viņi veikuši. Viņu pūļu augļus mēs tagad baudām. Bet vai ar pienācīgu atzinību? Kas kaiš mums tagad dot gudrus padomus nākotnei un stingri sodīt neizdevības un neveiksmes pagātnē?”

„Šis brīdis ir skaists kā slava!“ rakstīja dzejnieks Ed. Virza: „Es redzu arāju uz lauka, māti pie bērna šūpuļa, slimnieku slimnīcā, ceļa gājēju, uz saules sasildīta sliegšņa sēdošu vectēvu; redzu, ka viņi, saņemdami vēstis no kara lauka, uz brīdi norimst — cits no sava darba, cits no savām domām vai sapņiem. Kluss prieka bālums noslīdz pār viņu sejām. Beidzot tomēr!.. Brālīgs sveiciens mūsu kara spēkam, prieks par viņu uzvarām un klusa viņa varonības apbrīnošana iet līdz šim rindām. Uz jums skatās visa tauta. Tik liels ir tas darbs, ko jūs darāt, ka septiņi gadu simteņi nāk un klanās jūsu priekšā.“

Latvija — kultūras valsts. Kad beidzot bija izcīnīta pēdējā cīņa, noslēgts ieroču miers, Latvijai bija jāstājas nevien pie valsts izbūves darba, bet jāpadomā arī par jaunās valsts attaisnošanu. Bija vispirms skaļi un pārliecinoši jāatbild uz jautājumu, *k a m d ē l* Latvija vajadzīga? *K a m d ē l* tai jābūt? Visnoteiktāko un drošāko un atbildi devis mūsu valsts pirmajos pastāvēšanas gados Artūrs Kroders. Savā grāmatā „Domas par latvju kultūru“, 1921. g. viņš praviēša balsi sauc: „Tauta-nācija ir cilvēces kultūras un radišanas apkārtne. Jo lielāka top vajadzība pēc kultūras vērtībām, jo tauta kļūst absolūti nepieciešama. ...Uz augšu celšanās iespējama vienīgi nācijā-valstī. ...Nācija ir kultūrāla vienība un nav ne saimnieciska, ne politiska vienība. Tikai nacionālā kultūras darbā var būt visa tauta kopā. ...Nacionāli ipatnējais, bez stīpras nacionālas kultūras drīz var izzust pilnīgi. Un tad tauta mirst. ...Latvju kultūra — bagāta un spēcīga — ir jāattīsta mūsu tautas nākotnes dēļ, mūsu nacionālās pastāvēšanas dēļ. ...Kultūras valsts — tas lai top mūsu sasniedzamais ideāls... kultūras valsts, kultūrāla Latvija ir mūsu mērķis, kuram nekad nevar būt robežu un gala... ...Kultūras valsts ideja Latvijā vēl līdz šim nav pacelta. Nu ir beidzamais brīdis klāt, kad tas jādara visādā ziņā. ...Kultūrālās Latvijas piepildīšanai, pastāvīgai realizēšanai ir vajadzīgs tīri nacionāli-filozofiska rakstura pamatojums, kas tad varētu būt vispārīgs vadošs pavediens valsts praktiskās organizācijas darbā. ...Nacionālai ideoloģijai jārodās. Nacionālai idejai jātop skaidrai, aicinošai, jaunradošai... nacionālā ideoloģija var dibināties tikai uz nacionālu kultūru... Bez nacionālās kultūras nevar būt nacionālās ideoloģijas. Bez nacionālās ideoloģijas tauta paliek bez mērķiem, bez centieniem, bez jaunradišanas gribas un valsts pastāvēšanai tad nav attaisnojuma, nav gara... Kultūrā

ir visa latvju tautas nākotne, lai kā mainītos mūsu politiskie likteņi. Tamdēļ no valsts vadības vienmēr visos laikos jāprasa noteikta kultūras politika, kultūras pabalstīšana.“

Ko A. Kroders ir sapratis zem vārda kultūra, to viņš izklāstījis jau gadu agrāk izdotā grāmatiņā „Nācija un šķira“: „Tas, ko cilvēks savā ikdienas dzīvē lieto un skata kā praktisku vajadzību, ir utilitārā kultūra jeb, pareizāk, civilizācija. Civilizācija ir visu dzīvē vajadzīgo un derīgo rīku un iestāžu kopums: materiālie un tehniskie ieguvumi cilvēku ciņā ar dabu, dažādās iestādēs, kuŗu uzdevums ir cilvēku sadzīves organizācija, isi sakot, viss tas, ko cilvēks savā dzīves praktikā rada, lai uzturētu dzīvi un vairotu materiālo labklājību. Civilizācija ir prāta darbs, viss tas, kas rodas kā cilvēka prāta darbības praktisks rezultāts. Civilizācijā ir praktisku vērtību kopums un, tā tad, nav saistīta ar telpu, ir pārvietoājama no vienas vietas uz otru, var būt piesavināma no visām tautām, no visiem cilvēkiem, ja vien atļauj zināmās tautas sociālā gatavība. Turpretim kultūra pēc savas būtības ir iekšēja, intuitīva, dvēseliska. Kultūra ir tas dailes un atziņu kopums, ko cilvēks rada, neprasīdams dzīves praktikai nekā, tikai klausīdams savam jaunradošam garam, pats nezinādams, cenšas atsvabināties no dabas verdzības, tumši, netverāmi nojauzdams un sajuzdams šo verdzību. Šis intuitīvais radītāja gars dvēš no Ņutona teorēmas, no Laplasa „Debesu mēchanikas“, no Rembrandta „Danajas“, no Vāgnera „Tristana“, no Kanta un no Ģētes „Fausta“. Kultūra ir dziļi slēpta jaunradītāju dvēselēs un tā nav ne pārdodama, ne pārvietoājama. Kultūra aug savos īpatnējos apstākļos, kādu itnekur citur pasaulē vairs nav. Civilizācija ir praktisku vērtību kopums, iegūts cilvēka prāta, atziņu radošā darbā. Bet kultūra ir tas, ko tauta slēpj sevī kā jaunradīšanas garu: reliģiska apskaidrība un aizrautība, mākslinieciskā iedvesma, morāliskās jūtas, tiesību apziņa, filosofija, — viss tas, kas ar savu vienādu vai otrādu saturu var dot cilvēka garam viņa dzīves jaunradīšanas darbā zināmu noteiktu virzienu. Tautas kultūra var atstāt dziļu iespaidu uz civilizāciju, jo praktiskās dzīves izbūvē un organizācijā cilvēks ieiet ar saviem noteiktiem ideāliem, ar savu īpatnēju dvēseli... Kultūra rodas nācijā un katrai nācijai ir savas īpatnības kultūrā.“

Savas domas par valsti, kultūru un nāciju tas vēl reizi izklāsta Izglītības ministrijas 1921. g. izdotā grāmatā „Cilvēka mērķi.“ Godam jāsaprot, ka šo prātīgo un drošo valodu par valsts un kultūras attiecībām viņš tai laikā runāja pirmais un pret tām nebija nekādu iebildumu. Tagad tās tapušas jau par vispārības īpašumu, un nav vēl gluži neko zaudējušas no sava spēka. Tamdēļ uz šā viedokļa nostāsīmies, aplūkodami un kritizēdami Latvijas kultūrālo dzīvi pēc valsts pasludināšanas brīža.

Protams, varētu izcelties pārrunas un nevienprātības par to, ko A. Kroders saucis par civilizāciju, ko par kultūru. Lai vēlāk par to nebūtu lieki jārunā, pievedīšu pretējas domas, kuŗas iespiedis Āronu Matiss savā 1923. g. izdotajā krājumā „Bāka“: „Ar kultūru tagad saprot pa galvenai tiesai cilvēka virsību par dabas vielām un dabas spēkiem, kamēr ar civilizāciju — viņa virsību jeb kundzību par sevi pašu, t. i. par viņa zemākiem, elementāriem dzinuliem. Civilizācija apzīmē vairāk iekšēju, kultūra vairāk ārēju procesu. Tikai ja tieši runā par „gara kultūru“, jāsaprot

arī iekšējās attīstības process. Bet pavisam iznīcis vēl nav arī senākais „kultūras“ jēdziens, ar ko saprata ir ārēju, ir iekšēju kultūru. Pa daļai šai beidzamā virzienā dod paskaidrojumu par civilizācijas un kultūras jēdzieniem Kārlis Joēls („Neue Weltkultur“, 1915.): Civilizācija nākusi no „c i v i s“ (— pilonis, pilsonis) un tā tad no pilsētas gaisa, kamēr kultūras saknes meklējamas „agrikultūrā“ un viņas „kultūras stādos“. Civilizācija cietina un sargā, kultūra stāda un kopj; civilizācija klusina un mierina — jo miers ir pirmais pilsoņu pienākums, — kamēr kultūra dzen uz augšu un spēcina; civilizācija rāmina un savalda, kultūra rada un audzē; civilizācija kopo un sabiedriski izplata, kultūra šķīpo un īpatnēji (individuāli) augstina. Civilizācija kārtu kā ierašu cilvēka sakaru un smalcina personīgās formas, kultūra rada vērtības lietišķu saturu veidā. Civilizācija kārtu no ārienes, mēchaniski; kultūra attīsta no iekšienes, organiski. Tā izaug pati no savas iekšējās dabas; tādēļ var runāt tikai par gara un sirds kultūru, bet ne par gara un sirds civilizāciju, tādēļ jau Cicerons runāja par cultura animi (dvēseles kultūru); tādēļ solaiku gara darbinieki nostāda individuālizējošā gara zinātnes, kā kultūras zinātnes pretim vispārinātājam dabas zinātnēm; tādēļ ceļas tautas un pārējošas (laika) kultūras, un J. Burckhards rakstīja renesansa kultūru un grieķu kultūras vēsturi, bet Gizó — Eiropas civilizācijas vēsturi, — jo tāda tik viena ir. —

Tamlīdzīgus uzskatus aizstāv arī prof. Ozoliņš-Burtņieks:

„Terminus „kultūra“ un „civilizācija“ bieži lieto kā sinonimus, bet tāds uztvērumš ir leksikografiska paviršiba. Sliktāki tomēr dara tie, kas, raudzīdami viņus šķirt, definē civilizāciju, pēc dažu vācu autoru parauga, kā „sabiedrisku kultūru“, tai pašā laikā runājot vēl arī par „garīgo“ un „materiālo“ kultūru (itin kā sabiedriskais faktors izslēgtu garīgo, vai garīgais — sabiedriski!) Tāda terminu tulkošana, mums šķiet, nav nekas cits, kā iznākums no neskaidras domāšanas: kultūras jēdziens ir, netikvien uztverts pārāk plaši, bet arī sadalīts aplami (jo noved pie „tertium quid“). Pie vācu šovinistiem tāda domas neskaidriba ir izskaidrojama ar to, ka viņi saskata savas nācijas vēsturisko misiju „kultūrtrēģerismā“ un tāpēc dabīgi cenšas šīs apšaubāmās misijas robežas paplašināt līdz bezgalīgai, t. i. nelogiškai. Bet latvieši, visnotāl ļaujās vadāties „kultūrtrēģeru“ dziedīnā, nemaz neapzinās, ka viņi ar to tikai lej ūdeni uz vācu imperiālisma lielajām slūžām! Mūsu definīcija — un tā ir reizē Gizó (Guizot), Bakļa (Buckle) u. c. franču un angļu zinātnieku definīcija — ir psiholoģiska: kultūra — cilvēka gribas uzvara pār ārējo pasauli (zinātne, tehnika, arī māksla no formas viedokļa u. tml.), civilizācija — cilvēka gribas uzvara pār iekšējo pasauli, pār dziņām un iegribām, tā tad disciplina un pašdisciplina, sabiedriskā un individuālā civilizācija (tradīcijas, reliģija, morāle, valsts iekārta un likumi, „ideāli“ u. tml.; arī māksla, cik notāl tā ar savu saturu veicina gribas uzvaru pār dzīvniecisko cilvēkā). Kā no šīm definīcijām redzams, kultūrālās pārvērtībās ir vairāk ārējas dabas un tāpēc par cilvēces attīstības, resp. progresā mērauklu neder, Kultūras ieguvumus var piesavināties arī necivilizētas tautas, bet jaunas kultūras pakāpes radīt spēj tikai tie, kas ir sevi līdz attiecīgai pakāpei disciplinējuši, „civilizējuši“, jo civilizācija ir un paliek katras kultūrālās pārvērtības bāze un priekšnoteikums.“

Lai izvairītos no pārpratumiem, mēs nelietosim tamdēļ vārdu civilizācija, bet kā to jau darijām, iztiksim joprojām tikai ar vārdu kultūra, paplašinot to arī uz garīgiem iecirkņiem. Pievienojoties ievērojamā tautsaimnieka V. L e k s i s a (Lexis) domām, kuŗas tas izteicis savā grāmatā „Das Wesen der Kultur“, 1912. g., kā kultūra ceļas no cilvēka gara spēju attīstīšanās un tai ir tik daudz pušu, cik liela šo spēju dažādība. Tā dibinās uz 1) praktiskā saprāta, 2) zinātniskas domāšanas, 3) mākslinieciskas izjušanas, 4) tikumiskas gribēšanas. Taču visu šo faktoru darbības nav cieši viena no otras šķiramas; tās dažādi saistas un pastiprinās viena pie otras.

Praktiskais saprāts par visām lietām ir saimnieciskās kultūras radītājs, bez kuŗas visnotāj nevar rasties nekāds augstāks attīstības posms.

Arī tiesiskā un sabiedriskā kārtība nodibinās ar saprāta palīdzību, ciktāl to noteic saimnieciskā dzīve, kamēr tālāk attīstībā tā gan arvienu vairāk padodās tikumības ideju iespaidam.

Techniskā kultūra nav nekas cits, kā saimnieciskās kultūras izplūzma. Sevišķu raksturu tā ieguvusi jaunākos laikos caur savu savienošanos ar zinātņi, kam īpaši jāpateicas par mūsu spēcīgajiem ražošanas un satiksmes līdzekļiem. Tās mērķis ir un paliek praktika un tā iziet uz saimniecisku vajadzību apmierināšanu.

Turpretim zinātniskā kultūra nestāv atkarā no zinātnes praktiskās izlietošanas. Tās būtība guļ viņas — pēc drošām metodēm un bez kādiem blakus nolūkiem — iegūtās zināšanās par dabu, cilvēkiem un cilvēci un uz šā pamata nodibinātā pasaules uzskatā. Par zinātnes krājumu sargiem un izkopējiem aicināti tikai nedaudzi, bet zinātniskai kultūrai jāiedarbojas izglītojoši visā tautas gara dzīvē.

Mākslinieciskā kultūra ieronās jau priekš zinātniskās un ietek tieši šajā iekšā. Jo dzejā ir pirmais veids, kuŗā ielejas vadošo garu gudrība, viņu dzīves un pasaules uzskats. Otrup tehnika atkal ievada caur pirkstu un roku darinājumiem tēlotājā mākslā. Bet pēc savas būtības māksla ir sevišķu cilvēka dāvanu auglis, kas dod viņam spēju aptvert daiļuma idejas un tās īpatnējos tēlojumos gaismā celt. Lai nu arī radīšanas dāvanas piešķirtas tikai atsevišķiem individiem, taču mākslinieciska izjūta nav sveša arī lielajam ļaužu vairumam un tā parādās pie visām attīstības spējīgām ciltīm un tautām kā viena no pirmajām augstākām kultūras rosmēm.

Tikumīgā kultūra ir pamats, kas visnotāj nodrošina kultūras ilgumu jeb pastāvēšanu. Tā prasa gribas brīvu padošanos augstākam likumam savstarpējā un arī valstiskā satiksmē. Arī valsts un tiesiskai kārtībai vajadzīgs tikumu pamatu, lai arī vēsturiskiem valdības un saimnieciskiem apstākļiem uz tam ir liels iespaids; jo augstāki tikumīgā kultūra paceļas, jo vairāk iespaids tai būs uz atklātības kārtību, lai tā piemērotos saprātīgai sabiedriskai taisnībai.

Reliģiskai kultūrai viņas zemākās pakāpēs vēl maz sakara ar individuēlo tikumību. Tā uzskatama pa galvenai tiesai te kā sabiedriskās kārtības atbalsts; dievi uzskatami kā cilts vai valsts sargi, un ja no tiem kādu piesauc, tad tādēļ, lai izlūgtos tā aizsardzību un glābšanu vai kādu citu labumu. Bet augstākā attīstības pakāpē tikumīgā kultūra atron reliģijā savu stiprāko pamatu, un rietumpasaulē tā kristīgā ticībā domājusi sasniegt, ja ne sasniegusi, savus augstākos ideālus.

Kultūra un tradīcija. Pirms stājamies pie Latvijas kultūras dzīves nozaru apspriešanas, būtu lietderīgi atminēties, ka katrās tautas vai valsts īstā kultūra stāv visciešākos sakaros ar jēdzienu par tradīciju. Tradīcija atrisināta no latīņu *trāditiō* — pārdošana, nodošana. Tautu un kultūras dzīvē par tradīcijām dēvē no seniem laikiem pastāvošās ierašas un kārtības, kas tiek pārdalītas no vienas paaudzes uz otru. Lai nebūtu jālieto tikai šis svešvārds, mēs varētum tradīciju dēvēt arī par pārdasū. Šis pārdašas dod tautām iekšēju vienību un sakarību starp bijušām, topošām un nākošām paaudzēm. Viņas ir tās, kas gādā par kādas tautas garīgās attīstības nepārtrauktu turpināšanos bez lēcieniem un nejaušībām. Tradīcija ir it kā tautas atmiņa, kuŗas dēļ tauta var izsargāties no agrākām kļūdām. Gluži kā cilvēka nepārtrauktā apziņa un atmiņa glabā pagājušo laiku pieredzējumus un atziņas, lai tās nebūtu ikdienas par jaunu jāpiedzīvo un jāatkārto, tā arī tautām viņu tradīcijas glabā to, ko tauta atradusi labu un nemaldīgu. Pārdašās var uzkrāties gadu tūkstošiem veci atskārtumi un atziņas. Tradīcijas dod dzīvei un kultūrai stingrumu.

Taču tradīciju piekopt vēl nenozīmē dzīvot tikai uz pagātnes rēķina. Tradīcija ir dzīva, tā grib dziļi elpot to pašu gaisu, ko ieelpojam mēs. Tai vajadzīgs mūsu laikmeta pieaudzņēmums un kulpojums. Lai kāda veca tradīcija nenokalstu, tā vienmēr jāaplaista svaigiem ūdeņiem. Tradīcija ir it kā upju krasti, kas dod strauēm virzienu. Dažkārt palos upes gan izkāpj no krastiem un vietām, arī izskalo pašus krastus, taču upe paliek tā pati vecā un nes ūdeņus uz savu mērķi — jūru.

Tradīciju kopšana pieaudzējot klāt, piemācoties un izglītojot esošo, ir gluži kas cits, nekā gatavu parašu ienešana no ārienes. Tradīcijai vienmēr ir vietējs raksturs, tā mīl uzturēties savā dzimtenē. Gatavas var tikt cenētas tikai konvencijas un modes. Tradīcija ir pārdaša, mantojums, bet konvencija tikai norūpa, vienošanās. Tradīcija ir māte, bet konvencija tikai bērnu meita, kuŗu var pieņemt un atlaist pēc vajadzības. Māte turpreti nav ne pieņemama, ne atlaižama — viņas asinis rit mūsu dzīslās. Patiesi tradīcijas ir it kā miesās un asinis uzsūktie seno paaudžu pieredzējumi.

Šķirties no vecas tradīcijas nav tikpat viegli, kā izraut kādu puķīti no dobes. Tradīcija ir kā simtgadīgs ēnains koks, ko nevar ne izraut, ne pārdēstīt. Tradīcijai bojā ejot, jūtīga sirds pārcieš tādas pat sāpes, kā redzot vētrā nolauztu vecu kļavu, kas devusi pagalmam paēnu jau tēvu laikos.

Nacionālām tradīcijām piemājo īpatnība, kas ar laiku var izkopties īpašā stilā. Vispār īpatnība ir tā, kas atšķir vienu tautu no otras. Īpatnējais uz tradīcijām balstītais dzīves stils var attīstīties nemitīgi atkārtojot vienas un tās pašas dzīves un kultūras formas. Tikai neatlaidīgi no audzes paaudzē piekopjot vienus un tos pašus ieradumus, var panākt to, ka iznīkst gadījumainais un nejaušais, bet nostiprinās noteikts dzīves ritms. Uz īpatnējās, vēsturiskās un nacionālās kultūrtradīcijas beidzot jābalstas nacionālāi ideoloģijai. Tautisma ideoloģija ir savas tautas nākotnes ideālu izpratne, izteiksme un sistēma. Viņa ir tā, kas dod attaisnojumu savai valstij un nosprauž mērķus kultūras darbam. Ideoloģijai it kā jāuzmin apburtās nākotnes pils vārds, lai celtos augšam.

Ja nu savelkam kopā tās domas, kas vērpjas ap valsti un kultūru, tad noskaidrojas sekošais: Latvijas valsts ir radīta tamdēļ, lai latviešu tauta varētu netraucēti viņas robežās dzīvot savu īpašu kultūras dzīvi. Šis savējais, nekur citur neesošais ir tas, kas atšķir mūsu tautu no krieviem, žīdiem, igauņiem un vāciešiem. Latviešu tautas īpatnību pilnīga iznīcināšana nozīmētu šās tautas pielīdzināšanu kādai citai un līdz ar to latviešu nācijas galu.

Tamdēļ kultūrālo īpatnību izpaušanās valstij jāveicina kā tautas ārīšķībā: iedzīvē, apģērbos, mākslā u. c., tā arī garīgā dzīvē. Viens no diviem, vai nu mēs gribam īpatnēji latviski, jeb mums jāmirst kā īpašai tautai. Eriņests Blanks, kas pēc Latvijas nodibināšanās sarakstījis vairākas grāmatas par mūsu tautas atmodu un nacionālo jautājumu, tā izteicās: „Latvijas valsts būs vienīgi kā nacionāla valsts, vai arī viņas nemaz nebūs. Latvijas valsts ideju mēs nekad nevaram šķirt no latvietības idejas papildīšanās, jo tās iespēja ir mūsu nacionālās valsts nākotnē“. („Nācija un Valsts“, 1926.).

II. Politika

Ar Latvijas nodibināšanos, sadzīves pirmā vietā izvirzījās politika. Ja veclatviskās kultūras apskatē mēs to varējām pārkārtot vispārējai sadzīves kultūrai, tad tagadējās jaunlatviskās kultūras posmā tā aplūkojama jau kā pastāvīga kultūras nozare.

Valsts un kultūras attiecību pārrunāšana mums deva viedokli, no kura vērtēt ikvienu Latvijas dzīves un kultūras nozari un to starpā arī politiku. Mēs varam jautāt, vai mūsu valsts iekārta atbilst latvieša dvēseles īpatnējai satversmei? Vai mūsu pārvaldē ir ievērotas tradīcijas? Vai valsts piekopj nacionālo savā kultūrpolitikā? Kā valsts veicina un izpauž latviski īpatnējo? Kādi ir satversmes trūkumi? Kādas jaunas idejas radušās politiskā dzīvē?

Pēc savas dabas latvietis ir individuālists, kas visu labprāt mīl darīt uz savu roku. Kopdarbos viņš prasa stingras un noteiktas vadības un labprāt paklausa tai, ja vien tā ir saprātīga un taisnīga. Savos dvēseles dziļumos viņš nav tipisks dēmons, kuram patīk tos daudzo valdīšana un rīkošana. Viņš vai nu grib rīkot pats, vai klausīt kāda viena saimnieka rīkojumus. S a i m n i e k s labākā nozīmē ir latviešu varas izpratnes radīts jēdziens ar šaurāku vai plašāku darbības iecirkni. Valdošam jābūt individam, bet pārlūkot var kolektīvs, nevis otrādi.

Saimnieka idejas būtību aprādītā virzienā uztvēris prātnieks Vold. Reiznieks un dažādos rakstos to centies izklāstīt un nostādīt par ideālu valsts uzbūvei. Lai pievedam vienu no šiem rakstiem „Saimnieks un ļaudari“:

„Saimnieks pārveido dzīvi. Viņš to pārveido uz labo pusi. Jo ģeniālāks saimnieks, jo uz labāku dzīvi viņš ved savus darbiniekus.

Vispirms viņš pārveido dabu. Lauksaimnieks no laukiem izcērt krūmus, no pļavām izskauž sūnas un dzelzenīcu, nolaiž saskābušo ūdeni, no tīrumiem izskauž nezāles. Vienkopus var teikt, ka viņš noveic veselu rindu lauksaimniecības ienaidnieku. Tie ir lauku ļaudari. Un lūk, labs saimnieks ir šo ļaudaru iznīcinātājs.

Tāds pats raksturs ir citu saimnieku darbam. Tie visi darina labas vērtības, iepriekš izskaužot kaut ko sliktāku. Tādā kārtā saimnieks uzskatāms par tikumības veicinātāju. Viņš veldē visāda veida ļaunu.

Tā jau savā ģimenē saimnieks ir tikumības uzturētājs. Vispirmā rindā viņš soda bērnus par nedarbiem. Mājas tiesai ir padoti arī citi mājas locekļi. Ja atskatāmies atpakaļ vēsturē, vai noejam pie tautu slāņiem, kas dzīvo pa seniem paradumiem, tad tur šo mājas tiesu redzam sevišķi stingru.

To pašu dara valsts saimnieks — deldē nekrietnības un vajā ļaudarus. Tiesneša loma ilgi palika par valdnieka uzdevumu. Pie jūdiem valdnieku kārtā sākās taisni ar soģiem.

Tiesa ir vērsta pret acimredzamiem noziedzniekiem. Bet bez viņiem ir vēl tāda cilvēku kategorija, kas noziedzību gan nedara, bet kas nav pietiekoši centīgi. Saimniekam, lai viņš varētu sasniegt savus nolūkus, vajaga centīgu un darbīgu saimes locekļu. Bet ir tādi cilvēki, kas uz darbu pamudināmi piespiedu kārtā. Saimniekam tad nu jādara šī pamudināšana. Saimnieka uzdevums radzities, ka darbinieki patieši strādātu. Ar to saimnieks viņos izskauz slinkuma un netikumu nezāles.

Bez tam armijas un valsts saimnieki ir spiesti izcīnīt ciņas ar spēcīgiem pretniekiem. Cilvēki nu reiz nevar sadzīvot draudzībā un kaimiņi viens otram uzbrūk. Mazākā mērā šiem saimniekiem jācīnās ar laupītājiem, zagļiem un citiem mazākiem noziedzniekiem. Un jo labāks saimnieks-valdnieks, jo ātrāk viņš savu valsti atsvabina no visiem šiem kaitīgiem elementiem.

Lai droši uzstātos pret noziedzniekiem, ļaudariem un netikļiem, vajadzīgs, ka saimnieks būtu pārliecināts par savu taisnību un ka pie tam pats būtu taisns. Saimniekam vajadzīga dziļa ētiska izjūta. Viņam vajaga palikt labā virzienā.

Jau taisna tiesa ne visiem patik, un pret to nosodītie spārdās pretī. Ja nu vēl saimnieks izturās netaisni, nepareizi un patvarīgi, tad nemiers stipri pieaug. Un šais laikos, kad daudz kas ir šašķobījies, arī daži saimnieki nav uzdevumu augstumos.

Iedziļinoties saimnieka būtībā, redzam, cik saimnieks vajadzīgs, kā kultūras faktors. Bez saimnieku kārtas nav iespējams progress. Saimnieku kārtu vajaga restaurēt un jūridiski nokārtot viņas stāvokli. Saimnieku vajaga ievest visos kultūras pasākumos, ar viņiem samainot anarķiskos kolektīvus. Bet līdz ar to par saimnieku nevar pielaist kuŗu katru, īpaši nē Leņina „Kēkšu“.

Lai darītu vērtības, saimniekam vajaga būt drošam, ticīgam un gudram. Bet lai izdzītu netikumus un pārvarētu ļaunu, tam vajaga būt taisnam un stingri pārliecinātam par taisnības saturu.

Tādu cilvēku tagad ir palicis maz. Vēl ir droši un gudri cilvēki, ir arī vēl ticīgi, bet vissliktāk stāv ar taisnību. Cilvēkiem ir pārāk grūti būt bezpartejiskiem, ar cēlu taisnības izjūtu. Šo izjūtu stipri grauj politiskas programmas un dažādas paradoksālas teorijas.

Tamdēļ saimniekus vajadzētu celt ar īpašu izvēli. Proti, kā no katra kārtīga darbinieka prasa zināmu stāžu, tā to vajaga prasīt arī no saimnieka. Īpaši tas vajadzīgs politikas laukā. Pie politiskām stūrēm nevajadzētu pielaist nezināmu cilvēku, šiem cilvēkiem vajadzīgs noteikt krietnības cenzu. Vajaga prasīt, lai kandidāti uz saimnieku godu uzrādītu ilgstošu saimnieka apdāvinātību zemākās saimnieka pakāpēs. Tagad par valsts saimniekiem saceļ veiklus runātājus un aģitātorus, bet parasti tiem nav nekāda saimnieka stāža. Taisni otrādi, daži no tiem savā darbībā ir ārdītāji un anarķisti.“ („Brīvā Tēvija“ Nr. 67. 1926. g.)

Dēmokratija, kuŗu izraudzījās par Latvijas politisko varu, šķietams, neatbilda lāgā latvieša individuēli-rosīgam raksturam un latvieša dabai. Arī parlamentārisms, kas bija angļu tautai īpatnēja valsts iekārta, kas tur attīstījusies pa gadu simteņiem, atbilsdama

tikai šās tautas īpatnībām, nebija piemērots latvieša garīgai būtībai.

Kas attiecas uz tradīciju ievērošanu valsts izbūves darbā, tad laikam gan vienīgā tradīcija, kas tika godā likta, bija sarkanais ar baltu cauršvitrotais karogs, kuŗa aprakstu atrada „Atskaņotā Laika grāmatā“. Ne valsts ģērboni, ne papīra naudās, ne vadošo amata vīru nosaukumos, it nekur netika dota vieta latviskajiem veidiem un vārdiem. Ar lielām pūlēm tika pieņemts naudas nosaukums „lats“, bet „santīms“ kā par izsmieklu tika nokrustīts franču vārdā.

Vispār sakāms, ka valsts neprata izmantot tradīcijas netikvien savas reprezentācijas labā, bet arī kultūras politikā. Par kultūras politiku, kā zināms, dēvē to valsts politisko darbību, kas iziet uz tautas kultūras izkopšanu, nostiprināšanu un aizsargāšanu. Šeit turpināja pastāvēt, un pastāv vēl tagad visas tās svešo kultūru saņāšas, kas bija uzkrājušās jau līdz Latvijas dibināšanās laikiem. Neparādījās neviens aicinājums māksliniekiem un kultūras darbiniekiem sniegt kaut ko latvisku vai nacionālu. Kultūras fonda statūtos vēl tagad nav kultūras formulējuma, nemaz nerunājot par nacionālās kultūras tendencēm. Izglītības ministrijai nekad nav bijis kāds audzināšanas plāns, kas izietu uz tautas kultūrēlo īpatnību tālākaudzēšanu un izpošanu.

Visā visumā jāsaka, ka to, ko prasīja ideologi no jaunās latviešu valsts, proti, lai tā būtu nacionāli īpatnējas kultūras valsts, to demokrātiska iekārta nespēja pildīt, jo katris šāds centiens tika apslāpēts no vairākuma, kad patiesības un taisnības tika nobalsošanas, nevis iztiesātas. Latvijas valsts savā kultūras politikā nav bijusi tā, kas izpauz latviski īpatnējo nacionālisma vārdā.

Demokrātiskās Latvijas satversmes trūkumi izradījās tik lieli, ka jau agrī pacēlās balsis pret to. 1926. gadā Arturs Kroders spārīgi raksta:

„Ka mūsu politiskās dzīves šablona vairs neder, tas katram skaidrs. Septiņus gadus esam klibojuši, taustījušies, svaīdījušies pa nozēlojamas reālpolitikas veiklajām kombinācijām, līdz visi dabūjuši neapšaubāmi pārliecināties, ka visus šos gadus esam — miņājušies uz vietas. Uzreiz ielēcām veco valstju politisko gudrību katlā un tur tā esam savārīti, ka nu vai kliegtin kliezdam, lai tiktu ārā, saucam pēc citas politikas. Mums taču, galu galā, ir arī slavenas tradīcijas: Kronvalds, Ausēklis, Valdemārs. Tomēr viņu vārdi pa šiem gadiem atskanējuši vienīgi jubilejās un, varbūt, mazliet dziļākā nozīmē tikai Krišjāņa Barona nāves dienā. I tad tikai acmirklim, vienai dienai, svinīgam gadījumam. Dienas politikā no šī gara nebija ne jausmas. Cik rakstnieki un žurnālisti valsts pirmajās dienās ienesa Latvijas politikā veco tradīciju un jaunu domu gara, tik bij. Reālpolitikām tās tik un tā nepielīpa. Bet valdīt taču valdīja reālpolitikā.

Un aizvaldīts nu ir tik tālu, ka priekšā nav nekāda ceļa vairs. Nejedzīga migla, kuŗā jaucās sociālā revolūcija, žīdu ieplūdums, korupcija, obstrukcija, uzņēmēju mocīšanās, zemnieku pārmērīgās grūtības, direktoru nami, simtiemtūkstošu lieli ienākumi cilvēkiem, kuŗi nav nekas bijuši un kuŗi nekas arī nav, bet kuŗiem ir sava partija un draugu pulks un, par visām lietām, daudz bezkaunīgas uzbāzības, lišanas un absolūtas vienaldzības pret smalk-

jūtību, godu, pašlepnumu. Un visu pilsoņu lielumlielā vairuma nerimstošās rūpes par dienišķu maizi, par absolūti nepieciešamo iztikas minimumu.

Vecā politikā šablona to visu mierīgi pacieta. Lāva, lai viss iet, kā iedams. Jo — šodien mēs esam viens pret otru opozīcijā, bet rīt, kas zin, abiem atkal jābūt pozīcijā. Kopā jāvalda, kā tad lai saplēšamies tik tālu, ka vairs nav ceļa atpakaļ. Visiem taču cenšanās viena: tikt pie valsts vadības. Vienalga, ar ko kopā un vienalga, priekš kā. Vara manās rokās, — tas viss. Un vēl augstāks „mērķis“, priekš kuŗa vara ir tikai līdzeklis, ir visu laiku bijis tie kopējie politiķu veikali, bez ticību un tautību izšķirības, un, protams, arī bez partiju izšķirības...

Par tālākām lietām, par valsts un tautas tālāko nākotni, par mūsu rītdienu nedomāja un vēl tagad domā maz. Nepiedodami maz...“ („Pirmdiena“ 1926. g. Nr. 57.)

Otrs mūsu nacionālisma sargvietās stāvošais rakstnieks Ernest Blanks, dažus gadus vēlāk trešās Saeimas priekšdienās izmisis sauc:

„Kas vēl nebūtu bijis pārliecināts par mūsu politiskās dzīves smago krīzi, tam acis atvērs Saeimas vēlēšanu aģitācijas laiks. Šis jau pēc skaita ir ceturtās lielās vēlēšanas valstī — pēc Satversmes Sapulces, pirmās un otrās Saeimas vēlēšanām un pilsoņiem ir izdevība salīdzināt partiju parādi šais vēlēšanās ar iepriekšējām parādēm. Rezultāti nav mūsu politiķiem iepriecinoši.

Mēs nejutām šai vēlēšanu cīņā lielu idejisku spēku, mēs neredzam spilgtus politiskus lozungus, nedzirdām neviena spēcīga nākotnes aicinājumu, pat lielāku aģitācijas tehniku. No 120 kandidējošiem sarakstiem neviens nav varējis uz sevī griezt pilsoņu uzmanību ar kaut ko, kas atšķirtos no mūsu ikdienišķās partiju dzīves prozas, no mūsu politiskās pelēcības. „Nav mūsu laikiem dziesmas, kas kā uz ērgļa spārnjiem augšup nestu dvēseli“, — šie skumjīe dzejnieka vārdi, šī atplūdu laikmeta pagurušās dvēseles dziesma kā kapa zvani mums skan ausīs — republikas desmitā pastāvēšanas gadā!

Nav mūsu politiķiem dziesmas, kas kā uz ērgļa spārnjiem augšup nestu latvju dvēseli... Lēti ilgtermiņu kredīti, korupcijas apkaņošana un satversmes reforma jau nav slikta politiska vēlēšanu programma, bet tai trūkst lielā spožuma, kas lozungu pārvērs degošā liesmā, kas programmu pārvērs ticībā.

Mūsu politiskā krīze izpauzās lielu politisku centienu trūkumā — šo centienu mums vairs nav ne ārējā, nedz iekšējā politikā. Mēs veģetējam. Militārā valodā runājot, mūsu politiķi pazaudējuši stratēģiju un izkusuši sīkā pelēkā taktikā, uz kuŗas tāpat gul garīga nespēka lāsts.

Vēlēšanu laiks visās kultūrēlās zemēs ir politiskas domāšanas un politisku ideju laiks. Tad rodas jauni centieni un teorētiski liidojumi, kuŗi spēlēs lielu lomu jaunievēlētos parlamentos. Politiskie vadoni tura spīdošas runas par valsts ārējās un iekšējās politikas mērķiem, sludina tautai jaunu evaņģēliju. Politiķi tad instinktīvi okupē visu garīgo dzīvi — presi, sabiedrību, klubus. Par mūsu līderu runām vēlēšanu laikā neviens nekā nav dzirdējis. Tur nav ko dzirdēt. Lielākais tās var klausīties pretējās partijas vīri un viņu atsevišķi kandidāti, kuŗus mītiņos apstrādā. Kādu politisku

ierosinājumu vai ideju jūs tur nemeklējat. Tur runā miruši politiķi, un gramofonu plates nolasa kongresa rezolūcijas. Šādas politisku invalīdu runas klausīties ir sods vēlētājiem, ko partiju līderi paši apzinās, un tādēļ kā kompensāciju klausītājiem dod brīvas kino izrādes un koncertus.

Sabiedrība meklē politiskus vadoņus, bet tos nevar atrast. Politīķi ir sausi un auksti, kas nespēj sev līdzī aizraut ar sajūsmas uguni, ar ticību Latvijas nākotnei, un ar uzpurēšanos tai. Viņa prasa lētus kreditus un korupcijas apkaņošanu, viņa grib stabilu valdību un stingru valsts varu, bet viņa grib no saviem vadoņiem dzirdēt vēl ko vairāk. Viņa prasa lielos mērķus, kas nezūd gadu desmitos un simtos, viņa meklē ideālus, kas rakstīti mūžībai.

Un to mūsu politiķiem pašiem nav.

No 120 vēlēšanu sarakstiem pilsoņiem nav neviena, kas būtu spraudis arī kādu tālāku nākotnes mērķi, kam būtu maksimālā programma. Kādu viņi grib redzēt nākotnes Latviju pēc 20, 50 vai 100 gadiem — to jums nepateiks neviens politiķis. Viņi dzīvo viena gada budžeta robežās, no rokas mutē. Viņiem nav kultūras ideālu, viņiem nav sociālās programmas, viņiem nav nekā vairāk par vārdiem — palīdzības sniegšana plūdos cietušiem.

Vai viņi ir valsts vīri? — Liekas, ka tie ir sīkpilsoņi, kas aiz pārpratuma tikuši par valsts politikas vadītājiem. Jo nevar būt par valsts vīru cilvēki, kuriem trūkst jeb kādu politisku, sociālu, kultūrēlu un ekonomisku mērķu. Tie ir pārakmeņojušies un noslikuši materiālismā!“

Un bezgala lielam vajadzēja būt sašutumam kultūras darbiniekos, lai Ed. Virza varētu uzrakstīt tai pašā laikā šādu drausmīgu „Lūgšanu“ par savas tautas „simtu“:

„... Nāk negods, kas mūs tin un pekles sarkans kauns
No „dēmokratijas“, ko gars kāds igns un ļauns,
Kas tautai padomu un saprātu bija ņēmis,
Mūs' zemē svētājā no sevis ārā vēmis.
Kopš tautu sagraibis šis polips briesmīgais,
Pilns nikna puvuma un trūdu smakas gaiss.
Ne senie tikumi, ne gods vairs nepamirgo,
Uz senču altāriem visvētākiem še tirgo.
Še tēvu zemi mīl un dzird to slavējam,
Lai tad visdārgāki to pārdotu pēc tam.
Kungs, redzi — tauta ir tik pilna asins grēka
Ka sevi atpestīt tai pašai pietrūkst spēka.
Bet, ja tu gribi, Dievs, lai gluži nepazūd
Ši tauta, kuŗa jau pie dzīvas miesas trūd,
Tad nāc un žēlibu tai rādi neredzētu:
No viņas simtu kauj, lai miljons dzīvot spētu!“

(Zemnieka Gada Grāmata, 1928.)

Beidzot arī **M a r ģ e r s S k u j e n i e k s**, kas 1913. g. sarakstīja grāmatu „Nacionālais jautājums Latvijā“ un bija arī Latvijas pasludināšanas vistuvākais liecinieks, spiests izteikt savu bargo spriedumu par Latvijas politisko dzīvi:

„Vienmēr skaidrāk un noteiktāki redzams, ka Latvija vienā ziņā spilgti atšķirās no visām pārējām jaunajām valstīm. Latvijas valstij nav nacionālas pašapziņas, nav nacionālas politikas. Tas pēdējos 5—6 g. parādījis neskaitāmas reizes. Visam piegriež vēribu, par visu runā — mazsvarīgs ir vienīgi tas, kas saistīts ar latviešu pašcieņu, kas stiprinātu latvietību Latvijā. Eiropā nav otras valsts, kurā cittautiešu stāvoklis būtu tik privilēģēts, kā pie mums, bet tanī pašā laikā arī nav citas valsts, kurā vairākuma tautības piederīgo procents samazinās, nav otras valsts, kurās nomalēs neapturāmi ātrā gaitā izzūd vairākuma tautība. Kopš 1925. gada absolūti nekas nav noticis latvietības stiprināšanai, bet tanī pašā laikā sistēmātiski, neatlaidīgi drupināts jau iegūtais un rezultātā noteicošais vārds mūsu valsti pieder atsevišķiem cittautiešiem... Bet Latvijā valsts vara liecas katras, pat visnetaisnākās cittautiešu prasības priekšā. Vēl vairāk. Visnevainīgākais latviskais priekšlikums, kas citās zemēs skanētu smieklīgi mērens, pie mums izsauc pat cittautiešu demonstrācijas. Uz priekšlikumu, likumā par kinematografiem noteikt, ka pusei no divertismenta jābūt latviskai, vācu un krievu deputāti atbildēja ar protestu un ar nolūku noraut kvorumu, atstāja komisijas sēdi. Uz latvisko vairākumu šī demonstrācija droši vien atstās iespaidu un cittautiešu protestam atkal ātri izzustu.“ („Jaun. Ziņ.“ 1931. g. 21. martā.)

Tā no kultūrēli-nacionālā viedokļa tikusi novērtēta Latvijas politiskā dzīve. Vai tev nav tiešām darišanas ar latviešu politiskās dzīves smagu krīzi? Man šķietās gan. Kur izeja?

Šās nacionāli-politiskās krīzes radītā ir kāda jauna un pārdroša politiska doma, kas piedzimumsi Latvijā, bet raugās pēc daudz plašākiem apvārsņiem. Tā ir **n a c i o k r a t i j a**. Par šo lietu rakstīts „Br. Zemes“ 1931. g. 27. jūn. sekošais: „Dēmokratijas trūkums, lūk, ir taisni tādas dabas, ka nacionālismam nākās ciest vislielākās grūtības, viņam valdot. Bet viens ir skaidrs — nacionālisms to vairs ilgi necietīs un gan jau atradīs veidus, kā atkratīties no pārestībām un kļūt pie varas.

Tā valsts iekārta un politika, pa kuŗu tad reiz tecēs nacionālisms, kā pa savu dabīgo gultni, būs nosaucāma par **n a c i o k r a t i j u**. Tas ir nule darināts vārds, kuŗa saturu tamdēļ klājās īsumā tuvāk aprādīt.

Mēs gluži labi zinām, ka Latvijas pavalstnieki, kas var ņemt daļību Latvijas valdīšanā, ir nevien latvieši, bet arī krievi, žīdi, vācieši un citi. Tiem, kā piederīgiem pie citām nācijām var būt gluži citādas intereses, nekā latviešiem, kas šo valsti dibinājuši. Tāpēc viņi, gluži dabīgi, izlietos savu daļu no valsts varas, lai sagatavotu to. Viņu interesēs nebūs pakalpot latviešiem un stiprināt viņu tautu. Tas ir veselīgs nacionāls egoisms un dēmokratiskās valstīs viņš kupli zaļo.

Bet tikpat labi mēs saprotam arī to, ka Latvija ir nacionāla valsts, kuŗā visam jābūt tādām, kā latvietis to grib. Mēs taču šo valsti dibinājām, lai viņa brīvi veidotu savu dzīvi, saimniecību, kultūru u. c., tā kā mums to vajaga. Bet nu, pastāvot dēmokratijai, mūsu nācijas intereses tiek ierobežotas no svešo nāciju varām, kas pastāv mums ieblakām. Tādā kārtā latviešu nācija savā Latvijā, pie dēmokratiskās valsts iekārtas, vienmēr būs apro-

bežota un tai būs jādalās savā varā ar citām tautībām. To pašu jā-saka par pārējām jaunajām un vecajām demokrātiskām valstīm.

Pieaugot nacionālismam, valsts valdošā nācija jo vairāk top nemierā ar viņu ierobežojošo pavalstnieku valdību jeb demokrati-tiju un ilgojas pēc pilnīgākas noteikšanas savā valstī. Tādu valsts varu, kuŗa piederētu tikai galvenai valsts nācijai, mēs sauksim par naciokratiju. Nu redzam, ka naciokratija ir pilnīgi jauns valsts iekārtas un politikas princips, kam agri vai vēlū jāuzplaukst Eiropā zem apzināta nacionālisma saules. Protams, katrā nacionālā valstī tam būs savs tuvāks apzīmējums. Latvijā to varēs saukt par latvokratiju, Polijā par polnokratiju, Francijā par frankokratiju u. t. t. Bet viss tas paklausīs vienam galvenam principam: — „galvenai nācijai pieder visa vara savā zemē.“

Bet kā tad nu klātos mazajām tautām, kas dzīvotu šādas nacio-kratiskas valsts robežās, kā šīs valsts pavalstnieki? — Viņām klā-tos ļoti labi! Aiz cieņas pret otru nāciju, kuŗu jāgodā kā sev līdzī-gu, valdošā nācija viņai dotu visas kultūrēlās brīvības un veicinātu viņu īpatnību izkopšanu. Valdošai nācijai vairs nebūtu nekādas vajadzības šīs minoritātes pārtautot (jo tā līdz šim centās atbrīvoties no viņu varas). Tās dabūtu brīvību, bet tikai varu nē. Visu varu valdošā nācija paturētu pati sev.

Ja nu vienā jaukā dienā, teiksim, Latvija savu demokrātisko satversmi pārvērstu naciokratiskā, tad, protams, vēlēšanās (jā tā-das paliktu) varētu piedalīties tikai tas, kam pasē būtu ierakstīts, ka viņš ir latvietis. Tagad, protams, tāda ieraksta mūsu pasēs nav, un latviešu nācijai kā tādai, nav nekādas sevišķas priekšrocības savas valsts pārvaldīšanā un valditāju vēlēšanā. No minoritātu traucējošā iespaida tā mēs būtu atbrīvojušies. Taču vēl viens ka-vēklis būtu palicis pāri šādā „naciokratijā“: pašu latviešu ne-apzinīgais pūlis. Nav nezināms, ka apzinīgs nacionālisms ir izglī-totās šķiras īpašums, viņš piemīt intellīgenci, kas vienmēr ir tau-tas mazākā daļa. Pārējie dzīvo jūtu un instinktu dzīvi arī nacio-nālismā. Šim vairākumam valdot, nacionālisms tomēr būs nepil-nīgs, neskaidrs un nejaušs. Tāpēc pilnīgs nacionālisms varētu iz-pausties, valdot vienam vai nedaudziem visapzinīgākiem, visgudrā-kiem un visgodīgākiem. Tie rīkotu un saimniekotu tautas īpašo mērķu un ideālu vārdā. Valdītu viens un nedaudzie, bet kontro-lētu un pārlūkotu šo darbu visi vai daudzie.

Protams, naciokratijai nav vēl ne pietiekoši izkopta filosofija, ne ideoloģija, ne programma, ne taktika. Vispār, šim politiskam principam vēl nav nekur parauga, viņš ir gluži jauns un neparasts. Bet neparastas lietas vajadzētu arī neparasti uztvert, it īpaši, ja no-manāms, ka tur iespējama politiska jaunradīšana. Kāpēc gaidīt, lai citas tautas pirmās te nāk kā paraugdevējas, atstājot mūs tikai pa-kaļdarītāju lomā. Latvieši, padomāsim paši par naciokratiju!“

Jāatzīst, ka šī doma par naciokratiju, izklausās gan kā kāda utopija, taču viņa ir oriģinēlākā doma, kas radusies mūsu valsts pa-stāvēšanas laikā politiskās dzīves novados.

III. Saimniecība

Latvijas pasludināšanas laikā latvju zeme bija visizpostītākā saimniecības ziņā. Mājas bija nodedzinātas, lauki nearti, mājlopi izdeldēti, fabrikas izjauktas. Tas, uz kā jāturās visai latviešu saimnieciskai dzīvei — lauksaimniecība — bija gluži sagrauta. Mājas kustoņu skaits no kara sākuma bija samazinājies par 800,000 galvām. Šai skatā ietilpa apmēram 100,000 zirgu un 300,000 govslōpu. Zeme bija līdz beidzāmo noplicināta un lauki aizauguši nezālēm. Taču zemes bija daudz, bet tā vēl piederēja muižniekiem.

Šo zemi prasīja bezzemnieki, kas gribēja art, un karavīri, kas atgriezās no cīņas lauka atpakaļ pie sava mierīgā darba. To neviens viņiem negribēja liegt, bet rosīgi tika meklēts taisnīgākais veids, kā nokārtot bezzemnieku apgādāšanu ar zemi. Nebūtu labi, ja no tā ciestu vecsaimnieku zemes īpašumi. Agr. E. Bauers tai laikā, apcerēdams cīņu par Latvijas zemi, rakstīja:

„Cik ilgi ir atpakaļ, kad mūsu zemnieki vēl svīda muižnieku laukos un kad uz zemnieku muguras lika muižas vagara spieķis? Cik ilgi atpakaļ, kad mūsu zemnieks vēl bija vienkāršs lidumnieks, kuŗš kā Lāčplēsis cīnījās mežos — lida lidumus, lauza celmus un akmeņus? Cik ilgi atpakaļ, kad latvju zemnieka acis vēl koda riņas dūmi? Kad toreiz muižnieks zemniekam kaut kur mežā vai meža malā ierādīja gabalu zemes, tad zemnieks par to daudz nebēdājās. Zemnieks milēja zemi; viņš ticēja saviem grūtā darbā norūdītiem spēkiem; viņš ticēja savam darbam; ticēja, ka darbs pat mūža mežu spēj pārvērst par viļņojošām druvām un ziedošām ārēm. Un tiešām — Latvijas skaistie lauki un ziedu liči ir mūsu arāju darbs. Nav taisnīgi tikot pēc tās zemes, ko zemnieks ar saviem sviedriem iekojis. Bez šaubām, uzcītīgi strādājis un darbā karstus sviedrus ir lējis arī latvju laukstrādnieks. Par to tad viņam nebūs jālien mežos, kā tas bija ar mūsu zemniekiem muižnieku varas laikos. Muižnieki savā laikā ir sev atstājuši pašu labāko zemi. Tagad šo zemi iegūs tie, kuŗu mūžs līdz šim ir bijis grūts kalpa mūžs...

Pēc tam, kad lielīpašumi būs likvidēti un zeme pāries mūsu arāju rokās, pamazām izbeigsies cīņa par Latvijas zemi. Bet ar to vien vēl nav diezgan. Mums jāgādā, lai iekaroto zemi mēs spētu paturēt. Mēs nevaram domāt par vienas dienas valsti, Latvijai jātop mūžīgai.

Kā lai mēs paturam zemi savās rokās? Še nevar būt divu domu — mums jācenšas zemi padarīt pēc iespējas ienesīgu. Zemes ienesība vairo iedzīvotāju turību un labklājību, kā arī nostiprina valsts pamatus.

Mūsu saimniecības jāizkopj un jāpadara ienesīgas. Kā tas iespējams? Saimniecības uzsākšanai un kārtīgai vešanai ir nepieciešami trejādas dabas līdzekļi — zeme, kapitāls un darbs. Zemes mums, kā jau agrāk uzsvērts, pietiks ilgiem gadiem. Šimbrīžam mums tās par daudz. Citādi ar kapitālu. Kapitāla trūkums taisni tagad sevišķi sāpīgi sajūtams. Galvenais svars tomēr gulsies uz mūsu darbu. Darbs līdz šim ir bijis latvju tautas galvenais spēka avots. Darbs latvju tautu izvedis cauri verdzības un klausu laikiem. Darbā bez šaubām meklējama arī Latvijas nākotne...

Bez šaubām, mums jārada tādi apstākļi, kuŗos katrs cilvēks var strādāt; strādāt neatkarīga cilvēka darbu un gūt sava darba augļus. Mums jāgādā par tādiem apstākļiem, kuŗos katrs ar savu prātu un saviem spēkiem var tik augstu pacelties, cik augstu sniedz viņa galva. Vajag radīt tādus apstākļus, kuŗos cilvēks redz, ka viņš ar savu centību, ar savu darbu var sasniegt augstāku sociālu un ekonomisku stāvokli. Vai tādi apstākļi jau ir? Nē — viņi nav vēl tādi. Bet mums viņi reformu ceļā tādi jārada. Tas tomēr nevienam darba spējīgam cilvēkam nedod ne mazākā iemesla atkurties no darba un gaidīt, kad citi priekš viņa sagādās labākas dienas.

Neaizmirsīsim, ka vienīgi darbs mūsu mazo Latviju var darīt lielu. Drīz pienāks tas laiks, kad izbeigsies kara troksnis un kara vīri no ciņas lauka atgriezīsies pie sava mierīgā darba. Tad būs laiks lielgabalu pārkalt ārkļos un kara postošā darba vietā radīt jaunas vērtības. Zelts guļ mūsu pašu zemē. Darbs cels šo zeltu iz zemes. Mūsu visspēcīgākais darba ierocis ir arāja arkls. Ar arklu mēs kalsim zeltu; ar arklu kalsim brīvu Latviju...“ („Ciņa par Latvijas zemi“, 1920.)

Tādas bija vadošās domas, kad Latvijā iesākās lielākais darbs — zemes reforma. Satversmes sapulcē 1920. gadā 16. septembrī pieņēma likumu par agrāro reformu, kas izveidoja pilsoņu attiecības uz citiem pamatiem un deva darbu bezzemiekiem un bezdarbniekiem. Saskaņā ar likumu, valdība nodibināja zemes fondu un zemes piešķiršanas komisijas, kas samērā īsā laikā izdarīja vienu no lielākiem darbiem Latvijas vēsturē. Visa Eiropa vērīgi raudzījās, kā tas notika, jo šādam darbam vēl nekur nebija parauga. Un godam jāsaka, tas notika bez nemieriem, bez trokšņa, lieetišķi un saprātīgi. Dažos gados 130,000 ģimenes ieguva ilgoto „savu kaktiņu, savu stūrīti zemes.“ Varēja tiesām aprbrinot to citību un darbu, ar kādu tika celtas ēkas, lauhti celmi un spridzināti akmeņi. Agrākais astoņstundu strādnieks nu strādāja pats, neviena neskubināts, līdz vēlai naktij, stundas neskaitīdams. Viņš strādāja savā sētā! Viņā no jauna bija pamodusies lielā latviešu zemes mīlestība, jo zemi tas bija iesācis mīlēt no pašiem āriešu laikiem.

Bet nepietika tikai ar mīlēšanu vien. Zemei šo mīlestību vajadzēja arī atmaksāt, jo jaunās saimniecības bija apkrautas parādēm. Vajadzēja ienākumu, vajadzēja naudas. Tad atrada, ka ārzemēs var pārdot sviestu un gaļu, ko ražoja šīs saimniecības. Īsā laikā visa zeme pārklājās ar simtiem pienotavu un cūkkūtu. 1926. g. darbojās jau 480 kooperatīvas un 207 privātas moderniecības, kas ražoja ap 10 milj. klgr. eksportsviesta. Saimnieku kūtīs 1927. gadā

ir 369,000 zirgu (1913. g. — 320. t.), 966,000 liellopu (1913. g. — 557. t.). Kā lopkopība, tā zemkopība bija pārsniegusi priekšķara stāvokli.

Rūpniecības atjaunošanu valdība veicināja nevien izsniedzot aizdevumus, bet arī ielaižot bez muitas mašīnas, veselu rindu izejvielu, veicinot torfa izstrādāšanu kurināmam, slēdzot tirdzniecības līgumus, sarīkojot preču paraugu izstādes ārzemēs u. t. t. Rezultātā rūpniecības uzņēmumu un strādnieku skaits pieaudzis, bet nesaņiedz priekšķara stāvokli: 1923. g. bija 2032 uzņēmumi ar 40,000 strādniekiem, bet 1927. g. 2853 uzņēmumi ar 61,000 strādnieku, bet 1929. g. bija nodarbināti 71,000 personu. Pateicoties mūsu dabiskiem ūdensspēkiem, sevišķi uzplaukusi tekstil- un papīra rūpniecība (Līgāte, Staicele). Mūsu apstākļos pavisam jauns pasākums bija pirmās Latvijas cukurfabrikas nodibināšana.

Tirdzniecībā ar valsts pabalstiem nodibinājās daudzas lielas firmas un uzņēmumi.

Desmit gadu laikā latvietis ar zobenu vienā un arklu otrā rokā bija izdārijis brīnuma darbus savā zemē. Uz drupām bija uzcelta jauna saimnieciska Latvija.

„Šai ainā jau tagad tik daudz nesatricināma pašpalāvības spēka, tik daudz mirdzoša darba prieka, tik daudz skaistas nākotnes iezīmju, ka ikviena latvja sirdi tā var pildīt dibinātām lepnuma jūtām un nesatricināmu ticību mūsu dzimtenes, mūsu Latvijas brīvības valsts un tautas saulainai nākotnei.“ Tā valsts desmitā pastāvēšanas gadā varēja rakstīt kāds lietpratīgs tautsaimnieks par mūsu saimnieciskās dzīvības sasniegumiem.

Bet tad iesākās atplūdi. Laukstrādnieku algas visus šos gadus bija nepārtraukti kāpušas un sasniegušas tik augstu līmeni, kā vēl nekad, jo pilsētas atrāva laukiem strādniekus. Tas sadārdzināja lauksaimniecības ražojumus un tie lētuma ziņā nevarēja sacensties ar ārzemju rudziem un kviešiem, kurus varēja Latvijā ievest, cik vien patikās. Lauksaimniekam aprūka naudas, tas nevarēja pirkt vairs rūpniecības ražojumus. Rūpniecība palika rāma, tirdzniecība klusa. Vienīgi politiķi cinījās dēļ varas. Jau 1929. gadu beidzot, A. Kroders varēja rakstīt: „Vai politiskā ziņā 1929. gadā nenotika tā pati kailā, mēchaniskā varas cīņas burvju riņķa griešanās, kas visus agrākos gadus, sākot, apm. no 1921.—1922. g.? Vai ir ar patiesu gribu politiskie vadoņi kaut mēģinājuši veidot, grozīt tautas domāšanu un centienus, pievirzot tos tuvāk pareizi izprastas nākotnes sasniegšanai? Šajā ziņā nav ne mēģinājumu, ne, protams, panākumu. Valdību sastādīt, valdību gāzt, radīt valdības krīzi, paplašināt koalīciju, — viens un tas pats, viens un tas pats, gadu no gada. Un vienmēr ar vieniem un tiem pašiem spēku grupējumiem, bez cenšanās šos grupējumus pārgrozīt par labu latvietības cēlumam un plaukumam...

Taču visspilgtāk mūsu neradošais, stingušais, zināt negribošais un mēchaniski savu dzīvību velkošais ritums izpaužas saimnieciskā dzīvē, ko vada tas pats partējiski frakcionārais gars, kurš savā varā guvis visu mūsu dzīvi, nevērojot visas valsts un visas tautas vajadzības un intereses. It nemaz nav paradoksāls tāds apgalvojums, ka mēs noteikti, skaidri saredzami tuvojāmies pavisam ērnotam verdzības stāvoklim. Arvien lielāks aug to pilsoņu skaits, kuri ir

iestiguši gandrīz nesamaksājāmos parādos (sevišķi uz laukiem, bet tāpat tirdzniecībā, rūpniecībā, amatniecībā), īpašumi apķīlāti, iekīlāti, izūtrupēti vai nolemti ūtrupēm. Tad vēl viens solis: valsts visu pārņem savā varā. Un, visbeidzot, ievestas parādnieku darba klāušas. Raugi: ērmots sociālisma stāvoklis būs sasniegts pat bez sociālās revolūcijas. Ar lietu gaitu Latvijā komunisti, tiešām, var būt apmierināti. Ne velti mums ar komunistu valstību ir arī ārēja līdzība: mūsu un padomijas budžeti vienmēr aug, tautsaimniecībai nīkstot.“ („Latv. Sargs“.)

Šim stāvoklim 1931. gadā pievienojās vēl vispasaules saimnieciskā krīze. Sviestu, bekonu, linus un kokus vairs nevar pārdot uz ārzemēm, jo tirgi tur sabrukuši. Saimnieciskās grūtības augtin aug. Septembrī un oktobrī avīzēs pilnas ar stāvokli iztīrājāšiem rakstiem. V. Holcmanis raksta Skujenieka avīzē, „Latviešu Balss“:

„Vispasaules saimnieciskā krīze atbalsojās arī mūsu zemē, pie kam šai krīzei pie mums ir vēl sava īpatnēja nokrāsa, kā greizās un nemākulīgās saimnieciskās politikas sekas. Bet ne tik vien pārdzīvojamā saimnieciskā krīze rada to grūto stāvokli, kuŗā norisināsies Saeimas vēlēšanas. Šo saimniecisko krīzi latvju tauta pārvarēs. Vēsture rāda, ka mūsu tautai piemīt apbrīnojams spēks. Tāpat kā viņa pārdzīvojusi daudz grūtākus laikmetus un no drupām uzcēlusi tagadējo Latviju, tāpat viņa spējīga pārvarēt arī tagadējās saimnieciskās grūtības. Pašreizējo saimniecisko grūtību dēļ viņa nesabruks. Bet nopietnāka ir tā politiskā krīze, kuŗu mūsu tauta pašlaik pārdzīvo...

Šīni ziņā mēs pašlaik pārdzīvojam krīzi, kas smagāka par tām saimnieciskām grūtībām, par kuŗām sūdzāties. Ticība tautas un valsts nākotnei, uzticība valsts vadošiem orgāniem smagi satricināta. Plašās aprindās valda vilšanās. Atskan balsis, ka nebija vērts Latviju celt, lai viņu izsaimniekotu politikāņi. Šī parādība ir bīstama. Viņa apdraud tautu un valsti. Ja zūd ticība un palāvība, ja trūkst ciņas spara, tad paliek grūta arī ciņa pret slimības dīgļiem saimnieciskā dzīvē. Tomēr jāatzīst, ka šī politiskā vilšanās, ko pārdzīvo latvju tauta, ir pamatota. Politiskās dzīves ļaunumi pārāk spilgti un katrs no mums tos redz. Tas, ko cēlis mūsu labāko dēļu darbs un enerģija un kas sacementēts mūsu atbrīvotāju asinīm, to izandelē politikāņi — pašlabuma meklētāji. Vispārvalstisko ideālu un mērķu vietā, kuŗus visas partijas stāda augstākus par saviem partijas lōzungiem valsts dibināšanas varoņlaikmetā, novērojamas sīku politisku drumstāļpartiju sīkumainās prasības, kuŗas nesekmē vispārības labumu, bet cenšas apmierināt nenozīmīgu vēlētāju grupiņu un partiju piekritēju iegribas. Valdošai koalīcijai šīs prasības jāievēro, jo koalīcijas pastāvēšana vai sabrukšana atkarīga no katra atsevišķa deputāta balss. Notiek izdabāšanas politika, kas gulstās uz tautu, kā smags slogs, un satricina tautā ticību uz mūsu iekārtu un valsti.“

Tā redzam pašreizējo saimniecisko krīzi stāvām blakus politiskai. Tas gluži dabīgi, jo mūsu valsts ir uzņēmusies uz saviem pleciem arī saimnieciskās dzīves vadīšanu un kārtošānu. Saimnieciskās neveiksmēs, bez šaubām, lielā mērā vainīga tiešām mūsu sadrumstālotā parlamentāriskā valsts vara, kuŗa nespēja būt pietiekoši stingra un nevarēja piepildīt latviešu nācijai saimnieciskos

ideālus. No tā viedokļa, kuŗu mēs esam izraudzījušies Latvijas kulturālās dzīves vērtēšanai, mums atliek jautāt: kā piepildīts saimnieciskais nacionālisms mūsu valsts pastāvēšanas laikā?

Saimnieciskais nacionālisms ir mācība, ka katrai tautai pašai jāsarāžo pēc iespējas visas viņai vajadzīgās saimnieciskās vērtības, lai nekas nebūtu jāieved no ārzemēm. Uz mūsu jautājumu par šā principa pildīšanu Latvijas saimnieciskā dzīvē, atbildi ņemsim no doc. P. Starca priekšlasījuma, kas noturēts 1931. g. 18. jan. Latvijas lauksaimniecības ražojumu propagandas dienā. Runādams par saimniecisko nacionālismu, viņš runā starp citu tādus vārdus:

„Savā līdzšinējā rīcībā mēs esam ļoti maz ievērojuši saimnieciskā nacionālisma principus. Pavisam pretēji mēs esam rīkojušies visus pēckara gadus, mēs esam bijuši lieli brīvtirdzniecības piekritēji. Līdz šim pārāk bieži nācās dzirdēt tādus uzskatus, kuŗi neatzīst par vajadzīgu mums pašiem ražot tādus preces, kuŗas citur var ražot lētāki. Mums ieteic nodarboties tikai ar tādu produktu ražošanu, kuŗus mūsu zemes apstākļos ir izdevīgāk ražot, bet tos produktus, kuŗu ražošana mums rada grūtības, mēs varot ievest no ārzemēm.

Savu saimniecisko politiku mēs gribējam dibināt uz brīvtirdzniecības principiem. Pagājušos gadu desmitos uzrakstītās mācības grāmatās brīvtirdzniecībā ir daudz cildināta. Tādēļ nav nekāds brīnums, ka ļoti plašas aprindas, kuŗas šādu tautsaimniecisko izglītību ir ieguvušas pēc šām mācības grāmatām, visai simpatizēja šiem principiem.

Pēckara gados apstākļi pasaules saimnieciskā dzīvē ir radikāli grozījušies par ļaunu brīvtirdzniecības principiem. Jaunākā laikā pasaules tautas arvienu vairāk norobežojas no citu zemju ražojumiem un importē tikai to, ysnepieciešamāko. Pat klasiskā brīvtirdzniecības zeme Anglija arvienu vairāk atsakās no brīvtirdzniecības principiem un pāriet uz savas zemes rūpniecības un lauksaimniecības aizsardzību.

Tagadējos apstākļos mums neatliek nekas cits, ka pāriet, pēc citu tautu parauga, uz saimnieciskā nacionālisma principiem... Jāizbeidz visu to preču imports, kuŗas var kaut ar grūtībām ražot iekšzemē. Uz tādu rīcību mūs spiež tie apstākļi, kuŗi jaunākā laikā ir radušies pasaules saimniecībā ...Mēs neesam šai cīņā sargājuši savu valsti pret citu zemju ražojumu ievēšanu. Tamdēļ nav arī ko brīnīties, ka mums ir saimnieciskas grūtības.

Mēs esam ievēduši preces par 565 miljoniem latu vairāk, kā esam izveduši. Par ievētiem lauksaimniecības ražojumiem vien mēs esam uz ārzemēm izveduši 600 milj. latu. Ievēsto lauksaimniecības ražojumu vērtība ir ap 20 reizes lielāka par valūtas krājumiem Latvijas Bankā! Par šiem ražojumiem mēs esam izveduši uz ārzemēm 175 tonnas zelta vērtību, kas iztaisa 20 vagoni zelta. Ar šo zeltu 175 kv. kilometru no Latvijas teritorijas mēs varētu apzeltīt!

Pastaigājot par pārtikas preču veikaliem, mēs redzam, ka viņi ir pilni ar ārzemju precēm. Visi tiecās tikai pēc ārzemju precēm. Mēs esam palikuši par visas pasaules ražojumu noņēmējiem. No visas pasaules mēs ievēdam preces! Mēs ievēdam Amerikas cūku

taukus, Kanādas kviešus, Vācijas un Polijas rudzus, Indijas rīsus, Ceilonas tēju, Spānijas, Palestīnas, Ēģiptes apelsinus. Tad jau arī nav ko brīnīties, ja mūsu pārtikas preču veikali ir pilni ar ārzemju ražojumiem. Kur gan lai liekam sava darba augļus? Mēs sūrojāties par saimnieciskām grūtībām, bet ja nestiprināsim savu iekšzemes produktu patēriņu, tad arī grūtības nebeigsies.“

Kā dzirdējām, mēs ne mazākā mērā savā saimnieciskā dzīvē līdz šim neesam bijuši tie, kam mums bija jābūt—pēc tām domām, no kurām bija noliktas latviskās valsts pamatos. Tūkstošiem gadu latvietis bija izticis ar to, ko devusi viņa paša zeme, bet nu viņš tapis par visas pasaules ražojumu patērētāju! Protams, ka šā un citādi radītās saimnieciskās krīzes sekas ir bez darbs mūsu zemē.

Šai ziņā Rietum-Eiropas valšņu stāvoklis ir pavisam trāģisks. Savas plašās rūpniecības ražojumiem tās vairs nevar atrast tirgus. Valstīs saradies miljoniem bezdarbnieku, kuŗu uzturēšana smagi noslogo visu valsts saimniecisko dzīvi. Eiropa drudzaini meklē atrisinājumu problēmai, kā nodrošināt eksistenci saviem iedzīvotājiem, kas palikuši bez darba un maizes. Lai atrisinātu Latvijas bezdarba problēmu, izteikta šāda jauna doma:

„Nevar būt, ka Latvijā trūktu maizes. Mūsu saimniecības nezin, kur likt savu sviestu, gaļu un labību. Cenas ir sabrukušas, tos nevar pārdot un trūkst naudas, ko algot strādniekus. Otrkārt: nevar būt, ka Latvijā vairs nebūtu nekas ko darīt, tāpēc, ka viss jau būtu padarīts. Gluži otrādi, visa mūsu kultūrālā izveidošanās vēl ir priekšā un mūs gaida milzums darba. Tā tad, darbs jau netrūktu, tik naudas trūkst ko darbu aizmaksāt un bez šīs maksas nav ko maizi nopirkt. Te izeja viena — laucinieks maksās ar to, kas viņam ir — ar uzturu un pajumti, bet pilsētnieks ēdis viņa veselīgo rudzu maizi, dzers pienu un pastrādās savas sešas vai astoņas stundas svaiģā gaisā.

Bet tā kā šāda viesmīlība no vienas puses un pakalpošana no otras, nevienam nav saistoša, kamēr tās ir tikai cildeni tikumi, tad izdodams likums ar apmēram šādu saturu:

1. Katrai saimniecībai, kas lielāka pa 100 pūrvietām, ir jābūt gatavai dot darbu un uzturu vienam cilvēkam, kas to meklētu.

2. Katrs bezdarbnieks pret savu darbu var saņemt ēdienu un mājvietu saimniecībā, kuŗām zināms lielums.

3. Pagastu valdes ved „viesmīlīgo“ māju sarakstus un rēgulē bezdarbnieku kustību.

Pastāvot šādam viesmīlības likumam, vairs mūsu zemē nepastāvēs bezdarba jautājums. Visi būs maizīti paēduši un darbiņus apdarījuši. Smagais krīzes vilnis nebūs smagi ķēris nevienu mūsu mazās tautas dārgi glabājamo locekli. Viņš pie pilnas veselības varēs pacietīgāki gaidīt labākus laikus.

Atskatoties mūsu tautas pagātnē, izrādās, ka mēs tūkstošiem gadu esam ēduši paši savu maizi un paēduši, padarījuši darāmos darbus. Mums ir bijis vienalga, kā dzīvo krievs, igauņis vai leitis. Mums neko no tiem nevajadzēja. Mēs varējām tikai dot, mums nebija jāņem. Es paredzu, ka turpmāk mūsu valsts nacionālajā saimniecībā, būs jārikojās pēc iespējas tā, it kā ārpus mūsu robežām pasaule izbeigtos. Mums būs jāiztiek pašiem ar sevi, ar savu maizi, drēbēm un ēkām.“

(„Br. Zeme“, 13. sept. 1931.)

IV. Sabiedriba

Kāds mūsu sabiedriskās dzīves vērtējums šajos Latvijas patstāvības gados? — Kad pārskata sabiedrisko darbinieku spriedumus, kas to vērtējuši no Latvijas un latvietības viedokļa, tad jāatzīst, ka tas nav glaimojošs. Visa dzīve ik uz soļa atkarīga no politikas, dzīvo tai līdzī un dalās ar to savos labumos un trūkumos.

Kārlis Skalbe, 1928. g., t. i. desmit gadus pēc Latvijas nodibināšanās, rakstīja: „Pirmie neatkarības kustības ierosinātāji, idejiskie audzinātāji, vadītāji gandrīz visi izstumti no aktīvās politiskās dzīves, nokļuvuši malā, kur klusi cieš, klusi vēro. Dažreiz es sev jautāju, vai viņiem ir vēl kāds uzdevums? Kāpēc liktenis viņus atstājis dzīvus? Vai nebūtu labāki, ja viņi būtu apgūlušies Brāļu Kapos, jo viss kas tagad notiek visapkārt — šī latvietības zaļošana, šī tautas interešu pārdošana — ir viņiem tik svešs. Šie paši cīnītāji ir garus gadus pavadījuši cara cietumā, trimdas tālumā. Nu atmaksā šiem pirmās trauksmes cēlējiem par visām cīņām, ciešanām šī morāliskā trimda. Šai sabiedrības stīgznī viņi vairs neiederās. Katram laikam savs likums, savs tikums. Cilvēks, kas mazliet aizkavējies, dzīvodams kādreizējā ideālisma illūzijās, neiederās šai kraukļu ligzdā, kur katrs kaņķo par lielāku kumosu, kur tikai rupja rījība redzama. Sabiedriski ideāli liekas pilnīgi izzuduši. Neviens nebrīnās, neviens nenosarkst. Sarkst tik savrup malā stāvošie, kas klusi cieš, kas klusi vēro. Malā stāvošie, kur lai mēs liekam savu nemieru, savu ievainoto sirdsapziņu?“ („Austrums“, Nr. 7.)

Nākošām 1929. gadam beidzoties, Jānis Bankavs rakstīdams aizķer citu mūsu dzīves pusi:

„Dzīves taisnība runā ļoti skarbu valodu. Novembra mēnesī izdarītas Latvijā 19 slepkavības, 12 kriminālaborti, 16 laupīšanas, 1128 zādzības, 24 ļaunprātīgas dedzināšanas, sastādīti 1608 protokoli par slepenu žūpību, administratīvi sodītas 2467 personas, pašnāvības izdarījuši 27 vīriēši un 21 sievietē... Tā ir oficiālā statistika par vienu mēnesi. Bet gadā ir 12 mēnesi. Nav patīkams darbs šos drausmīgos skaitļus reizināt. Aiz viņiem preti rēgojas nirdzīga, izķemota cilvēces seja, kurā nav saskatāms neviens dievišķīgs vaibsts.

Tās 13,336 zādzības, 228 slepkavības un 192 laupīšanas, kurās Latvijā notikušas 1929. g., liecina par lielu garīgu pagrimšanu. Daļa no tās bez šaubām, krit uz kaņķu un revolūciju iespaida sekām, bet neapmānīsim sevi un atzīsim, ka garīgās kultūras laukā esam pārāk maz darījuši, lai nodibinātu kādu līdzsvaru. Vēl ļaunāk: jau-

nātnes garīgai audzināšanai mūsu skolās piegriež ļoti mazu vērību. Grāmatu, no kurām varētu smelties zināšanas reliģiski-filosofiskos jautājumos, mūsu idevniecību jaunajos katalogos neredzam. Toties grāmatu plaukti un avīžu kioski lūzt no Vollesa kriminālromāniem un pikantērijām. Mūsu valdību deklarācijās esam lasījuši daudz skaistu solījumu, tikai nekā par tautas garīgās attīstības vajadzībām,

Būtu labi, ja 1930. gads šai ziņā atnāktu laimīgāks un dotu mūsu politiskiem un garīgiem vadoņiem labāku prātu, nekā līdz šim. Kaut līdzās Vakareiropas materiālai kultūrai mēs sāktu interesēties vairāk arī par Austrumu filosofiskām atziņām, kuŗas cenšas noskaidrot paša cilvēka garīgo būtību, viņa zemes dzīves uzdevumus un tālākos mērķus." („Latv. Sargs", 1929.)

Aplūkojot mūsu sabiedrisko dzīvi, nevar neievērot, ka tas, kas viņā vairs nav gadījums, bet jau apzināta darbība, tas kopošanās ap diviem dažādiem pasaules uzskatiem. Tie abi sadūrušies nāvīgā cīņā bez izlīgšanas un samierināšanās. Par šo parādību raksta dzejnieks Virza: „Šie pasaules uzskati ir zemnieciski-nacionālais un sociālistiskais. Pirmais no tiem pagaidām tikai aizstāvās, bet otrs uzbrūk.

Iekš kam pastāv pirmais no šiem uzskatiem, tas vēl nav noteikti deklarēts. Latvieši, būdami vienkārši un abstrakti domāšanai tāli stāvoši ļaudīs, nav papūlējušies to izteikt skaidrās idejās. Latviešu zemnieku un ar viņiem saistītā intelligēnce līdz šim ir tikai radījusi, bet nav no šiem darbiem izveidojusi kādu skaidru un pacilājošu mācību, principus, kuŗos pašos par sevi būtu uzbrukšanas un aizstāvēšanās spēks. Bet šai zemnieku nacionālisma mācībai ir jānāk, jo tas ir dzīvības un nāves jautājums. Tā tas pasaulē ir ierīkots, ka pa priekšu tik nāk darbība un tad tikai mācība par šo darbību.

Kad nu lūkojamies latviešu zemniekiem tuvās intelligēnces darbībā, dažādu rakstnieku darbos, tad redzam, ka arī tur māju saimnieks parādās kā radītājs, rīkotājs un organizētājs. Dievs ir organizējis pasauli, bet neskaitāmi radītāji, saimnieki, ir veidojuši latviešu dzīvi.

Tā tad šis zemnieciski nacionālais pasaules uzskats ir uzbūvējoša un organizējoša principa caurausts. No tā mēs arī varam taisīt slēdzienu, ka nacionālisma mācībai, kas jāizved no šo nacionālo darbu pētīšanas, jābūt konservatīvai, organizētāja pirmtiesības pastripojošai un arvienu radošai.

Otrs, sociālistiski-komūnistiskais uzskats dibinās uz pavisam citiem pamatiem. Tas ienes asu nesaskaņu kārtības lielajā saskaņā.

Kādi ir šī uzskata pamatprincipi? Vispirms šis uzskats neatzīst nekādas saimnieka organizētāja pirmtiesības. Visa zemnieciski-nacionālā dzīves sistēma tam ir laupīšanas sistēma. Viņi neatzīst darbu, radīšanu, bet vienīgi radītā sadalīšana. Kā varēja šis uzskats laist tik dziļas saknes mūsu tautā, ka visa mūsu kārtība tagad ir viņa apdraudēta?

Katra idejiska korupcija sākās arvienu no augšas. Lielās franču revolūcijas idejas radīja franču aristokratija un intelligēnce, krievu komūnismu, krievu muižnieki, bet latviešu sociālisms radās pirms kara dažu vieglai dzīvei atdotu latviešu zemnieku dēlu gal-

vās. No virsotnes nākdams, šis uzskats tagad kļuvis par pūļa īpašumu. Un ko mēs tagad redzam? Kā kokam apvijies žņaudzējs efējs nobeidz to isā laikā, tā žņaudzošas un parazitiskas sociālisma idejas apvijušas mūsu tautu, sūcot no viņas ārā pēdējos spēkus. Efējs ir zaļš un sulīgs, bet kokam nokalst zars pēc zara. Šie uzskati nevar kopā sadzīvot, tie var dzīvot tikai viens uz otra drupām.

Bet cīņu ar sociālisma idejām mēs tik tad varēsim sekmīgi veikt, ja mūsu pašu uzskati būs noteikti izsacīti ir garīgās, ir materiālās dzīves laukos. Ja to izdarīs, tad izrādīsies, ka nacionāli-zemnieciskais pasaules uzskats organizē un veido dzīvi, bet sociālisms ir reakcionārs spēks, kas kavē mūsu nācījas augšanu.“ („Zemes Spēks“, 1930. Nr. 18.)

Šām abām mūsu sabiedrības strāvām ir katrai savi atvari. Internacionālais sociālisms ir nocietinājies mūsu pilsētās, kur mājō fabriku strādnieki, it sevišķi Rīgā, bet patriotiskais nacionālisms mīt lauku ļaužu krūtīs — aizsargos, lauksaimniekos. Mūsu senā viengabalainā dzīve it kā pārkīrusies divi daļās — laukos un Rīgā.

Bet Latvijas virspilsētā Rīgā, bez sociālistiski noskaņotās strādnieku šķiras mitinās vēl dažādas tautības: vāci, žīdi, krievi un poļi. Rīgai tāpēc nav nekādas viengabalīgas un kopīgas sabiedriskas un garīgas dzīves. Tā ir pilna visādām garīgām un kultūrālām sērgām. Nav nekādas karantīnas, pret viņu ievazāšanu pa ūdens, gaisa un zemes ceļiem. Rīga ir pilna ar viltus kultūru, kas no ārienes pielipusi un latvietībai sveša. Bet šī pati Rīga ir arī Latvijas sirds, caur kuņu riņķo mūsu tautas dzīvības sulas. Lauki visās kultūrālās un nekultūrālās lietās tamdēļ ir atkarīgi no savas nelatviskās virspilsētas un bieži vien asi saduļās. Rīdzinieka un laucinieka materiālās un garīgās interesēs. Tā mūsu sabiedriskā dzīvē pastāv vēl šis grūti izlidzināmais pretstats.

Ja nu kāds jautātu, vai nepastāv mūsu sabiedriskā dzīvē kāds augstāks sabiedrīks ideāls, kas vienlīdz valdzinātu pilsētnieka un laucinieka, nacionālista un sociālista, strādnieka un pilsoņa prātus? — Te līdz ar A. D a u g i jāsaka, ka „Mūsu liktenis un lāsts nu ir taisni tas, ka mums vairs nav nekā tāda, kas visai tautai būtu vienādi dārgs. Un kā lai būtu iespējams visu tautu apvienot kopējā gribā un kopējā darba, kad nav vienādas izjūtas un izpratnes par dzīves pašiem pamatprincipiem, kad nav kopējas vadošas idejas, nav kopēja svētuma? Jāsaka pat, ka šāda vienības un kopības apziņa tautā arvienu vairāk zūd. Šī līdz šim vēsturē vēl nepiedzīvotā cilvēku nesaskaņa, un valdošais, un itin kā vēl pieaugošais savstarpējais svešums ir ar visu mūsu kultūras dzīves attīstību cieši saistīta parādība, ir dziļas kultūras krīzes pazīme..“ (Gara svētais spēks, „Latvī“.)

Par šo mūsu sabiedrības bezideālību dzird sūdzāmiešus vecus un jaunus. Mūsu dzīve sirgstot tamdēļ, ka tai trūkstot visaugstāko mērķu. Pašnāvības ir visparastākā parādība. Savā laikā par to rakstīja nelaiķis prof. K. B a l o d i s:

„Pie jautājuma, kāpēc pie mums vairojas pašnāvības, mums jābūt ļoti apdomīgiem. Ar pieviltu milu vien to neizskaidrosim! Bet gan galvenā kārtā pašnāvību drudzis cēlies aiz pieviltām dzīves cerībām! Latviešu bēgļi, atgriežoties uz tēvijū, visi iedomājās, ka te jau būs visiem iespējams ņemt dalību pie izpostītās zemes uzbū-

ves un arī pašiem tikt pie darba un maizes. Un ļoti daudzi jutās rūgti piekrāpušies... Piekrāpušies tāpēc, ka tas spars un tā sajūsma; ar kādu tika nodibināta Latvija, sen izbeigusies — mākslīgi izbeigta... Visi atgriezušies bija cerējuši uz Latvijas izveidošanu ar jaunlaiku zinātnes un tehnikas palīdzību, uz jaunu kultūras, mākslas un zinātņu ziedu laiku, bet atrada tikai miegainu varasviru katras labākās idejas tormozēšanu... **V**harasvīri tiem tikai to vien mācēja pateikt, kā mēs taču paši nekā nespējot, nekā nevarot, ka tāpēc jāliekoties vien uz zemes un jāgaidot, kamēr nāksot ārzemju kapitālisti mūsu dabiskās bagātības izmantot... Vai tāpēc brinums, ka pieņēmās pesimisms, dzīves apnikums, riebjums taisni pie ideālāki domājošas jaunatnes? Politiskā dzīve tiek arvienu stiprāki sagīftēta. Mēs neesam pieņēmuši amerikāņu tehnisko sparun un progresu, bet mēs esam tos pārtrumpojuši politiskas veikālniecības ziņā: turām par atļautu vēlētajiem solīt vienu, un ietikuši tautas ievēlētos, balsot par ko otrādu... Un tauta un jaunātnē galīgi apjūk... Ja vai tad ir maz vērts dzīvot tādā valstī? Ir gan vērts, — tā atbildēs viena daļa, tie, kas tikuši pie varas... Ir vērts, — pateiks Izraēļa bērni... Tiesām, Rīgā 1925. g. 58,9 proc. latviešu. Pašnāvnieku starpā iet 1923. g. 62, 1924. g. 70 proc. latviešu... Žīdu Rīgā 11,6 proc. Pašnāvnieku tikai 4 un 3 proc.! Tā tad redzam, kam ir vērts dzīvot, kam ir vērts cīnīties par ietikušanu Latvijā. Pašnāvības nav vienīgais mūsu tautas postītājs. Mums trūkst dzīves gribas. Mūsu tautas plašās daļas, Vidzeme un Kurzeme, izmirst. („Jaun. Ziņas“.)

Kur izeja no šās sabiedrības garīgās krīzes? Ko uzrāda kā glābiņu latviešu tautai viņas garīgie vadoņi? — Gandrīz vienbalsīgi visi sauc pēc reliģijas!

E d. V i r z a: „Ka visai mūsu latviešu civilizācijai jāatjaunojās uz reliģiskiem pamatiem, tā ir vislielākā atziņa, pie kuras mēs esam nākuši mūsu valsts desmit gadu pastāvēšanas laikā. Šī ideja pastāv tikai nedaudzu cilvēku galvās, kā tas ir arvienu lielā virziena sākums.“

A l. D a u g e: „Visur nojausama šī apvienošanās tieksme, visur saskatāma tendence, irstošo saistīt dziļā vienībā. Viss atsevišķais, speciālais lai paliktu un vēl lai nostiprinātos savā īpatnībā un autonomā spēkā, bet lai viss tomēr reizē iekļautos noslēgtā, reliģiski sankcionētā pasaules un dzīves uzskatu rāmī. Kad tāda kārtā būs atrasts tas, par ko visa tauta varēs teikt: tā ir, tā jābūt! Tad, un tikai tad atzels visas tautas garīgā dzīvē. Tad, kad tautai atkal būs savs, visiem kopējs svētums.“

V o l d. R e i z n i e k s: „Lai mirst Vakareiropa, ja viņa jūt, ka ir izsmēlusī savus reliģiskos dzīves avotus. Bet mums uz to nav nekādas patikas un vajadzības. Mēs gribam dzīvot. Tāpēc mēs nevaram sekot demokrātisma lozungiem un nepavisam nevaram dot noteikšanu proletāriem. Mūsu kultūras linijai jābūt pavisam citai. Mums jāuzstāda augsti, jauni, reliģiski principi, mums jānokārtojās pēc savas iekšējās vērtības un visi jānostāda savā vietā hierarhiski; mums jāuzņemās lieli jūgi, pat daudz lielāki, nekā pasaule līdz šim ir nesusi, un tāpēc arī mums stingri jāpadodas hierarhiskai kārtībai.“

V. Izglītība

„Tikai caur izglītību cilvēks top tas, kam viņam, kā cilvēkam, jābūt,“ saka vācu prātnieks Hegels. Mēs varam tikpat labi teikt, ka tikai caur latvisku izglītību latvietis paliks par to, kas viņš ir. Ja tauta ir garīga parādība, tad izglītība ir pati svarīgākā lieta tautā, tāpēc, ka viņa veido garu un līdz ar to pašu tautu. Tādēļ visas nacionālās valstis uz savas tautas izglītošanu raugās ārkārtīgi nopietni.

Dziņa pēc skolas, pēc izglītības latviešu tautā ir lielāka kā jeb kurā citā. Īsajā valsts pastāvēšanas laikā viša Latvijas zeme pārklājās skolu tiklu un Rīgā nodibinājās augstākās mācības iestādes — universitāte, konservātorija, akadēmija. Nedaudz gados latvieši tapa par visizglītotāko tautu pasaulē, jo augstāko izglītību baudījušo ļaužu procents mums izrādījās lielāks, nekā daudzās vecajās Rietum-Eiropas valstīs. Arī ārpuskolas izglītību veicinošie faktori — grāmatas, avīzes, izstādes, muzeji saradās kā uz burvja mājiņa.

Taču neraugoties uz šo augsti plūstošo izglītības vilni, vēl nesen varēja rakstīt:

„Vienu svarīgu mācību mēs neesam dzirdējuši ne skolā, ne mājā. Mēs neesam dabūjuši atbildi uz jautājumiem, kas latviskais, latvietība, latvietis? Mums šķiet, ka šis jautājums ir tik svarīgs, ka bez viņa atrisināšanas taustāmos un redzamos veidos mēs nemaz nevaram iekārtot savu jauno dzīvi. Mēs nevaram nekādi novērtēt arī tās dzīves parādības, kas norisinās ap mums, ja mums nav mēroga latvietības mērošanai. Mūsu audzinātāji runā par latvju renesansi, par latvju kultūru, bet mēs nevaram iedomāties, kādai jāizskatās šai renesansei un kādos veidos jāietver mūsu kultūras darbs. Nav tāda mācības priekšmeta skolā, nav kas to māca mājā. Bet mums tik ļoti gribas latviešiem būt ne tikai vārdos un ilgojumos, bet pašā tiešamībā. Mēs gribam zināt, kas mums rīt un parīt jādara, lai Latvijā dzīvotu un izturētos kā īsti latvietis. Es gribu, lai latvietība būtu mans lepnums un mans dzīves saturs. Par Latviju un latvietību taču mira mūsu varoņi. Latvietībai tā tad vajaga būt lielai vērtībai. Ak, māciet, tēvi un skolotāji, man latvietību.

Un pēc šādām jauneklā valodām es redzu, kā atsligst vecāku rokas un kā skolotāja skats paliek domīgs. Kas ir latvietība? To mēs, skolotāji, bijām piemirsuši dzīves burzmā. Maize un svārki mums bija tuvāki, to mēs neaizmirsām. Latvietības redzamie veidi guļ aizmirsti muzeju putekļos. Mēs ēdām svešu maizi un valkājām svešus svārkus. Miļā jaunatne, uz jūsu jautājumu mēs atbildē-

sim drusku vēlāk. Mēs atcerēsimies, mēs apdomāsim. Nav, lūk, mūsu skolās latvietības mācības.

Bet ja šāda mācība nav skolās, tad tas vēl nenozīmē, ka tādas vispār nav. Vācieši labi zin savu „Deutschtumslehre“ arī ārpus skolas. Mums latviešiem steidzīgā kārtā ir jāsakārto savas tradīcijas garīgos un materiālos laukos, lai rastos lielā mācība. Tā mācīs par tautas vērtību, kultūras īpatnību un nacionālās dzīves jēgu. Tā uzrādīs veidus, kādos jāiemiešojas latvietībai. Tā pateiks, kā latvietis ģērbjas, kā iekārtot dzīvokļus, kā izdaiļo zemi, kā ierīko valsti. Mācīsimies šo lielo mācību, mācīsimies!“ („Jaunatne“, Nr. 5, 1929. g.)

Patiesi, vēl šodien mēs varam vaicāt, vai mūsu izglītība ir bijusi nacionāla? Izrādās, ka visu laiku ir trūcis apzināts nacionāls izglītības plāns, sistēma un politika.

Kauču gan par nacionālo audzināšanas pamatprincipiem parādījās daži ievēribo pelnoši raksti no lietpratējiem-skolotājiem (A. Vičs, M. Štāls u. c.); taču viņu domas izskanēja bez tālākām atbalsīm. Nacionālās audzināšanas pamatprincipiem netika izstrādātas attiecīgas metodes, sistēmas un programmas, kas būtu saistošas visam latviešu audzināšanas darbam. Par jautājumu, uz ko mēs audzinām? — valdija visdažādākās domas, kas nogrūpējās atkal ap tiem pašiem diviem naidīgiem pasaules uzskatiem, kurus apraudzījām, runādami par sabiedrību. Ja internacionāli-sociālistiskam uzskatam bija savi gatavi audzināšanas paņēmieni, kurās bija izmantoti Vācijas un Padomju Krievijas piedzīvojumi, tad valstiski-nacionālam domu virzienam tādu trūkst vēl šodien. Mūsu zemākā un vidējā izglītībā nacionālais jautājums ticis atstāts katra skolotāja paša sirdsapziņai un zināšanai.

Bet kā stāv ar augstāko izglītību universitātē, konservātorijā, akadēmijā? Par šo lietu rakstīja prof. G. B l e s e, „Latvijas universitāte un latviešu kultūras cīņa“: „Ja nu šodien, pēc 10 gadiem, kas pagājuši no universitātes dibināšanas brīža saulainā septembra svētdienā, 1919. g. rudenī, atskatāmies uz to, kā universitāte veikusi savus pienākumus pret mūsu tautu un valsti, tad jāsaka, ka padarīts ir daudz, bet darāms vēl vairāk. Ar bagātu birumu ir pildījušies mūsu nacionālās zinātnes apcirkņi, sevišķi humanitārā nozarē. Ir radušies jauni latviešu zinātnieki, ir nobrieduši savā darbā vecākie. Asāks ir kļuvis latviešu pētnieka skats, dziļāka darba pienākuma un pētījumu uzdevumu apziņa.

Konkrētāks un noteiktāks ir tagad viņu darba lauks, plašāks viņu vēriens, tālu viņi paguvuši izplest savus zinātniskos apvāršņus. Nav zemes Eiropā, kur nebūtu pa šiem 10 gadiem bijuši latviešu zinātnieki, meklēdami jaunus ierosinājumus un materiālus savam darbam, un visur ir iegūts pa graudam jaunajai latviešu zinātnei. Mūsu tautas apslēptā pagātne, kas glabājās aprakta dažādu zemju arhivos, sāk tagad skaidrāk atklāties mūsu priekšā, un latviešu zinātnieki ir pētījuši to pa šiem gadiem gan Stokholmā, gan Vatikānā, gan Kaņalaucos, gan Parizē, gan Madridē. Tikai tagad mūsu darbinieki pilnīgi iedziļinājušies savā darbā, viņi redz arī, cik daudz vēl darāms. Darbs rit pilnā gaitā, un jau tuvākā nākotnē šē sagaidāmi jauni panākumi.

Ir uzaugusi arī jauna akadēmiski izglītota latviešu paaudze, un

jo kupla ir tā paaudze, kas pašlaik vēl izglitojas mūsu universitātē. Universitātes ietekmē kļuvusi garīgi viengabalaināka visa mūsu jaunākā paaudze, pat tā, kas universitātē nav bijusi. Arī latviskāka viņa ir nesalīdzināmi lielākā mērā, kā 10 gadus atpakaļ. Tomēr arī te vēl daudz kas ko vēlēties. Vēl nav mūsu jaunatnē pietiekoši attīstītas visas tās īpašības, kas nepieciešamas īstās civilizētās kultūrtautas jaunatnei, īpašības, ko tik lielā mērā sastopām, piem., vācu un poļu jaunatnē. Tās ir nacionālās pašcieņas, nacionālā valstiskuma apziņa. Par maz vēl latviešu jaunatne apzinās savu tieso uzdevumu — būt par savas tautas garīgo cīnītāju visās vietās un lietās. Nav arī viņai vēl īsti šā savas stāvokļa izpratnes, nav arī vēl pietiekoši daudz spēku un garīgā apbruņojuma, lai šādu cīņu uzņemtos. Mēs dzīvojam savā zemē kopā ar svešiem ļaudīm, un šie cittautieši ir jātuvinā visādā veidā un ceļā latvju tautai, latviešu valstij un nacionālai kultūrai. Vēl par daudz maz un par daudz nemākulīgi to darām. Tāpēc Latvijas ārēs vēl tik daudz nelatviska, vēl tik bieži dzirdam ik uz soļa runājam svešas valodas. Nacionāls, latvisks gars vēl ne visur valda Latvijā. Ir apvidi, kur mūsu valodu ne tikai kropļo, bet pat vajā. Liela cīņa šē vēl stāv priekšā mūsu akadēmiskai jaunatnei tiklab pašā lielākā centrā Rīgā, kā it īpaši provincē.“ („Latvis“, Nr. 2382.)

Ko saka par sevi pati studējošā jaunatne? — Dzirdama šāda valoda: „Mēs esam asinājuši savus intelekta šķēpus, krājuši garīgo enerģiju, nīdējušies, spēcīnājušies, etc., ar vārdu sakot — viss mums ir šis nepieciešamais nākošai dzīvei, — bet vai esam padomājuši, kā šo dzīvi veidosim, kā ietērsim mūsu sasniegumus, kādā traukā ievietosim garīgo saturu, kur un kā tas būs?“

Jā, te nu nāk viens no galveniem, ja ne pats galvenākais. Atbilde būs tikai viena vienīga: mēs esam latvju studenti, Latvija ir mūsu tēvu zeme, un viss kas mūsos, ar — un ap mums, — visam jābūt latviskam! Tikai tā, ne citādi! Pietiekoši esam turējuši savas nacionālās jūtas novārtā, — piesavinādamies no mūsu senču apspiedējiem tradīcijas, kuņas mums nenes godu. Kāds garīgs tukšums, ja vēl daļa latvju studentu, pa Latvijas 12 neatkarības gadiem nav nākuši pie atziņas, — ka kultivēt „melnā bruņinieka“ ierašas un vācu „buršismu“, ka tas latvju studentiem ne tikai nedara godu, — bet ir tautiskās pašcieņas nicināšana! —

Pēc 60 g. nepārtrauktām cīņām latvieši kļuvuši par vēsturiski — patstāvīgu tautu. Svešās varas atstumtas pie malas. Bet svešo varu gars un sadzīves formas arvien vēl dzīvas mūsu akadēmiskā un sabiedriskā dzīvē. Un vecākā paaudze citīgi gādā, lai jaunatne no tā nenovērstos. Viņa negrib dot garantijas par īstās nacionālās tūras iespējamībām un viņas vērtību izveidošanu. Viņa negrib saprast, ka latviskas sadzīves formas, nacionālās kultūras vērtības ir lielākā garantija mūsu tēvu zemes brīvībai.“ (Stud. ing. A. Skujīņš, „Students“, Nr. 176, 1931. g.)

Un tiešām, sava daļa taisnības būs jaunatnei, gaužoties par vecās paaudzes nelatviskumu un bezideālību. „Par izglītību, kultūras cilvēku, mēs sauksim tādu, kurš būtu nevis veselas kaudzes grāmatu izlasījis, dažādas skolas nobeidzis, bet tādu, kurš smeltās prāta atziņas būs sevī iekšēji pārstrādājis, pats izdomājis cauri, prātis no visa dzirdētā atrast ko veselu, apvienojošu, izstrādāt sev pašas uzskatu.“ (A. Zariņš „Kultūrālais darbs Latvijā“, 1923.).

Un taisni šajā virzienā šķietās, pastāv vislielākā plaša starp veco un jauno paaudzi un skolu jaunatne nevar gūt atbalstu no vecās. Šās attiecības novērtē Berta Pīpiņa šādi:

„Mūsu jaunatnes pašnāvības ir izvērtušās jau par plašu epidēmiju. Pastāvīgi lasām laikrakstos par revolveru šāvieniem, vai ziepzaļu putām uz nobālušām lūpām — kas aiznesuši nāvē jaunas, dārgas dzīvības.

Nevarīgi noplātām rokas un — liekam kriminālpolicijai to lietu izpētīt. Pie gadījuma meklējam vainu uzvelt kādam pulka komandierim, vai vieglprātīgai draudzenei, kas greizsirdību sējusi. Mēs aizveram acis un negribam saskatīt, ka jaunatne nomaldas savas dvēseles tuksnešos.

Jaunatnei, kā sulīgam meža vīnam vai apinim dabā — ir vajadzīgs stiprs balsts, kuram apkārt vijoties, augt pretim saulei un dzīvei.

Šis balsts ir — ģimene un visa plašā sabiedrība. Bet tur kā ar cirvja pieti mūsu jaunatnes dzirdē kaļ dzīvi noārdošu kritiku, dzīves apnikumu iedvesmējošu kritiku. Pozitīvi tēli, cildinoši piemēri, atziņas vārdi — tie paspīd tikai mirušo atcerēs. Bet ja par kaut ko pateicās vēl dzīvajam, tad otras dienas kritika steidz klāstīt tā peļamus darbus. Par varonību un ideāliem prot pagātnē runāt; tagadnē — viens otru tikai zaimo un līdz ar to zaimojās tagadējā dzīve un viņas nozīme.

Tādēļ arī mūsu jaunatne apātiski nopūšās: — Jā, agrāk, tad bija labi, tad bija ideāli un prieks par tiem cīnīties. Nu, kas tagad mums atlicies? Latviešus, kā tautu visi atzīst, un Latvijai de jure atziņa sen jau portfelī. Bezdarbs un neuzticīga mīlestība — tās mūsu sadzīves izredzes. Šis ir tas apātijas tuksnesis, kurp nonākusi mūsu jaunatne.“ („Jaun. Ziņas”.)

Beidzot nākās dzirdēt visai skarbus spriedumus vispār par latviešu intelligenci. Viens tāds spriedums iespiests „Lauku Domu“, 6. apr. n-rā 1931. g. Tur rakstnieka A. Brača rakstā „Cietsirdīgā intelligence!“ ir šādas vietas: „Par zemāko tautas slāņu labklājību pie citām tautām visvairāk ir cīnījusies intelligence. Visspilgtāk to novērojam Krievzemē, kur visas kustības tautas labā ir radušās un vadītas izglīto to tautas locekļu aprindās. Kas pildīja Pēterpils un Šliselburgas cietumus un Sibīrijas kazematus, kā politiskie noziedznieki — tie nebija proletārieši, bet visvairāk studenti, izglītotie muižnieki, progresīvi skolotāji, rakstnieki un advokāti. Tādi bija dekabristi un vēlākie nemiernieki. Iet tautā, cīnīties apspiesto labā bija priekš viņiem iekšēja nepieciešamība, lai līdzsvartu savu sociālās taisnības sajūtu. Tos vadīja cilvēku mīlestības augstais tikums.

„Mūsu tautas intelligence sen jau pazaudējusi šo augsto tikumu. Kad pār Latviju nāca briesmas, tā meklēja vietas pa visu Krievzemi, vai atkal lielinieku un okupācijas laikā pieslēgās valdošiem virzieniem, neraudzīdamās uz to, cik šo apspiedēju pabalstīšana kaitē tautas plašām aprindām. Kas deva siltu vietu, tas bija labs. Iznēmumi jau bija. Tie bija tautas organizētāji uz atbrīvošanas. Tiem tauta sekoja, un panākumi bija brīnišķīgi. — Bet tad pamazām saradās atpakaļ aizbēgušie un pārbēgušie citos lēģeros, dažādi pašlabuma meklētāji. Tie nobīdīja pie malas ideālos vadoņus un cīnītājus.

„Ko nu tagad redzam? Intelligence, kas gandrīz bez atlikuma kļuvusi par ierēdniecību, tagad mums ir cietsirdīgākā tautas izsūcēja un apspiedēja. Savā gada sapulcē valsts darbinieki vienbalsīgi pieņēmuši rezolūciju, ka Saeimas vēlēšanu cīņā uz sīvāko apkaļojams katrs kandidāts vai saraksts, kurš uzstādītu prasību, ka ierēdņu skaits samazinājams, vai viņu darba laiks pagarinājams, vai algas pamazinājamas...

„Intelligencē nav vairs noteicējs prāts vai slava, par visu to augstāk stāv spoža āriene. Dažus gadus atpakaļ preses ballē ieradies kāds mūsu slavens un iemīļots rakstnieks, pelēkā uzvalkā. Frakotie kungi un puskaillās dāmas pret tādu pelēci izturējušies tik uzkrītoši, kā godājāmais rakstnieks juties spiests aiziet tūliņ mājā. Kāda augsti cienijama garīdznieka kundze rautā ieradusies glītā vilnas uzvalkā — ne jau nu pašaustā! Bet arī dārgs vilnas uzvalks nav zīds, un min. dāmai gan tieši, gan aplinkus ir bijusi jānoklausās aizrādījumi: „Jūs gribat no mums izolēties (atšķirties)? Labi — ievērosim!” Pēc tādiem draudiem šī persona vairs nekad nav uzdrošinājusies rādīties sabiedrībā bez dārgas zīda kleitas. Tāds tonis valda mūsu intelligencē — īsts puskoka lēcēju tonis. Iekšējo tukšumu grib atvietot ar ārīgo spožumu.

„Vēl graujošāku iespaidu intelligences cietsirdība atstāj uz valsts stīprumu...

„Valsts pamats — zemniecība — ir novārdzināts saimnieciski, miesīgi un garīgi. To ir padarījusi valdošā intelligences savā cietsirdībā. Pašaizsardzības instinkts neatlaidīgi prasa, lai tauta necienīgo nobidītu pie malas un meklētu spēkus pati sevī, kaut arī dažreiz savā izvēlē kļūdamās. Ja tas nenotiks, tad vēsturiski pārbaudījumi Latviju atradīs dezorganizētu un vāju, un kurš tad aizstāvēs Latviju, frakotie kundziņi vai izmocītā izsūktā tauta?”

Lai nu kā, šai raksturojumā ir tomēr sava daļa patiesības. No nacionālā viedokļa raugoties, šis intelligences svešums tautai ir ļoti bīstams. Lieta tā, ka nacionālais prāts un tautiskā apziņa ir taisni tautas un valsts izglītoto ļaužu piederums. Apzinīgu nacionālismu var gaidīt tikai no intelligences, jo pie tautām, kas tikko sāk dzīvot apzinīgu dzīvi, tikai izglītotās aprindas spēj uzrādīt nacionālo apziņu. Vienkāršie ļaudis jeb tautas masa dzīvo no nacionālām jūtām, kas stāv tālu iepakaļ nacionālai apziņai. Ja nu nacionālā ziņā apzinīgākā tautas daļa zaudējusi sakarus ar neapzinīgāko masu, tad latvietība mūsu tautā nikuļos.

Bet kā tad nu stāv mūsu izglītos ļaudis ar apzināto nacionālismu? Ļausim par to runāt prof. A. Spekkem: „...Vai nu šādi vai tādi iemesli būtu radījuši diezgan jūtamas svārstības mūsu nacionālajā apziņā, katrā ziņā fakts paliek fakts, ka taisni mūsu intelligentās aprindās, mūsu tautas savus laikus labākā daļa, tā daļa, kurai vecās priekškaŗa Baltijas jumti bija par zemiem, ir no pasaules dažādām malām pārnesusi mājās diezgan lielu neskaidrību nacionālās politikas un kultūras jautājumos... Līdzsvara trūkums nacionālajā apziņā arī noved mūs un visu mūsu lietu bieži bēdīgā vai smieklīgā stāvoklī... Ir svarīgi tādēļ minēt un iztirzāt tādas parādības mūsu dzīvē, kurās labot un veidot ir mūsu spēkos un nacionālā politika, nacionālās apziņas spēks, liktos taču, ir katras dzīves spējīgas tautas pamatiezīme un svarīgākā īpašība... Tad kad pienācīgi izaugs un nobriedis īstais latvietis savā sabiedriskajā kul-

tūrā, nosvērtība un gara intelliģence, tad arī Latvijas likteņi būs pienācīgi nosprausti uz laiku laikiem.“ („Pārdomas par mūsu nacionālo apziņu.“)

Šis bija svarīgākais no spriedumiem, par latviešu intelliģences nacionālo apziņu. Īstenībā mums, latviešiem tikko iesākušās apzināta nacionālisma bērnu dienas. Kā to jau varēja gaidīt no tik jaunas zemes, nacionālais prāts un apziņa pie mums parādās vēl nedroši, neskaidri, sadrumstaloti un nestingri. Mūsu intelliģences vairums nav vēl pietiekoši izglītots apzinīgai nacionālai rīcībai. Izglītotie ierēdņi un skolotāji ir ne tikai anacionāli, bet bieži vien gluži antinacionāli. To visskaidrāk samanām tagad, kad būtu jāuzliesmo visgaišāk apzinātai latvietībai, kad pienācis latvietības valdonības laiks valstī un dzīvē. Intelliģence vēl, redzams, nepārzin ne savas tautas pagātnes tradīcijas, ne viņas nākotnes centienus.

Te nu latviešu līdzšinējiem izglītības mērķiem rodas klāt kāds jauns un gluži noteikts mērķis: konkrētais nacionālisms, lietišķā latvietība. „Studenta“ 1931. g. Nr. 176, rakstīts:

„Tagadējais nacionālisms ir tikai pusnacionālisms, latvietība tikai puslatviska. Tai otra puse vēl ir krieviska, vāciska, „eiropējiska“. Un taisni latvietības lietišķā jeb konkrētā puse ir tāda. Latvieti vēl biedē latviskās domas izdomāšana līdz savam resnajam galam. Kur ir latvietība mūsu apģērbos, dzīvokļu iekārtā, mākslas un dzejas formās? Kur latvietība ļaužu satiksmes veidos, iznesībā un izglītībā? Kur palikuši latviskās tikumības priekšraksti, latviskā domāšana, latviskais pasaules uzskats? Nepietiek taču tikai ar to vien, ka sarunājamies latviski. Tā jārunā mūsu valstī arī zīdam un krievam. Kas paliek latvietim pāri?

Šķietas, patiesi, ka latvietis pašlaik dzīvo tā, it kā viņam nebūtu nekādu senču un viņa tautai nebūtu nekādas pagātnes. Lai Latvijā atkal celtos latvietis, tad jaunājiem pušiem un jaunajām meitām ir dziļi ūdeņi vēl jāizsmel, kas plūst plašos krastos. Tiem savos īsajos mācību gados spēji jāpārdzīvo viss tas, ko viņu tauta pārdzīvojusi gadu tūkstošos. Latvietība ir no jauna jāiemācās, tā ir jāzina. Jāzina nevien savas tautas kultūrālās īpatnības un tradīcijas, bet jāzina arī nacionālisma filozofija.

Latvietības viens iegūstamais zelta gabals ir filozofiski-teorētiskais, bet otrs — tradicionāli-konkrētais. Tikai retais latvietis kaut cik zina, kā šīs abas mantas īsteni izskatās. Tas tāpēc, ka nacionālisma tieksme tapt par kultūras un valstsvaras faktoru sastapa Eiropu vēl nesagatavotu savām prasībām. Gluži tāpat arī latvietis ir vēl gluži nesagatavots, lai runātu par savām latviskajām tradīcijām un īpatnībām.

Mūsu nākošam nacionālam maksimālismam nav vēl sava vadoņa. Tie, kas pašreiz tādi saucās, ir naudas, dūres un slavas nacionālisti. Tiklīdz izaugs mūsu tautā kāds lielāks cilvēks, kas skaidri pārredzēs latviskā nacionālisma teorētiskos un praktiskos apvārkšņus, tūdaļ jaunatne atkal celsies un ies tam līdzī kaut vai Daugavu izsmelt. Tā tad nebaidīsies pat no tādas rosības, ko varēs varbūt apzīmēt pat par nacionālrevolūciju latviešu tautā.“

VI. Māksla

„Māksla ir pasaules skatīšana caur formu“, tā teica nesen rakstnieks V. Dambergs kādā priekšlasījumā. Viņam ir taisnība, jo katra īsta māksla atveido redzamos un dzirdamos veidos sava laika un tautas pasaules uzskatu. Tamdēļ laikmetos, kuŗos tautām vēl nav noskaidrojušies pasaules skatīšana, kur valda pusizglītība un garīgs apjukums, arī māksla cieš no tam.

Mēs redzējam, ka mūsu izglītotās aprindās, t. i. māksliniekos, rakstniekos, sabiedriskos darbiniekos u. tml. ļaudīs, apzinīgs nacionālisms, kuŗam būtu jāpiekopj tradīcija un īpatnība, ir vēl pārāk svārstīgs un vājš. Tāpēc arī Latvijas mākslas dzīvē vēl neredzam plašu viengabalīgu un īpatnēju mākslas plūdumu. Visās mākslu nozarēs pārsvarā svešie ārzemju iespaidi un paraugi. Tikai nedaudz vietās ieraugam pa sīkai strāviņai, kas tek no īstiem latvisko tradīciju avotiem.

Mūsu raibo, nepatstāvīgo mākslas dzīvi noteic tās pašas divas viens otram naidīgās ideoloģijas: internacionālais marksisms, un nacionālā pilsonība. Aiz pirmās stāv Rietum-Eiropas fabriku un pilsētu kultūra, kuŗu vada zināmas kosmopolītiskas tendences, aiz otras — tauta, tēviņa, valsts. Šai pēdējai viņas ideoloģija ir vairāk nojausta, nekā teorētiski apzināta un prātnieciski ataisnota.

Vēl piebilstams, ka starp māksliniekiem un tautu nav vēl īstās saprašanās. Labākā dzeja paliek nelasīta, krietnākās lugas neapmeklētas, koncerti neizpārdoti, izstādes neaplūkotas. Lielais tautas vairums pārtiek no kalendariem un lubu romāniem, vieglām joku lugām, kinoteātriem, gramofonu platēm un nenozīmīgiem reprodukcijām uz žurnālu vākiem. Rīgā vienu un to pašu ļaužu simtu redz pirmizrādēs, izstāžu atklāšanās un rakstnieku vakaros. Plašākām tautas aprindām vajadzība pēc mākslas ir pārāk niecīga.

Rakstniecību zīmīgi un asi novērtējis kāds Omega Latv. Neatkarīgo Sociālistu partijas bijušā laikrakstā 1928. gadā: „Pirms Republikas nodibināšanās visi pilsoniskie rakstnieki sapņoja par to brīvību, plašumu, un milzīgiem augstumiem, kādi būtu sasniedzami, ja reiz kristu ienīstā cariskā vara un mēs kaut cik iegūtu kultūrēlas pašnoteikšanās un brīva vārda iespēju. Bet kas nu izrādījās? Pēc pirmā īsā skurbuļa ar viņu himnām un poēmām par mūsu slaveno pagātni un vēl slavenāko nākotni, pamazām iestājās ērmīgs klusums. Pilsoniskie rakstnieki gandrīz bez izņēmuma pārgāja buržuazijas un viņas iestāžu dienestā un maizē, pacietīgi vilka to ķerru, pie kuŗas viņus piejūdzis partiju politikanisms un savstarpējā konkuren-

ce. Neviena jauna vārda pilsoniskie rakstnieki brīvajā Latvijā nav zinājuši pateikt, nekas tāds viņiem nav glabājies padomā, ko jau cara laikos nebūtu zinājuši izpaust gan maskotā, bet toties jo dzejiskā formā. Bezgala maltais un deldētais nacionālisms uz visas līnijas ir izrādījies par to tukšāko frāzi, kāda jebkad lietota no literāriskās izpausmes arsenāla. Nacionālisms ir pazaudējis jebkādu nākotnes perspektīvi, ar katru dienu vairāk viņš izvēršās par visu retrogrado, īstu kultūru nāvējošo elementu cīņas lozungu, kas var tikai atpakaļ vilkt un nokaut katru dzīvāku sabiedrisku domu. Lielā laikmeta literatūra nekad nav bijusi bez ierosinošiem nākotnes ideāliem, bez tiem tagadējā latv. pilsoniskā literatūra arvienu vairāk izvēršās par vienkāršu, varbūt gan centīgu, drukas lokšņu ražotāju, kurai nav nekāda iespaids uz dzīves plūsmi un viņas virzītājiem faktoriem. Viņai nav itin nekāda virziena, nekādas vadošas līnijas, kas visus atsevišķos darbus apvienotu vienā kopumā, ko parasti apzīmē ar nosaukumu laikmeta strāva, laikmeta māksla. Tagadējā pilsoniskā literatūra sniedz tikai sava laikmeta izkļiedētus, saraustītus, karikatūriski izvērstus vaibstus, elementārā, skolnieciskā formas vilēšana un drillēšana vien nespēj sakopot un izveidot tos sava laika īpatnējā attēlā un portrejā.

Pēc visa sacītā būs saprotams, ka arī kreisā strādnieciskā māksla patlaban Latvijā nestāv nekādos ievērojamos augstumos. Daudzos virzienos sašķēlusies, jau tā samērā vājā darba tauta nav tas pamats, uz kura varētu balstīties lielu ideju nesēja proletāriska māksla. Frakcionāru ķildu apnikušie, vienotas kultūras frontes velti gaidījušie vecie rakstnieki un dzejnieki turpinā savu darbu, atbalstīdamies uz nesatricinātiem marksisma ideoloģijas pamatiem, bet bieži vien neatrisdami dzīva kontakta sīvas politiskas cīņas aizņemtā un saskaldītā strādnieku tautā. Jaunie, cieši pievienoti vienam vai otram sabiedriskam virzienam, atkal bieži aizmirst mākslas īpatnējos līdzekļus kopējā mērķa sasniegšanai, ievēršās tīrā publicistiskā vai neskaitāmos kreisās literatūras formalistiskās tendencēs, aiz kā nespēj izkopt savas sevišķās individuālās spējas, ar kurām māksla tiek par dzīves virzītāju un vadītāju faktoru. Nav sagaidāms nekāds lielāks uzplūdu laikmets arī strādniecības mākslā, kamēr pati darba tauta nebūs vairāk vai mazāk sociāli un kultūrēli vienota, tomēr par noteicošās varas drošu pretspēku reakcionārajai buržuazijai Latvijas demokrātiskajā Republikā. Dažas zīmes rāda, ka šis laikmets tuvojās. Bet arī pilsonības rakstnieki nav daudz labākās domās par latviešu rakstniecību. Lai paklausāties, kā spriež E. d. Virza:

„Jaunākā latviešu dzejnieku paaudze seko miglainam viscilvēces ideālam. Šinī dzejā mēs velti pūlēsimies sazvejot priekšmetus ar viņu konkrēto saturu. Viņa sastāv no sintētiskiem kļiedzieniem un patētiskiem aicinājumiem, viņai pavisam secen pāriet mūsu istā, latviskā dzīve. Šo dzejnieku darbi nekrāsojas mūsu zemes krāsās.

Aiz iemesliem, ka latviešu dzejnieki arvienu atradušies kādu maldīgu teoriju varā, viņi tikai pa pusei varējuši būt par latviskās dzīves atspoguļotājiem. Par daudz ilgi viņu acis bijušas vērtas uz šauriem individuālās psiholoģijas apvāršņiem. Ir šinī ziņā laimīgi izņēmumi ar Skalbi un dažiem citiem priekšgalā, bet viņi negroza vispārējo ainu.

Mūsu prozai ir citāds liktenis. Bet viņu arī tagad glābj viens vienīgs rakstnieks, un tas pats ir no vecākās literātu paaudzes un nava stāvējis ne zem kādām modernisma strāvām. Mierīgs un ar lielu plūdumu Jēkabs Janševskis plūdina lietas un parādības.“ (Jaunatne“ № 8, 1929.)

Ar maz izņēmumiem, kas parādījušies pēdējos gados, šie spriedumi vēl joprojām raksturo pašreizējo rakstniecības stāvokli. Meklējumu pēc īpatnēji latviskas formas, satura un tradīcijas nav daudz un tie paši bieži vien pavirši un neizdevušies.

Teātru mākslā neesam varējuši sagaidīt izaugam neviena īsti nacionāla un ģēniāla režisora vai lugu rakstnieka. Nacionālā teātra izsludinātā lugu konkursā gan piedalījās liels vairums rakstnieku ar saviem sacerējumiem, taču jauni talanti un jaunas domas tur neparādījās. Pāri visiem tomēr palika neaizsniegts Rainis, kuram mūsu rakstniecībā vēl vienmēr nav vietnieka.

Mūzikas dzīvē lielākie notikumi bijuši dziesmu svētki. Godam jāteic, ka tauta mīl savu dziesmu kā senāk un skaņraži rosīgi apstrādā tautas meldiņus koŗu daudz balsīgai dziedāšanai. Pēdējā laikā pat iesākusies valsts uzdevumā un lietpratēju vadībā seno dziesmu uzrakstīšana no tautas mutes. Folkloras krātuvē tādā kārtā jau uzkrājušās kādas 3000 jaunuzrakstītas dziesmas, starp kurām daudzas ļoti vērtīgas un zīmīgas. Novārtā palikusi senā īpatnējā dziedāšana ar teicēju, vilcēju un locītāju, tāpat gluži nekāda vērība nav piegriezta tautas instrumentālās mūzikas atjaunošanai. Senā latviešu mūzika un dziedāšanas veids netiek vēl pasniegts pat mūsu konservatorijā, kaut gan mūzikālo tradīciju izkopšanā tam būtu ārkārtīga nozīme.

Glezniecībā mums ir daudz labu meistaruru ar nevainojamu ārēju tehniku. Mūsu mākslas akadēmija centusies izaudzēt labus sava amata pratējus, bet idejisko audzināšanu atstājusi katra paša ziņā. Latviski īpatnējas glezniecības problēma tamdēļ maz tiek ciļāta gleznotāju valodās, kauču gan daudzi jau atskārtuši nacionālo īpatnību nepieciešamību šajā mākslas nozarē. Tā Ludolfs Liberts, pēc tam, kad bija savu mākslu rādījis Parīzei, no turienes rakstīja „Jaunākām Ziņām“:

„Parīze prasa īpatnības, brīvas dvesmas un prasmes izpaudumus. Viņa neievēro pakaldarinātājus un citu atkārtotājus. Tādēļ priekš Parīzes jārada un viņai jārada nevis tas, kas liktos itin kā viņai vistuvākais, bet gan tas, kas tai varētu būt kas neredzēts un nedzirdēts, jauna valširdība jaunu patiesību atklājums. Tādēļ arī mūsu mākslinieciskie ieguvumi nebūtu jāvērtē ar Parīzes vērtību mērogiem, bet gan ar Latvijas zemē un latvju sirdīs rastu un briedušu kritēriju. Tādēļ spēka pilniem latvju gariem ne par daudz aizrauties ar svešu apvārksņu aplūkošanu, ne par daudz raudzīties svešos apcirkņos, bet stipri ieaugt savā zemē, savā apkārtnē ar dziļi nopietnu skatu iegrimt savā latviskā dvēselē. Jo vairāk ar viņu būsīm vienatnē, vairāk viņu izpratīsim, jo vairāk viņa mums arī atklās no savām īpatnējām bagātībām. Ja kāds teiktu, ka mums trūkst vēstures vai tradīciju, tas runātu nepatiesību. Mūsu tautas garamantas ir pārpilnam bagātas, lai derētu pamatam nacionālās mākslas nopietniem meklējumiem. Mums vajaga prast būt lepniem uz savu senču gara bagātībām — viņas dod iespēju lepoties mums ar mūsu pašu

radītām vērtībām. Varam pazīt un zināt citu tautu garīgos kalngalus, bet nedrīkstam ļaut sevi apžilbināt un hipnotiski padoties svešiem vilinājumiem. Alpu varenās panorāmas nenoliedz Latvijas zilo tāļu kļu skaistumu. Mums pašiem jātop pilnā mērā par savas radītājiem un viņas pārliecinātājiem, uzticīgiem praviešiem. To vēlas Parīze, to grib no mums visa kulturālā pasaule. Tikai latviskā izjūtā šķīstīti karogi ievēdīs mūs pasaules šīsdienas mākslas Elizejā.“ (1927. g. Nr. 152.)

Taču šai atziņai sekojošus māksliniekus varam uz pirkstiem saskatīt, un tie, kuriem labāk sekmējies šis darbs, ir Julijs Madernieks, Ansis Cīrulis, Niklāvs Strunke. Nacionāli-īpatnējie gleznotāji vēl nav apvienojušies vienkopus, lai savu virzienu padarītu paliekamu un pārliecinošu, bet izklīduši pa desmit dažādām mākslinieku biedrībām.

Tēlniecība Latvijā nīkuļo, jo vēl 1929. g. J. Lapiņš varēja rakstīt:

„Cik rūgti tas arī skan, bet Latvija ir vienīgā valsts pasaulē, kuŗas valdība par atklātiem līdzekļiem ielās vai skverās nav uzcēlusi nevienu vienīgu monumentu, lai izteiktu godbijību pagātnes lielajiem cīnītājiem. Rīga droši vien ir vienīgā tāda lieluma pilsēta, kur nav neviena pieminekļa politiķiem, kultūras darbiniekiem, pat ne brīvības cīnītājiem. Ir bijušas visādas valdības, kur darbojušies politiķi, dzejnieki, zinātnieki, bet tikai viena vienīga valdība ir domājusi par brīvības pieminekļa celšanu, bet no tam nekas nav iznācis. Mums ir milzīga brāļu kapsēta. Ja ārzemēs nebūtu nezināmā kareivja kapa un gājienu uz viņu, ja uz mūsu kapiem nebūtu jāved ārzemnieki, nezin, vai mēs būtu parūpējušies cienīgā kārtā pat par Brāļu kapu izkopšanu. Bet še izkopšanas ierosinājums atkal ir nācis no sabiedrības, ne no valdības. Būtu gluži dabīgi, ja mums visiem būtu apziņa, ka brīvības cīnītāji, aizstāvēdami Latviju, ir tik daudz nopelnījuši, ka viņu kapu vietu izbūvē valsts. Tas nav daudz prasīts. Katrs tēvs var prasīt no dēla piemiņas atzīmi uz kapa, tāpat valsts vadītāji no saviem dēliem. Bet Latvijā vēl prasa privātus santimus, it kā Brāļu kapi būtu privāta lieta. Ko nu mēs runāsim par pieminekļiem! Desmit gadu laikā valsts nav uzcēlusi Rīgā nevienas pieminēšanas cienīgas ēkas. Kā vecu lietu uzpiroējs tā ir pirkusi pa vecam un lāpījusi, lai labāk izskatas, bet vecs un neglīts tāds paliek arī uz priekšu. Neviena valdība nav bijusi tik liela, ka viņai pietiktu drosmes ko lielu būvēt.“ („Latvis“ Nr. 2378.)

Celtniecībā pašos pirmajos Latvijas pastāvēšanas gados pamirdzēja domas par nacionālo īpatnību un tradīcijām. Raksturīga šai ziņā ir prof. Laubes turētā runa ūniversitātes gada svētkos 1922. g.: „...Jaunajai Latvijai, ja tā grib darīt sevi pieietamu un saprotamu, jāizteicas ar dažādu izteiksmes līdzekļu palīdzību. Lai šo ideju vispusīgāki un pilnīgāki realizētu, jāprasa, lai Latvijas būtība izteiktos nevien politiski un saimnieciski, bet arī mākslinieciski, un jo sevišķi arhitektūrā kā ārēji redzamā tērpā. Bet vietējās arhitektūras glezna tomēr nebūtu pilnīga, ja tai trūktu Latvijas zīmoga. Mākslas viedoklis nepieļauj Latvijā celt tādas būves, kuŗas raksturo kādas citas valsts īpatnību. Mūsu līdzšinējā arhitektoniskā apkārtne nesaskan ar tagadējo mūsu zemes būtību. To gan rāda mūsu zemes iespaidojumu no ārienes un pāri tam latvju kļu sās tieksmes pēc savas indivi-

duālitāets un ideālu piepildīšanas. Tagad Latviju jā raksturo citām iezīmēm un arhitektūrai mūsu zemē jātop citādi. Mums jārada sava arhitektūra." (Latvijas Vēstnesis" Nr. 236.)

Tikko izteiktās patiesības palikušas tikai vārdos, jo desmit gadu laikā ne Laube, nedz kāds cits arhitekts nav ne mazākā mērā piepildījis šo vienkāršo prasību. Nekur vēl nemanām jaunlatviskā stila meklējumus kaut vai jaunceltās staciju ēkās.

Lietišķās un rotājošās mākslas laukā daudz vairāk iepriecinoša, nekā citās nozarēs. Te parādas divi ievērojami izdevumi: „Latvijas Saule“, kuŗu vada Ed. Paegle, un „Latvju Raksti“ prof. R. Zarriņa redakcijā. Tie dod cildināmus ierosinājumus mājmakslai un rokdarbiem, kas tiek piekopta latviskā garā daudzajās rokdarbu un mājturības skolās. Ievērojamu lomu te spēlē Kaucmindas Mājturības zeminārs un Latvju Sieviešu nacionālā liga. Kā ievēribas cienīgs notikums bija Valsts prezidenta sūtņu pieņemšanas telpu izpošana latviskā gaumē. Te mākslinieka Anša Cīruļa projekts konkursā ieguva pirmo godalgu un viņam tika tādēļ uzticēta šīs telpas iekārtošana. Darbs līdzekļu trūkuma dēļ vilkās piecus gadus, līdz beidzot tika pabeigts. Šis lietišķās mākslas diždarbs ir vienīgais ievērojamākais paraugs istablietu un sienu iekārtošanai nacionālā stilā. Krāsainajā zīmējumā, kas pielikts šās daļas sākumam, attēlota kāda no šās sūtņu pieņemšanas istabas griestos gleznotām figūrām. Kā redzams, izpildījumā ņemts vērā latviešu senmākslas ģeometriskais raksturs.

Kā iepriecinoša parādība atzīmējama daudzo grīdsegu siešana pēc latviešu mākslinieku darinātiem zīmējumiem. Daudzās turīgākās mājās tās ienesušas patīkamu latvisku spīgtumu.

Lietišķā mākslā, biežāk nekā citur, atskanēja aicinājumi izdaiļot Latviju:

„Mūsu sapnis, pie kuŗa domājot mums nodreb sirds, ir Liellatvija, liela ne zemju plašumā, ne bagātībā, bet kultūrā un kultūras daiļumā. Šai Liellatvijai vajaga stila, vajaga savu īpatnējo daiļumu, kāds nav nekur citur! Tāpēc veidojot savas dzīves lietišķo apkārtni, netaisīsim to pēc tālu zemju svešiem paraugiem.“

Tomēr, neraugoties uz tamlīdzīgiem saucieniem, no valsts puses nav līdz šim parādījušas nekādas ilgas pēc valsts daiļizbūves programmas un plāna.

Kaut gan Latvijas mākslas dzīvē mēs varējām atzīmēt vienu otru iepriecinošu parādību, visā visumā var runāt tomēr par nepiepildītām cerībām. To pauž vēl nesen „Jaunākās Ziņās“ Arnis, runādams par rakstniecības krīzi: „Bet no valsts gaidījām nevien materiālās kultūras attīstību. Materiālā kultūra, turība nav mērķis, bet tikai līdzeklis, — pamats, uz kuŗa veidojas tautas garīgā kultūra un — visbeidzot — tās garīgās vērtības, kuŗas viņa radījusi patstāvīgi. Tās augstākās garīgās vērtības, kuŗās izpaužas tautas īpatnība, viņas vēsturiskais attaisnojums. Bet taisni te valstiskās neatkarības doma nav vēl attaisnojusēs... visus pēdējos gadus mūsu oriģinālā daiļliteratūra sašaurinās, pānikst. Kaut turības ziņā esam gājuši uz priekšu — augstāko, garīgo vērtību radīšanā vērojams pagurums, pat katastrofiska slīdēšana uz leju.“ (1929. g. Nr. 227.)

VII. Reliģija

„Astonpadsmitais gadsimtenis ir lielumā un visumā atnesis latviešiem vairāk vai mazāk apzinīgu nosvēršanos uz kristietības pusi un pakāpenisku atraisīšanos no pagāniskā pasaules uzskata un parašām, kas līdz tam vēl bij stipri jūtami latviešos. Ar latviešu ieaugšanu kristiānisma principos sākās jauns laikmets kristīgās ticības vēsturē Latvijā, kas izveidoja latviešus par kristīgu tautu. Zīmīgi, ka šī procesa beigu posmā, pret 19. g. s. vidu, krietnāko baznīcas darbinieku aprindās nopietni tika pārrunāta latviešu pārvācošana, lai tādā kārtā aizpildītu nacionālo plaisu. Latvijas evaņģēliskā baznīcā. Bet nāca latviešu nacionālā atmoda, un ap to pašu laiku arī jauns laika gars sāka ieviesties latviešu, mazākais viņu inteliģences pasaules un dzīves uzskatos. Tā sākās diferenciācija dažādu aprindu attiecībās pret kristīgo baznīcu un ticību. Šķelšanās aiz nacionāliem, intelektuāliem un vēlāk arī sociāliem motīviem dziļi satricināja baznīcas stāvokli un jo spilgti likās sajūti un atzīt tās „kungu baznīcas“ raksturu. Pēdējais svarīgākais likums latviešu vēsturē, Latvijas valsts nodibināšanās, nav izvedis kristīgo baznīcu Latvijā no krīzes, kurā tā bija iestīgusi, labu tiesu baznīcas vadības dēļ. — Krīzes stāvoklis nav nebūt izbeidzies ar Latvijas evaņģēliskās baznīcas nodibināšanos neatkarīgajā Latvijas republikā. Pagātnes ēnas sniedzās iekšā tagadnē, un latviešu evaņģēliskā tautas baznīca ir vairāk ideāls nekā reālitate.“ Tā atstāsta latviešu reliģisko dzīvi viņas pēdējā posmā pazīstamais mācītājs un profesors Ludis Adamovičs. („Latvieši“, 1930.).

Patiesību sakot, kristīgās ticības stāvoklis Latvijā nekad nav atradies ārpus krīzes. Ja nu krīzē ir pastāvējusi kristietība pēdējos gadsimtos, tad iepriekšējos gadsimtos patī kristietība vēl īsti nemaz nepastāvēja latviešos.

Glūži dabīgi, ka atbrīvojoties no svešiem slogiem un aizbildniecības, kultūrāli un nacionāli jūtīgākie ļaudis jau pašos pirmajos mūsu valsts pastāvēšanas gados atzina par vajadzīgu un iespējamu darboties arī nacionālas reliģijas virzienā. Kristīgo ticību glūži dabīgi sajuta kā svešu, ienestu lietu, kas vēsturiski stāvējusi ciešākos sakaros ar mūsu tautas vergu laikiem un kulturālo pagrīmšanu. Nacionālas reliģijas problēmu pārdomāt ņēmās nevien teologi, kā J. Sanders un V. Maldonis, bet arī rakstnieki, domātāji un sabiedri-

ski darbinieki. Visi saprata, ka jaunai kultūrai savas domas būs jānostiprina visdziļākās reliģiskās atziņās.

Jau 1923. g. mācītājs J. Sanders izdod grāmatu „Mūsu kulta reforma“, kurā nāk ar ierosinājumiem kā pārveidot kristīgo dievkalpošanu nacionālā garā. Bet tai pašā laikā Viktora Egliša vadītās inteliģentu grupas „Kamols“ sapulcēs tiek nacionālās reliģijas jautājumi pārrunāti vēl citos virzienos. Dažus gadus vēlāk šai pulciņā bija jau noskaidrojušās nacionālās reliģijas domas pašos galvenos virzienos. 1925. g. „Pirmdienas“ 27. num. lasām:

„Kādā sapulcē reliģijas jautājumu pārrunai sevišķa interese bija par diviem jautājumiem: 1) Vai tiešām latvju tauta izredzēta dot pasaulei jaunu reliģiju, kas varētu stāties kristīgās reliģijas vietā, un 2) Kamdēļ kristīgā reliģija jau novecojusies un pārdzīvojusi savu laiku? Par abiem šiem jautājumiem tika nolasīti referāti — no Brastiņa un Reiznieka. Nosprieda jauno reliģiju tālāk veidot trijos virzienos: idejiskā, uzturot ciešu kontaktu ar reliģiskiem domātājiem un teol. fakultāties liberāliem teologiem, sevišķi unitariem; folklorā, uzturot sakarus ar senatnes pētniekiem, kuŗiem jāatminās senlatviešu mūža gājuma, sevišķi dažādo lūzumu dievotības ierašas; mākslinieciskā, piedaloties dzejniekiem, muziķiem, plastiskiem māksliniekiem, kuŗu uzdevums reliģiskos pārdzīvojumus izveidot latviskās liturģijās, kuŗās varētu daļību ņemt visplašākās masas.“

Taču no šiem trijiem virzieniem beidzot virsroku guva folkloristiski-restavrējošais virziens, kuŗš tika pieteikts garīgo lietu pārvaldei kā veclatviskās reliģijas sistēma zem nosaukuma „Dievturība“. Kad parādījās pirmie dievturu raksti, sabiedrības doma nosvērās divos gluži pretējos virzienos. Vieni to nikni paļāja, citi turpretim apsveica, bet pārējie izturējās nogaidoši.

Pa prātam šāda lieta nebija vispirms kristīgās baznīcas ļaudīm. Tie meklēja dievturībai visādas vainas un trūkumus. Tā piem., kāds pazīstams teologs samērā saudzīgi sprieda: „Kopā saņemot visu to, ko Br. izteicis par latvju reliģiju un kā viņš liek priekšā atjaunot seno latvju dievturību, jāsaka, ka mūsu laikiem tāda reliģija nav piemērota un ar kristietību tie nekādā ziņā nespēs konkurēt. No savas puses uzskatu viņa darbu par pilnīgi neizdevušos. Pēc manām domām viņš nevien ir kļūdījis savos uzskatos par seno latvju reliģiju, bet arī tanī ziņā, ka nav rēķinājies ar kristietību kā ar to kultūras faktoru, kas visas pasaules un cilvēces attīstībai ir devis jaunu virzienu.“ („Kurzemes Vārds“ Nr. 85. 1927. g.)

Dievturībai pretojās arī sociāldemokratiski noskaņotās aprindas: „Dažas no mantīgo šķiru aprindām, nojausdamas, ka vecā kungu baznīca ir pārāk sablamējusies, lai atgūtu tautas uzticību, sāk gudrot par jaunām reliģijām, par jaunām baznīcām. Pēdējā laikā pulciņš reliģisku niekubiļu nodibinājuši kādu „dievturu draudzi“, kuŗā atjaunošot „senču reliģiju“... Nu, vai tā nav dižsvārkos un strupsvārkos ietērpta ļaužu muļķošana, kuŗa nav ne par matu labāka par to, kādu piekopj jau gadu simteņiem ilgi melnsvārci?“ („Sociāldemokrāts“ Nr. 106. 1927.)!

Taču neraugoties uz sīvo apkaŗošānu, atjaunotai latviešu reliģijai ātri pieslējās rakstnieki, mākslinieki, un skolu jaunatne. Viņas

piekritēju skaits arvien pieauga un ar gadiem grozījās arī sabiedrības noraidošā izturēšanās pret to. 1931. g. „Studentu Dzīvē“ Nr. 11. raksta Valdem. Dambergs: „Par kristīgās ticības krīzi runā un raksta atklāti jau diezgan sen: viņa ir jau zaudējusi savu jaunradošo spēku. Tamdēļ ir saprotams, ka mums vēl svaigai tautai, vēl svaigam organismam viņa nevar būt par garīgās kultūras vadošo zvaigzni. Arī mākslas vairs nevar neko no viņas smelt un kristīgā ticība nejut vajadzību pēc viņu līdzdarbības. Tā mūsu vēl jaunai kultūrai jāveidojas bez ļoti svarīga un spēcīga viņas augšanu sekmējoša un rēgulējoša spēka, bez mums īpatnējas, ar mums līdzaugošās reliģijas... Par ļoti radikālu un pareizu izeju no šī grūtā stāvokļa jāuzskata nesen dzimušo dievturības kustību. Lēni veidodamās viņa grib radīt mūsu jaunai augošai garīgai kultūrai mums īpatnējākus un stabilākus pamatus un ieraut tai dziļu, stingru krastu vadītu gultni.“

Tāču dievturība nemazināja vispārējo reliģisko krīzi latviešu tautā, jo dievturība ir un ilgi vēl paliks tikai nelielas izglītotākas un nacionālākas latviešu daļas piederums. Plašās tautas masās viņa iesūksies domājams visai gausi.

Lai nu būtu kā būdams, no latviski-kultūrālā viedokļa raugoties, dievturība jāuzlūko par ārkārtīgi svarīgu parādību mūsu tautas kultūras dzīvē, jo vienīgi savos pamatos nacionāla reliģija kādreiz spēs nodibināt latvisku dzīves un pasaules uzskatu, atrisinādama līdz ar to visus sastrēgumus un pretrunas tautas garīgā dzīvē. Nav ko cerēt, ka to varētu izdarīt kristiānisms, jo viņas mācītājiem jāatzīstas: „Latvieši (un tāpat kaimiņi igauņi) ir, cik man zināms, vienīgās tautas, kas uzglabājušas savu tautību, bet nav izveidojušas savu kristietību.“ To saka prof. L. Adamovičs („Latvis“ № 2962, 1931. g.) Šķietams, ka nākotnē tas arī nekad vairs nenotiks, jo apstākļi šādai iespējai top arvien neizdevīgāki.

VIII. Tautisms

Kā to jau aprādījām, tautisms ir mūsu valstiskās neatkarības priekšnoteikums un kodols, jo latviešu valsts ir cēlusies latviešu tautiskās apziņas un tautisko jūtu radīta. Latvijas, kā valsts varas pienākums tad nu gluži dabīgi būtu pirmām kārtām audzēt tālāk, kopt un stiprināt tautismu jeb nacionālismu. Valstij kā vienotai varai nacionālisma kultūru vajadzēja likt pašā pirmajā vietā, izlietojot viņas teorijas, sistēmas un programmas izstrādāšanai un izpildīšanai vislabākos savas zemes ļaudis, nežēlojot nekādus līdzekļus. Taču aplūkodami dažādos Latvijas kultūrdzīves novadus mēs redzējām, ka tautisms un latvietība tur parādījās vāji, sagrozīti, gadījumaini un bieži pat ačgārni. Pašu tautismu jeb nacionālismu, kā jaunu garīgās kultūras nozari mēs redzam palikušu pašā pēdējā vietā Latvijas kultūrā un dzīvē. Ja senatnē tautiskās jūtas, kā neapzinīga dvēseles dziņa turēja vienkopus savas tautas ļaudis, radīdama tradīcijas un īpatnības kā latviešu un latviskās kultūras pamatus, tad tagad šo jūtu un dziņu vietā bija jāstājās apziņai un prātam. Taču tas, ka apzinīga cīņa par Latvijas valsti bija īpašu apstākļu dēļ ļoti īsa, nacionālisms nepaspēja apzinīgi attīstīties un norūdīties plašākās ļaužu šķīrās. Mēs vairāk esam cīnījušies par Latviju ar ieročiem, nekā ar ideju. Lūk, kāpēc latvietības idejas nav pietiekoši vingras un izveicīgas pašas savā valstī. Tās ir pabailīgas un nepieradušas spēkoties ar pretējām idejām.

Latvijas laikā nav iznākusi neviena plašāka latvieša spalvas sarakstīta grāmata par nacionālismu, nacionālās kultūras domām, nacionālisma teoriju vai filosofiju. Vienīgi savrūpos avīšu rakstos izmētātas atsevišķas skaidrākas vai neskaidrākas domas par šām problēmām. Ja pirms kara parādījās Skujenieka un Valtera samērā plašie apcerējumi par tautiskiem jautājumiem, tad Latvijas laikā tādu nav. Izdoti vienīgi daži svešautiešu rakstu tulkojumi, starp kuriem kā plašākais darbs piemināms R. Kjelina „Valsts kā dzīves forma“ (1929. g.).

Tautisma kultūrai jāizpaužas kā savā dabīgā formā nevien iepriekš jau aplūkotos kultūras un dzīves novados neapzinīgi un varbūtīgi, bet gan īpašas politikas balstītai. Visur tos soļus, kas tiek sperti nacionālo domu izveidošanai un piepildīšanai, mēdz dēvēt par nacionālo politiku jeb arī citādi sakot — nacionālisma politiku. Kāda izskatās mūsu nacionālisma un nacionālā politika? Lai paklausāmie prof. A. Spekkess vērtējumu:

„Sabrukusi ģimeņu politika notālēm atgādina lielo tautas — nacionālo politiku. Šai ziņā mūsu latviešu lietas ir stipri bēdīgas, bēdīgākas, piemēra dēļ, par mūsu tuvējo kaimeiņu lietām (igauņu un leišu, nerunājot jau par somiem un poļiem). Mūsu starptautiskā Rīga mēģina pie reizes taisīt nacionālu politiku, bet iznākums allaž ir gauži bēdīgs un kāds tad citādi lai viņš arī būtu; ja pamati ir sveši, tautu dažādību un sociālo uzskatu dēļ. Īsti un dziļi nacionālai lietai mūsu galvas pilsētā ir dažkārt pastarītes, veco pasaku pelnrušķītes loma, un neviltojai nacionālai apziņai — vientuļi un auksti svešu tautu nicināšana un sociālā naida vējos. Mūsu lauku veselīgākajam garam te būs reiz noteikti jālabo, jānoteic tās valsts politikas līnijas, bez kuŗām gan neviena valsts nespēj pastāvēt. Un mūsu lauki ir taisni tie, kas to iespēj, jo viņi uzturēja mūsu tautas garu veselu gadu simteņu ilgajā verdzībā, viņi bija tie, kuŗus vismazāk skāra rusifikācijas process, kas dziļi sagrāba un daudzkārt noveda neceļos mūsu intellīgenci. Vspārīgi var teikt, ka lielie kultūras centri gan var taisīt un veidot nacionālo politiku, radīt tautas garu var tikai tas, kas cieši — paaudžu paaudzēs — saaudzis ar zemi, kas sevī jūt viņas elpu, siltu un dziedinošu. — Tiem beidzot, kas apgalvo, vai iedomājās apgalvojam, ka mēs varētu arī iztikt bez nacionālās politikas, es gribētu teikt, ka viņi neredz plašo lietu sakaru un nogriežas no vēstures patiesības — tauta bez pastāvīgas valsts nesatricināmā ideāla nav īsta tauta, viņa ir tikai nožēlojams kāju pameslis citām lepnākām un apzinīgākām, — bet valsts arī mūsu dienās bez nacionālās politikas ir bēdīgs eksperiments uz nedaudziem gadiem.“ („Zemes Spēks“ 5, 1928. g.)

Kā dzirdējām, bēdīgi stāv ar politiku nacionālismā. Tikpat bēdīgā stāvoklī izrādās mūsu nacionālisms dzīves stila ziņā. Te mēs kautrējamies uzsvērt savējo un aplicināt latvietību kā stilistisku ārišķību. Par šo jautājumu rakstn. K. Zariņš raksta:

„Par dārgu cenu mēs esam ieguvuši ārēju, jūridisku patstāvību, kas zinams, ir katras nācijas vērtīgākais sasniegums. Bet jāatzīst — un taisni tagad jāatzīst, — ka tanī pat laikā mūsu nacionālā pašapziņa vēl ļoti nedroša, ļoti trausla un vāriģa. Ne velti runā par latvju balto dvēseli. Šai baltajai dvēselei daudz labu, bet arī daudz nevēlāmu īpašību: mēs esam smalkjūtīgi, mums netrūkst labsirdības, bet līdz ar to mēs nevaram atsvabināties no savādas kautrības. Būdami neatkarīgi, mēs it kā neticam savai neatkarībai; būdami kultūrāli, mēs tomēr apšaubam savu kaut arī nelielo, bet tomēr īpatnējo kultūru. Mūsu jaunajā vēsturē ir lappuses, kas visai pasaulei var liecināt par latvju kareivja varonību, bet šo varonību mēs labprāt noklusējam; mūsu radošajā mākslā ir darbi — sevišķi glezniecībā. — kas novērtēti pāri mūsu tautas robežām, bet mēs par šiem darbiem ne labprāt jūsmojam. Jeb piemēram tāda kaut arī šķietami niecīga parādība, ko citās tautās jūs tomēr velti meklēsat, izņemot žīdus: latviešu advokāta, latviešu ārsta uzgaidamā istabā, kuŗu deviņdesmitdeviņos gadījumos no simta apmeklē latvietis un tikai latvietis, jūs atradīsiet gandrīz visus Berlīnes nedēļas laikrakstus, bet starp tiem tikai labākā gadījumā kādu vecu, nodriskātu aizpāģājušā gada latviešu izdevumu. Tanī pat laikā mēs gaužamies par

minoritātu, par cittautu iespaidu mūsu dzīvē. Kā šīs pretējās parādības savienojamas? Vai tomēr nav jāsaka, ka mums trūkst kādas visai nepieciešamas lietas: nacionāla stila? Latvju intelliģence, kurai šīs rindas pirmā kārtā veltītas, tieši vai netieši joprojām atrodas tā nelaimīgā „modernisma“ varā, kas nāca Latvijā kā kādreizējo krievu liberāļu iespaids, kad Eiropu iedomājās ārpus nācijas. Mēs gan nenoliedzam vairs savu tautību, bet tomēr kautrējames to izkopt. Nācijai mēs esam piekarinājuši izmirušās krievu intelliģences aizspriedumu, aizmiršdami, ka, piem., franči, no kuŗu parauga taču nebūtu jākaunās, nekad nedomā par nācijas jēdzienu tik šauri, kā mēs. Viņiem nācija ir arī cilvēks, — mums tikai politika. Bet ja jau mēs cienam vecākās Vakareiropas tautas un mēģinām tām sekot — tad sekosim viņām arī šai ziņā. Versaļas miera sarunas tikko neizjuka valodas dēļ, kad angļi prasīja sarunās savai valodai tādas pat tiesības kā frančiem. Bet mēs paši savā zemē ik uz soļa piekāpjamies ar valodu, it kā tā būtu tikai sadzīves sākums. Vai mazākais jaunatnei nebūtu jālabo šie nelāgās pagātnes aizspriedumi? Ir laiks runāt ne tikai par ārējo, bet vēl vairāk par iekšējo nacionālo stilu, jo stils taču ir cilvēks pats. Bet pār vsām lietām šim stilam vajaga atņemt politisko piegaršu, kas palikusi no kādreizējās atkarības laikiem. („Nacionālais stils“, „Latvis“ № 2962, 1931.)

Ar šo pašu kautrību un kaunēšanos no sevis, kuŗu redzam latviešu dzīves stilā, izskaidrojama arī lielā piekāpība pret sveštautiešiem. „Ir taču starptautiski atzīta patiesība, ka Eiropā nav otras valsts, kas būtu izrādījusi tik lielu pretimnākšanu savām mazākumtautībām, kā Latvija“, saka kāds avīžnieks.

Pie šāda tautisma stāvokļa nav jābrīnās, ka tie, kas stāvējuši nomodā par savu tautu, sāk saukt pēc jaunas nacionālas atmodas. Tā pēdējās dienās J. A k u r a t e r s raksta:

„Ar smagām un dārgām cīņām iegūtā neatkarība nesa tautai pavisam jaunu laikmetu. Līdz ar mūsu parlamentu nodibinājās partijas un nacionālais jautājums aizvirzījās otrā-trešā vietā, līdz beidzot kļuva pavisam aizmirsts. Pat vēl vairāk — niecināts. Mūsu valsts un parlamenta dzīve pēdējos gados rāda, ka nācijas cieņa nekad nav tikusi taupīta vai vērā ņemta, kad ir bijis jāizšķiras par partijas va šķiras labumiem. Lielie nacionālie jautājumi — tautas kultūras un saimniecības jautājumi — ir arvien līkuši ziedoti varas un partijas labā. Šķiru politika, šķiru fanatisms ir iemidzinājuši, nosmacējuši lielāko no mūsu valsts jautājumiem — nacionālo!

Savādi, ka šai laikā, pirmējos gadu desmitos, kad visiem spēkiem vajadzēja censties nostiprināt latvju tautas suverēnās tiesības tiklab valsts iekšienē, kā arī uz āru, tiek darīts gluži pretējais. Valsts ir mierīgi noskatījies, kā ar mūsu pašu līdzekļiem kaldina jaunus bruņniecības ieročus. Ko tad citu nozīmē tas, ka mazākuma tautībām tiek izdots samērā vairāk līdzekļu viņu kultūras vajadzībām, nekā latvjiem, kā to skaidri rāda mūsu valsts budžeti? Ko nozīmē tas, ka minoritātēm ir tiesība nemācīties valsts valodu, nesūtīt savus bērņus valsts skolās un pat kultivēt savās skolās šovinistiskas idejas? Ko nozīmē tas, ka minoritātu pilsoņiem nav pienākums saprast valsts valodu, bet Latvijas ierēdņiem ir jāprot atbildēt katram vācietim, žīdam un krievam svešās valodās? Un beidzot mēs jau dzirdam no vācu puses prasību pēc otras valsts valodas, kurai

jābūt vācu valodai. Tā tad minoritāte, kuŗa iztaisa no kopīgā valsts iedzīvotāju skaita ap 3 proc., prasa savu valodu par valsts valodu! Un pie visa tā šī minoritāte nekautrējas gadu no gada atgādināt Tautu savienībai, ka viņa Latvijā tiekot nežēligi apspiesta! Un beidzot, ko nozīmē notikumi Latgalē un Ilūkstes apriņķī, kur parlamentārisko izmeklēšanas komisija jau konstatējusi Latvijas valdības atklātu zaimošanu un iedzīvotāju terorizēšanu?

Bet augšā minētie fakti arī rāda, ka ir nepieciešama jauna tautas atmoda nacionālos jautājumos. Jo, kā redzams, Latvijas „vadošie“ politiķi vairs neizprot stāvokli ārpus savām partijām. Ir jānāk no jauna laikmetīgai sajūsmai un apziņas atmodai, kāda uzliesmoja Valdemāra, Kronvalda, Ausekļa laikā un kād otrreiz aizdedzināja uz lieliem darbiem mūsu nāciju 1918.—19. gados. Tur bija pasākumi, kuŗi mums deva ļoti daudz. Bet ne visu. Ir jāpiepilda jaunajā tautas nacionālās apziņas atmodā tie lozungi, kuŗus uzstādīja agrākie cīņu un ideālu laikmeti. Šie lozungi ir: „Latvija latvjiem un „suverēnā vara Latvijā pieder tautai“! Ko mums līdz lozungi bez piepildījuma? Un ka minētās atziņas nav piepildītas, to skaidri rāda pēdējo gadu valsts dzīve.“ („Jaun. Ziņas“ № 220, 1931.)

Atklāti ticis runāts pat par nacionālisma krīzi, piem., Gust. Celmiņa raksts „Nacionālisma krīze“ („Latvis“, № 2520, 1930.):

Tāda stāvokļa ieņemšana pret nacionālismu ir divkārt pamatota. Vispirms, izņemot vēl varbūt apzīmējumus „kultūra“, „progress“, neviens cits vārds neatkarības gados nav tik nelietīgi valkāts un novazāts kā nacionālisms. Esam jau tiktāl, ka viņu dzirdot rodas īpatnējs priekšstats par kaut ko salkanu, liekuļotu, kas mūsu uztverei liek instinktīvi izturēties nogaidoši vai pat naidīgi.

Pilnā mērā pievienojoties plašās skeptiķu saimes domām, ka nacionālisms kā kustība mūsu nācijā nemaz nepastāv, ka nacionālisti mūsu valstī sastāda nevarīgu un sadrumstalotu minoritāti, mēs tomēr noteikti norobežojamies no viņu tālākā slēdziena, ka tāda parādība ir dabiska, t. i., ka nacionālisms mūsu laikmetā un valstī savu lomu jau būtu izspēlējis. Gluži otrādi — visus šos gadus tas ir bijis ļoti kvēlojis tālāk nācijas zemapziņā... Ja gribam atvieglot nacionālismam ceļu no pagrīdes uz jaunu atmodu, ja negribam, lai nacionālisma kustība atkal izsīkst smiltajā, mums uz stingrāko jāzina norobežoties no līdzskrējējiem un reālpolitiskiem „nacionālistiem“...

Mūsu uzdevums tagad ir neatlaidīgā ikdienišķā darbā savākt dzīvos un materiālos spēkus, kas nacionālismam vēl var būt noderīgi, uzstādīt nacionālo vērtību inventāru, kopot pagurušos nacionālos partizāņus, kas līdz šim cīnījušies dažādās frontēs un tāpēc nav guvuši panākumus... Ikvienam pilsonim ir iespējams kļūt par nacionālās politikas līdzlēmēju un darbā pierādīt savu pārliecību. Šis sīkais ikdienišķais nacionālisms, kas negaida uzaicinājumu, kas neskatās, vai citi arī tā dara, ir tas, kas mums vajadzīgs. Tikai viņš var mūs pasaugāt, ka nacionālisma krīze neieilgst, bet gūst labvēlīgu atrisinājumu.“

Un ja ir izskanējis kāds jauns aicinājums tautiskuma kultūras dzīves krīzes laikā, tad tas ir sauciens pēc nacionālas aktivitātes, pēc tautisma rosmes, kaŗojošas latvietības.

IX. Novērtējums

Beigdami latviešu kultūras un dzīves apskati valsts vēl jaunajā mūžā, gribētos vēl reiz atskatīties, lai vienkopus novērtētu visas mūsu dzīves un kultūras parādības.

No tā, ko ieraudzījām pieduroties dažādiem atsevišķiem dzīves un kultūras novadiem, varam spriest, ka atsevišķi cilvēki starp latviešiem ir vienmēr it pareizi jutuši un zinājuši, kā vajadzēja domāt un darīt latvietības labā. Taču šie dievreģi nav paši bijuši mūsu kultūras un dzīves vadoņi, jo dzīves vadība, saprotamu iemeslu dēļ, atradusies vidusmēra cilvēku rokās. Plašākās tautas aprindās, tāpat kā vadoņos, pārmērīgās savrūpības dēļ, valdījusi nesaticība, šķelšanās, ietiepība. Tomēr latvieša darbīgums, individuāli strādājot savās jaunsaimniecībās un uzņēmumos, radījis brīnumus: jaunā valsts ir saimnieciski jo ātri atkopusies, uzplaukusi un dzīvo pārtikusī, neraugoties uz pasaules saimnieciskām grūtībām. Taču cenšanās attaisnot savas valsts pastāvēšanu arī garīgā ziņā, bijusi pārāk vāja. Īpatnējais, vienreizējais, neatkārtojama nav ticis turēts nekādā cieņā ne tradīcijās nedz arī jaunradīšanā. Latvietis visus šos gadus rūpējies vairāk par savu vēderu, nekā par savu galvu. Tautas atbrīvošanās vērtējama vairāk kā plecu atbrīvošanās, mazāk kā gara svabadība. Iespāids tāds, kā, ja šo laikmetu kāds vēsturnieks garīgi vērtētu pēc simts gadiem, tad tas viņu nosauktu par garīga apjukuma laikmetu latviešu tautā. Vistim vadošo ideju laukā līdz šim pastāvējis pilnīgs juceklis, pāri kuņam nav stāvējusi neviena valdoša doma, kuņai būtu pieslēkušās visas citas. Šur un tur gan tautā dzimusi viena otra jauna un krietna, un cēla ideja, bet nav nevienam bijusi nekāda patika pūlēties ap viņas izkopšanu un realizēšanu. Lai atcerāties dažus to ļaužu novērtējumus, kas paši visu laiku atradušies mūsu dzīves virpūlī, strādādami kā avižnieki savus ikdienas darbus. Viņiem bijušas zināmas arī slepenākās tautas dzīves puses, un tamdēļ viņu vērtējums būs, varbūt, skarbs, bet īsts.

Ar vēds Bergs: „Neveicas taču mums nevienā laukā. Vai tad mums ir, piem., sava pārdomāta un apzinīgi izvesta izglītības sistēma? Vai mūsu garīgā dzīve lielā mērā nav pārvērtusies par pornografijas un sensācijas kultu? Deja ap zelta teļu, daudzās pašslepkavības, — viss tas ir smagas garīgas krīzes pazīmes. ...Mēs taču tagad dzīvojam ārēji nenoliedzami labākos apstākļos nekā agrāk. Zeme visa ir mūsu, mēs par zemes īpašniekiem esam pataisījuši pāri par 100,000 ģimenes. Meži mums krita klēpī kā negaidīta bagātība, un mēs to krietni vien esam izmantojuši. Visa vara, vi-

sa noteikšana pār mums pieder mums pašiem, mēs varam brīvi rīkoties, visas iespējas mums ir dotas. Un tomēr krīze, — jo trūkst — vadošas gribas. Mēs rīkojamies bez sistēmas, bez plāna, mēs lidojam no viena uz otru. Mums ir ļoti labi nodomi un pasākumi, bet mēs tos neizvedam sistēmātiski līdz galam, atmetam tos pusceļā, lai piegriestos citam, kuŗam arī drīz atmetam ar roku. Tāpēc mums nekas nepadodas, pat visi mūsu labie nodomi un pasākumi pārvēršas par kaut ko tiem pretēju, vai labākā gadījumā paliek par veltīgi iztērētu spēku... Visur mēs esam sapīnušies pretrunās un nesaskaņās, jo nav vadošas gribas. Bez tās nekas labs nevar iznākt un tā arī pie visām jaukām izredzēm un izdevībām esam jo dziļi iebraukuši krīzē. Bet tā nav nejaušības krīze. Tā ir gribas krīze.“ („Latvis“ Nr. 1678, 1927. g.)

Kārlis Lapīņš: „Kādreiz mēs tiecāmies pēc brīvības. Tagad viņa mums palikusi jau par nastu. Pārliecīga brīvība, kā katra pārmērība, katrā ziņā ir tāda nasta. Izrādas, ka tāda brīvība nav laimē diešana vien. Izrādas, ka brīvībai ļoti tuvu stāv tādi netikumi, kā slinkums, darba produktivitātes samazināšanās, fiktīvs bezdarbs, tikumības pagrīšanās, pienākuma apziņas izzušana pret valsti un sabiedrību, ģimenes sairšana, viegla izdzīve, garīga sekība un noplicināšanās, politiska dēmagogija un tukšs politikānisms, valsts izmantošana, nepārtraukts šķiru karš, valsts drošības sajūtas trūkums, nevēdzīgi sika partējiska drumstalošanās, autoritātu krišana u. t. t. bez gala.

No šī viedokļa raugoties uz nebrīvo pagātņi var vilkt brīvībai ļoti neglaimojošas konsekvences. Un mums sāk apnikt brīvība. Mēs atrodam viņai jau jaunu dēvējumu — patvaļa.

Lēnām, bet neatturāmi mēs nākam pie slēdziena, ka arī brīvībai, vai pareizāki patvaļai ir savi lieli ļaunumi. Mēs sākam saprast, ka esam par tālu gājuši, ka katra galējība ir ļaunums, cik greznā un mirdzošā idejiskā togā viņa arī netērptos. Mēs sākam saprast, ka esam nostaiģājuši zināmu riņķi, par kuŗu vairs tālāk it kā nav kur iet, un samulsumā mīdamies uz vietas. Patvaļa un izlaidība apnik un sāk riebt tāpat, kā kuŗš katrs cits netikums. To mēr izjūtam arvienu vairāk. Arvienu skaļāk paceļas balsis, kas labprātīgi prasa stingrību sev un citiem, kas vēlās kārtīgāku darba dzīvi un pilnīgi normālus un drošus valsts dzīves apstākļus. Desmit gadu ir pieticis, lai saprastu, ka mūsu dzīve arvienu vēl pagaidu dzīve, bet ne normāla, īsta miera laika dzīve un nebūs tāda, kamēr pār viņu gulsies pārmērības, kas ievestas revolūcijas laikā, tad viss gāja uz pārspīlēšanu un galējībām.“ („Latvis“ Nr. 2203, 1929.)

Gustavs Celmiņš: „Vai esam kultūras nācija šī vārda patiesā nozīmē, ir jautājums, kas vienmēr vairāk uzmācas, ja lūkojam iedziļināties mūsu neatkarības gadu politiskā un sabiedriskā stāvoklī jeb, pareizāki, viņa neveiksmju un trūkumu cēloņos.

Patiesas kultūras galvenā pazīme ir zināma vienmērība, ko ārējās iedarbības nevar satricināt, līdzsvars starp pienākuma apziņu un iegribām, saskaņa starp vārdiem un darbiem, iekšēja harmonija, kas pasargā no vienpusīgas aizraušanās, no gadījuma ieguvumu izmantošanas, bet tikpat atsevišķu individu, kā visu nāciju ved neatlaidīgi uz vienmēr lielāku pilnību un seviš piepildīšanos.

Vai varam apgalvot, ka šāda, populāri izteikta kultūras izpratne ir valdoša mūsu politisko un sabiedrisko dzīvi noteicošās aprin-

Pārmērīga
īstas piln

dās, vai pat visā tautā? Ja runa iet par atsevišķām personām, tad gan jāsaprot, ka tā līdz šim ir ļoti retu politiķu un sabiedrisku darbinieku privāts īpašums, un šie darbinieki ir pazūdošā mazākumā „pret reālpolitiķiem“. Turpretim, par visu mūsu nāciju apgalvot, ka tā jau ir kultūrāla, var vienīgi uz sevis apmānīšanās rēķina.

Galū galā visu mūsu likstu un trūkumu — politiskās isredzības un negatavības, nacionālās ideoloģijas trūkuma, sabiedriskās dzīves salkanuma un materiālisma īstais cēlonis ir galvenā kārtā mūsu vārgā un nonievātā kultūra. Daudzējādi mēs esam gājuši pēdējos vienpadsmit gados milzu soļiem uz priekšu, bet kultūras ziņā ļoti mazā mērā, vairāk plašumā, bet uz dziļuma rēķina. Gribētos pat apgalvot, ka šai ziņā politiskā neatkarība ir nesusi vairāk ļaunuma nekā labuma. („Latvis“ Nr. 2493, 1930.)

A r v ē d s A v o t s: „Bet atcerēsīties mūsu tautas cīņas, lai atgūtu savu iekšējo lepnumu! Nav smagāka zaudējuma par šo, kur mēs esam cietuši taisni pēc lielākām uzvarām. Stāvēdami aci pret aci ar ienaidnieku, skatīdami šauteņu tumšajās dzīlēs, mēs nenodrebējām un mūsu kājas bija stingras. Bet nosvinējuši uzvaru pār visiem saviem ienaidniekiem, mēs esam sevi sabrukuši. Mūsu rokas un kājas ir palikušas ļenganas, dvēsele izkurtējusi kā piepe, bet sirdī iesēdies ners.

Un īstenība ir tik vienkārša un skaidra: savu neatkarību un savu valsti izkaņot latvji ir spējīgi, bet paši savu valsti pārvaldīt nē!

Ne tamdēļ, ka viņiem galvas uz pleciem trūktu vai prāta smadzenēs. Paldievs Dievam, vēl neviens bez galvas nedzīvo un latvja smadzenes nav vājākas, kā viņa rokas.

Bet mūsu sirdīs sēd ners!

Un tamdēļ divi draugi, kas vēl vakar kailām kājām un caurās biksītēs skraidīja pa vienu un to pašu noru, sapņodami vienu un to pašu sapni, šodien jau saka: mūsu partiju ceļi šķiras un politiska kopdarbība mums ir neiespējama.

Kā nesamierināmi pretinieki politiskā darba laukā stāv divi brāļi, kuri trīsdesmit, četrdesmit gadu atpakaļ zīduši vienu un to pašu krūti.

Divi karavīri, kas desmit gadus atpakaļ cīnījās plecu pie pleca, viens otru segdami, šodien saka: abi valdīt mēs nevaram, un ja viens valda, tad otram jācīnās pretim.

Kad sausas maizes garozai bija liela vērtība, viņas dēļ latvis ar latvi neplūcās. Bet kad pienākuši laiki, kad šai garozai, un ne vairs garozai, bet riecienam, katrs varētu uzsmērēt sviesta kārtu — tad pie sviesta spainīša mēs esam matos un ļoti nopietni apgalvojām: tā ir kapitālisma un sociālisma cīņa.

Un ners sirdī skaļi sauc: „Bravo! Pareizi!“, bet pats smejas kā kutināts.

Dažus gadu desmitus atpakaļ vēl visi mēs bijām svešu kungu vergi, un šodien, absolūti brīvi kļuvuši, dienām pūlamies un naktīm domājam, kā viens otru par savu vergu padarīt.

Atņēmuši savu zemi un pilsētas, atguvuši savu valsti, mēs, viens uz otru skatīdami, jūtamies nabagāki, kā toreiz, kad nebija ne krekla mugurā, pat ne ādu uz kauliem neatzina par mūsu īpašumu.

Ieguvuši visas iespējamības raņot jaunas vērtības, veidojot savu personīgo un visas valsts dzīvi, — mēs jau gadiem tagad plēšamies

ap kādu niecīgu kaulu un esam ar mieru plēsties ap to vēl simtu gadu, it kā caur to kauls kļūtu gaļaināks.

Kauns!

Kā kāpostgalviņu saplosa politiķi savu iekšējo lepnumu, lai pa-
barotu kazu, uz kuŗas cer iejāt Romā. Vai tiešām neviens to nejūt,
ka šī kaza vilks „uzvarētāju“ atpakaļ, kad pretējā puse tai pasniegs
savu kāpostgalviņu?!

Tik tālu mūs ir novedusi šī nera politika, ka ministra vietas
vai pāris tūkstošu latu dēļ mēs esam atkal ar mieru pabuŗot roku
baronam, izsukāt bārzdu Dubinam vai Nurokam, trīsreiz noliegt uz
tirgus laukuma savu svētāko pārliecību un aizmirst, par ko mūsu
varoņi ir cīnījušies. Atkārtot vēl piemērus, būtu lieki.

Var būt, ka nera politikas valgos un maldos mums jāaizvada
būs vēl daudzi gadi. Bet viņi reiz irs. Ja neatdzims vadoņi, nāks
reiz paaudze, kuŗa aizsviedīs neru pār sētu un kalpos jaunam dzīves
likumam.“ („Pēdējā Brīdī“ 22. jūn. 1929. g.)

Roberts Kroders: „Tādēļ gandrīz nekur vairs mūsu dzi-
vē nav nekā radoša. Visur bikli glūn padevīgi, pakalpīgi gari, kas
cenšas atminēt kunga prātu. Un tas nav grūti. Jo šis prāts ir pā-
rāk kails. Bet prom ikvienu, kas nāk ar kādu prasību — nācijas
ritdienas vārdā.

Tagad tikai runā, bet nekā neizteic. Skrien, bet nekā nepanāk.
Jo nav domu, jņ nav mērķu. Nav augstākas formas gribas. Bet
tauta, kas negrib celt piramidas, ir lemta bojā ejai. Tā dzīvos li-
dzenā seklumā, tā trīsies ikdienības ņurdzī un nosmaks. Mēs esam
jau šai „laimīgā“ seklumā. Jo mūsu dzīvi valda skaitļi, nevis for-
mas. Rekorda skaitļi ir mūsu laika dzinējs. Un skaitļiem ir abso-
lūta vara pār pūli, pār masu. Tādēļ visu nosaka daudzums. Arī
domas. Mēs nemeklējam atziņas, mēs balsojam. Kāds nelga, kāds
fražu vīrs, kas sazvejo balsis, top mums par vadoni. Un sarežģītas
problēmas izšķir komisijas, komisijas, komisijas. Nevis atziņas. Tā-
dēļ teiksim klaji: mūsu laiks ir barbarisks. Tas skrien bez mērķa,
tas dzenās pēc daudzuma, tas nokauj vērtību. Tas ienīst formu, jo
forma ir gars, personība. Un taisni tādēļ valda plutokratija. Tā
cilvēka vērtību izrēķina pēc viņa ienākumiem. Un kur valda plu-
tokrats, pūļa dievs, tur augstāku vērtību nav. Jo tādas var radīt
tikai personība. Bet mūsu dzīve, kur skati nesniedz augšup, per-
sonībai ir naidīga.“ („Latviešu Balss“ Nr. 2, 1931.)

Nepagarināsim šo mūsu kultūras un dzīves novērtējumu rindu.
Viņa ir vairāk peloša, nekā ceļoša. Tā ir latvieša raksturīga īpaši-
ba, ka viņš labo mēdz noklusēt, bet ļauno izkliegt pārāk skaļi. Pret
to jau paceļas dažu tautas audzinātāju balsis, kas sauc, lai tiktu
daudzināts arī labais, formulēts pozitīvais.

Prof. K. Straubergs: „Būtu laiks atklāti protestēt pret
nejēdzībām, ko mēs dzirdam no dienas dienā, kas ir negodīgs apvai-
nojums mūsu tautai, bez vajadzības, bez jēgas un prāta, kas ir sa-
biedrības demoralizēšana, ar greizu spoguļi. Negribētos ticēt, ka
daudz ir tādu, kas to dara ar ļauniem nolūkiem, bet ir jo bēdīgāki,
ja tie, kas to dara, neapzinas ko dara, un neredz vai negrib redzēt to
pozitīvo un veselīgo, kas tautas dzīvē ir viņas organisma veselības
rādītājs. Būtu laiks šo pozitīvo formulēt un aprādīt, vadot un vie-
nojot šo radošo darbību un dodot veselīgu gara barību vājinošu rak-
stu un aprakstu vietā, kas pilda slejas presē.

Arī rakstos ar sabiedrisku nozīmi šāds novirziens ir tikai kaitīgs, jo nevar sabiedrību audzināt ar to, ka viņai teic ik stundas, ik brīdi, ka viņa ir samaitāta un nekur nederīga, tāpat kā bērnu par labu cilvēku nekad neizaudzinās, iedvešot viņam tikai to, ka viņš ir samaitāts un ļauns — viņš tikai tāds arī taps, ja atņems viņam izredzes un apziņu, ka viņš arī labs var būt. Protams, ir vieglāk par ko ļaunu pateikt bez iekšējas atbildības sajūtas. Tautas nākotnes veidošanā šī metode ir absolūti nederīga un kaitīga — neslēpjot ļauno, vajaga redzēt arī labo, nevis kā retu oazi drausmīgā tukšumā, bet, kā tas arī ir, kā īsto pamatu, neņemot izņēmumus par likumu un likumu par izņēmumu. Ir laiks beigt grēkot pret sevi un citiem un pašiem sev acīs spļaut — labāk neļaut arī citiem to darīt, jo mūms ir daudz tādu, kas arī ārpus pašu mājām gaida katru iespēju to darīt.“ („Brīvā Zeme“ 26. sept., 1931.)

Ko saka par mums ārzemnieki tad, kad tie mums negrib glaimot? Nemeklēsim spriedumus un novērtējumus pie mūsu kādreizējiem ienaidniekiem krieviem vai vāciešiem. Paklausīsimies, ko saka kāds kultūrālas un draudzīgas tautas piederīgais, piem., francūzis M. Segreste. Viņš 1930. g. Parīzē iespiedis grāmatu „La Lettonie“, kurā viņš objektīvi attēlojis Latvijas kultūru un dzīvi. Šim autoram nevar pārmetēt mūsu apstākļu nepārziņāšanu, jo viņš kopš 1906. g. dzīvo Latvijā kā Franču institūta direktors un mūsu universitātes docents.

Pauls Jurēvičs starp citu tā atstāstījis pieminētā saceļuma saturu:

„Kādi nu mēs izskatāmies šinī it kā objektīvā spogulī? — Izrādas, ka visumā mūsu patmīlību šis objektīvais spogulis tiešām gan pārāk netiksmina.

Kas ir mūsu vēsture? Nekas cits, — grāmatīņa mums rāda, — kā skumjš stāsts par mazu, mūžam nepatstāvīgu tautiņu, kas sevi nav izteikusi nekādos lielos darbos, nav iezīmējusi savu eksistenci gandrīz nekādos vēsturiski iespaidīgos faktos, bet no laika gala bijusi tikai citu, spēcīgāku tautu ekspluatācijas objekts. Bet mūsu zeme, mūsu daba? Vienmuļīga, tikko no jūras līmeņa pacēlusies zemesjosla, ar kalniem pēdīnās, ar gaŗu, gaŗu ziemu un īsu vasaru, ar gandrīz vienmēr pelēku un skumju dabu, par kuru lai sajūsminātos, vajadzīga naivā latvieša sirds.

Šiem ārējiem apstākļiem atbilst arī iedzīvotāju īpašības. Tie ir mazliet drūmi, pacietīgi, strādīgi, pat stūrgalvīgi un reizē naivi jūtīgi. Viņi īsti vēl nemaz nav diferencējušies šķirās, un visas aprindas savā starpā vēl ļoti tuvas. Visos viņos — pat valstsviros un diplomātos manāms, ka tie cēlušies no zemniekiem, un tādēļ pat vadošās aprindās vēl nav nedz to īpatnējo tradīciju, nedz tās smaidīgās attiecības pret dzīvi, kas mēdz nodibināties sabiedrībās, kurās jau kopš daudzām paaudzēm dzīvojušas labklājībā.

Mūsu smagums un reizē svaigums un naivitāte parādās starp citu iekš tā, ka mēs visi pārāk aizraujamies ar politiku un esam vēl tālu no tā elegantā skeptisma, kas domā, ka galu galā visas programmas un arī to aizstāvji visi ir cits cita vērts, resp. vienādi nevērtīgi.

Mūsu apgērbos maz rūpes par daiļumu un eleganci. Mūsu ēdiens pārāk vienkāršs, primitīvs, smags. Zemnieki pārtiek, galve-

nā kārtā, Kurzemē — no putras, Vidzemē — no „pūtele“; arī pil-sētās par maz pazīst saknes un lietā pārāk daudz gaļas.

Mūsu izglītība ļoti dēмократiska: ārzemniekiem, šķiet, nepa-rasts, ka arī labāko aprindu bērni iet tanis pat skolās, kur mācās vismazāk kultūrālo aprindu bērni, un kur tiem iznāk saņemt vienu otru rupju iespaidu. Mūsu skolu programmas kvantitatīvi bagātas, bet sasteigtas: mūsu vidusskola ar savu īso kursu nedod pietiekošu vispārēju kultūru saviem audzēkņiem. Viņiem viss tiek dots par daudz gatavā veidā, netiek dots ierosinājums strādāt pašiem mājā un iedziļināties kādā lietā.

Šim izglītības lietas stāvoklim atbilst arī mūsu literātūra, māks-la un zinātne. Literātūra vēl nav nonākusi pie klasiskā līdzsvara un skaidrības. Tā vairāk emocionāla nekā refleksiīva, un visumā vēl lirisma valgos. Romāns, drāma — vāji.

Tāpat, kas attiecas uz presi — mums nav organu, kas būtu pie-lāgoti intelektuāli un morāliiski augstāk stāvošai sabiedrībai. Mēs pazīstam vienīgi populāro, pūlim un tā garšai kalpojošo avīzi.

Glezniecībā un skulptūrā ir dažs labs jauks un glīts darbs, to-mēr maz vēl spēcīgu mākslinieku, kas būtu pilnīgi atraduši savu īpatnību un būtu brīvi no dažādiem, bieži pat literāriskiem ārzemju iespaidiem.

Tāpat mūsu mūzika var pretendēt gan uz ne visai augstu (un rang modeste), tomēr cienījamu vietu citu tautu sasniegumu vidū.

Mūsu eksakto zinātnieku vidū nav neviena vārda, kas būtu pār-gājis pār mūsu zemes robežu. Filologi gan ir devuši darbus, kam ir monumentāla nozīme.

Lūk, nedaudzos vilcienos mūsu sejas skicējums, kā tas attēlo-jas apskatītā grāmatā. Es tomēr izdarītu lielu pārestību autoram, ja apgalvotu, ka tas ir viss, ko viņš saka par mums. Gluži otrādi. Šis skicējums, patiesībā, dibinājas tikai uz nedaudziem teikumiem, kas, īsti sakot, pazūd daudzu komplimentu, papildinājumu, un it sevišķi, atvainojumu vidū, kuŗi visi mums ļoti draudzīgi un mēģi-na visu apgaismot no labākās puses un līdzietīgi attaisnot ar ne-pieciešamību un ļaunu likteni visas mūsu vājības. Autora labie no-lūki tā tad ir neapšaubāmi. Tomēr atzīmētās domas, un viena otra cita, līdzīga, ir teiktas, un tās ir tādās, kuŗām pāri nevar tikt, un kuŗas nekādi „aizskaidrot“ prom, lai cik garus komentārus tām nepiespraustu.“ („Daugava“ Nr. 5, 1931.)

Un atkal, atcerēsimies kaut vai Aleks. Dauges vārdus: „Viens no visnesimpatiskākiem cilvēku tipiēm gan ir tas, kas dzī-vē un tās visādās ciņās un darbos noskatās no malas un taisa savas kritiskas piezīmes par visu un visiem, bet pats nekur neliek savu roku klāt.“ Bet man šķiet, ka ļaudami runāt par mūsu kultūru un dzīvi mūsu pazīstamiem rakstniekiem, šo pārmetumu viņiem va-ram aiztaupīt. Mēs visi zinām, ka tie, kuŗu domas mēs minējam un kuŗu vārdus citējam, nav nekad dikā stāvējuši mūsu dzīvē un kul-tūras darbā.

Raksturodami Latvijas kultūras un dzīves plašo plūdumu, mēs it kā reizu pa reizītei iesmēlām plaukstā pa ūdens lāsei, lai pa-raudzītos, kādi ir šie mūsu dzīves ūdeņi. Protams, daudz kas aiz-plūda garām mūsu plaukstai nenotverts un nepamanīts. Var-būt paši dziļākie strāvojumi palika neaizsniegti. Taču kā šā dzī-

ves tecējuma lieciniekiem, mums turpmāk vienmēr iespējams vēl dziļāk smelt un vēl vērīgāk raudzīties pārlabojot savu spriedumu un vērtējumu nepareizības.

Visumā ņemot, mūsu kultūras un dzīves ainava no pirmāk uzstādītā viedokļa raugoties izskatījās ne visai koša. No citiem vērtēšanas viedokļiem, kas mazāk tuvi latvietībai, tautismam un kultūras prasībām, šī ainava varbūt izskatītos daudz pievilcīgāka. Bet mēs nevarējām savu viedokli nekādā ziņā grozīt, jo to mums nosprauda pati vēstures loģika.

Mūsu pievestajos citātos varbūt bija daudz skarbu un satrauktu vietu, jo notikumi, kas šās domas izsaukuši, vēl svaigi rakstītāju prātos un uztraukums nav atkrities. Jo tālāks ir kāds aplūkojamais vēstures laikmets, jo mierīgāk un vēstošāk par to var runāt. Runājot par tikko aiztecējušiem gadiem, gluži dabīgi, šā vēstošā miera vēl trūkst. Aizskārtās dzīves parādības vēl noris mūsu acu priekšā un ved mūs pretī — mūsu tautas n ā k o t n e i.

Ceturkā daļa

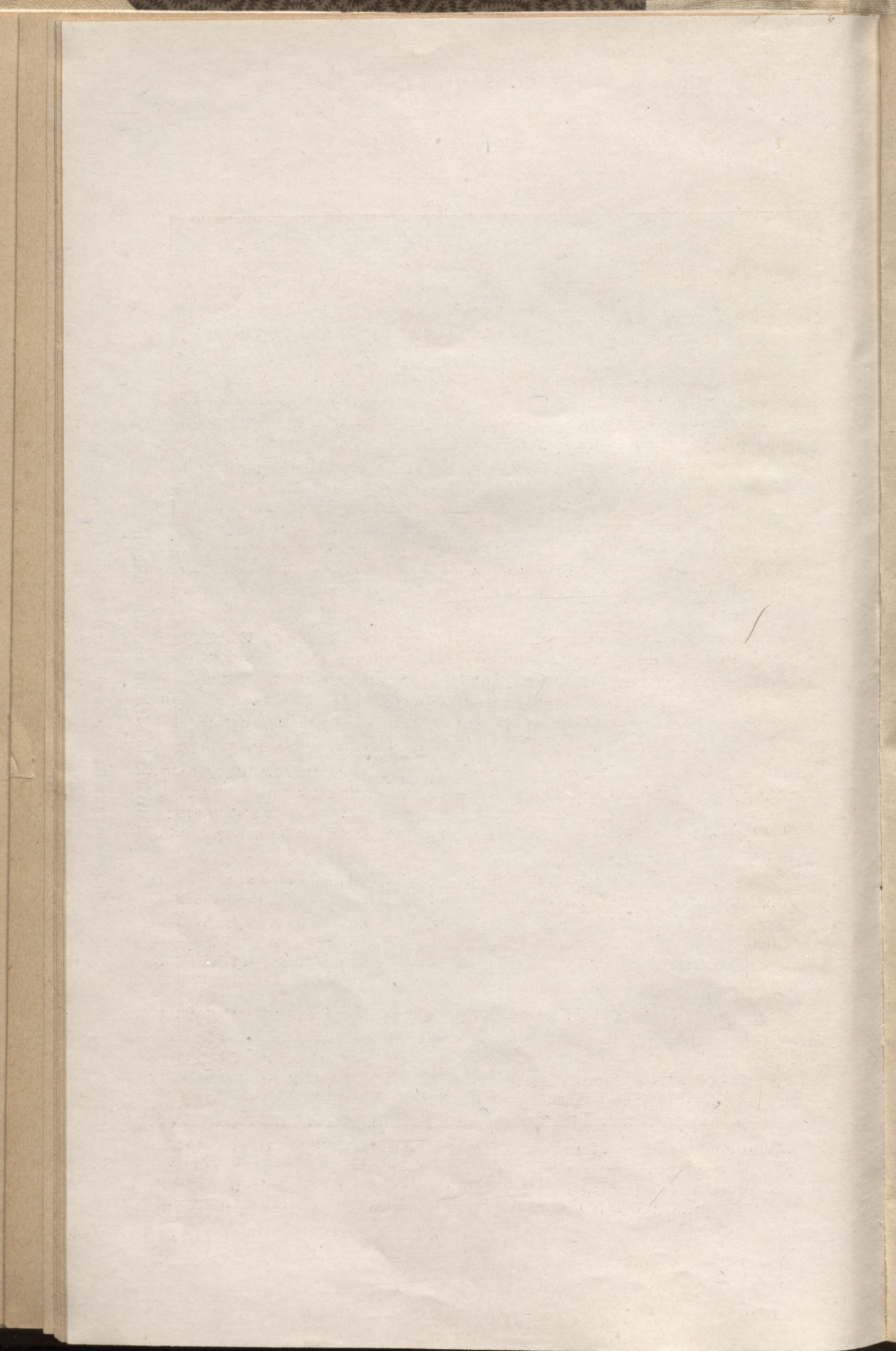
Latviešu nākotne

Latviskais vīriešu uzvalks nākotnē

J. Bīnēs zīmējums

(1. Ikdienas uzvalks. 2. Svinību uzvalks. 3. Godību uzvalks)

I. Kultūras un nācijas attaisnojums

Visu laiku mēs runājām par nāciju un kultūru kā par visai saprotamu lietu. Mēs atzinām, ka kultūra ir vajadzīga tautas un valsts attaisnošanai, bet tauta savukārt — kultūras radīšanai. Bet to darot nevarējām noslāpēt kādu jautājumu, kas uzdīga, izauga un nostājās mūsu priekšā, lai pārrautu burvju gredzenu — nācija — kultūra — valsts — un atkal nācija. Nu šai noslēgtā virknē ielauzās galējais jautājums: Kas attaisno kultūru? Kamdēļ kultūra vajadzīga? Kāds ir kultūras un nācijas mērķis? Kamdēļ mums tā jācenšas to radīt? Vai nevar dzīvot nevien bez nacionālās kultūras, bet vispār bez jebkādas kultūras? Vai galu galā kultūra nav tikai veltīga ērmošanās, nevērtīga rotaļšanās, kurai nav nekādu noteiktu mērķu un paliekamas vērtības?

Šie jautājumi, kas drūzmējas ap kultūru, ir plašu iztīrājumu vērti, jo neatbildot uz tiem, mūsu prāts un roka paliks mūžam dīka kultūras radīšanā. Un manīm šķietās, ka mūsu kultūras dzīves trūkumi, mūsu pus kultūra, cēlusies taisni aiz tā iemesla, ka visu laiku mums trūkusi tieši šī dziļākā pārliecība par kultūras vajadzību.

Visa mūsu senkultūra tapusi un izveidojusies kaut kāda iekšēja neapzinīga dzinūļa trenkta. Tā nav darināta klausot prātam, bet gan sirdij. Bet mūsu laikmets visas parādības uzšķērž ar asu prātu, lai uzzinātu un saprastu nevien dzinūļus, bet arī lai uzminētu mērķus, pret kuriem tie dzenas. Visur tiek meklēta kāda dziļāka jēga, kāds nolūks un attaisnojums.

Tā rodas prātnieciskas disciplīnas, kas katra par sevi un visas kopā cenšas noskaidrot cilvēkam viņa dzīves uzdevumu un rīcības pareizību. Ap mūsu jautājumu, kā attaisnot kultūru, darbojas nevien īpaša kultūras filosofija, bet arī viņai tuvas nācijas, vēstures un reliģijas filosofijas, kā sevišķas prātniecības nozares.

Pirms tuvāk pieskaņamies kultūras filosofiskajam attaisnojumam, paraudzīsimies, kā mēģināts attaisnot pašu nāciju, katras kultūras šūpuli. Mūsu pašu mājās dzirdētas tikai tās nācijas ataisnošanas domas, kurās izteicis jau pieminētais Arturs Kroders. Viņš par nāciju spriež apmēram tā:

Latvjiem ir savi īpatnēji talanti, kuri jāattīsta, un idejas, kas jāpiepilda. Nācija ir vērtība, jo ārpus nācijas neviens dzīvot nespēj. Nācijā realizējas personība, cilvēka sabiedrības augstākā vērtība. Nācija ir apkārtnē, kurā cilvēks veido savu garu. „Nācija dod cilvēkam vienīgo līdzekli saprasties un kopā strādāt ar citiem cilvēkiem.

šis līdzeklis ir valoda. Tikai savā tautā cilvēks var izteikt savas domas, cīnīties par savu patiesību un var sevi aizstāvēt. Savā tautā cilvēks jūtas brīvs, jo viņa tauta ir viņš pats...“

No šiem un iepriekšējiem vārdiem mēs noprotam, ka nācija ir tā, kas rada kultūru (piem. valodu), bet kultūra savukārt vieno nāciju un izveido viņas locekļus — atsevišķās personas. Tā tad, kā kultūra, tā nācija būtu vajadzīgi tikai atsevišķā individa pilnestības dēļ. Tādā kārtā jautājums: kāpēc vajadzīga nācija, atmetas jautājumā, kāpēc vajadzīga cilvēka pilnestība?

Neatbildot vēl uz pēdējo jautājumu jāpiebilst, kā šāds domu gājiens novirza nācijas attaisnojumu uz egoistisko pusi. Pavisam skaidri šī doma ir izteikta ne vienu vien reizi un nacionāls egoisms tiek uzlūkots par dabīgu un veselīgu parādību, piem.:

„Katra tauta ir atsevišķs dievības domu dzirksteles iemiesojums! Katras tautas sevišķās īpatnības piespiež viņu iet savus noteiktus ceļus un savu būtību veidot pēc sevišķi viņai noteiktiem likumiem. Ja viņa turas uz šā ceļa un veido savu gara dzīves eksistenci pēc šām savām sevišķām īpatnībām, tad viņa sava uzdevuma izpildījumā būs stipra un liela. Bet ja tauta nomaldīsies no sava īpatnējā ceļa un kā atbalstu turēs tikai svešautiešu vērtības un noslīgs šo vērtību verdzībā, tad viņa paliks par ubagotāju svešautiešu sētā, kur līdz ar ubaga dāvanām saņems arī dāvanu sniedzēju mazcieņu vai pat nicināšanu. Pārspīlēta dziņa pēc tā, kas jauns un svešs, piederēja un pieder pie rosīgākiem kapračiem tautai. Likteņa lēmums arī mūsu tautai ir un var būt tikai viens: savas īpatnības attīstīt līdz iespējamības robežām, smeloties tam spēkus vispirms no savas būtības spēku avota un no mūsu pašu gara mantu krājumiem, kur šķīstais latviskums mums mirdz pretī, kā rāsas piliens pavasara saules staros.“ (Adr. Brods.)

Bet kāda gan nozīme savu īpatnību attīstīšanai un latvietības šķīstuma uzglabāšanai, ja viss mūsu mūžs ir tikai pārējoša un nicīga parādība? Jo, lūk, jautājumam par garīgo pilnestību nav šajā saulē sevišķas nozīmes. Pie kapa izbeidzas katra cilvēka mūžs, vienalga, vai tas piederējis latvietim vai krievam, kulturēlam vai nekulturēlam cilvēkam. Tā tad, ja nācijai un kultūrai nav nekādas citas viņas aulīgas nozīmes, tad tai vispār nevar būt nekādas sevišķas nozīmes arī šeit un bez tās var cilvēks gluži labi iztikt. Bet ja nu nācijas un kultūras vajadzību pārnes uz aizkapu, uz viņpasauli, uz dvēseles nemirstību, tad kultūras attaisnojums nes jau reliģisku raksturu.

Lūk kāpēc tie, kuŗu pasaules izpratne neatzīst nekādu aizpasauli, nekādu aizkapu, kultūru saprot tikai kā šās pasaules ērtību, kā baudījumu un neatrod nekādu vajadzību šajās ērtībās iejaukt nacionālās īpatnības.

Cits virziens pauž, ka „cilvēka mērķis ir, neizejot iz savas nācijas aploka, ar savu īpatnību tuvoties pasaules uzbūves gadusimtenju jautājumiem: izteikt dievišķo savas tautas valodā.“ (K. F. Žakovs.) „Tautas ir pasaules ideju trauki“, saka Hegels.

Pēc šā uzskata nācijas radītas, lai cilvēcei atnestu dievišķās idejas. Tautībai vienmēr jāatceroties sava debesu dzimtene, jo nācija esot augstākās Gudrības, dievišķīgs iestādījums.

Taču arī šis uzskats, kuŗā nācija it kā kalpo plaši izplūdušai un

netverāmai cilvēcei nav pa ceļam latviskai domāšanai. Ar kalpošanu cilvēcei, kas sastādījusies no daudzajām atmodinātām un snaudošām tautām, nav apmierināts mans paša es, kuŗš arī sev grib ko mūžīgāku gūt no kalpošanas tautismam.

Šo pēdējo vēlēšanos iespējams piepildīt tikai tad, ja pieņem, ka cilvēka dzīve neizbeidzas līdz ar miesas nāvi, ja tic, ka dvēsele ir nemirstīga un ka mūsu dzīvei šajā pasaulē ir kāda nozīme priekš viņpasaulīgās dzīves. Šādu uzskatu aizstāv ikviens reliģija, līdz ar to dodama iespēju attaisnot nāciju un kultūru zemes virsū.

Varētu sarauktā veidā kaut vai šādi iedomāties kultūras nācijas un reliģijas sakarību: nācija vajadzīga, lai rastos kultūra. Kultūra ir tā, kas organizē un satversmē atsevišķā cilvēka pārdzīvojumus. Pārdzīvojumi ir tie, ko cilvēks paņem sev līdzī uz viņpasauli. Tā tad nav vienalga, kā mēs dzīvojam un ko pārdzīvojam šajā saulē un kāda ir mūsu kultūrēla apkārtnē. No tam, kas piedzīvots un pārdzīvots šeit, tiek būvēts nākošais aizkapa cilvēks. To māca budisms, islams, kristietība, — lielākās pasaules reliģijas. To pašu atskārtis arī latvietis daiņu laikos, teikdams: „Dzīvo labi šai saulē, viņas saules bīdamies! Šī saulītē ciemoties, viņā — mūžu nodzīvot.“ Bet to, ko nozīmē labi dzīvot, izklāsta veclatviskās tikumu daiņas. „Māci mani māmuliņe jele vienu dievadziesmu, ko dziedās dvēselīte Dieva duru nogājusi.“ Te redzam, ka to, ko cilvēks iemācījies šeit, viņš atcerēsies un darīs arī tur, pie Dieva.

Pieslienoties šim veclatviskajam dzīves jēgas uzskatam, mēs varam kultūrai atrast tikai reliģisku attaisnojumu. Protams, šāda nācijas sakarība ar reliģiju nav gluži pa ceļam kristīgās baznīcas dogmām, jo viņām nacionālie kultūras jautājumi ir diezgan vienaldzīgi. Nācijas tur drīzāk tiek uzlūkotas kā sods, ko Dievs uzlicis cilvēcei pie Bābeles torņa. Tāpēc kultūras un nācijas attaisnošanai jāizveido jauns reliģisks pasaules uzskats, nostājoties atkal uz latviešu-āriešu pasaules skatīšanas viedokļa.

Vienalga, kuŗu vārdu šāda pasaules uzskata sistēmā piesaucam kā pirmo: tautu, kultūru, valsti vai viņpasauli, vienādi un otrādi gūstam kaut ko vienotu un veselu. Atmetot kādu no šiem stūrakmeņiem, izjūk kultūras un nācijas attaisnojums.

Kad sāk ar tautu jeb nāciju, tad domu gājiens būtu šāds:

Tauta ir tā, kas rada savu kultūru. Kultūra satversmē un izkārtā mūsu pārdzīvojumus šajā saulē. Pārdzīvojums ir vajadzīgs viņai saulei, jo tas ir viņpasaulīgs. Viņpasauli ceļ mūsu pieci prāti no tautiskas kultūras. Valsts sargā tautu un viņas kultūru, jo nav vienalga, ko mēs pārdzīvojam.

Ja gribam šo sakarību aplūkot sākdamī ar kultūru, tad iznāk šāda rinda:

Kultūras vienīgais labums ir tas, ka tā dod pārdzīvojumu. Pārdzīvojums ir iekšēja pasaule, kuŗu esam uzcēluši pieciem prātiem, ko mēs neaizmirsīsim arī pēc nāves. Viņpasaule ir jāuzceļ šai saulē ar kultūras palīdzību. Kultūru, kas atbalsos mūsu prātam un sirdij, radīs tikai pašu tauta. Uzturama valsts, kas sargā tautu.

Valsti noliekot priekšpusē, mūsu nācijas un kultūras attaisnošanas gājiens būtu šāds:

Valsts ir tautas dēļ, ne tauta valsts labad. Tauta ir kultūras

dē], nekāda cita labuma nav no tās. Kultūra dod ar savu valodu, ierašām, mākslu un dievestību mums pilnestīgu un izkārtotu pārdzīvojumu. Pārdzīvojumu labad mēs nākam šai saulē.

Beidzot, pavēršot priekšpusē reliģiski-aizpasaulīgo sķautni, runāsim šādi:

Viņpasaule ir tikai mūsu piedzīvojums šajā saulē. Piedzīvojums ir vērtīgs, kad tam jēga un satvars. Satvaru piedzīvojumam dod kultūra, kas organizē to. Kultūru rada tikai vienota tauta. Tautu sargā valsts.

Lai grozam kā grozīdami šo domu tītavu, vienmēr mēs nonākam pie viena un tā paša, pie kultūras reliģiskā mērķa un attaisnojuma. Citāda dziļāka attaisnojuma nav itnevienai nacionālai kultūrai. Pati dievība ieslēpusies tautas dvēseles dziļumos, aicina tautas tapt krietnas un daiļas.

Visdziļāk šo nācijās un dievības sakarību gan laikiem izteicis Dostojevskis, likdams runāt savā romānā „Demons“ kādam panslavistam:

„Prāts un zināšanas tautu dzīvē arvienu spēlējuši tikai otrās šķiras, zemāku, kalpa lomu — un tas tā mūžam būs! Pavisam cits spēks veido tautas un dzen viņas uz priekšu, kāds pavēles un piespiedes spēks, kuŗa izcelšanās paliks, varbūt, nesaprasta un neizskaidrota, bet kas tomēr darbojas. Tā ir dzinēja griba tautā, sasniegt savu galu, un kas tomēr reizē pastāvīgi vairās no šī gala. Tas ir spēks, kas ceļas no spēcīgas dzīvības apliecināšanas un reizē no spēcīgas nāves noliegšanas. Tas ir estētiskais dzinulis — arī morālistiskais dzinulis. Es saku vienkārši: tas ir dzinulis pēc sava dieva... Vēl nekad nav bijis divām vai vairākām tautām viens un tas pats dievs. Ja dievi sajaucas kopā, tad arī tautas sajaucas un nomirst līdzī saviem dieviem. Jo stiprāka un lielāka kāda tauta, jo īpatnējāks arī viņai piederīgais dievs. Vēl nav dzīvojusi kāda tauta bez reliģijas, nekad bez sava laba un ļauna.“

Lūk kāpēc turāms acu priekšā savs Dievs, kā visu pārdzīvojumu satversmētājs un virzītājs. „Dzīvot man šai saulē, viņas saules bijāties“, atgādina latvju daiņa. „Tauta kā ūdens, pieņem tā trauka veidu, kuŗā to ielej. Bet ja to nekur neielej, tad tas aiztek bez mērķa un virziena.“ (Napoleons I.) Latviešu tauta ir centusies ielieties dievišķos traukos, turēdamies pie gadu tūkstošos pārbaudītās āriešu reliģijas. Ja tas arī turpmāk notiks, tad Kronvalda vārdiem runājot: „latvju tauta piepildīs mūža lēmumu; tā kļūs skaidra kā tīrais sudrabs, branga kā skaidrais zelts un varena kā skaidrais tērauds.“

II. Kas latvietim turpmāk darāms

Kultūra ir nevien stāvoklis, bet arī darbība. Tā ir darbība, kas meklē iegūt un sasniegt. Kad ieguvumi un sasniegumi vairojas, tad runā par kultūras plaukšanu, bet kad tādi zūd — par kultūras pagrimsānu.

Tais laikmetos, kad tautās novērojams kultūras uzplaukums, viņš ir atraisījusies kultūras griba, griba sasniegt un panākt. Atplūdu un grimšanas laikos — kultūras griba ir vai nu apturēta, vai arī nepiecelta.

Tas burvis, kas atraisa gribu, dod ilgām spārnus un spēkus liek pie darba, ir kultūras mērķis. Cilvēks ir tik liels, cik liels ir viņa mērķis un jo šis ideālais mērķis augstāks un cēlāks, jo augstāk kāpj un cēlāks top, kas to cenšas sasniegt. Diži mērķi atraisa dižu sasniegšanas gribu un rada spēkus rosīgam darbam. Kad cilvēks sāk just, ka viņa dzīvei vairs nav ideāla un darbam pazudis cēlais mērķis, tad tam negribas vairs tālāk dzīvot. Ja neizdodas ideālus saskatīt, tad dzīve šķietas mazvērtīga, atmetama. Gluži to pašu, ko par atsevišķu cilvēku, var teikt arī par tautu. Arī tautai vajadzīgs mērķis, uz kuru tai patiktos sakopot visus savus dzīves centienus; jābūt zvaigznei, kas apstaro kultūras ceļus.

Protams, tautas centieni un viņas kultūras darbs sastādas no atsevišķu tās locekļu centieniem un darbiem. Un par tautas mērķiem var runāt tikai tad, ja viņas atsevišķo locekļu cēlākie nolūki ir vērsti uz vienu un to pašu pusī. Šāda sīko nolūku un mazo darbu vēršanās iepretim dižam kopējam mērķim, var notikt, kā apzināti, tā izjusti. Vajaga vai nu ar sirdi mīlēt, vai arī ar prātu gribēt, lai rokas ķertot pie darba. Sirds un jūtas vadīja tautu pagātnē, tagad laiks prātam.

Kad nu jautājam, kas latvietim turpmāk savā Latvijā darāms, tad vispaprīekšu jāvaicā, kādus mērķus viņš grib sasniegt un vai šādu mērķu maz viņam ir? Var jau būt, ka viss ir iegūts, ka vairāk nekā nav vajadzīgs, ka var tikai „dzīvot“, ne censties.

Tiešām, jau labu laiku kāmēr dzirdam runas, ka sajūsma esot zudusi, centieni saplakuši un mērķus nevarot saskatīt. Mērķu trūkuma dēļ neesot iespējams sastādīt nekādus nākotnes plānus. Latvija esot nodibināta, posts novērsts, vairs atliekot tikai labi dzīvot, labi ēst. Nevienš neesot atradis mūsu tautai kādus jaunus ceļus ideālus, kas sastrauktu diķo gribu un pieceltu darbam rokas un prātu. Pāceļas saucieni, lai vadoņi dodot šos jaunus un ceļus mērķus. Bet vadoņi klusē un varoņi stāv dīkā. Liktenis garlaicīgi staigā pa ceļiem un ciemiem. Vadoņiem trūkstot ideju, neesot mērķu.

Cik ilgi tā vilksies? Tik ilgi, kamēr atnāks pravietis-dievreģis,

kas saredz nākotnes miglā tālākos ceļus. Tos meklē, zīlē un min visu tautu sapņu tulki un siržu zinātāji. Tiklīdz tiks uzminēts apburtās nākotnes pils vārds, tā celsies augšām. Tāda priekšnojauta ir daudzos garīgajos vadoņos. Tad ļaudis, kas bija vairs tikai arāji un sējēji, taps atkal domātāji un kultūras veidotāji. Tie tad kaunēsies dzīvot tikai ēšanai un dzeršanai, bet attaisnos to ar kaut ko pārāku un cildenāku.

Bet to vienu varam droši apgalvot, nebūdami ne dievregi, ne zīlnieki, ka meklējamais augstais dzīves un kultūras mērķis var būt tikai reliģiskās dabas. Ideāls, kam jāapvieno vienkopus prātniecība, zinātne un māksla, kā dzīves augstākos centienus, var būt tikai dievišķīgs. Tikai reliģijā var robežoties visdažādākie gara kultūras iecirkņi. Tikai reliģijas var dot un ir devušas vienmēr dzīvību visiem lielajiem laikmetiem cilvēces kultūras dzīvē. Bez Dieva nav tautas, bez tautas nav kultūras, nav valsts. Ja pastāv citādas valstis un tautas, tad tās ir neīstas, nepilnīgas. Tamdēļ pirmais un augstākais darbs, kas darāms latvju tautai, ķerties pie sava pazaudētā Dieva uzmeklēšanas.

Šis uzdevums ir lielāks, kā jebkurš cits darbs. Pēc muguras un vēdera atbrīvošanas, nu jāatbrīvo arī gars. Pēc saimnieciskās un politiskās satversmēs, ir jāsatversmē arī nacionālie ideāli, tiem atrodot dievišķu aizbildniecību. Mūsu dzīves ideālus un reliģiskās pārlicības taču nevar ievest kā banānus vai vīnus no ārzemēm. Rietum-Eiropas mērķi nekad nevar būt mūsu jaunās un reizē vecās tautas mērķi. Mums ir tiesības uz visām Eiropas tautām raudzīties kā vec-tēvam uz bērnu bērniem, interesējoties, ko tie dara un kā dzīvo. Taču mēs vēl nejutāmies tik veci un tik nespēcīgi, ka mums būtu jāpār-tiek no viņu garīgas maizes. To neatļauj mums mūsu pašlepnums.

Mūsu tautas turpmākais plaukums ir reliģiskās problēmas rokās. Mums jāatrod jauna reliģija, kaut arī nāktos pamest Rietum-Eiropas kristiānismu. Mēs nevaram ilgāk sevi saistīt ar trūdošu ķermeni, citādi paši sāksim trūdēt līdz.

Mums jārada steidzīgi pašiem sava reliģisko atziņu un domu sistēma. Ir kauns, ka mūsu tautai nav vēl ne viena filosofa, kas būtu radījis kādu ipatnēju filosofisku sistēmu, kādas netrūka senajiem grieķiem.

Par nacionālās reliģijas atjaunošanas jautājumu runā gan vēl paklusam, bet tomēr runā. Ir radies, kā jau redzējām, tāds domu virziens, kas sauc pēc latviskās tikumības un daiņu Dieva piecelšanas mūsu tautas nākotnes labad. Ir ļaudis, kas tic, ka vienīgi daiņu ētiskais un reliģiskais spēks, kas uzkrājies pa ilgiem gadu simteņiem, varēs atkal tapt par vienojošo latvietības centru. Savu izsvaidīto pieredzējumu materiālu latvju tauta varēs savākt vienkopus tikai tad, kad tam būs skaidra, visu aptveroša dzīves sistēma. To varēs dot tikai daiņu reliģija. Tā pasniegs arī gaišu tuvākā un tālākā nolūka apziņu. Katra diena tad uzausīs kā jauns priecīgs solis tuvāk lielam mērķim. Pieaugs mundrums un rosība visos darbos, kuŗus prasīs šī mērķa gūšana. Neizsmejams būs pieplūdušo ilgu spēks, neizsīkstošs cildenu interešu avots.

Tāds kopējs, visu saistošs, visu valdzinošs, jauns reliģisks dzīves kopmērķis būs gluži neatsverams bioloģisks faktors, nemaz nerunājot vairs par kultūru un politiku. Viņš nodrošinās vienmēr paci-

lātu norisi visiem fizioloģiskiem un garīgiem procesiem. Viņš garantēs neparastu ātrumu, noteiktību un lokanību visiem psihofizioloģiskiem aktiem, jo spēku aizplūšanu nejaušos virzienos kavēs pār tiem valdošā satversme. Tā tiks ietaupīti milzīgi dvēseles spēki.

Tikai pastāvot šādai vienveidīgai strāvai, kuŗu var dot nacionāli-religisks avots, var sev skaidri iedomāties tās milzīgās, neizmantotās tautas spēku rezerves, kuŗas tad tik īsti varēs atmosties, kad sauks lielais galamērķis. Bez tā spēku rezerves uz visiem laikiem paliks par snaudošiem, slepeniem, neizmantotiem krājumiem. Septiņi simti gadus latviešu tauta nav izlietojusi, bet krājusi savus garīgos spēkus, kamēr viņas miesīgie spēki tika kalpināti. Latvieši ir garīgi atpūtusies tauta un laiks tai atvērt savus spēku apcirkņus.

Tamdēļ lai pāri visiem darbiem meklējam šo lielo kopmērķi, kas sastīts daiņu reliģisko dziesmu kamolos. Viņu teleoloģiskais saturs ir bagāts, rosīgs un saistīts ar mūsu pašu latvisko dzīvi. Ir jāatmet svešie, nenozīmīgie mērķi, kas stāv ārpus mūsu tautas vēstures un īpatnības. Tie vedīs mūs uz iznīcību. Mūžīgi palikdami kopā ar dziestošo kristiānismu, mēs, latvieši, apdzīsīsim un satumsīsim. Vienīgi daiņu Dievs un daiņu tikumiskais spēks varēs dot mūsu sīkajiem darbem kopīgu dievišķu mērķi. Meklēsīm rokā mūsu seno Dievu. Asināsīm gara ieročus, domāsīm un pētīsīm. Tie piedzīvojumi un pārdzīvojumi, kuŗus pieredzēsīm nodevušies lieliem ideāliem savā pašu zemē un tautā, tie pildīs mūsu dvēseli ar viņpasaulīgu laimi un līgsmi. Mudināsīm savus mācītājus, dzejniekus un skolotājus skaidrāk parādīt mums šo tautas aizmigloto cēlo mērķi.

Kultūra, kā tverama forma, ir garīgo robežu sekas. No mūsu garīgām pašnoteiktām robežām, tad nu atkarīgas visas pārējās robežas, kuŗas mēs dzīvojam. Bet mēs nezinām citādas kultūras, ka vien nacionālas, jo istām kultūrām ir tikai tautiskas formas. Tas vēl lieku reizi liecina, ka tā norobežošanās, kuŗas dēļ rodas kāda savdabīga kultūra, ir nacionāla norobežošanās garīgā pakāpē.

Šeit nu esam nonākuši pie otra svarīgā un darāmā darba, pie nācijas garīgo robežu sargāšanas. Mūsu garīgās robežas ir jātura tīras un skaidras, ja gribam paturēt skaidrībā nacionālo kultūru un valsti. Garīgām robežām vajadzīga aizsardzība, tāpat kā valsts robežām. Viņu sargiem jābūt modriem un zinošiem, tiem jāpatura acis, kas pieder krievam, kas leitim, kas igauņim. Pat valsts robežas nozīmes ziņā stāv otrā vietā, jo izpostītu valsti mums vienmēr būs cerības atjaunot savās agrākās robežās, ja tauta vēl būs dzīva. Bet iznikuse tauta vairs nav atdzīvināma.

Tamdēļ jāpasteidz nospraust mūsu kultūrālās robežas pretim citām tautām. Mums ir noteikti jāzin, ar ko mēs atšķiramies un gribam atšķirties no krieviem, vāciešiem un angļiem. Mums jāzin, ko mēs drikstam, ko nedrikstam darīt. Mums nevajaga to, kas citam pieder. Mums pašiem jābūt jaunradošiem, oriģināliem un neatkarījamiem savu īpašo spēju un īpatnību vārdā. Citādi nav vērts, ka mēs pastāvam kā — tauta, jo mūsu pastāvēšanai tad nav ne mazākā attaisnojuma.

Grūti mums nācās savas valsts robežas nospraust. Nebūs viegls arī kultūrālo robežu spraušanas darbs. Bet šis darbs ir jāpadara,

tā dievišķā daudzveidības likuma vārdā, kas valda dabā, cilvēkos un tautās.

Itaļu vēsturnieks G. Ferrero apliecina, ka grieķu un romiešu kultūra sabrukusi savā laikā tikai tamdēļ, ka vietējo tradīciju vietā zemē izplatīts kosmopolitisms, kopā sajaukušās rases ticības, ierašas, kultūras. („Der Untergang der antiken Zivilisation“.) Tas pats draud mūsu tautai, ja nepratisim laikā norobežoties no visa svešā. Mūsu gars citādi apvilks tāpat „vācu“ svārkus, kā tagad mūsu augums.

„Pus Dieva, pus velna
Aiz galda sēdēja:
Latvieša dvēsele,
Vāciešu svārki.“

(L. D.)

Tā kādreiz daiņu laikos smējās latvieši par „pusvāciešiem“. Tagad nav neviena, kas smietos, jo visiem mums mugurā vācu svārki. Tiklīdz latviešu vīrieši atkal sāktu nēsāt savus senos skaitstos latviešu uzvalkus, tad liels robežas gabals jau būtu viegli nosprausts starp svešo un mūsējo kultūru. Kā mūsu krāsainais zīmējums rāda, latviešu uzvalks ir jauks un ērts.

Latvietim jātop nākotnē par simtprocentīgu latvieti. Jāuzmeklē un jāceļ atkal godā aizmirstās tradīcijas, jo vienīgi tur atrodams viss latviskais. „Nemaz nevajaga mums šo senatni pārmērīgi ideālizēt. Bez visas ideālizācijas viņā būs tik daudz vērtīga, ka mēs tik un tā ar to no jauna atdzīvināsim mūsu senatnes labākās tradīcijas un celsim tās godā, saistīdami tās ar mūsu dienu dzīves uzskatiem. Viņas ierosinās uz visu labu un ceļu arī mūsu laiku ļaudis, viņām rastos skolotāji mūsu starpā un tādā kārtā visa mūsu tauta gūtu morālisku spēku turpmākām dzīves cīņām par mūsu tautu, mūsu nacionālo valsti un nacionālo kultūru... Bez tradīcijām nav un nevar būt neviena tauta, neviena sabiedrības grupa, neviena valsts. Savas tradīcijas ir pat visu tradīciju noliedzējiem. Lielais disciplinējošais spēks, lielā audzinošā un ierosinošā nozīme, kas piemīt labām tradīcijām, spiež mūs jo enerģiski censties izveidot īstas latviešu tradīcijas, it īpaši tajās aprindās, kur vecās tradīcijas zudušas, bet jauno vēl nav. Tad tiešām mēs kļūsim stipri un mūs mūsu dziļākā nacionālā būtībā nesatricinās neviena sveša tauta ar savu nereti uzbāzīgo kultūras tradīciju pārmērīgo ieteikšanu. (Prof. E. Blese, „Latvis“ Nr. 1871.)

Trīs lielus darbus latvietim vistuvākā nākotnē tā tad jāveic — jāatjauno reliģija, jānosprauž garīgās robežas un jāuzmeklē senās tradīcijas. Ja viņš to darīs — rāsies spēcīga kultūra ar vispasaules nozīmi mūsu mazajā tautā un zemē.

Satura rādītājs

Pirmā daļa

Latviešu tautas izcelšanās

	Lpp.
I. Eiropas pirmlaiki	9
Zemes pirmvēsture. Rasu pirmvēsture. Pirmcilvēka kultūra un dzīve.	
II. Āriešu jeb indoeiropiešu pirmtauta	35
Āriešu izcelšanās. Ārieši-latvieši. Āriešu kultūra.	
III. Aistiešu jeb baltiešu sentauta	51
Aistu tautas un ciltis. Prūši. Leiši. Goļādi. Latvieši.	
IV. Latviešu tauta	68
Latviešu likteņi. Latviešu tautas raksturs.	

Otrā daļa

Latviešu kultūra senatnē

I. Lietiškā kultūra	87
Ieroči. Rīki. Rotas. Apģērbs un drēbes. Ēkas. Mājlietas.	
II. Saimnieciskā kultūra	107
Zemkopība. Lopkopība. Zirgkopība. Dravniecība. Medniecība. Zvejniecība. Dārzniecība. Pārtika. Amatniecība. Tirdzniecība.	
III. Sadzīves kultūra	120
Ģimene. Saime. Pagasts un novads. Valsts. Radi. Kārtas jeb šķiras. Vīrietis un sievietē. Iznesības un godprātības. Godi un dzīras.	
IV. Gudrības kultūra	133
Valoda. Skaitīšana. Dziedniecība. Buršana. Zilēšana. Dabas vērošana. Prātošana. Pasaules uzskats.	
V. Reliģiskā kultūra	147
Dievības. Svētki. Mīti. Kults. Svinīgas parašas. Tikumība.	

VI. Mākslas kultūra	Lpp. 165
Redzes mākslas. Dzirdes mākslas. Kustību mākslas.	

Trešā daļa

Latvijas kultūrālā dzīve

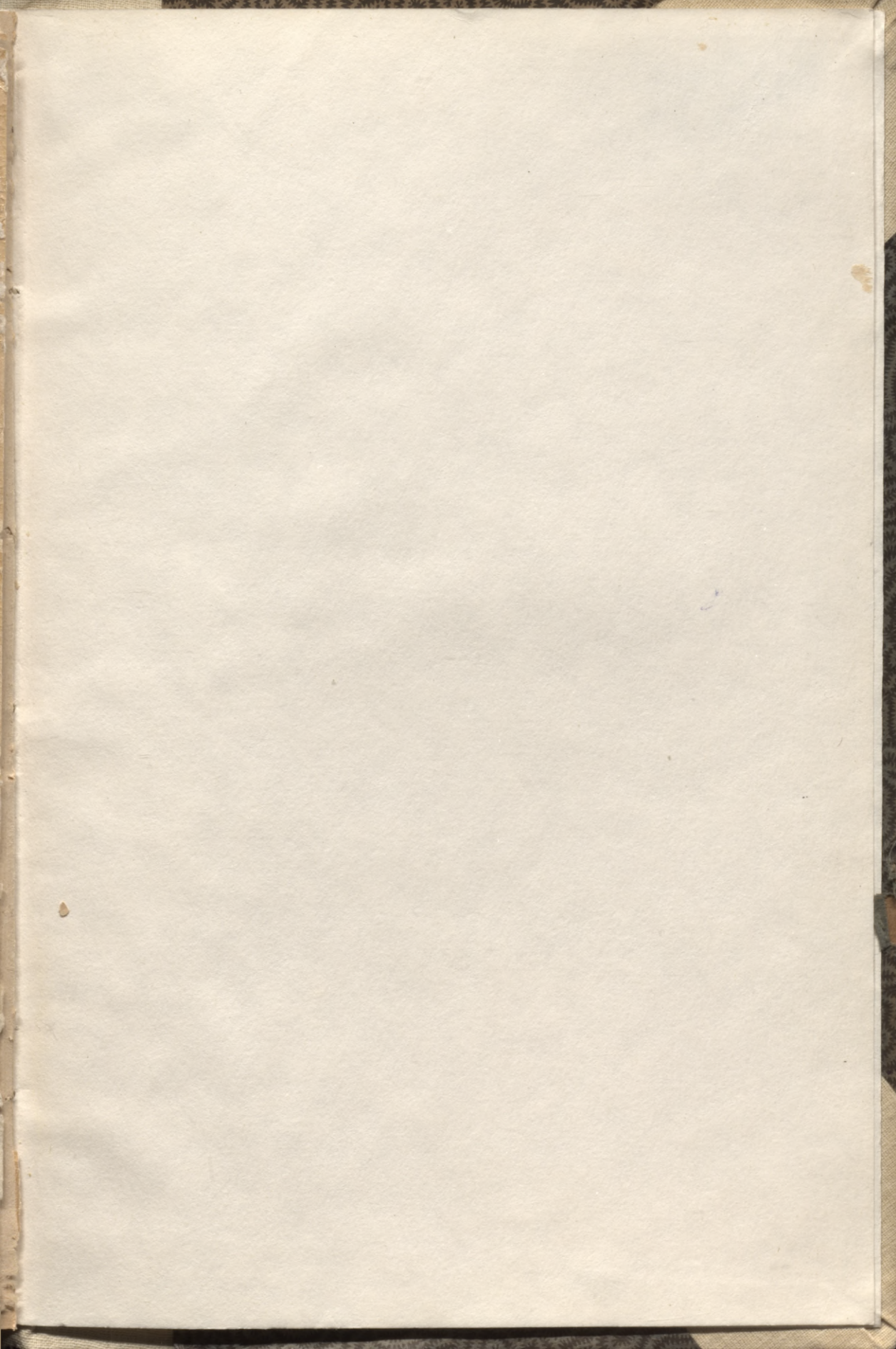
I. Valsts un kultūra	177
II. Politika	189
III. Saimniecība	196
IV. Sabiedrība	202
V. Izglītība	206
VI. Māksla	212
VII. Reliģija	217
VIII. Tautisms	220
IX. Novērtējums	224

Ceturtā daļa

Latviešu nākotne

I. Kultūras un nācijas attaisnojums	233
II. Kas latviešiem turpmāk darāms	237

M

I.

II

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304031140

W